නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

සාරත්ථවිලාසිනීනාම

පඤ්චිකාටීකා

පණාමාදිකථා

විජ්ජාධනස්ස සමනුස්සරණම්පි යස්ස,
පඤ්ඤාවිසුද්ධරතනානයනෙකහෙතු;
තං ධම්මරාජමමලුජ්ජලකිත්තිමාලං,
සාමොදමාදරමයෙ හදයෙ නිධාය.

ලද්ධම්මභොදය මහාදය (සම්පසාදා) [ජපසො (පොත්ථකෙ)],
සක්කා(දි) සක්කතගුණං රතන (ද්වයඤ්ච) [ත්තයතා (පොත්ථකෙ)];
(යාපඤ්චිකා) ගුරුවරප්ප(භවාත්‍යගාහා) [හපා ත්‍ය ගායා (පොත්ථකෙ)],
තං සාධු සිස්සජන මජ්ජවගාහ යාම.

ජයතීහ මහාපඤ්ඤො, සො මොග්ගල්ලායනො මුනි;
යස්ස සාධුගුණුබ්භූත,කිත්ති සබ්බත්ථ පත්ථටා.

ඉච්චෙව මනවසෙස මත්තනො භයාද්‍යුපද්දවොපසාභකරසාමත්ථිය යොගෙන සකලජ්ඣත්තිකබාහියන්තරාය නිවාරණ මධිප්පෙතසිද්ධි විසෙස මභිකඞ්ඛිය රතනත්තය විසයභූතං තංසාධනෙ කන්තනිදාන භූතස්ස ආලොකියයාතිසයගුණවිසෙසයුත්තස්ස මහතො පාතිමහනීයස්ස රතනත්තයස්ස සප්පසාදානුරූපං පූජාවිසයං තදනුස්ස(රණං කත්වා) ගුරුසන්නියොගමනුට්ඨාතුං–

කින්තෙහි පාදසුස්සූසා, යෙසං නත්ථි ගුරූනිහ;
යෙ තප්පාදරජොකිණ්ණා, තෙව සාධූ විවෙකිනොති.

වචනතො අත්තනො ගුරුපූජා පුරස්සරං පඤ්චිකාවිවරණං පථී’යා පඤ්චිකා’තිආදිනා කතපටිඤ්ඤත්තා සම්පති මහාදයොතිආදිනො ගන්ථස්ස සාධුජනවණ්ණනං වණ්ණනමාරභිස්සාම.

නනු ච වුත්තිගන්ථස්ස වණ්ණනායං කතාභිනිවෙසො-යමාචරියොති කථම්භානධිකතෙ මහාදයොතිආදිකෙ පටිපන්නොති රතනත්තපණාමගන්ථකත්තුගන්ථනිස්සයගන්ථාරම්භඵලඅභිධෙය්‍යසඞ්ඛාත-පයොජනසොතුජනසමුස්සාහනානං සන්දස්සනත්ථං. තත්ථ රතනත්තයප්පණාම කරණං අන්තරායකරාපුඤ්ඤවිඝාතකරපුඤ්ඤවිසෙසුප්පාදනෙන කත්තු මිච්ඡිතස්ස ගන්ථස්ස අනන්තරායෙනං පරිසමාපනත්ථං. වචීපණාමො පනෙත්ථ සොතූනම්පි යථාවුත්තත්ථනිප්ඵාදනකො ආචරියෙනාපාය මත්ථො දස්සිතොයෙව’තත්ථ රතනත්තයප්පණාමසන්දස්සන’න්තිආදිනා, වාචසිකසත්ථාධිකාරතොපි වචීපණාමොති කායප්පණාමො මනොපණාමො ච. න කතො, ගන්ථකත්තුසන්දස්සනං ගන්ථස්ස පමාණ භාවවිභාවනත්ථං, ගන්ථනිස්සයසන්දස්සනං අත්තනියභාවසන්ධස්සනෙන තබ්බිසුද්ධිදස්සනත්ථං, ගන්ථාරම්භඵලදස්සනං තප්පටික්ඛෙපකජනනිසෙධාය, අභිධෙය්‍යසඞ්ඛාතයයොජනසන්දස්සනං වීමංසාපුබ්බකාරීනං පයොජනො පාලම්භපුබ්බිකා සත්ථෙ පවත්තතීති සොතුජනසමුස්සාහනං (කත්වා) ආදරෙන ගන්ථෙ පවත්තනත්ථං, යදාහු –

සබ්බස්සෙව හි සත්ථස්ස, කම්මස්සාපි ච කස්සචි;
කෙනෙතං ගය්හතෙ තාව, යාව-වුත්තම්පයොජනංති.

නනු සත්ථප්පයොජනානං සම්බන්ධොපි වත්තබ්බො ඉදමස්ස පයොජනන්ති යතො–

සිද්ධප්පයොජනං සිද්ධ,සම්බන්ධං සොතුමිච්ඡති;
සොතාදො තෙන වත්තබ්බො, සම්බන්ධො සප්පයොජනොති.

තත්‍රෙදමුත්තරං–

සත්තං පයොජනඤ්චෙව, උභො සම්බන්ධනිස්සයා;
තං වුත්තන්තොගධත්තා න, භින්නො වුත්තො පයොජනාති.

පයොජනප්පයොජනම්පන සාමත්ථියලද්ධබ්බං සයමාචරියෙන ''කො පන සද්දලක්ඛණස්ස අජානනෙ දොසො''තිආදිනා වුත්තනයෙන විඤ්ඤාතබ්බං.

තත්ථ'මහාදයො'ත්‍යාදිනා ගාථාද්වයෙන රතනත්තයපණාමො දස්සිතො, 'යො ඉද්ධිමන්තෙසු'තිආදිනා ගන්ථකත්තා, 'සද්දසත්ථ'න්තිආදිනා ගන්ථනිස්සයො, 'සඞ්ඛෙපනයෙනා'තිච 'සාරභූතං විපුලත්ථගා හිං අනාකුල'න්ති ච ඉමෙහි ගන්ථාරම්භඵලං සොතුජනසමුස්සාහනඤ්ච, අභිධෙය්‍යසඞ්ඛාතප්පයොජනම්පන'සංවණ්ණන'න්ති ඉමිනා දස්සිතං අන්වත්ථ බ්‍යපදෙසෙන සංවණ්ණීයති විවරිත්වා විත්ථාරෙත්වා කථීයති අත්ථො එතායාති සංවණ්ණනාහි කත්වා, තම්පන විවරිත්වා කථනං සද්දානුසාසනසත්ථසන්නිස්සයත්තා අභිධෙය්‍යො නාම සමුදිතෙන සත්ථෙන වචනීයත්ථො තං [වචනීයත්ථොති (පොත්ථකෙ)] වුත්තසද්දානුසිට්ඨිසඞ්ඛාතපයොජනමෙවාති අයමෙත්ථ සමුදායත්ථො.

අයම්පනෙත්ථ අවයවත්ථො-යොති අනියමවචනං ධම්මරාජසද්දා පෙක්ඛාය චෙත්ථ පුල්ලිඞ්ගතා, තෙනෙත්ථ වුච්චමානගුණවිසෙසා ධාරපුග්ගලවිසෙසනිදස්සනං, දයති දුක්ඛං අපනෙත්වා පරෙසං සුඛං දදාති, දයීයති වා සප්පුරිසෙහි ගම්ය(ති ස) සන්තානෙ පවත්තීයති, දයති වා පරදුක්ඛං හිංසති, දයති වා පරදුක්ඛං ගණ්හාති තංවසෙන අත්තනො හදයඛෙදං කරොතීති දයා, ''දය=දානගති හිංසාදානෙසු'' ඉච්චස්මා ''ඉත්ථියමණත්තිකයක්‍යාචෙ''ති (5-49) අප්පච්චයො, විසයමහන්තතාය මහතී පසත්ථා වා දයා අස්සාති මහාදයො, විසෙසන සමාසෙ ''සද්ධාදිත්ව'' (4-84) වක්ඛමානපාරමිතාසම්භරණදුක්ඛානුභව නානම්දං හෙතුවචනං, කම්මකිලෙසෙහි ජනිතාති ජනා සත්තලොකො, ඉමිනා ඛීණාසවාපි සඞ්ගය්හන්ති තෙසම්පි දිට්ඨධම්මිකසුඛවිහාරසඞ්ඛාත හිතස්ස දානතො, ජනානං සමූහො ජනතා තස්සා හිතාය අභිවඩ්ඪියා සකලවට්ට දුක්ඛනිස්සටනිබ්බානසුඛභාගියකරණායාති වුත්තං හොති, අස්සච'සම්පූරය'න්ති ඉමිනා'දුක්ඛමනුභවී'ති ඉමිනා ච සම්බන්ධො, සම්බොධීති එත්ථ සංසද්දො සාමන්ති ඉමමත්ථං දීපෙති, තස්මා සංසයමෙව අනඤ්ඤබොධිතො හුත්වා චත්තාරි සච්චානි බුජ්ඣති පටිවිජ්ඣති එතායාති සම්බොධි, සංපුබ්බා බුධධාතුතො ''ඉ''ඉති ණ්වාදි (කො) ඉප්පච්චයො, සවාසනසකලසංකිලෙසප්පහායකං භගවතො අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණන්තිපි වදන්ති, සම්පාපයතීති සම්පාපකං, සම්බොධියා සම්පාපකන්ති ඡට්ඨීසමාසො, කින්ති ධම්මජාතං ධම්මසද්දෙනෙත්ථ පාරමිධම්මා පඤ්චමහාපරිච්චාගාදයො ච අධිප්පෙතා, තෙපි හි අත්තානං ධාරෙන්තං ධාරෙන්ති සම්බොධි සම්පාපනසාමත්ථියයොගෙන පරෙපි ධාරෙන්ති නාමාති ධම්මාති වුච්චන්ති, 'ධර=ධාරණෙ'ඉච්චස්මා ඛීසු, වියාදිසුත්තෙන ණ්වාදි(කො) මප්පච්චයො, ධම්මානංජාතං, ධම්මාඑවවා ජාතං, සම්බොධිසම්පාපකඤ්ච තං ධම්මජාතං චෙති විසෙසනසමාසො, 'සම්පූරය'න්ති මස්සෙතං කම්මං, සම්පූරයන්ති පයොගසම්පත්තියොගා දීපඞ්කර (පාද)මූලෙ හත්ථොපගතම්පි නිබ්බානම්පහාය යථාවුත්තකරුණාගුණයොගසීතලීභූතහදයතාය ''කථන්නාමෙතෙ අච්චන්ත දුස්සහවට්ටදුක්ඛොපගතෙ සත්තෙ තංමහාදුක්ඛා මොචෙස්සාමී''ති වට්ටදුක්ඛනිස්සරණෙකහෙතුතාය සම්මා පූරෙන්තො වඩ්ඪෙන්තො වුඩ්ඪිං විරූළ්හං වෙපුල්ලං ගමෙන්තොති වුත්තං හොති, හෙතුයෙචෙදම්පි දුක්ඛානුභවනස්ස, මහාදයතා පනස්ස පරම්පරහෙතු, දුට්ඨු ඛනති කායිකං අස්සාදන්ති'දුපුබ්බා ඛනිස්මා' ''ක්වි''ති (5-4) ක්වි, දුක්ඛං කායිකදුක්ඛ වෙදනා, කීදිසන්ති ආහ-'අනන්තරූප'න්ති, සභාවවචනො යං රූපසද්දො ''පියරූප''න්තිආදීසුවිය, තෙ ච දුක්ඛසභාවා (අනන්තා) අනන්තකාරණානං වසෙන, තස්මා අනන්තං රූපං සභාවො අස්සාති අනන්තරූපං, තං දුක්ඛං අනුභවී වින්දී, කිම්වාති ආහ-'සුඛං වා'ති, සුට්ඨු ඛනති කායිකං ආබාධන්ති සුඛං, ඉවසද්දො සධම්මත්තසඞ්ඛාතොපමාජොතකො, සධම්මත්තඤ්හි උපමා, වුත්තඤ්හි ''උපමානොපමෙය්‍යානං, සධම්මත්තං සියො පමා''ති, කිං වුත්තං හොති ''අනිට්ඨානුභවනසභාවායාපි දුක්ඛවෙදනාය අනුභවනසභාවසාමඤ්ඤෙන අජ්ඣාසයසම්පත්තිවිසෙසයොගා මහාකාරුණිකස්ස සුඛෙන සදිසතාපත්තිහොතීති දුක්ඛම්පි සමානං තං සුඛමිව වින්දී''ති. කථමඤ්ඤථා වට්ටදුක්ඛතො සකලලොකස්ස සමුද්ධරණං සියාති, අථවා සුඛමිව සුඛං වින්දන්තො විය අනඤ්ඤවින්දියමපි තාදිසං දුක්ඛං සකලලොකහිතාව හිතමනතාය වින්දීති අත්ථො, තෙනාහ 'අභින්නරූපො'ති, අභින්නං පරිස්සමමප්පත්තං රූපං සභාවො අස්සාති විග්ගහො.

තං ධම්මරාජන්ති යොති අනියමනිද්දිට්ඨස්ස වුත්තගුණවිසෙසාධාර පුග්ගලස්සනියමනවචනං, ධම්මෙන රාජති නො අධම්මෙනාති වා, අත්තනා පටිවිද්ධස්ස සාමිභාවෙන ධම්මස්ස රාජා සාමීති වා, අත්තනා පටිවිජ්ඣියමානෙ ධම්මෙ පටිවිජ්ඣන්තොව තත්ථ රාජති දිප්පතීති වා, පරූපකාරවසෙන තදත්ථායෙව පටිපන්නත්තා පරෙසං ධම්මං රාජෙති පකාසෙතීති වා ධම්මරාජා, තං ධම්මරාජං නමිත්වාති සම්බන්ධො, නමස්සිත්වාති අත්ථො, කීදිසන්ති ආහ-'ජිතමාරවීරං සුධන්ත සොවණ්ණනිභ'න්ති. තත්ථ මාරො ච සො වීරොචාති මාරවීරො ජිතො විද්ධෙධස්තබලො මාරවීරො නාති ජිතමාරවීරො, තං, කිඤ්චාපි දෙවපුත්තකිලෙසාභිසඞ්ඛාරමච්චුක්ඛන්ධ මාරා-නෙන ජිතා එව, තථාපි වීරසද්දසන්නිධානෙන දෙවපුත්තමාරෙ ගහිතෙ තංවිජයා අඤ්ඤෙපි ජිතා එව නාම හොන්තීති විඤ්ඤෙය්‍යාං, සුට්ඨු ධන්තං ධමිතං උද්ධරිතං සුධන්තං, සුවණ්ණමෙව සොවණ්ණං, සුධන්ත ච තං සොවණ්ණඤ්ච, තස්සෙව නිභා සොභා අස්සෙති සමාසො, අථවා සුධන්තඤ්ච තං සුවණ්ණං චෙති සමාසෙ තස්සිදන්ති ''ණො''ති (4-34) ණප්පච්චයෙ ''මජ්ඣෙ''ති (4-126) මජ්ඣවුද්ධියං සුධන්තසොවණ්ණං පටිමාරූපං, තෙන නිභො සදිසො, තං.

එත්තාවතා ච –

හෙතු ඵලං පරත්ථො ච, සබ්බොපි ථුතිසඞ්ගහො;
හෙතු සම්බොධිතො, පුබ්බෙච, යමඤ්ඤං තතොපරීති.

වුත්තහෙතුඵලසත්තොපකාරවසෙන බුද්ධරතනස්ස ථුතිපුබ්බකම්පණාමං දස්සෙත්වා ඉදානි ධම්මරාජෙන තෙනාපි පූජනීයස්ස ධම්මරතනස්ස නිපච්චකාරං දස්සෙතුං‘ධම්මඤ්ච මොහන්ධතමප්පධංසි’න්ති ආහ, තත්ථ ච සද්දො ‘ධම්මඤ්ච නමිත්වා’ති [නමස්සිත්වා (පොත්ථකෙ)] නමස්සනක්‍රියාය ධම්මං සම්පිණ්ඩෙති, කිම්භූතන්ති ආහ, ‘මොහන්ධතමප්පධංසි’න්ති, මුය්හතීති මොහො=අඤ්ඤාණං, අන්ධයති සමත්ථචක්ඛුවිඤ්ඤාණපරිහානෙනාති අන්ධං, අන්ධඤ්ච තං තමඤ්චෙති අන්ධතමං=බාළ්හතිමිරං, මොහොයෙව තංසදිසතාය අන්ධතමන්ති මො හන්ධතමං, තං පධංසෙති පකාරෙන නාසෙති සීලෙනාති මොහන්ධතමප්පධංසී, පසද්දස්සපකාසනත්ථං හිත්වා පකාරත්ථස්සෙව ගහණතො පරියත්තියා සහ–

සොතාපත්තාදයො මග්ගා,චත්තාරො තප්ඵලානිච;
චත්තාරි අථ නිබ්බානං, ධම්මා ලොකුත්තරා නවාති.

වුත්තනවලොකුත්තරම්මො ගහිතාති විඤ්ඤාතබ්බං, අඤ්ඤථා අරහත්තමග්ගොව ගය්හෙය්‍ය, කස්මා පනෙත්ථ මොහස්සෙව පහානං වුත්තං, නෙතරෙසන්ති තම්මූලකත්තා සබ්බකිලෙසානං, තප්පහානස්මිඤ්හි වුච්චමානෙ තම්මුඛෙනෙතරෙසම්පි පහානං වුත්තමෙව හොතීති.

එවං ධම්මරතනස්ස නමක්කාරං දස්සෙත්වා ඉදානි තදාධාරභූතසඞ්ඝරතනං නමස්සිතුං ‘සඞ්ඝං තථා සඞ්ඝටිතං ගුණෙහී’ති වුත්තං, තත්ථ තථාසද්දො සමුච්චයෙ වා, වචොයුත්තියං වා, වචොයුත්තිපක්ඛෙ ච සද්දො ආනෙත්වා සම්බන්ධිතබ්බො, කිලෙසාදයො සංහනති හිංසතීති සඞ්ඝො, සංපුබ්බතො හනතිස්මා ක්විම්හි ‘‘ක්විම්හි ඝොපරිපච්චසමො හී’’ති (5.100) හනස්ස ඝො, කිලෙසහිංසනඤ්චෙත්ථ තදඞ්ගාදිවසෙන ගහිතං, ගුණෙහීති සාමඤ්ඤනිද්දෙසතො සම්මුතිසඞ්ඝෙන සද්ධිං

චත්තාරො ච පටිපන්නා, චත්තාරො ච ඵලෙඨිතා;
එස සඞ්ඝො උජුභූතො, පඤ්ඤාසීලසමාහිතොති.

වුත්තඅට්ඨඅරියපුග්ගලා ගය්හන්ති, ගුණෙහීති ලොකියලොකුත්තරෙහි සීලාදිගුණෙහි, සඞ්ඝටිතන්ති සංහතං.

එවමනන්තරායෙන ගන්ථපරිසමාපනත්ථමනන්ත ගුණවිසිට්ඨලොකත්තයග්ගසීබාමණිභූතස්ස රතනත්තයස්ස පණාමං දස්සෙත්වා ඉදානි ගන්ථ කත්තාදියථාවුත්තත්ථොපදස්සන පුබ්බඞ්ගමමත්තනා සමාරභිතබ්බං ගන්ථ කරණං පටිඤ්ඤාතුකාමො’යො ඉද්ධිමන්තෙසු’තිආදිමාහ, තත්ථ ‘යො’ති ඉමස්ස ‘තන්නාමධෙය්‍යොනා’ති ඉමිනා සම්බන්ධො, එතාය සත්තා ඉජ්ඣන්ති ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා හොන්තීති ඉද්ධි=ඉද්ධිවිධාදයො ලොකියා ලොකුත්තරා ච සා එතෙසමත්ථීති ඉද්ධිමන්තො, තෙසු ඉද්ධිමන්තෙසු, ඉද්ධිමන්තානං මහාසාවකානං මජ්ඣෙති අත්ථො, මහත්තපත්තොති මහත්තං මහන්තභාවං ගතො, තන්නාමධෙය්‍යොනාති තස්සෙව නාමධෙය්‍යාමස්සාති තන්නාමධෙය්‍යො, තෙන, තපොධනෙනාති මුනිනා, කිං වුත්තං හොති- ‘‘එතදග්ගං භික්ඛවෙ මම සාවකානං භික්ඛූනං ඉද්ධිමන්තානං යදිදං මොග්ගල්ලානො’’ති භගවතා ඉද්ධිමන්තෙසු එතදග්ගෙ ඨපිතො මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරො නාම යො දුතියො අග්ගසාවකො… (තෙන සමානනාමධෙය්‍යොනාති) තමපදිසන්තො-යමාචරියො අනුද්ධතභාවෙන උජුනාක්කමෙන නාමාදිකමවත්වා වඞ්කවුත්තියා අත්තනො මොග්ගල්ලානොති නාමං මහාසාමිට්ඨානන්තරප්පත්තිං කාලොචිතපඤ්ඤා වෙය්‍යත්තියං බුද්ධසාසනොපකාරිතාදිඤ්ච විභාවෙති. ‘යං රචිත’න්ති සම්බන්ධො, රචිතන්ති කතං, කින්ති ආහ සද්දසත්ථ’න්ති, සද්දසත්ථං නාම සුත්ත, සද්දලක්ඛණබ්‍යාකරණාදාපරනාමධෙය්‍යං, සුත්තං(හි) ‘සද්දා (ලක්ඛීයන්ති) සාසීයන්ති අනුසාසීයන්ති පකතිප්පච්චයාදිවිභාගකප්පනාය එතෙනා’ති සද්දලක්ඛණන්ති ච ‘බ්‍යාකරීයන්ති සද්දනිප්ඵාදනවසෙන කරීයන්ති එතෙනා’ති බ්‍යාකරණන්ති ච වුච්චති, අපරම්පන වුත්‍යාදි තදුපකරණභාවෙන සද්දසත්ථං සද්දලක්ඛණං බ්‍යාකරණන්ති ච වුච්චතීති දට්ඨබ්බං, අනූනන්ති තබ්බිසෙසනං, අසෙසලක්ඛියොපසඞ්ගාහකභාවෙන වත්තබ්බස්සාපරස්සාභාවා සම්පුණ්ණන්ති අත්ථො, අථාති අනන්තරත්ථෙ නිපාතො, සද්දසත්ථරචනානන්තරන්ති අත්ථො, තස්සෙති සද්දසත්ථස්ස, වුත්ති ච සමාසා කතාති සම්බන්ධො, සුත්තං විවරීයති එතායාති වුත්ති, සමස්සතෙ සඞ්ඛිපීයතීති සමාසා.

තස්සාපීති වුත්තියාපි, සඞ්ගහෙත්වා සද්දවසෙන සඞ්කුචිතං විය කත්වා ඛිපනං සඞ්ඛෙපො, තස්ස නයො කමො සඞ්ඛෙපනයො, තෙන, හොවාති යො සද්දසත්ථස්ස වුත්තියා ච කත්තා සො එව, ඉදානි සුත්තවුත්තිරචනානන්තරමවසරප්පත්තෙ ඉමස්මිං කාලෙ, සමාරභෙය්‍යා සම්මා ආරම්භං කරෙය්‍යා බහුන්නං ක්‍රියාක්ඛණානමාදිභූතං ක්‍රියාක්ඛණමනුතිට්ඨෙය්‍යා, කින්ති සංවණ්ණනං, සංවණ්ණීයති අත්ථො එතායාති සංවණ්ණනා, පඤ්චීයති විපඤ්චීයති බ්‍යත්තී කරීයති වුත්ති අත්ථො එතායාති වා, තං පඤ්චයතීති වා ලද්ධනාමපඤ්චිකා, තං.

එවමත්තනා කරණීයසත්ථම්පටිජානිත්වා තදනන්තරං ‘‘ද්වෙ මෙ භික්ඛවෙ පච්චයා සම්මාදිට්ඨියා උප්පාදාය (කතමෙ ද්වෙ) පරතො ච ඝොසො (අජ්ඣත්තඤ්ච) යොනිසො මනසිකාරො’’ති වචනතො සම්මාසවනපටිබද්ධා සබ්බාපි සාසන (ප්පටි) සම්පත්තීති සාසනප්පටිපත්තියා බ්‍යාකරණස්ස මූලකාරණත්තා තං සවනෙ සාධුජනෙ

නියොජෙන්තො ‘තං සාරභූත’න්තිආදිමාහ, තත්ථ තන්ති යසද්දවිරහෙපි අධිකතත්තා සංවණ්ණනං පරාමසති, තං සුණන්තූ’ති සම්බන්ධො, සාධූති සවනක්‍රියාවිසෙසනං, අත්ථානුරූපං බ්‍යඤ්ජනං, බ්‍යඤ්ජනානුරූපඤ්ච අත්ථංසල්ලක්ඛෙත්වා අනඤ්ඤමනා හුත්වා සක්කච්චං සුණන්තූති අත්ථො සුවණ්ණභාජනෙ නික්ඛිත්තසීහවසාවිය අවිනස්සමානං කත්වා හදයෙ ඨපනවසෙන, සක්කච්චසවනමෙව හි සොතූනමත්ථාවහං හොතීති, සන්තොති සවනක්‍රියාය කත්තාරො දස්සෙති, තථා සාතිසයබ්‍යාකරණං… තථාවිධා එව සප්පුරිසා සාධුකං සොතුකාමා හොන්තීති, කිම්භූතන්ති ආහ ‘සාරභූත’න්තිආදි, භූතසද්දො එත්ථ ‘‘භූතස්මිං පාචිත්තිය’න්තිආදීසු විය විජ්ජමානත්ථො, ඵෙග්ගුත්තාභාවෙන අපරිච්චජනීයතාය සාරො ථිරං සො අත්ථො බ්‍යඤ්ජනඤ්ච අස්සා අත්ථීති සාරා ච සා භූතාච, අථ වා ලොකියලොකුත්තරගුණාතිසයසාධනෙකසාධනභාවතො සෙට්ඨට්ඨෙන සාරඤ්ච සා භූතාචාති සාරභූතා, තං ගන්ථො යෙවෙත්ථ සඞ්ඛෙපිතො, අත්ථො පන නයග්ගාහිතතායපි සබ්බථා දස්සිතොයෙවාති විපුලං අත්ථං ගණ්හාතීති විපුලත්ථගාහී, තං, විධීයමානවණ්ණනාක්කමවිසෙසෙන බ්‍යාකුලස්ස වණ්ණනාක්කමස්ස නිරසනතො නත්ථි ආකුලං කිඤ්චි අස්සාති අනාකුලං, තං, ඉමිනා ච කච්චායනවුත්තිවණ්ණනාසු න තථාභාවං දස්සෙති.

තදෙවමධිකතත්තායෙවායමාචරියො ගන්ථාරම්භෙ’මහාදයො යො’තිආදිකෙ පටිපජ්ජිත්වා දානි අත්තනා වණ්ණනීයස්ස ගන්ථස්සාදි භූතං වාක්‍යමනධිකතපරිහාරමුඛෙනෙවොපන්‍යස්‍ය බ්‍යාඛ්‍යාතුමාහ- ‘ඉධා’තිආදි, තත්ථ ඉධාති ඉමස්මිං මාගධිකසද්දලක්ඛණවිරචනාධිකාරෙ, මාගධානං සද්දානං ඉදන්ති මාගධිකං, මාගධිකං සද්දලක්ඛණන්ති විසෙසන සමාසො, විරචයිතුකාමොති කත්තුකාමො, රතිංජනෙතීති රතනං, රමයති [ර තයතී (පොත්ථකෙ)] ති (වා) රතනං අනප්පච්චයෙන, අථවා යං ලොකෙ චිත්තීකතාදිකං රතනන්ති වුච්චති, ඉදම්පි තං සදිසතාය රතනන්ති වුච්චති, තථාචාහු–

> චිත්තීකතං මහග්ඝඤ්ච, අතුලං දුල්ලභදස්සනං;
> අනොමසත්තපරිභොගං, රතනං තෙන වුච්චතීති.

බුද්ධාදීනමෙතමධිවචනං, තයො අවයවා අස්සාති තයං, සමුදායො, රතනානං තයං රතනත්තයං, අවයවවිනිම්මුත්තස්ස පන සමුදායස්ස අභාවතො තීණි එව රතනානි වුච්චන්ති, පණමනං පණාමො, රතනත්තයගුණනින්නතා, පණමන්ති එතායාති වා පණාමො, පණාමක්‍රියානිප්ඵාදිකා කුසලචෙතනා, රතනත්තයස්ස පණාමොති ඡට්ඨීසමාසො, අභිධීයති පටිපාදීයතීත්‍යභිධෙය්‍යො සමුදිතෙන සත්ථෙන වචනීයත්ථො, යෙන ච යො පටිපාදීයති සො තස්ස අත්ථො හොතීති, සො ච පකතිප්පච්චයාදිවිභාගකප්පනාය සද්දානං සඞ්ඛරණං, සද්දසත්ථෙන හි සද්දසඞ්ඛරණමෙව පටිපාදීයති, (රතනත්තයප්පණාමො ච අභිධෙය්‍යො ච) රතනත්තයප්පණාමාභිධෙය්‍යන්ති චත්ථසමාසො, තස්ස සන්දස්සනං අත්ථො යස්සාති අඤ්ඤපදත්ථො, කින්තං වාක්‍යං, තා වාති වාක්‍යාලඞ්කාරෙ, නනුචෙවමධිකතත්තෙපි අභිධෙය්‍යමත්තමෙවදස්සෙතබ්බං සියා කිං වාචාපණාමෙන, කායමනොමයෙනාපි පුඤ්ඤාති සයප්පත්තියා අභිසමීහිතත්ථසිද්ධි හොතෙවාති චොදනං මනසි නිධාය වචීපණාමස්ස පරත්ථසන්නිස්සයතඤ්ච තස්සෙව විභාගෙන පයොජනඤ්ච දස්සෙතුමාහ- ‘තත්ථ’ඉච්චාදි, ගුණසද්දො එත්ථ ‘‘සතගුණා දක්ඛිණා පාටිකඞ්ඛා’’තිආදීසු විය ආනිසංසට්ඨො, ගුණානමානිසංසානං අනුකූලං අනුගුණං, හෙතුමන්තවිසෙසනමෙතං, පධානභාවං නීතං පණීතං අතිඋත්තමන්ති අත්ථො, අතිසයෙන පණීතං පණීතතරං, චිත්තස්සසන්තානං පබන්ධො චිත්තසන්තානං, පණීතතරඤ්ච තං චිත්තසන්තානඤ්ච, අනුගුණඤ්ච තං පණීතතරචිත්තසන්තානඤ්චාති විසෙසනසමාසො, තප්පණාමකරණෙන අනුගුණ…පෙ…. සන්තානං යෙසන්ති අඤ්ඤපදත්ථො, තෙසං, යථා තෙ සොතාරො රතනත්තයස්ස පණාමකරණෙන පුඤ්ඤාතිසයප්පටිලාභා අනෙකානිසංසාතිසයප්පටිලාභානුකූල චිත්තසන්තානතාය පධානතරචිත්තසන්තානා හොන්ති, තථා පවත්තානන්ති අධිප්පායො, ඉදම්පි අධිගතා…පෙ…. න්තරාධානන්තීමෙසං හෙතුභාවෙන තිට්ඨති, අධිගතා පත්තා අනෙකෙ බහූ ආනිසංසවිසෙසා ආයු වණ්ණසුඛබලපටිභානාදයො යෙසන්ති විග්ගහො, විසොසිතා සුක්ඛාපිතා අන්තරායා භයාදයො අජ්ඣත්තිකා බාහියා වා යෙසං තථාවිධානං සොතූනං, එතෙපි අභි,පෙ,ද්ධත්ථන්ති ඉච්චස්ස හෙතු, අභිසමීහිතස්ස අනුට්ඨිතස්ස කතනිට්ඨිතස්ස ගන්ථස්ස අවබොධොයෙව ඵලං, තස්ස සිජ්ඣනත්ථං, කින්තං රතනත්තයප්පණාමසන්දස්සනං.

> සච්චං පුනපි සච්චන්ති, භුජමුක්ඛිප්ප වුච්චතෙ;
> සකත්ථො නත්ථි නත්ථෙව,පරස්සත්ථමකුබ්බතොති.

වචනතො පරත්ථොච සප්පුරිසෙහි කත්තබ්බො, පරත්ථෙ සම්පාදිතෙ පන සකත්ථො සම්පන්නොව නාම සියාති මනසි කත්වා ආහ- ‘එතදෙවා’තිආදි. කායමනොසමාචරණෙන සම්පජ්ජමානඤ්ච වචීසමාචරණෙන සම්පජ්ජතෙවාති අනෙනෙව වාක්‍යෙන විඤ්ඤායතීති අවගන්තබ්බං, බුද්ධි පුබ්බා යස්මිං කරණෙ තං බුද්ධි පුබ්බං, තං සීලෙන කරොන්තා බුද්ධිපුබ්බකාරිනො, අභිධෙය්‍යස්ස අධිගමො ජානනං පුබ්බො යස්ස සො අභිධෙය්‍යාධිගමපුබ්බකො , අවතාරො පවත්ති, එකදෙසදස්සනෙ ‘‘සමුද්දො දිට්ඨො’’ති විය එකදෙසෙපි සමුදායවොහාරදස්සනතො පච්ඡිම පාදෙනාති වුත්තං, පච්ඡිමපාදස්සෙකදෙසභූතෙන ‘සද්දලක්ඛණ’මිච්චනෙනාති අත්ථො, සාධියං සද්දානං සඞ්ඛරණං, සාධනං බ්‍යාකරණං, තං ලක්ඛණං සභාවො අස්සාති සාධියසාධනලක්ඛණො, සාධියස්සෙදං සාධනං, සාධනස්ස චෙදං සාධියන්ති එවමස්සෙදම්භාවහෙතුසභාවො සම්බන්ධොති වුත්තං හොති, පයොජනං අභිධෙය්‍යසද්දොපදස්සිතං සද්දසඞ්ඛරණං, තත්ථ සම්බන්ධස්සන්තොගධත්තං… සාධියොපදස්සනමුඛෙන සාධනස්සාපි දස්සිතත්තා නිස්සයොපදස්සනතො, උස්සුක්කං සම්මාවායාමං, බුද්ධත්තං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං, පූරෙත්වාති–

මනුස්සත්තං ලිඞ්ගසම්පත්ති, හෙතු සත්ථාරදස්සනං;
පබ්බජ්ජා ගුණසම්පත්ති, අධිකාරො ච ඡන්දතා;
අට්ඨධම්මසමොධානා, අභිනීහාරො සමිජ්ඣතීති.

වුත්තඅට්ඨධම්මසමන්නාගතෙන අභිනීහාරෙන සමන්නාගතා හුත්වා යථාවුත්තෙ පාරමීතාදයො ධම්මෙ පූරෙත්වාති අත්ථො, ආගතාති සත්තතිංසබොධිපක්ඛියධම්මානුබ්‍රූහනෙන ආගතා, ඉධාති ඉමස්මිං ලොකෙ, ආගතාති පත්තා උප්පන්නා, තථාගතොති යථා සම්පති ජාතා තෙ භගවන්තො සත්තපදවීතිහාරෙන ගතා, තථා අයම්පි උත්තරාභිමුඛං ගතොති අත්ථො, මුහුත්තජාතොවාති සම්පතිජාතො එව, ජාතසමනන්තරමෙවාති වුත්තං හොති, වික්කමීති අගමාසි, සත්ත පදානි ගන්ත්වාන දිසා විලොකෙසීති ඉදං ‘‘ධම්මතා එසා භික්ඛවෙ සම්පති ජාතො බොධිසත්තා සමෙහි පාදෙහි පතිට්ඨහිත්වා’’ති එව මාදිකාය පාළියා සත්තපදවීතිහාරූපරියීතස්ස සබ්බදිසානුවිලොකනස්ස වුත්තත්තා වුත්තං, දිසා විලොකෙසි සමන්තතොති ඉදම්පන ‘සමෙහි පාදෙහි ඵුසී වසුන්ධර’න්ති එතස්ස අනන්තරං දට්ඨබ්බං... පාදෙහි වසුන්ධරාඵුසනානන්තරමෙව දසදිසාවලොකිතත්තා, අට්ඨඞ්ගානි නාම–

විසට්ඨං මඤ්ජු විඤ්ඤෙය්‍යාං, සවනීයා-විසාරිනො;
බින්දු ගම්භීරනින්නාදි,ච්චෙවමට්ඨඞ්ගිකො සරොති.

වුත්තානි අට්ඨඞ්ගානි, තථාගතොති ඉමස්සෙව විසුං අත්ථපරියායං දස්සෙතුං ‘අථවා’තිආදිමාහ, අරියෙන සෙතුනාති සමථවිපස්සනාසඞ්ඛාතෙන උත්තමෙන මග්ගෙන, එවමාදිනාතිආදිසද්දෙන තෙසං තෙසං ධම්මානං සභාවසරසලක්ඛණං තථං ආගතො යථාවතො අධිගතො’යෙගත්‍යාත්ථා තෙ බුද්ධ්‍යාත්ථා, යෙ බුද්ධ්‍යා තෙ ගත්‍යාත්ථා’තිතථාගතොති එවමාදිං සඞ්ගණ්හාති, තත්ථතත්ථාති තෙසු තෙසු දීඝාගමාදීසු, තථාගතභාවොති තථාගතොති භවනං නිප්ඵත්ති නමස්සනකිරියාභිසම්බන්ධාති’නමස්සිත්වා’ති එත්ථ නමස්සනකිරියාය අභිසම්බන්ධා ඉමිනා තථාගතාදීනං කම්මත්තං විභාවෙති, නමස්සනකිරියාවිසෙසනත්තාති ‘නමස්සිත්වා’ති නමස්සනං කත්වාති වුත්තං නාම සියාති නමස්සනන්ති වුත්තනමස්සනකිරියාය විසෙසනත්තා, බොධියාති බොධිවුච්චති චතූසු මග්ගෙසු ඤාණං, තං භගවා එත්ථ පත්තොති (බොධි, තස්සා) බොධිරුක්ඛස්සාති අත්ථො, මූලෙති මූලසමීපෙ ‘‘යාව මජ්ඣන්හිකෙ කාලෙ ඡායා එරති නිවාතෙ පණ්ණානි පතන්ති එතාවතා රුක්ඛමූලං’’තිආදීසු විය, නනු අඤ්ඤෙපි ඛීණාසවා ‘අග්ගමග්ගෙනෙ’ච්චාදිනා වක්ඛමාන නයෙන නිප්ඵන්නා එවාති අනුයොගං මනසිකත්වා වුත්තං ‘සහෙව වාසනාය’ාති, න හි භගවන්තං ඨපෙත්වා අඤ්ඤෙ සහ වාසනාය කිලෙසෙ පහාතුං සක්කොන්ති, එතෙන අඤ්ඤෙහි අසාධාරණං භගවතො අරහත්තන්ති දස්සෙති, තෙනෙව ඉද්ධසද්දස්ස අත්ථං දස්සෙන්තො’තෙපි හි’ච්චාදිකං වක්ඛති, කාපනායං වාසනා නාම පහීනකිලෙසස්සාපි අප්පහීනකිලෙසස්ස පයොගසදිසපයොගහෙතුභූතො කිලෙසනිහිතො සාමත්ථියවිසෙසො’ආයස්මතො පිලින්දවච්ඡස්ස වසලසමුදාචාරනිමිත්තං විය’, අග්ගමග්ගෙනාති අරහත්තමග්ගෙන, සබ්බකිලෙසෙ රාගාදිකෙ, අරහත්තං අග්ගඵලං, සම්මුති උපපත්තිදෙවභාවතො අඤ්ඤෙන විසුද්ධි දෙවභාවෙනාතිනිප්ඵන්නත්තා ආහ-‘විසුද්ධිදෙවභාවෙනා’ති, සකලකිලෙසකාලුස්සියාපගමෙන විසුද්ධිප්පත්තියා සබ්බඤ්ඤුගුණා ලඞ්කාරෙන විසුද්ධිදෙවභාවෙනාති අත්ථො.

‘ඉධ=සංසිද්ධියං’ ඉද්ධවන්තො ඉද්ධාත්තප්පච්චයෙන, ‘ගුණ=ආමන්තණෙ’ භූවාදිසෙසො, ගුණීයන්ති පරිචීයන්ති සෙය්‍යාත්තිකෙහීති ගුණා කප්පච්චයෙන, තෙපීති සාවකපච්චෙකබුද්ධාපි, හි සද්දො හෙතුම්හි, යස්මා අග්ගං...පෙ.... අනූනගුණා , තස්මාති අත්ථො, සබ්බඤ්ඤුතාදීනන්තිආදිකං තෙසං සබ්බඤ්ඤුබුද්ධෙහි ඌනගුණතාය හෙතුවචනං, කෙචි ‘සිද්ධො මිද්ධගුණො අස්සාති සිද්ධමිද්ධගුණන්ති දුට්ඨමත්ථං පරිකප්පෙත්වා වාක්‍යමිදං දූසෙන්ති, තෙ පන ‘මිද්ධො නාම කොචි ගුණො නත්ථී’ති ච, ‘තථාගතො නාම මිද්ධ ගුණො න හොතී’ති ච, ‘තාදිසො වෙ සියා න ඤාණනිස්සිතපූජා පකතොපයොගිනී භවතී’ති ච අජානිත්වා වදථ තුම්හෙහි වත්වා උය්‍යොජෙතබ්බා, මඞ්ගලත්ථඤ්චෙත්ථාදො සිද්ධසද්දොපාදානං, මඞ්ගලාදීනි හි සත්ථාන්‍යාඛ්‍යාහතප්පසරානි හොන්ත්‍යායස්මන්තඛ්‍යාඛ්‍යාතුසොතුකානි ච, ධම්මසඞ්ඝානම්පීති ඉමිනා අවයවෙන විග්ගහෙපි සමුදායස්ස සමාසත්ථත්තා අඤ්ඤපදත්ථසමාසොයං තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණොති දීපෙති, තෙනාහ- ‘අඤ්ඤපදත්ථෙ’ච්චාදි, ගුණීභූතානම්පීති අප්පධානභූතානම්පි විසෙසනභූතානම්පි අඤ්ඤපදත්ථස්ස පධානත්තා, කිරියාතිසම්බන්ධො වගම්‍යතෙ ධම්මසඞ්ඝානං ගුණීභූතානම්පි තදවිනාභාවිත්තෙන නමස්සනාතිසම්බන්ධා, තදෙව සමත්ථෙති ‘තථාහ’ච්චාදිනා, පුත්තෙන සහ වත්තමානොති තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණඅඤ්ඤපදත්ථසමාසත්තා තුලාමුභින්නම්පි ආගමනන්ති පුත්තොපි ආගතොති පතීයතෙ, තත්ථාති නිද්ධාරණෙ සත්තයී, අත්තානන්ති ධම්මං දස්සෙති, ධාරෙන්තෙති අත්තනි ඨපෙන්තෙ පවත්තෙන්තෙ උප්පාදෙන්තෙ, චත්තාරොපි අපායා සාමඤ්ඤවසෙන’අපායෙ’ති වුත්තා, කිලෙසවට්ට කම්මවට්ට විපාකවට්ටවසෙන තයො වට්ටා, තෙසු දුක්ඛං, තස්මිං, ධාරෙතීති වුත්තධාරණං නාම අත්ථතො අපායාදිනිබ්බත්තකකිලෙසවිද්ධංසනං, තඤ්ච යථාරූපං කිලෙසසමුච්ඡින්දනතප්පටිප්පස්සද්ධි ආලම්බනභාවෙන හොතීති ආහ- ‘සො...පෙ.... වසෙනා’ති, නවන්නම්පි, තෙ සමධිගමහෙතුතාය ධම්මොයෙව නාමාති ‘දසා’තිආදි වුත්තං, තත්ථ කාරණමාහ- ‘තම්මූලකත්තා’තිආදි, තම්මූලකත්තාති තං කාරණත්තා, සීලදිට්ඨිසාමඤ්ඤෙනාති අරියෙන සීලෙන අරියාය ච දිට්ඨියා සමානභාවෙන, අරියානඤ්හි සීලදිට්ඨියො මග්ගෙනාගතත්තා සබ්බථා සමානාව, තෙන තෙ යත්ථකත්ථචි ඨිතාපි සහගතාවාති සංහතොති ඉමස්මිං අත්ථෙ සඞ්ඝොති පදසිද්ධි දට්ඨබ්බා, අධිප්පෙතවසෙන පනෙතං වුත්තං, ලොකියසීලදිට්ඨියා සාමඤ්ඤෙන සංහතත්තා සම්මුතිසඞ්ඝොපි පණාමාරහොයෙවාති දට්ඨබ්බං.

අථ කෙතෙ සද්දා, යෙසමිදං ලක්ඛණං භාසිස්සන්ති පටිඤ්ඤාතන්ති ආහ-‘සද්දා සටපටාදයො’ති, ආදිසද්දෙන රුක්ඛාදයො, නනු සන්ති මෙසසද්දසමුද්දසද්දාදයොපීති න නිරත්ථකානමිධානුපයොගිත්තා, යෙ ලොකසඞ්කෙතානුරොධෙනාත්ථප්පකාසකා තෙසං සාත්ථකානමෙ විදං ලක්ඛණන්ති, අපිච ‘සද්දා සටපටාදයො’ති වදන්තො වෙදිකානං විය උන්ති [ඤත්ථි (පොත්ථකෙ)] ආදීනං අනුපුබ්බීනියමාවත්ථානමසම්භවා තදනුක්කමෙන නිප්ඵාදියමානනම්පි සද්දානං ලොකියත්තානභිවත්තනඤ්ච බොධෙතීති දට්ඨබ්බං, නු තත්ථ පකාසකත්ථං සද්දස්ස සමුදායවසෙන වා සියා පච්චෙකවණ්ණවසෙන වා, තත්ථ යදි පච්චෙකවණ්ණා පකාසයෙය්‍යුං, සටසද්දෙ සකාරොයෙව සටත්ථං, පකාසයෙය්‍ය, තථා චාඤ්ඤෙසමකාරාදීනමනත්ථ කතා සියා, අථ සමුදිතා පකාසයෙය්‍යුං, තදා වණ්ණානමුච්චාරණානන්තරවිනාසිත්තා සමුදායොයෙව න සියා, තථා සති කථ මත්ථං සද්දො පකාසයතීති චෙ කමෙන සොතවිත්තාදිගහිතක්ඛර පාළියා ච යො සද්දොති විඤ්ඤෙය්‍යො සාත්ථකො චිත්තගොචරො, චිත්තගොචරස්සාපි සද්දස්ස පන බාලජනප්පබොධාය කප්පනාමත්තෙන පකත්‍යාදිවිභාගතො, න සභාවෙනාන්වාඛ්‍යානං, තෙනාහ-‘පකත්‍යා’දි ආදි, නනු ගොඉච්චාදිසාධුසද්දනියමෙ සති ගොතාදයො අසාධු සද්දාති විඤ්ඤායන්ති ගන්තබ්බමග්ගනියමෙ අගන්තබ්බමග්ගො විය, ගොතාදි අසාධුසද්දනියමෙ වා ගොඉච්චාදයො සද්දා සාධවොති අගන්තබ්බමග්ගනියමෙ ගන්තබ්බමග්ගො විය, කිං සද්දානමන්වාඛ්‍යානෙනා තිදමාසඞ්කිය පයොජනමාහ- ‘ලක්ඛණාභිධානංචෙ’ච්චාදි, සද්දානම්පටිපත්තියං පටිපදපාඨස්සානුපායත්තං දස්සෙතුමාහ- ‘අඤ්ඤථෙ’ච්චාදි, අඤ්ඤථාති අසති ලක්ඛණාභිධානෙ, සක්කතාදීතිආදිසද්දෙන පාකතාදිං සඞ්ගණ්හාති, බහුවිධත්තං සක්කතපාකතපෙසාචිකඅපබ්භංසවසෙන, මගධෙසු විදිතාති ඉමස්මිං අත්ථෙ ‘‘අඤ්ඤස්මි’’න්ති (4-121) මාගධානං ඉදන්ති අත්ථෙ ‘‘ණො’’ති (4-34) ණප්පච්චයෙ මාගධා මාගධන්ති ච පදනිප්ඵත්ති වෙදිතබ්බාති දස්සෙතුමාහ- ‘මගධෙස්මි’ච්චාදි, මගධෙසු විදිතාතිආදිනො අධිප්පායං විවරිතුමාහ- ‘ඉදං වුත්තං හොතී’තිආදි, තත්ථ ඉදන්ති ඉදානි වක්ඛමානං මාගධං…පෙ…. හොතීති එතං වුත්තං හොතීති මගධෙසු…පෙ…. ලක්ඛණං මාගධන්ති වදතා පකාසිතං හොතීති අත්ථො, හිසද්දො’මගධෙස්වි’ච්චාදිනා වුත්තං සමත්ථයති, ලක්ඛණං විසෙසයතාති සද්දලක්ඛණ සද්දස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තා මාගධන්ති ඉමිනා ලක්ඛණං විසෙසයතා බ්‍යවච්ඡෙදයතා වුත්තිකාරෙන, අත්ථතොති සාමත්ථියතො, සද්දෙ ච විසෙසිතො හොතීති සද්දලක්ඛණසද්දො මාගධෙ එව [සද්දෙඑව (පොත්ථකෙ)] බ්‍යවච්ඡෙදිතො හොති, අයමෙත්ථාධිප්පායො ‘මගධෙසු විදිතා මාගධාති සද්දෙ ගහෙත්වා තෙසමිදං මාගධන්ති මාගධසද්දෙන යස්මා සද්දලක්ඛණසද්දෙ ලක්ඛණං විසෙසිතං, තස්මා සද්දලක්ඛණසද්දෙ සද්දො යදි අමාගධො කථං ලක්ඛණං මාගධං සියාති සාමත්ථියා සද්දොපි විසෙසිතො හොතී’ති, නනු මාගධන්ති ලක්ඛණස්ස මාගධ සද්දසම්බන්ධිත්තඛ්‍යාපනතො සද්දලක්ඛණන්ති එත්ථ සද්දසද්දස්ස නිරත්ථක තාපත්ති හොතීති, න හොති ගම්මමානත්ථස්ස සද්දස්ස පයොගම්පති කාමචාරත්තා සද්දලක්ඛණසද්දස්ස වා සමාසත්ථෙ නිරුළ්හත්තා ‘‘තත්‍රිදං සුගතස්ස සුගතචීවරප්පමාණ’’න්තිආදීසු විය, කොපනාතිආදිසද්දලක්ඛණන්ති ඉමිනා අභිධෙය්‍යසඞ්ඛාතපයොජනස්ස දස්සිතත්තා තප්පයොජනපුච්ඡනපරා චොදනා, වුච්චතෙච්චාදි පරිහාරො, යථා සබ්බථාත්තපරහිතකාමෙන.

පියො ච ගරු භාවනීයො, වත්තා ච වචනක්ඛමො;
ගම්භීරඤ්ච කථං කත්තා,නොචා ඨානෙ නියොජකොති.

වුත්තෙහි තතො පරෙහි ච පසත්ථතරෙහි ගුණවිසෙසෙහි සමුපෙතං ගුරුං.

තස්මා අක්ඛරකොසල්ලං, සම්පාදෙය්‍ය හිතත්ථිකො;
උපට්ඨහං ගුරුං සම්මා, උට්ඨානාදීහි පඤ්චහීති.

වචනතො උට්ඨාන-උපට්ඨාන-පරිචරියා-සුස්සූසා සක්කච්චසිප්පපටිග්ගහණෙහි සම්මා උපට්ඨහන්තෙන සවන,උග්ගහන-ධාරණ-පරිපුච්ඡා-භාවනා හි කඞ්ඛාවිච්ඡෙදං කත්වා විඤ්ඤාතබ්බං සද්දලක්ඛණං, තථා අවිඤ්ඤාතං සද්දලක්ඛණමනෙනාති අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණො පුග්ගලො, හිසද්දො අවධාරණෙ, සො ‘ධම්මවිනයෙසු කුසලො න හොතී’ති එත්ථ දට්ඨබ්බො, කුසලො දක්ඛො න හොති, තත්ථ ධම්මවිනයෙසු සුත්තන්තාතාභිධම්මසඞ්ඛාතෙසු ධම්මෙසු චෙව විනයෙ ච, කස්මා–

යො නිරුත්තිං න සික්ඛෙය්‍ය, සික්ඛන්තො පිටකත්තයං;
පදෙපදෙ විකඞ්ඛෙය්‍ය, වනෙ අන්ධගජො යථාති.

වචනතො, අයමෙත්ථාධිප්පායො ‘‘යථා වුත්තනයෙන සම්භූතපද බ්‍යාමොහවසෙන පදත්ථෙපි බ්‍යාමොහසම්භවතො සුත්තන්තොපදස්සිතාය දිට්ඨිවිනිවෙට්ඨනාය ච අභිධම්මාගතෙ නාමරූපපරිච්ඡෙදෙ ච විනය නිද්දිට්ඨෙ සංවරාසංවරෙ ච අකොසල්ලං සියා’’ති, යථාධම්මන්ති ධම්මවිනය සද්දස්ස යො-ත්ථො විනයසුත්තාභිධම්මසඞ්ඛාතො, තස්ස සො-ත්ථො, තදනතික්කමෙන, පටිපජ්ජිතුමසක්කොන්තොති තත්ථතත්ථෙව වුත්තාසු අධිසීල අධිචිත්ත අධිපඤ්ඤාසික්ඛාසු පවත්තිතුං අසමත්ථො, කුසලො පන සමත්ථො පඤ්ඤාවිසෙසාලොකපටිලාභතො, වුත්තං හි–

යාව තිට්ඨන්ති සුත්තන්තා, විනයො යාව දිප්පති;
තාව දක්ඛන්ති ආලොකං, සූරියෙ අබ්භුග්ගතෙ යථාති.

පටිපත්තින්ති පටිපජ්ජීයතීති පටිපත්තීති යථාවුත්තං තිවිධම්පි පටිපත්තිං, විරාධෙත්වාති නාසෙත්වා, නස්සති හි පටිපත්ති තෙසුයෙවා කො සල්ලතමගතත්තා, තථා චාහු–

සුත්තන්තෙසු අසන්තෙසු, පමුට්ඨෙ විනයම්හි ච;
තමො භවිස්සති ලොකෙ, සූරියෙ අත්ථඞ්ගතෙ යථාති.

සංසාරදුක්ඛස්සෙව භාගී හොති… යථාවුත්තා-නුක්කමපරිච්චාගෙන අනුරූපපටිපත්තියා පටිලභිතබ්බත්තා අධිගමවිසයස්ස [විසථත්තා (පොත්ථකෙ)] යො ගක්ඛෙමස්ස, වුත්තඤ්හි තස්සානුලොමපටිපත්තිමූලකත්තං–

සුත්තන්තෙ රක්ඛිතෙ සන්තෙ, පටිපත්ති හොති රක්ඛිතා;
පටිපත්තියං ඨිතො ධීරො, යොගක්ඛෙමා න ධංසතීති.

එතාවතා අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණස්ස සකත්ථපරිහානිං දස්සෙත්වා ඉදානි සකත්ථසම්පත්තිමූලිකා පරත්ථසම්පත්තීති තදභාවා තාදිසො පුග්ගලො පරෙසම්පි පච්චයො භවිතුං න සක්කොතීති දස්සෙතුං 'නචා'තිආදි වුත්තං, පතිට්ඨාති ධාරණං, තඤ්චෙත්ථ තෙසං තෙසං කුල පුත්තානං ධම්මවිනයසික්ඛාපනං තංතං කම්මතො නිත්ථරණාදි ච, තදුභය මෙවා-න්භසඞ්ගිකං පතිට්ඨං, මුඛ්‍යභූතම්පන තම්මූලකෙ සුපරිසුද්ධසීලෙ පතිට්ඨාපනමෙව, තදුපකරණත්ථො සික්ඛාපනාදි, ඉධ පන තං සාධනභූතො පුග්ගලො උපචාරතො පතිට්ඨාති ගහෙතබ්බො, හිසද්දො යථාවුත්ත සමත්ථනත්ථෙ නිපාතො, සද්දලක්ඛණඤ්ඤූයෙවාති අවධාරණම්පන තෙසු තබ්බිදූයෙව සමත්ථොති දස්සනත්ථං පකරණවසෙන වුත්තං, අත්තනො පන සුගුත්තසීලක්ඛන්ධවිරහෙන කදාචි කොචි යථාවුත්තානං පතිට්ඨාභවිතුං න සක්කොති… තම්මූලකත්තා සද්ධම්මට්ඨිතියා සපරපතිට්ඨා භාවස්ස ච, තෙනෙව විනයධරෙ ආනිසංසං දස්සෙන්තෙන භගවතා තප්පධානං තප්පමුඛංච කත්වා ''පඤ්චිමෙ භික්ඛවෙ ආනිසංසා විනයධර පුග්ගලෙ, කතමෙ පඤ්ච අත්තනො සීලක්ඛන්ධො සුගුත්තො හොති සු රක්ඛිතො, කුක්කුච්චපකතානං පටිසරණං හොති, විසාරදො සඞ්ඝ මජ්ඣෙ විහරති, පච්චත්ථිකෙ සහධම්මෙන සුනිග්ගහිතං නිග්ගණ්හාති, සද්ධම්මට්ඨිතියා පටිපන්නො ච හොතී''ති වුත්තං, අත්ථානුරූපන්ති අත්තනො වචනීයස්සත්ථස්ස වාචකත්තෙන යොග්‍යං, බ්‍යඤ්ජනානුරූපන්ති අත්තනො වාචකස්ස වචනීයත්තෙන යොග්‍යං, පරිවාසාදීසුතිආදිසද්දෙන අබ්භානාදිං සඞ්ගණ්හාති, තංතංකම්මන්ති පරිවාසාදිකං තංතංකම්මං, අඤ්ඤොති අසද්දලක්ඛණඤ්ඤූ, න කෙවලමනෙන සකත්ථපරත්ථාව නාසිතා, අථ ඛොති විධො සද්ධම්මොපි නාසිතොයෙවාති වත්තුමාහ 'අජානන්තො පනා'තිආදි, අයථාපටිපජ්ජමානොති සද්දලක්ඛණඤ්ඤූනා යථා යෙන පකාරෙන අත්ථානුරූපං බ්‍යඤ්ජනෙ බ්‍යඤ්ජනානුරූපඤ්ච අත්ථෙ පටිපජ්ජිතබ්බං, තථා අප්පටිපජ්ජමානො, තථා ච වක්ඛති– තථා හි සො සද්දලක්ඛණ මජානන්තො'තිආදි. තිවිධම්පි සද්ධම්මන්ති පරියත්තිපටිපත්තිඅධිගමවසෙනති විධමෙව සද්ධම්මං, තත්ථ තිපිටකබුද්ධවචනං පරියත්තිසද්ධම්මො නාම, තෙරස ධුතගුණා චුද්දස ඛන්ධකවත්තානි ද්වෙ අසීති මහාවත්තානීති අයං පටිපත්තිසද්ධම්මො නාම, චත්තාරො මග්ගා චත්තාරි ච ඵලානි අයං අධිගමසද්ධම්මො නාම, තථාහිච්චාදිනා වුත්තමත්ථං සමත්ථෙති, තම්පි පාළියා ථිරීකාතුං 'වුත්තං හෙත'න්තිආදිමාහ, තත්ථ ධම්මාති හෙතූ, සද්ධම්මස්සාති යථාවුත්තස්ස තිවිධස්ස සද්ධම්මස්ස, පදබ්‍යඤ්ජනන්ති පදඤ්ච බ්‍යඤ්ජනඤ්ච තං, තත්ථ පදං නාම ස්‍යාද්‍යන්තං ත්‍යාද්‍යන්තඤ්ච, බ්‍යඤ්ජීයති අත්ථො එතෙනාති බ්‍යඤ්ජනං- වාක්‍යං අථවා පජ්ජතෙ ගම්‍යතෙ අත්ථො එතෙනාති පදං-ස්‍යාද්‍යන්තාදි, වාක්‍යංච බ්‍යඤ්ජනං, සිථිලධනිතාදිපදමෙවවා වුත්තනයෙන බ්‍යඤ්ජනන්ති පදබ්‍යඤ්ජනං, තං, දුන්නික්ඛිත්තං දුට්ඨු නික්ඛිත්තං ඨපිතං විරාධෙත්වා කථිතං, අත්ථො ච දුන්නීතොති දුන්නික්ඛිත්තත්තායෙව පදබ්‍යඤ්ජනස්ස තබ්බචනීයොපි දුට්ඨුවිඤ්ඤාතො හොති, වුත්තපටිපක්ඛතොති 'අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණොහි'ච්චාදිනා වුත්තස්ස විඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණත්තාදිනා පටිපක්ඛභාවතො, භාවප්පධානො හි අයං නිද්දෙසො,ත්තප්පච්චයලොපො වා, න හි අත්තාව අත්තනා වෙදිතබ්බොති යුත්තන්ති.

තදෙවන්තිආදිනා යථාවුත්තං නිගමෙත්වා සඤ්ඤාවිධානෙ පයොජනං දස්සෙති, තන්ති හෙත්වත්ථෙ නිපාතො, යස්මා සද්දලක්ඛණස්ස ජානනංසානි සංසං තස්මාති අත්ථො, එවන්ති නිදස්සනත්ථෙ නිපාතො, එවං සප්පයොජනන්ති සම්බන්ධො, තදෙවන්ති වා නිපාතසමුදායො යං, වුත්තෙන පකාරෙනෙත්‍යස්මිං අත්ථෙ වත්තතෙ. නනුච සඤ්ඤීනං සඤ්ඤානං වත්තබ්බත්තෙ ''අආදයො තිතාලීසවණ්ණා''තිආදීනං වාක්‍යානං විසුංවිසුං මහන්තත්තා කුතො ලාඝවං සත්ථස්සාති මඤ්ඤමානො 'තථාහි'ච්චාදිනා සඤ්ඤාවිධානෙ ලාඝවසබ්භාවං සමත්ථෙති, හොතෙවාති අවධාරණෙන කත්ථචි පරසත්ථෙ විය නො න හොතීති දස්සෙති, පටිපත්තිලාඝවම්පි චෙත්ථ හොතෙව, තථාහි ''වණ්ණපරෙන සවණ්ණොපි''ච්චාදො (1-24) වණ්ණාදිසඤ්ඤාසමුද්ධරිතා නාත්තානමත්තාවගමෙතුමලන්ති පරෙ පුච්ඡිත්වා ජානිතබ්බා අස්ස, තතො සඤ්ඤා-වසෙයා, තතොස්ස සඤ්ඤාති සඤ්ඤාසඤ්ඤීවිවෙචනං තදනුට්ඨානන්ති පරම්පරාපෙක්ඛාය භවිතබ්බං පටිපත්ති ගාරවාභාවා. ඉදානි සඞ්ඛෙපතො සත්ථක්කමං දස්සෙතුමාහ-එවං තාවි'ච්චාදි, තාවාති පඨමං, උපයුජ්ජමානත්තාති බ්‍යාපාරියමානත්තා, විසයො ගොචරො යත්ථෙතෙ ස්‍යාදයො විධී යන්තෙ, සහ විසයෙනාති සවිසයා, පඨමං කරීයතීති පකති යතො ස්‍යාදයො විධීයන්තෙ, සහ පකතියාති සප්පකතිකා, ලිඞ්ගාදිකන්ති ආදිසද්දෙන'සලහච්ඡාය'මිච්චාදො එකත්තාදි, ලිඞ්ගෙහවා ලිඞ්ගිකා-ඉත්ථිවිධයො, එකත්ථීභාවො සමාසො, තෙන, සාමඤ්ඤතො සමානත්තා, සමානත්තන්තුණාදිවුත්තියා ''රාජාදිවිසිට්ඨෙ පුරිසා දොචිය'වසිට්ඨාදිවිසිට්ඨෙ අපච්චාදිම්හි අත්ථෙ පවත්තනතො.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

රතනත්තයපණාමාදිකථා සමත්තා.

1. පඨමකණ්ඩවණ්ණනා

සඤ්ඤාධිකාර

1. අ ආදයො

සබ්බවචනානං සාත්ථකනිරත්ථකත්තබ්‍යභිචාරිත්තා ‘ඉද’න්තිආදිනා සදිට්ඨන්තෙන සංසයමුපදස්සිය සාත්ථකත්තමස්ස දස්සෙතුඤ්ච ‘න තාව…පෙ…. සාත්ථකත්තා’ති වුත්තං, උම්මත්තකාදිවාක්‍යමිති ‘දස දාළිමා, ඡ අපූපා, කුණ්ඩමජාජිනං, පලාලපිණ්ඩො’ඉච්චාදිකං, අවයවත්ථාන මඤ්ඤමඤ්ඤනාති සම්බන්ධා සමුදායත්ථාභාවතො අනත්ථකත්තං, ආදිවාක්‍යන්ති ‘‘මනොසෙට්ඨා මනොමයා’’තිආදිවාක්‍යං, සාත්ථකත්තං පනස්ස පදත්ථාන මඤ්ඤමඤ්ඤාභිසම්බන්ධස්ස පතීතිතො.

අථ අආද්‍යාදිසද්දානං සාධුත්තාන්වාඛ්‍යානාය ඉදං වචනමිච්චාදිවිකප්පන්තරසම්භවෙ කථං නියමො වුත්තියං වුත්තෙනත්ථෙන සාත්ථකත්තමිච්චාසඞ්කිය තෙසමිහානුපයොගිත්තං කමෙන පටිපාදයිතුමාහ ‘වක්ඛමානත්ථමෙවිද’මිච්චාදි,’ ආකාරාදයො නිග්ගහීතන්තා’ඉච්චාදිනා වුත්තියං වක්ඛමානො අත්ථො යස්ස තං තථා වුත්තං, සාධූනං සාධුසද්දානං අනුසාසනං ආඛ්‍යානං අත්ථො පයොජනං යස්ස තන්ති විග්ගහො.

සාධුසද්දානුසාසනසඞ්කාපෙත්ථ ‘‘කත්ථෙත්ථ කුත්‍රාත්‍රක්වෙහිධා’’ති (4-100) ආදිනා කත්ථාදිසද්දානං සාධුත්තානුසාසනස්ස දස්සනතො, ලක්ඛණන්තරෙන සාධුභාවස්ස අන්වාඛ්‍යාතත්තාති ආපුබ්බාදාඉච්චස්මා ‘‘දාධාත්වි’’ති (5-45) ඉප්පච්චයෙ ආකාරලොපෙ ච ආදීති අආදියෙසන්ති අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ යොම්හි ‘‘යොසු ඣිස්ස පුමෙ’’ති (2-93) ‘ටෙ අආදයො’ති, තයො ච චත්තාලීසා චාති චත්ථ සමාසෙ ‘‘තදමිනාදීනී’’ති චත ලොපෙච රස්සෙ ච තිතාලීසාති, ‘වණ්ණ-වණ්ණනෙ’ඉච්චස්මා ‘‘භාවකාරකෙස්ව ඝණ සකා’’ති (5-44) අප්පච්චයෙයොම්හි ටාදෙසෙ වණ්ණාඉති ච සිජ්ඣනතො, පයොගනියමත්ථන්ති තිතාලීසවණ්ණසද්දෙසු පරෙසු එව අආදිසද්දො පයුජ්ජීයතීති එවං පයොගනියමත්ථං, අයම්පි විකප්පන්තර සම්භාවනා ‘‘අභූතතබ්භාවෙ කරාසභූයොගෙ විකාරා චී’’ති (4-119) පයොගනියමස්සා ඛායමානස්ස දිට්ඨත්තා, ඨානාදෙසත්ථන්ති අආදිසද්දස්ස ඨානෙ තිතාලීසවණ්ණසද්දා ආදෙසා හොන්ති තෙසං වා සො ඉති, තදනුරූපායාති ඨානාදෙසානුරූපාය ඡට්ඨී විභත්තියා, අතොයෙවාති අගමාගමිඅනුරූපාය ඡට්ඨියා අභාවතො යෙව, අගමාගමී භාවත්ථන්ති අආදිසද්දස්ස තිතාලීස වණ්ණසද්දා ආගමා හොන්ති තෙසං වා සො ඉති, එතෙසුපි සඞ්කා, ‘‘යවාසරෙ’’ (1-30) ‘‘සුඤ්ඤ සස්ස’’ඉති (2-53) ආදෙසාගමානං දස්සනෙන, ආගම ලිඞ්ගාභාවතොති උකාර කකාර මකාරානං අභාවතො, විසෙසනවිසෙස්ස භාවත්ථන්ති තිතාලීසවණ්ණසද්දානං අආදිසද්දො විසෙසනං, තෙ වා තස්සෙ-ති, එත්ථාපි සඞ්කා ‘නීලුප්පල’මිච්චාදීනමඤ්ඤත්ථ විසෙසනවිසෙස්ස භාවදස්සනා, සද්දලක්ඛණා නුපයොගතොති සද්දලක්ඛණෙන සද්දසඞ්ඛරණස්ස පකතත්තා වුත්තං, තත්ථ කාරණමාහ- ‘රූපවිසෙසූප ලක්ඛණාභාවා’ති, රූපවිසෙසස්ස උපලක්ඛණ නිමිත්තං තස්සඅභාවාති අත්ථො, න හි විසෙසන විසෙස්සභාවෙ පටිපාදිතෙ අආද්‍යාදිසද්දානං රූපවිසෙසස්ස සඞ්ඛරණං කතං සියාති, යදි එසොව සද්දසඞ්ඛරණන්ති ගය්හෙය්‍ය, තථා සති ‘නීලුප්පල’මිච්චාදීනම්පි වත්තබ්බතා ආපජ්ජෙය්‍යාති නාස්ස තදත්ථ තාපි සම්භාවීයතෙ, ලොකෙ සීහගුණස්ස මානවකෙ දස්සනතො උපචාරෙන ‘සීහො-යං මානවකො’ති තග්ගුණජ්ඣාරොපොපි දිස්සති, තදත්ථම්පෙතං න හොතීති දස්සනත්ථං ‘තග්ගුණජ්ඣාරොපනත්ථම්පෙතං න හොතී’ති වුත්තං, තස්ස අආදිසද්දස්ස, තෙසං තිතාලීසවණ්ණසද්දානං වා ගුණො අආදිත්තාදි, තස්ස අජ්ඣාරොපනං-තිතාලීසවණ්ණසද්දෙසු වා අආදිසද්දෙයෙව වා ආරොපනං, තදත්ථම්පෙතං සුත්තං න හොතීති අත්ථො, තත්ථ කාරණමාහ- ‘අතොයෙවා’තිආදි, අතොයෙව රූපවිසෙසූපලක්ඛණා භාවතොයෙයො, පකතං සද්දසඞ්ඛරණං, යථාවුත්ත විකප්පන්තරාභාවෙ උභයත්ථමිදං සියා, තත්ථ පරිභාසත්ථං න හොති… තල්ලක්ඛණත්තාභාවා උපරිවක්ඛමානත්තා චාති පාරිසෙසමාලම්බියාහ ‘සඤ්ඤාසඤ්ඤී’ච්චාදි.

මරියාදායම්පකාරෙච, සමීපෙ වයවෙ තථා;
චතුබ්බිධප්පකාරොයං, ආදිසද්දස්ස දිස්සතෙති.

මරියාදත්ථො එත්ථ ආදිසද්දොති ආහ-‘ආදිමරියාදා භූතො’ති, උපලක්ඛණත්තාති උපලක්ඛියමානානමාකාරාදීනං ගහණෙ කාරණභාවෙන අප්පධානත්තා, තෙනාහ-‘උපලක්ඛණස්සුපසජ්ජනීයභූතස්සා’ති, කාරියෙනාති වණ්ණසඤ්ඤාභවනාදිනා, න ගුන්නම්පි ආනයනං භවති..ගුන්නමුපසජ්ජනීය භූතත්තා අඤ්ඤපදත්ථස්සෙව පධානත්තා, සඤ්ඤායා භාවෙති අකාරස්ස වණ්ණසඤ්ඤාය අභාවෙ, රූපන්තිති තාලීසාරූපං, තිතාලීසා+වණ්ණාතිපදච්ඡෙදො, තිතාලීස+වණ්ණාතිවා, සුත්තාවයවස්සාපි සුත්තසම්බන්ධිත්තා ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) පන වුත්තං, රස්සත්තන්තු ‘‘දීඝරස්සා’’ති යොගවිභාගෙන, ඉතරථා බ්‍යඤ්ජනපරස්සෙව රස්සත්තෙ දස්සිතෙ තිතාලීසඉති අබ්‍යඤ්ජනෙ පදං න සම්පජ්ජෙය්‍යාති විඤ්ඤායති, ඉතරීතරයොගවත්ථෙ බහුවචනෙන භවිතබ්බන්ති ආහ-‘එකවචනම්පනා’තිආදි, විප්පටිපත්ති අඤ්ඤථාභාවො, රස්ස එ ඔකාරෙහි තෙචත්තාලීසක්ඛරානන්ති සම්බන්ධො, එ ඔකාරෙ හීති සහත්ථෙ තතියා, සක්කතානුසාරෙනාති සක්කතෙ ‘‘සන්ධි යක්ඛරානං රස්සා න සන්තී’’ති වුත්තස්ස අනුසාරෙන, කොචීති සා සනප්පසාදකචොළියබුද්ධප්පියාචරියං දස්සෙති, න හිච්චාදිං වදතො-යමධිප්පායො ‘රස්සාඉවාති ඉවසද්දො සාධම්මොපමාජොතකො වා සියා වෙධම්මොපමාජොතකො වා, යදි තාව

වෙධම්මොපමාජොතකො, රස්සධම්මස්ස එ ඔකාරෙස්ව සම්භවා තෙසං දීඝකාලප්පවත්තිතො තෙ දීඝායෙව සියුං, යදි පන සාධම්මොපමාජොතකො , තෙසු රස්සධම්මස්සසම්භවා රස්සකාලප්පවත්තිතො රස්සාඑව තෙ සියුන්ති ‘එත්ථාතිආදීසු එ ඔකාරානං උච්චාරණකාලකතං රස්සත්තමෙව හොතී’ති, රස්සකාලවන්තොයෙවාති එවසද්දො සොගතෙ වණ්ණවිනිම්මුත්තස්ස කාලස්සෙවාභාවා වණ්ණානඤ්ච පච්චක්ඛ සිද්ධත්තා පමාණසිද්ධං පාරමත්ථික මෙ ඔකාරානං රස්සකාලවන්තතං දීපෙති, අත්ථාති වදතො පනායමධිප්පායො ‘එත්ථාතිආදීසු යදි එකාරාදයො දීඝාඑව සංයොගපුබ්බත්තා රස්සාව සියුංතථා සති අත්ථාති එත්ථාපි දීඝොව ආකාරො සංයොගපුබ්බත්තාරස්සො ඉව උච්චතීති ආපජ්ජෙය්‍ය, තස්මා උච්චාරණකාලකතොව රස්සදීඝභාවො ගහෙතබ්බො’ති, කච්චායනවුත්තිවණ්ණනා ඤාසො, තඤ්ඤාපනෙති බහිද්ධා අඤ්ඤෙසමක්ඛරානං ඤාපනෙ, පයොජනාභාවාති තෙන සාධෙතබ්බස්ස කස්සචි ඉට්ඨස්ස අභාවමාහ, කිමෙත්ථ සමුදායෙ වාක්‍යපරිසමත්ති, උදාහු අවයවෙති ආහ- ‘පච්චෙක’න්ති, අඤ්ඤථා ‘රුක්ඛා වන’න්තිආදීසු විය සමුදායෙ වාක්‍යපරිසමත්තියං ‘‘ඉයුවණ්ණා ඣලා නමස්සන්තෙ’’ (1-9) ඉච්චාදිකං න සිජ්ඣතීති, පච්චෙකං වණ්ණා නාමහොන්තීති අකාරො වණ්ණො නාම හොති ආකාරො වණ්ණො නාම හොතීතිආදිනා, අවයවෙච්චාදිනා වුත්තියං අවුත්තෙපි ‘පච්චෙක’න්ති වචනෙ සදිට්ඨන්තං කාරණමාහ, දිට්ඨන්තොපනීතො හ්‍යත්ථො සුඛෙන පටිපත්තුං සක්කාති, එත්ථ හි පච්චෙකන්ති අවුත්තෙපි දෙවදත්තො භොජීයතූතිආදිනා පච්චෙකං භුඤ්ජිකිරියා පරිසමාපීයතෙ, තෙනාහ-‘න චොච්චතෙ’ ඉච්චාදි, අථවා සමුදායෙපි වාක්‍යපරිසමා පත්තියං සති සමුදායෙ පවත්තා සද්දා අවයවෙසුපි වත්තන්තීති ‘සමුද්දෙකදෙසදස්සනෙපි සමුද්දො දිට්ඨො, ඛන්ධෙකදෙස භූතායපි පඤ්ඤාය පඤ්ඤාක්ඛන්ධොතිආදීසු විය න දොසො, තෙනෙව වුත්තියං ‘පච්චෙක’න්ති න වුත්තං, වණ්ණසද්දස්ස ගුණාද්‍යනෙකත්ථත්තෙපි පකරණතො අකාරාදයොවෙත්ථ වුච්චන්තීති ආහ-‘වණ්ණීයති’ච්චාදි, පකරණතොපි අත්ථො විභජ්ජතෙ, වුත්තං හි–

අත්ථා පකරණා ලිඞ්ගා, ඔචිත්‍යා දෙසකාලතො;
සද්දත්ථා විභජීයන්තෙ, න සද්දායෙව කෙවලාති.

නනු ඣලාදිසඤ්ඤා විය ලහුසඤ්ඤං අකත්වා කස්මා ගුරුසඤ්ඤා කතාති චොදනං මනසි නිධාය රුළ්හි අන්වත්ථවසෙන ද්විප්පකාරාසු සඤ්ඤාසු ඣලාති රුළ්හි සඤ්ඤාත්ථාභාවෙන වොහාරසුඛමත්තපයොජනා, අන්වත්ථසඤ්ඤා පන තප්පයොජනාපි හොති තදඤ්ඤප්පයොජනා පීති දස්සෙතුමාහ- ‘එව’මිච්චාදි, වණ්ණීයතී අත්ථො එතෙහීති වුත්තමත්ථං අනුගතා අනුගතත්ථා වණ්ණසඤ්ඤා තං, සද්දාධිගමනීයස්සාති සද්දෙන විඤ්ඤාතබ්බස්ස, වණ්ණං මූලමස්සාති වණ්ණමූලකො-අත්ථො, තස්ස භාවො වණ්ණමූලකතා, අත්ථස්ස වණ්ණමූලකතං සාධෙති ‘සාපි’ච්චාදිනා, වණ්ණං රූපං සභාවො එතෙසන්ති වණ්ණරූපානි-පදානි, සමුදායො පාදානං රූපමස්සාති සමුදායරූපං වාක්‍යං, විභත්‍යන්තමත්ථජොතකං පදං, පදසමුදායො වාක්‍යං, සබ්බඤ්චෙතමුපචාරෙන වණ්ණසද්දවචනීයත්තං ගච්ඡති වණ්ණමයත්තාති සබ්බොපි සම්මුතිපරමත්ථභෙදභින්නො අත්ථො වාක්‍යාධිගමනීයො වණ්ණෙනෙව විඤ්ඤායති නාම තස්මා යථා වුත්තමත්ථ විසෙසදස්සනංලහුසඤ්ඤාය න සක්කාති තදත්ථමකාරාදීනං ගුරුභූතා වණ්ණසඤ්ඤා කතාති අධිප්පායො, සම්මුති සඞ්කෙතවසෙන පවත්තො වොහාරො, පරමත්ථො සනිබ්බානො පඤ්චක්ඛන්ධො. උභොහි පනෙතෙහි භින්නො තතියො කොට්ඨාසො නාම නත්ථි, තථාච වුත්තං–

දුවෙ සච්චානි අක්ඛාසි, සම්බුද්ධො වදතං වරො,
සම්මුතිං පරමත්ථඤ්ච, තතියං නුපලබ්භතීති.

නනු ච–

අප්පක්ඛරමසන්දිද්ධං, සසාරං ගූළ්හනිණ්ණයං;
පසන්නත්ථඤ්ච සුත්තන්ති, ආහු තල්ලක්ඛණඤ්ඤුනොති.

‘‘ආදයො තිතාලීස වණ්ණා’’ ‘‘තිතාලීසාදයො වණ්ණා’’ති වා වත්තබ්බන්ති න තථා සති සන්දිද්ධං සුත්තං සියාති, නනු සත්ථාදො මඞ්ගලවචනෙන භවිතබ්බං, අකාරො පටිසෙධත්ථොපි හොතීති (න) සත්ථාදො සිද්ධසද්දස්සොපහිතත්තා, අථ හොත්ව පුබ්බා ඣලාදි සඤ්ඤා, සද්දසාධනමත්තප්පයොජනත්තා පන සබ්බවිධානස්ස පුබ්බාචරිය සඤ්ඤාවාලමෙත්ථාති කිං පුනාපි වණ්ණාදිසඤ්ඤාවිධානෙන ගන්ථගාරව කරණෙනාති සච්චමෙතං, පුබ්බාචරියෙසු පන ගාරවං තදනුගමනඤ්ච දීපෙතුං කාචි සඤ්ඤායොපාන්වාඛ්‍යායන්තෙ, යජ්ජෙවං සංයොගසබ්බනාමලොපාදයොපි සඤ්ඤා පුබ්බාචරියෙහි වුත්තා වත්තබ්බාති නනු භො වුත්තමෙවාම්හෙහි’කාචි සඤ්ඤායො ආඛ්‍යායන්තෙ’ති, කින්තදාඛ්‍යානද්වාරෙන භවතා තාපි විඤ්ඤාතුං න සක්කාති, කෙසඤ්චි සාත්ථකත්තොපි පතිවණ්ණමත්ථානුපලද්ධිතො වණ්ණානමදිට්ඨානමකාරාදීනමනුකතියො ඉහොපදිට්ඨාඉත්‍යනුකාරියෙනාත්ථෙනාත්ථවන්තතාය හොතෙවාකාරාදිතො විභත්ති, ලොපෙන නිද්දිට්ඨත්තා පනස්සා අස්සවනං සන්නිකංසවචනිච්ඡාභාවා සංහිතායානිද්දෙසො, අනුක්කමොති ආදොනිස්සයා සරාවුත්තා, තතො නිස්සිතා බ්‍යඤ්ජනා, සරෙසුපි එකට්ඨානියා අකාරාදයො බහුත්තා පඨමං වුත්තා ඨානානුක්කමෙන, තතො ද්විජා ඨානානුක්කමෙන, තෙසුපි රස්සාව ලහුත්තා පඨමං වුත්තා, තතො දීඝා, බ්‍යඤ්ජනෙසුපි වග්ගා බහුත්තා ඨානප්පටිපාටියා පඨමං වුත්තා, තතො යකාරාදයො, වග්ගෙසු ච අඝොසා පඨමං වුත්තා, තතො ඝොසා, තෙසු ච සිථිලා පඨමං වුත්තා, තතො ධනිතා, තත්ථාපි අප්පකත්තා ද්විජා පඤ්චමා වුත්තා, තතො යරලවා ඝොසභූතා ඨානානුක්කමෙන, තතො ධනිතා සකාරහ කාරා, තෙසුපිහකාරො කෙසඤ්චි ඔරසොපි හොතීති ද්විජත්තා පච්ඡා

වුත්තො, කෙහිචි ''ළළානමවිසෙසො''ති ද්වින්නමවිසෙසෙ වුච්චමානෙපි ලිපිභෙදෙන ඨානභෙදෙන ච භින්නත්තා ළකාරො විසුං අක්ඛරභාවෙන ගහිතො, සොපි සොසභාවෙන ඨානානුක්කමෙනව හකාරතො පරං වුත්තො නිග්ගහීතං පන සරත්තාදිසබ්බවිනිම්මුත්තත්තා සබ්බපච්ඡා වුත්තන්ති අකාරාදීනමයමනුක්කමො, ඉමස්සෙවානුක්කමස්ස මනසි විපස්ස වත්තමානත්තා තිතාලීසාති ගණනාපරිච්ඡෙදස්ස දස්සිතත්තා ච 'නිග්ගහීතන්තා'ති වුත්තියං වුත්තං, පකතං සාධුසද්දාන්වාඛ්‍යානං, න වණ්ණීයතෙ, ති සද්දසඞ්ඛරණ සඞ්ඛාත මුඛ්‍යප්පයොජනාභාවා, කිඤ්චාපි න වණ්ණීයතෙ, අම්හෙහි පන කථමකාරාදීනමයමනුක්කමො උප්පන්නොති සිස්සානං කඞ්ඛා විච්ඡෙදප්පයොජනම්පති අනුක්කමසද්දස්ස අත්ථකථනබ්‍යාජෙන වණ්ණිතො යෙවාති, කරීයන්තෙ උච්චාරීයන්තෙ එතෙනාති කරණං, තත්ථ ජිව්හාමජ්ඣං තාලුජානං, ජිව්හොපග්ගං මුද්ධජානං, ජිව්හග්ගං, දන්තජානං සෙසානං සකට්ඨානං කරණං, පයත්ති පයතනං, තම්පන වණ්ණුච්චාරණතො අබ්භන්තරො බාහියො ච උස්සාහො, තත්ථ අබ්භන්තරපයතනං-සංවුතත්තමකාරස්ස, විවටත්තං සරානං සකාරහකාරානඤ්ච ඵුට්ඨත්තං වග්ගානං, ඊසංඵුට්ඨත්තං යරලවානං, බාහියපයතනන්තු සංවුතකණ්ඨතාදි, ඨානතො පච්චාසත්තියා විධීයමානකාරියසම්භවෙන පයොජනසම්භවා ආහ-'ඨානම්පනා'තිආදි, තිට්ඨන්ති එත්ථ උප්පත්තිවසෙන වණ්ණාති ඨානං, ''එ ඔනම වණ්ණෙ''ති (1-37) සුත්තෙ වණ්ණෙති කථනමෙව වණ්ණසඤ්ඤාකරණෙ පයොජනං, යථාවුත්තමත්ථමඤ්ඤත්‍ර බ්‍යාපදිසති' එව'මිච්චාදිනා, තස්මා ''දසාදො සරා''ඉච්චාදො 'තෙනා'තිආදීසු 'තෙන සරඉච්චනෙන ක්වත්ථො කස්මිං සුත්තෙ පයොජනං තං දස්සෙති ''සරොලොපො සරෙ''ච්චාදී'ති එවමාදිනා අත්ථො දට්ඨබ්බො, ඤාපෙති වණ්ණලොපන්ති ඤාපකං, කස්මා පන'සො චෙමිනාව ඤාපකෙන සිද්ධො'ති වුච්චති නනු 'තදමිනාදීනි''ති (1-47) සුත්තං දිස්සතීති, (සච්චං) තථාපි පකාරන්තරොයම්පි වණ්ණලොපෙ දස්සිතොති විඤ්ඤාතබ්බං, එවසද්දො පන 'යදි ඤාපකෙන වණ්ණලොපො සියා සො ඉමිනාව ඤාපකෙන සිද්ධො, නාඤ්ඤෙනා'ති අවධාරෙති.

2. දසා

නනු අආදයොති පඨමන්තෙනුවත්තන්තෙ කථමෙත්ථ'තත්ථා'ති සත්තමීනිද්දිට්ඨතාති ආහ-'තඤ්චා'තිආදි, අත්ථවසාවිභත්තිවිපරිණාමෙනාති අආදයොති පඨමන්තස්ස'ආදො දසා'ත්‍යනෙන සම්බන්ධා සම්බජ්ඣමානෙ වාධාරත්ථෙන භවිතබ්බන්ති ආධාරත්ථවසෙන සත්තමී විභත්තියා පරිවත්තනෙනාති අත්ථො, අත්ථවසා සත්තමියා විපරිණාමසම්භවායෙවසුත්තෙ අවිජ්ජමානෙපි'තත්ථා'ති වුත්තියං වුත්තං, ආදොදසන්නමනඤ්ඤත්ථපවත්තිසම්භවතො තෙසං අආදයො විසයභාවෙනපි සක්කා පරිකප්පෙතුන්ති වුත්තං-'තෙසු විසයභූතෙසූ'ති, නිද්ධාරණත්ථොපි යුජ්ජතෙව... වණ්ණසමුදායතො තදෙකදෙසභූතාන මාදො වණ්ණානං දසසඞ්ඛ්‍යාගුණෙන නිද්ධාරියමානත්තා, ආදිම්හි දස වණ්ණාති වුත්තෙ අවුත්තානම්පි අවස්සං වත්තබ්බානං ඌනපූරණත්ථමජ්ඣාහාරො හොතීති වුත්තං- අවට්ඨිතා නිද්දිට්ඨා වා'ති, එකාදීන මට්ඨාරසන්තානං සඞ්ඛ්‍යානං සඞ්ඛ්‍යෙයො වත්තනතො ආහ-'දසසඞ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡින්නත්තා'ති, ගය්හුපගානං රස්සඑ ඔවණ්ණානම්පි කච්චායනෙ විය අපරිච්චාගා අනූනා, අගය්හුපගානං තදඤ්ඤෙසං කෙසඤ්චි සරානං පරිච්චගා අනධිකා, දසසද්දස්ස සඞ්ඛ්‍යෙයා වුත්තිත්තා දසන්නම්පි අධිකතවණ්ණානඤ්ඤත්තා වුත්තං-'දසන්නම්පී'තිආදි, සයං පුබ්බා'රාජ=විත්තියං'තිස්මා ක්විම්හි අන්තලොපෙ සමාසෙ ච තදමිනාදිත්තා නිරුත්තිනයෙන වා සරසද්දො නිප්ඵජ්ජතීති, 'සර-ගතිහිං සාචින්තාසු' ඉච්චස්මා අප්පච්චයෙන වා නිප්පජ්ජතීති දස්සෙතුමාහ='සයං රාජන්තී'තිආදි.

3. ද්වෙද්වෙ

තෙති'ආදො'ති සත්තමයන්තත්තා අපරෙ ද්වෙ පරාමසති, හෙට්ඨා වියාති හෙට්ඨා වුත්තං අත්ථවසා විභත්තිවිපරිණාමං උපමෙති, අතොව විඤ්ඤායමානත්ථවසෙන තෙසු'ති වුත්තං, තෙසූති පන නිද්ධාරණත්තවිච්ඡායං තම්පි සම්භවතීති තෙසං වණ්ණානං මජ්ඣෙ ද්වෙද්වෙති ද්විසඞ්ඛ්‍යාය නිද්ධාරණත්ථොපි වෙදිතබ්බො, විච්ඡායං වුත්ති යස්ස සො විච්ඡාවුත්ති-ද්විසද්දො, විච්ඡාවුත්තිතා චාස්ස සවණ්ණත්තගුණෙන ද්වින්නං ('බ්‍යාපිතු) මිට්ඨත්තා, කමෙනාවට්ඨිතෙති ඉමිනා අකාරාදිවණ්ණප්පබන්ධස්ස අනාදිකාලසිද්ධං කමසිද්ධත්තමාහ. නනු සමානා වණ්ණා සවණ්ණාත්‍යන්වත්ථෙ සවණ්ණසද්දෙ සති කතං රස්සදීඝානං සවණ්ණසඤ්ඤා සියා... අසමානත්තා එතෙසන්ති, නෙතදත්ථිවණ්ණප්පබන්ධස්ස කමසිද්ධත්තා වචනබලෙනෙවාසමානානම්පි හොතෙවාති, නෙවම්පි වත්තුං යුත්තං''ද්වෙද්වෙ සවණ්ණා''ති සුත්තස්ස තාදිසසාමත්ථියසබ්භාවෙ [සබ්භාවෙන (පොත්ථකෙ)] විසෙසකාරණාභාවාති ආහ'සමානත්තම්පනා'තිආදි. තිට්ඨන්ති එත්ථ වණ්ණා චිත්තජත්තෙපි අභිබ්‍යත්ති වසෙනාති ඨානං කණ්ඨාදි, තෙන කතන්ති සමාසො, කණ්ඨතාතු ඉති වත්තෙ පාණ්‍යඞ්ගත්තා නපුංසකත්තං. පඤ්චමෙහි වග්ගපඤ්චමෙහි. අන්තට්ඨාකීති වග්ගානමන්තෙ තිට්ඨන්තීති අන්තට්ඨා, තාහි, යුත්තස්සාති බ්‍රහ්මචරියා, ගුය්හ'න්තිආදීසු යුත්තස්ස. කෙචීති අනියමෙන වුත්තං, තෙ පන–

> ''හකාරො පඤ්චමෙහෙව, අන්තට්ඨාහි ච සංයුතො;
> ඔරසො ඉති විඤ්ඤෙයො, කණ්ඨජො තදසංයුතො''ති වදන්ති.

4. පුබ්බො

වත්තතෙති අත්ථවසා විභත්තිවිපරිණාමෙන වත්තතෙ, නනු චෙත්‍යාදිචොදනා, නෙසදොසොච්චාදි පරිහාරො, දොසාභාවෙ කාරණ මාහ-'යොයො...පෙ.... පතීයතෙ'ති, වුත්තං සමත්තෙති-'නහි'ච්චාදිනා, නනු ච පුබ්බසද්දො

යමෙකත්තා එකං පුබ්බමාචික්ඛති න සකලන්ති කථං ''පුබ්බො'ති වුත්තෙ යොයොති ඤායති 'යොයො පුබ්බො'ති ච වුත්තෙ 'තෙසු ද්වීසු'ති එත්ථ'ද්වීසු ද්වීසු'ති ඉදං කථං සුඛෙනෙව පතීයතෙ තදිදමසිද්ධෙනාසිද්ධසාධනන්ති ආසඞ්කිය තදභාවමුබ්භාවීය පුබ්බ සද්දස්ස විච්ඡාගමකත්තමවගමයිතුමාහ-'නවෙද'මිච්චාදි. තංයොගාති උපචාරවසෙනාහ, තබ්බන්තතායවාති අත්ථියත්ථෙ අප්පච්චයවසෙන, එවමුපරිපි.

5. පරො

සෙසමිච්චාදිනා'තෙසු ද්වීසූති සවණ්ණසඤ්ඤකෙසු ද්වීසු' ඉච්චාදි කමතිදිස්සති. ලහුසඤ්ඤා රස්සස්ස, සංයොගපුබ්බස්ස රස්සස්ස දීඝස්ස ච ගුරුසඤ්ඤා න වත්තබ්බා... උච්චාරණවසෙනෙවාන්වත්ථසඤ්ඤාති විඤ්ඤායති, පුබ්බාචරියවසෙන වා ඉහාවුත්තාවසෙසසඤ්ඤාවිය.

6. කාදයො

කෙවල බ්‍යඤ්ජනානමත්ථප්පකාසත්තාභාවා සරානමත්ථප්පකාසනෙ අච්චන්තොපකාරා බ්‍යඤ්ජනාති 'එතෙහී'ති කරණත්තෙන වුත්තං, තෙනාහ 'සරාන'මිච්චාදි. විපුබ්බා 'අඤ්ජ-බ්‍යත්තියං'තීමස්මා කරණෙ අනප්පච්චයෙ රූපං, නපුංසකත්තම්පිස්සාවගමයිතුං 'උපකාරකානී'ති වුත්තං, බ්‍යඤ්ජනත්තං දිට්ඨන්තෙන ඵුටයති 'යථා'ඉච්චාදිනා, යථා ඔදනස්සුපකාරකානි සූපාදීනි බ්‍යඤ්ජනානි, තථා සරානමුපකාරකානීති අධිප්පායො, බ්‍යඤ්ජනම්පන අද්ධමත්තිකං, වුත්තං හි–

> එකමත්තො භවෙ රස්සො, දීඝො මත්තද්වයායුතො;
> ප්ලුතො තිමත්තො විඤ්ඤෙය්‍යො, බ්‍යඤ්ජනං ත්වද්ධමත්තිකංති.

අන්වත්ථාති අන්වත්ථතො, 'අන්වත්ථා බ්‍යඤ්ජනා'ති සම්බන්ධො.

7. පඤ්ච

සජාත්‍යපෙක්ඛාය සමුදායවාචිත්තෙපි කාදයොති අනුවත්තනතො වග්ගසද්දෙන කඛගසඤ්ඤාදයොව ගය්හන්ති, පඤ්ච පරිමාණමස්ස පඤ්චකොවග්ගො, ''තමස්ස පරිමාණං ණිකො චා''ති (4-41) කො, සුත්තෙ ආදිභූතො පඤ්චසද්දො පඤ්චසඞ්ඛ්‍යාපරිච්ඡෙදං කුරුමානො මාවසානානං වග්ගානං බහුත්තං ගමෙතීති 'පඤ්චකා'ති වුත්තං, වග්ගාති බහුවචනතො පච්චෙකන්ති විඤ්ඤායති, වජ්ජෙන්ති යකාරාදයොහි වග්ගා, පඨමක්ඛරවසෙන පන කවග්ගාදිවොහාරො.

8. බින්දු

අනෙකත්ථත්තා ධාතුන මුච්චාරණත්ථොපෙත්ථ ගණ්හාතීති නිපුබ්බා තතො කම්මන්ති ත්තප්පච්චයෙ ඤ්ඤිම්හි පාදිසමාසෙ දීඝෙච රූපං දස්සෙන්තො 'රස්සා'තිආදිමාහ, පීළනත්ථතො නිග්ගහනං නිග්ගහො, 'ඉ-අජ්ඣෙන ගතිසු'ඉච්චස්මා කත්තරි [කම්මනි-ඉති වත්තබ්බං, ඉතං උච්චාරිතන්ති අත්ථො] ත්තප්පච්චයෙ ඉතං, නිග්ගහෙන ඉතන්ති අමාදිස මාසෙ රූපං දස්සෙන්තො 'කරණං නිග්ගහෙන වා'තිආදිමාහ, පච්ඡිමපක්ඛං සාධෙතුමාහ-'වුත්තං හී'ති.

9. ඉයු

චත්ථසමාසොති ඉතරීතරයොගද්වන්දසමාසො. අත්තෙති මුනි සද්දාදිවචනීයෙ අත්ථෙ, නමතීතීමස්සෙතං කම්මං,

> යං සබ්බවචනං සබ්බ, ලිඞ්ගං සබ්බවිභත්තිකං;
> තං සබ්බත්ථෙ නමනතො, විදූං නාමන්ති තබ්බිදූ.

ඉධ නාමසඤ්ඤායාභාවෙපි අන්වත්ථබලායෙව නාමසඤ්ඤා සිද්ධාති (ආහ) 'අන්වත්ථබ්‍යපදෙසෙනා'ති, ස්‍යාද්‍යන්තපකතිරූපන්ති පච්චයා පඨමං කරීයතීති පකති, සා එව රූපන්ති පකතිරූපං, ස්‍යාද්‍යන්තස්ස පකති රූපං මුනිසද්දාදි ස්‍යාද්‍යන්තපකතිරූපං, අත්ථවන්තමධාතුකමප්පච්චයම්පාටිපදිකං, පදං පදං පති පටිපදෙ, පටිපදං නියුත්තං පාටිපදිකං. විසෙසනෙනාති සුත්තෙ 'නමස්සන්තෙ'ති වුත්තෙන ඉවණ්ණුවණ්ණානං විසෙසනෙන. ආඛ්‍යාතස්සාති පචතිආදිනො. ආදිමජ්ඣවත්තිනොති ඉන්ද උදකසද්දාදීනං ආදො, පබුමාදීනං මජ්ඣෙච වත්තිනො. පදෙසෙසූති ''ඣලා සස්ස නො''ති (2-83) ආදිකෙසු සුත්තප්පදෙසෙසු, අනිට්ඨපසඞ්ග (සඞ්කං) නිවත්තෙතීති සම්බන්ධො, අනිට්ඨප්පසඞ්ගොනාම [නාමාති (පොත්ථකෙ)] පචති-ඉන්ද (උදක පබුම) සද්දාදීන මන්ත ආදිමජ්ඣභූතඉවණ්ණාදීනං ඣලසඤ්ඤා විධාය තතො පරාසං සාදි විභත්තීනං ''ඣලා සස්ස නො''ති (2-81) ආදීහි 'නො' ආදෙසාදිම්හි කතෙ 'පචතිනො, ඉන්දනො, උදකනො, පබුමනො'තිආදි රූපප්පසඞ්ගො, නනුචාදිආදි චොදනා. වත්තබ්බන්ති සුත්තෙ වත්තබ්බං. බ්‍යාසනිද්දෙසෙනාති අසමාසනිද්දෙසෙන. තදයුත්තන්තිආදි පරිහාරො, තන්ති තං චොද්‍යං, සතිහීතිආදිනා අයුත්තත්තං සමත්ථෙති, ද්වීසුත්තරෙසු යොගෙසූති උපරිමෙසු ''පිත්ථීයං'' ''සා''ති ද්වීසු සුත්තෙසු. ඉත්ථියන්ති ඉදන්ති

‘‘පිත්ථීය’’න්ති සුත්තෙ ඉත්ථියන්ති ඉදං පදං. වණ්ණවිසෙසනං සියාති ‘‘පිත්ථීය’’න්ති සුත්තෙ ‘ඉයුවණ්ණා’ති අනුවත්තනතො ‘ඉත්ථියං ඉවණ්ණුවණ්ණා’ති එවං ඉවණ්ණු වණ්ණා **‘‘සො’’**ති සුත්තෙ ‘ඉත්ථියං ආ’තිඑවං අවණ්ණස්ස ච විසෙසනං භවෙය්‍යා. වණ්ණවිසෙසනෙ විරොධමාහ ‘එවඤ්චෙ’ච්චාදි, නාමස්සන්තෙති අසමාසනිද්දෙසෙ ත්වවිරොධමාහ- ‘බ්‍යාසෙ’ච්චාදි. සක්කානාමවිසෙසනං කාතුන්ති ද්වීසු සුත්තෙසු ඉත්ථියන්තිආදිනා වක්ඛමානක්කමෙන. නාමස්ස අන්තො නාමන්තොති සමාසස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තා සමාසෙ ගුණීභූතස්ස නාමස්ස ඉත්ථියන්ති ඉදං විසෙසනං කාතුං න සක්කාති අධිප්පායො, වචනමන්තරෙනාති පාණිනියානමිව ‘‘යථාසඞ්ඛ්‍යමනුදෙසො සමානං’’ති (1-3-10) සුත්තං විනා, සමාසඞ්ඛ්‍ය එතෙසන්ති සමසඞ්ඛ්‍යකා, ඉතිසද්දො ආද්‍යත්ථො, තෙන–

‘‘ආලාපහාසලීලාහි, මුනින්ද විජයා තව;
කොකිලා කුමුදානී වො, පසෙවන්තෙ වනං ජලං’’ (260).

ඉච්චාදිං සඞ්ගණ්හාති.

10. පිත්ථී

ඉත්ථියං නාමස්සාති ච, අන්තෙ ඉවණ්ණුවණ්ණාති ච වුත්තෙ තෙසමා ධාරාධෙය්‍යසම්බන්ධො ආධෙය්‍යස්සාධාරෙ පවත්තිං විනා න සම්භවතීති අජ්ඣාහාරවසෙන ‘වත්තමානා’ති වුත්තියං වුත්තං. ඉවණ්ණු වණ්ණාති අපෙක්ඛිය‘විසෙසීයන්තී’ති බහුවචනමෙතං සම්බන්ධස්ස පුරිසාධීනතාය නාමන්තීමිනා සම්බන්ධෙ සති‘විසෙසීයතී’තෙකත්තෙන පරිණමති.

11. සා

ඉත්ථියං නාමස්සන්තෙති ච වත්තතෙ. හෙට්ඨා සබ්බත්ථ සඤ්ඤිනො නිද්දිසිය සඤ්ඤාය නිද්දිට්ඨත්තා තත්ථ විය විසුං සඤ්ඤිනො පඨමමනිද්දෙසෙ අසන්තො වියාති දොසලෙසමාලම්බිය චොදයති නන්භවෙ’ත්‍යාදිනා. තත්ථ සෙතොති විජ්ජමානස්ස සඤ්ඤිනො. කාරියෙනාති සඤ්ඤාකාරියෙන. පරිහරති ‘නායං දොසො’තිආදිනා. පච්ඡාවුත්තමත්තෙනාති ‘‘සා’’ති සුත්තෙ කාරියිනො ආකාරස්ස පච්ඡා වුත්තමත්තෙන. නවාති එත්ථ චසද්දො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ, අපරම්පි කිඤ්චි වත්තබ්බමනියමරූපමත්ථීති අත්ථො. අනියමරූපමාචරියප්පවත්තිතො සාධෙතුමාහ ‘උභයථාපි’ච්චාදි.

12. ඝොසය්‍යා

ආසද්දො ආභිමුඛ්‍යො, අනභිමුඛමභිමුඛං කත්වා ලපනං කථනමාල පනං, තස්මිං ආලපනෙ, ආලපනත්ථෙ විහිතො සීති අත්ථො.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

සඤ්ඤාධිකාරො සමත්තො.

පරිභාසාධිකාර

13. විධි

වචනාරම්භපයොජනමාහ–‘යං විසෙසනභාවෙනෙ’ච්චාදි, යන්ති අනියමෙන ‘‘අතො යොනං ටාටෙ’’ති (2-43) ආදීසු අතොතිආදිකං විසෙසනභාවෙන වත්තුමිච්ඡිතං පරාමසති, තෙනාති විසෙ සනත්තෙනූ-පාදියමානෙන යං සද්දනිද්දිට්ඨෙන අතොතිආදිකෙන කරණභූතෙන, යථාකථඤ්චිතබ්බතොති ආදො මජ්ඣෙ-න්තෙ වා සබ්භාවතො යෙනකෙනචි ආකාරෙන අභෙදොපචාරෙන අකාරාදිවිසෙසනවතො නාමාදිනො, තදන්තත්ථන්ති තං අතොත්‍යාදි විසෙසනමන්තෙ, නාදො න මජ්ඣෙ යස්ස තං තදන්තං, තං අත්ථො පයොජනං යස්සාති අඤ්ඤපදත්ථො, වත්තායත්තාති වත්තුනො ආයත්තා… අත්තාවාත්තනො වචනෙ පධානන්ති, තස්සාති වත්තුනො, සාති වචනිච්ඡා, පයොගානුසා රෙනාති ජිනවචනානුසාරෙන, ඉතීති කාරණත්ථෙ නිපාතො, ඉමිනා කාරණෙනාති අත්ථො, න සබ්බත්ථප්පසඞ්ගොති සංහිතාදිවිධිම්හි සබ්බත්ථ තදන්ත විධිප්පසඞ්ගො න හොති, තථාහි ‘‘සරො ලොපො සරෙ’’ති (1-26) එත්ථ සරොති විසෙසනභාවෙන වචනිච්ඡාය සබ්භාවෙ සරොති තත්‍රා’දීනං විසෙසනන්ති යථාකථඤ්චිසරාදිසරමජ්ඣසරන්තානං තත්‍රාදීනං ලොපප්පසඞ්ගෙ ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා’’ති (1-13) සරන්තස්සපසඞ්ගො සියා, න ‘‘ඡට්ඨියන්තස්සා’’ති (1-13) අන්තස්ස… ඡට්ඨීනිද්දෙසාභාවා, තථා සති ‘තත්‍රිමෙ’තිආදිම්හි ‘ඉමෙ’තිආදිනා වත්තබ්බතා ආපජ්ජෙය්‍යාති පයොගං නානුසටා නාමසියුන්ති න සබ්බත්ථ තදන්ත විධිප්පසඞ්ගො, තථා ‘‘ගතිබොධා’’ (2-4) දිසුත්තාදිම්හිපි ‘ගමයති මාණවකංගාමං ත්‍යාදිප්පසඞ්ගොතිආදි ච

යථායොගමවගන්තබ්බං, වුත්තියං ‘‘අතො යොනං ටාටෙ’’ති සුත්තොදාහරණං දස්සිතං, ‘‘නරා නරෙ’’ති ලක්ඛියොදාහරණං.

14. සත්තමී

වචනත්ථලමුපදස්සෙති‘යත්ථෙ’ච්චාදිනා, යත්ථ යස්මිං ‘‘සරො ලොපො සරෙ’’ත්‍යාදිකෙ සුත්තෙ, සත්තමියාති ‘සරෙ’තිආදිනා සත්තමියා, යස්සාති සරොතිආදිනා නිද්දිට්ඨස්ස, කාරියං ලොපාදි, සම්බන්ධා විසෙසාති සරෙත්‍යාදො ඔපසිලෙසිකමධිකරණං, තඤ්චොපසිලෙසෙ භවමධිකරණං පුබ්බස්ස වා පරං සියා පරස්ස වා පුබ්බන්ති පුබ්බපරොපසිලෙසස්සාවිසිට්ඨත්තා පුබ්බපරානං සම්බන්ධස්ස අවිසෙසා, පරස්සාපීති න කෙවලං පුබ්බස්සෙව, සතීත්‍යස්මිං අත්ථෙ ජොතනීයෙ සත්තමී සංසත්තමී සන්තසද්දස්ස සමාදෙසෙන, සත්තඤ්චෙත්‍යාදිවචනමෙවං සති ඝටතෙ, සන්ති වා සන්තසද්දත්ථෙ පාදි, සුත්තෙ අවුත්තෙපි වුත්තියං ‘නිද්දෙසෙ’ති වචනෙ කාරණමාහ-සත්තඤ්චා’තිආදි, නිද්දෙසමන්තරෙන සත්තං න සම්භවතීති සම්බන්ධො, සත්තමියා නිද්දෙසෙ සතියෙව තං සම්බන්ධාය සත්තාය සම්භවො, අඤ්ඤථා කිමඤ්ඤන්තස්සා පතිට්ඨාති අධිප්පායො, පුබ්බසද්දස්ස සම්බන්ධිසද්දත්තා කින්නිස්සාය පුබ්බත්තමිච්චාහ-‘සත්තමි’ච්චාදි, තන්ති ‘‘සරො ලොපො සරෙ’’ති සුත්තං, උකාරස්සාති ‘වෙළු’ඉච්චත්‍ර උකාරස්ස, පුබ්බස්ස…පෙ…. කරිත්වා තංමනසිකතඤ්චොදනං දස්සෙතුමාහ-‘තමහ’න්ති ච්චාදිති එවමෙත්ථ සාජ්ඣාහාරො සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. පුබ්බස්සාති සත්තමී නිද්දිට්ඨතො පුබ්බස්ස, අනන්තරස්සාති අබ්‍යවහිතස්ස, වුත්තං කිඤ්චි නත්ථීති සම්බන්ධො, අයමධිප්පායො ‘‘තස්මින්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්සා’’ති (1-1-66) පාණිනියවචනෙ ‘‘දිසිරයමුච්චාරණක්‍රියො නිසද්දොප්‍යය මිහ නෙරන්තරියං ජොතෙති, තත්ථ‘නිරන්තරං දිට්ඨො’ති පාදිසමාසෙ කතෙ ඵුටමෙවානන්තරමුච්චාරිතෙත්‍යමත්ථො-වගම්‍යතෙති ‘‘පුබ්බසද්දස්ස බ්‍යවහිතෙපි පයොගදස්සනෙ බ්‍යවහිතෙපි කාරියං පප්පොතී’’ති භස්සකාරාදයො වණ්ණෙන්ති, ඉහ තාදිසවචනාභාවෙන වණ්ණාදි බ්‍යවධානෙපි සියා’’ති, සරෙච්චාදිපරිහාරවචනෙ-ධිප්පාය මුබ්භාවයති ‘යදිපි’ච්චාදිනා, මථුරාය පාටලිපුත්තකස්ස චාන්තරාළෙ ගාමාදීනං සබ්භාවා බ්‍යවධානෙපි පුබ්බසද්දස්ස පවත්තියා දිට්ඨන්තමාහ-‘මථුරා’ ඉච්චාදි, යස්මා සරෙති ඔපසිලෙසිකාධාරෙ සත්තම්‍යන්තං පදං, තස්මා බ්‍යවධානෙ සරලොපො න හොතීති එවං සඞ්ඛෙපබ්‍යාඛ්‍යානෙන වුත්තිය මත්ථො වෙදිතබ්බො, න කෙවලං සරෙති එත්ථෙවාති ආහ- ‘කාරියෙ’ච්චාදි, ඔපසිලෙසිකෙයෙවාධාරෙ භවතීති සෙසො, කාරණමාහ-‘වත්තිච්ඡාන්භවිධානතො සද්දස්සා’ති, වත්තුනො යා ඉච්ඡා වචනිච්ඡා තස්සා අනුකූලෙන විධානතො අත්ථස්ස කථනතොති අත්ථො,යෙන හි යමත්ථං වත්තාතිධාතුමිච්ඡති සතිප්‍යභිධානසා මත්ථීයෙ න තතො-ඤ්ඤමත්ථං සද්දොභිදධාතීත්‍යධිප්පායො, වත්තිච්ඡා වසායෙ කාරණමාහ’වත්තිච්ඡාපි’ච්චාදි, වත්තුනො සුත්තකාරස්ස ඉච්ඡා වත්තිච්ඡා, කථමුපදෙසතො වත්තිච්ඡා-වසීයතෙ’ කථඤ්ච සාමත්ථියතොති ආසඞ්කිය තමුපදස්සෙතුමාහ-‘අතොචෙත්‍යාදි, අතො වක්ඛමානකාරණා උපදෙසතො වසීයතෙති සම්බන්ධො, කින්තං කාරණ මිච්චාහ-‘යස්මා’ඉච්චාදි, අන්වයසද්දෙනෙත්ථ ගුරුපාරම්පරියො-පදෙසො විවච්ඡිතො, යස්මා කාරණා අන්වයො ගුරුපාරම්පරියො පදෙසො ගුරුකුලමුපගම්ම පඤ්හකරණාදිනා අන්විච්ඡීයතෙ ගවෙසීයති, අතො කාරණා ගුරුපරම්පරා ගතඋපදෙසතො වසීයතොති අත්ථො, සාමත්ථියතො-වසායප්පටිපාදයිතුමාහ- ‘සාමත්ථියම්පි’ච්චාදි, සාමත්ථියම්පි වුච්චතෙතිසෙසො, ලඝුනොපායෙන සද්දානමුපලක්ඛණෙ පවත්තීති බ්‍යවහිතනිවත්තියා වචනන්තරක-රණමනුපන්නං , උපපන්නං වචනන්තරකරණං, තස්ස ච ඔපසිලෙසිකාධාර මන්තරෙන අඤ්ඤථානුපපත්තියා ආධාරවිසෙසප්පටිප්පත්තීති ඉදමෙත්ථ සාමත්ථියං, ආධාරන්තරෙච්චාදිනා යථාවුත්තං සාමත්ථියං විභාවෙති, ආධාරන්තරෙපීති සබ්බත්ථ පායො දිස්සති, පසඞ්ගාභාවතො අත්ථන්ත-රෙනාපි ආධාරන්තරෙපි ඔපසිලෙසිකාධාරෙපි වචනන්තරප්පසඞ්ගො සියාති සම්බන්ධසම්භවා ඔපසිලෙසිකාධාරනිස්සයනෙපි ආනිසංසො න දිස්සතීති සමුච්චයත්ථෙනාපි නත්ථි පයොජනන්ති වජ්ජෙතබ්බො යම්පි සද්දොති, නනු කිමෙවං වණ්ණීයතෙ පුබ්බස්සෙවෙති වචන මෙවොපසිලෙසිකමධිකරණං විඤ්ඤාපයති… තත්ථෙව පුබ්බපරත්ත සම්භවාති යොමඤ්ඤතෙ, තස්සෙසා කප්පනා න සඞ්ගතාති දස්සෙතුමාහ-‘පුබ්බස්සාති’ච්චාදි, අයුත්තත්තෙ කාරණමාහ-‘සාමීපිකෙපි තස්ස සම්භවා’ති, ‘ගඞ්ගායං ඝොසො’ති වුත්තෙ ඝොසො ගඞ්ගායං පුබ්බො වා පරො වෙති ගම්මමානත්තා සාමීපිකෙප්‍යධිකරණෙ පුබ්බපරත්තස්ස සම්භවාති අත්ථො, එතාවවුච්චතෙති පුබ්බස්සෙව හොති න පරස්සාති එත්තකමෙව වුච්චතෙ, තථාච වක්ඛති-‘කින්ත’න්තිආදි, අධිකං බ්‍යවහිතනිවුත්‍යාදි න වුච්චතෙති සම්බන්ධො, ආදිසද්දෙනෙත්ථ ඡට්ඨීපකප්පනා ගහිතා, ඡට්ඨීපකප්පනාපි සාමත්තියා කතාති සම්බන්ධො, පකප්පනං පකප්පනාවිධානං, එවං මඤ්ඤතෙ ‘පාණිනියා ‘‘ඡට්ඨීට්ඨානෙයොගා’’ත්‍යතො (1-1-49) ‘‘තස්මින්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස’’ (1-1-66) ‘‘තස්මා ත්‍යුත්තරස්ස’’ ඉති (1-1-67) පරිභාසාසුත්තද්වයෙ ඡට්ඨීගහණමනුවත්තිය ‘තස්මින්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස ඡට්ඨී’ ‘තස්මාත්‍යුත්තරස්ස ඡට්ඨී [නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස ඡට්ඨීති පුබ්බස්ස කාරියිත්තපටිපාදනයොග්ගො ඡට්ඨී තබ්බොධකපදෙ භවතිත්‍යත්ථො, එව ධුත්තරස්සෙතු වි. උජ්ජොතටීකා] ති ඡට්ඨීපකප්පනං පටිපාදෙන්ති ‘යස්මිං සුත්තෙ ඡට්ඨීනිද්දෙසො නත්ථි, තත්ථ ඡට්ඨීපකප්පනායථා සියා’ති, ඉධ පන වචනන්තරාභාවෙපි යත්ථ ඡට්ඨීනිද්දෙසො නත්ථි, තත්ථ සාමත්ථියෙනෙව ඡට්ඨීපකප්පනා සිද්ධා’ති, සාමත්ථියමුපදස්සෙති ‘සත්තමීනිද්දෙසෙ’ච්චාදිනා, අඤ්ඤවිභත්තිනිද්දිට්ඨොපි පටිපජ්ජතෙති සම්බන්ධො, කාරියයො ගන්ති කාරියසම්බන්ධං, යථා ‘‘වග්ගෙ වග්ගන්තො’’ති එත්ථානුවත්තමානං නිග්ගහීත’න්තිදං ඡට්ඨීයන්තං විඤ්ඤායතෙ, කථං වග්ගෙතෙසා සත්තම්‍යකතත්ථා ‘‘නිග්ගහීත’’න්ති (1-38) පුබ්බසුත්තෙ කතත්ථතාය පඨමා විභත්තියා ඡට්ඨීවිභත්තිම්පකප්පෙති සත්තමියං පුබ්බස්සෙ’ති තථෙත්‍යවගන්තබ්බං. එතාව වුච්චතෙති වුත්තෙ ඉදන්ති න විඤ්ඤායතෙති ආහ ‘කින්ත’න්තිආදි, යදාභිච්චාදිනා පරියායපසඞ්ගක්කමං දස්සෙති. කිම්දමුච්චතෙ පරියායප්පසඞ්ගෙ නියමත්ථං වචනන්ති නනු පුබ්බපරානං යුගපදුප්පත්තිය මාචරියවචනප්පමාණෙනාප්පටිපත්තියං විජ්ඣනත්ථං වචනන්ති කස්මා නොච්ච තෙච්චාහ- ‘යුගපදුපසිලිට්ඨාන’න්ත්‍යාදි, යුගපදුපසිලිට්ඨානමසම්භවොති

සම්බන්ධො, කුතොච්චාහ-'අපරස්සූපසිලෙසිකස්සාභාවතො'ති, අතොති යුගපදුභින්නම්පත්තියා අභාවතො, වචනං ''සරො ලොපාසරෙ''ච්චාදිකං (1-26) සුත්තං.

15. පඤ්ච

අවධිභාවෙනාති 'අතො'ච්චාදිනා අවධිත්තෙන, යස්සාති යො ආදිනො, කාරියන්ති 'ටාටෙ'ආදිකං, පුබ්බපරාපෙක්ඛත්තෙනාවිසෙසාති යථා- 'ගාමා දෙවදත්තො'ති වුත්තෙ සො තතො පුබ්බො පරොගෙති විඤ්ඤායතීත්‍යාවධිභාවස්ස පුබ්බපරාපෙක්ඛත්තෙනාවිසෙසො, තථෙහාපි ''අතො යොනං ටාටෙ''ති (2-41) වුච්චමානෙ අතො පුබ්බෙසං යොනං අථවා පරෙසන්ති පුබ්බපරාපෙක්ඛත්තෙනාවධිභාවස්සාවිසෙසාති මඤ්ඤතෙ, පුරෙ වියාත්‍යානෙන සත්තමියන්ති එත්ථ වුත්තං නිද්දෙසවචනෙ කාරණමතිදිසති, වුත්තියං 'නරානමෙරෙ'ති එත්ථ අපවාදවිප්පටිසෙධෙ සතිපරත්තා ටාටෙආදෙසානං පවත්තිං ''ආදිස්සා''ති එත්ථ වණ්ණයිස්සාම, අථ කිම්මිනා වචනෙන නනු යතො යත්ථ පඤ්චමී නිද්දෙසො තත්ථ සබ්බත්ථ ''මානුබන්ධො සරානමන්තා පරො'' (1-21) ත්‍යතො 'පරො'ත්‍යනුවත්තෙතුං සක්කාති තස්සානුවත්තිතස්ස යොනමිච්චනෙන සාමානාධිකරණ්‍යා'පරෙසං යොනං'ත්‍යයමත්ථො විඤ්ඤායතෙ, තතො පුබ්බෙසං පසඞ්ගොයෙව නත්ථීති, නෙතදත්ථී, පරොති ත්‍යනුවත්තමානං 'අතො'ති පඤ්චම්‍යන්තෙන සම්බජ්ඣමානං න කොචි වාරෙතා අත්ථීති පරතො-කාරතො පුබ්බෙසම්පි යොනං ටාටෙආදෙසා පප්පොන්තීති වචනෙනෙමිනා භවිතබ්බමෙවාති දස්සෙතුමාහ-'වචනෙ'ච්චාදි, එවඤ්චරහි තදෙවොදාහරිතබ්බං, කිං 'නරානරෙ' ත්‍යුදාහටන්ති චෙ, නෙසදොසො, අඤ්ඤදත්ථං කාරියමානම්හා-ප්‍යාත්ථවන්තං හොතීති, පුබ්බකො පරිහාරොති බ්‍යව හිතනිවත්තියා පුබ්බසුත්තෙ වුත්තො ''සරෙතොපසිලෙසිකාධාරො''ති පරිහාරො, න සම්භවතීති ඉහ සත්තමියා අභාවා න සම්භවති, වචනානන්තරන්ති පාණිනියානං නිද්දිට්ඨග්ගහණම්ව බ්‍යවහිතනිවත්තියා සුත්තන්තරං, තෙ හි ''තස්මාත්‍යුත්තරස්සා''තොයත්ථ (1-1-67) නිද්දිට්ඨග්ගහණමනුවත්තිය තෙන පුබ්බෙ විය බ්‍යවහිතනිවත්තිම්පටිපාදෙන්ති. අනන්තරෙතිවචනා පච්චාසත්තියා නිස්සයනං විඤ්ඤායතෙ, කතත්ථත්‍යායාති වචනා ජාතියාත්‍යාහ- 'පච්චාසත්‍යා ජාතිං සන්නිස්සාය'ති ජාතිං සන්නිස්සාය පච්චාසත්‍යා කරණභූතාය නිවත්තිමාහෙති සම්බන්ධො, ඉමිනා පච්චාසත්ති ඤායබ්‍යාපනඤායජාතිපදත්ථබ්‍යාත්තිපදත්ථෙසු පච්චාසත්තිඤායො ජාතිපදත්ථොවෙහ නිස්සීයතෙති දස්සෙති, න හි කෙවලං ජාතිං නිස්සාය බ්‍යවහිතනිවත්ති වත්තුං සක්කා, තථාහි යදෙත්ථ පච්චාසත්තිඤායො න නිස්සිතො, තදා බ්‍යාපනඤායෙන බ්‍යවහිතෙ වාබ්‍යවහිතෙ වාසජ්ජතීති ජාතියා නිස්සයනෙ සත්‍යාපි බ්‍යවහිතෙපි බ්‍යාපායමානා ජාති කෙන නිවාරියතෙ නාපි කෙවලං පච්චාසත්තින්නිස්සාය බ්‍යවහිතනිවත්ති වත්තුං සක්කා, තථාහ්‍යසති ජාතිසන්නිස්සයෙන බ්‍යාත්තිනිස්සීයතෙ, බ්‍යාත්තියඤ්ච පදත්ථෙ පටිලක්ඛියං ලක්ඛණං පවත්තතීති පච්චාසත්ති ඤායනිස්සයනෙප්‍යබ්‍යවහිතම්පති යං ලක්ඛණං භින්නං තදබ්‍යවහිතෙ පවත්තං, යම්පන බ්‍යවහිතම්පති භින්නං ලක්ඛණං, තඤ්ච වචනප්පමාණතො මාභවත්වස්ස බ්‍යාත්ථතාති බ්‍යවහිතෙපි පවත්තතෙ, තස්මා උභොපි නිස්සාය නීයාති. විසයදස්සනප්පසඞ්ගෙ විසයිදස්සනමත්ථබ්‍යාත්තිකාරණන්ති වාක්‍යන්තොගධපදානමත්ථම්පයමං දස්සෙත්වා පච්ඡා සමාසාදිකං දස්සෙතුං 'කතො'ත්‍යාදිකමාරද්ධං, ජාතිලක්ඛණොති අබ්‍යවහිතත්තජාතිසභාවො, 'ඔසධෝ‍යා'ති එත්ථ සකාරෙ අකාරා පරස්ස ධකාරෙන බ්‍යවහිතස්ස යොස්ස වියාවසෙසානම්පි සබ්භාවතො වුත්තං-'යොප්පභුතීන'න්ති, ජාති සාමඤ්ඤං, යාවති විසයෙති ගවාදිකෙ යත්තකෙ විසයෙ, කාමචාරතො විසය පරිසමත්තියා දිට්ඨන්තමාහ-'තං යථෙ'ති, භොජයෙතීති එත්ථ භොජයෙඉතීති පදච්ඡෙදො, කතොහි ජාත්‍යාත්ථො කසිණොති යස්මා සකලො බ්‍රාහ්මණ ජාතිසඞ්ඛාතො අත්ථො පරිසමත්තො, තස්මාති අත්ථො, ඉදං වුත්තං හොති- 'යාව දිට්ඨම්භොජයෙ'ති වුත්තෙ [වුත්තෙන (පොත්ථකෙ)] සන්තාය සාමඤ්ඤවුත්ති බ්‍රාහ්මණසද්දප්පයොගසාමත්ථියා පච්චෙකම්භොජනකිරියා කතා නාම හොති, යතො කසිණොපි ජාත්‍යත්ථො පරිසමත්තො නාමාති. ''බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා''ති (1-33) සුත්තෙ බ්‍යඤ්ජනෙති සත්තමී පුබ්බස්ස දීඝාදිවිධිම්හි චරිතත්තා ''සරම්හා ද්වෙ''ති (1-34) එත්ථ සරම්හාති පඤ්චම්‍යක තත්ථා, තතො පඤ්චමීනිද්දෙසස්ස බලීයත්තං, තතො ''සත්තමියං පුබ්බස්ස'' ''පඤ්චමියං පරස්සා''ති ද්වින්නං පරස්ස සමුට්ඨාපනෙ 'බ්‍යඤ්ජනෙ'ති සත්තමී පරස්ස කාරිය යොගිතාය අත්ථතො විභත්තිවිපරිණාමෙන ඡට්ඨීභාවෙන පරිණමතී... ද්වින්නං සුත්තානං විප්පටිසෙධෙ පරස්ස බලී යත්තාවාති එතාදිසසාමත්ථියසබ්භාවතො වුත්තං-'ඡට්ඨීපකප්පනාපි පුරෙවිය සාමත්ථියා'ති.

16. ආදිස්ස

කිඤ්චි අන්තස්ස සම්පත්තන්ති යං ටානුබන්ධමනෙකවණ්ණං න හොති, තං ''ඡට්ඨීයන්තස්සෙ'' (1-17) ත්‍යන්තස්ස පත්තං, කිඤ්චි සබ්බස්සෙති ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙති'' (1-19) ටානුබන්ධමනෙකවණ්ණඤ්ච කාරියං සබ්බස්ස පත්තං. යදන්තභාවිකාරියංත්‍යාදිනා වචනඵලමුපදස්සෙන්තො 'ඡට්ඨීයන්තස්සෙ'තීමස්සාපවාදො යං යොගොති දස්සෙති, තස්සායම පවාදො හොතු ටානුබන්ධාදිකාරියං කථන්ති ආහ-'ටානුබන්ධෙ'ච්චාදි, විප්පටිසෙධාති අපවාදවිප්පටිසෙධා, ''ඡට්ඨීයන්තස්සෙ'ති හි උස්සග්ගො, තස්සාපවාදා ''ආදිස්ස'' ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ''තොයතෙ, ''ආදිස්සා''තීමස්සාවකාසො 'තෙරසා'ති, ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සා''තීමස්සාවකාසො 'එසු, අනෙනා'ති, ඉහොභයම්පප්පොති ''අතො යොනං ටාටෙ'' (2-41) ''නරානරෙ'' ''අතෙන'' (2-108) ''ජනෙනා''ති (තත්ථ) ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ''තීදම්පවත්තතීති තෙසමපවාදානං විප්පටිසෙධා සබ්බාදෙසො භවති. ''ඡට්ඨීයන්තස්සා''ති දසසද්දෙ-න්තස්ස පත්තොපි තදපවාදත්තා ''ආදිස්සා''තිආදිභූතස්ස දකාරස්ස හොතීති ආහ 'දකාරස්සරො'ති.

17. ඡට්ඨී

කොත්ථොන්ත සද්දස්සෙච්චාහ-'අන්තොවසාන'මිච්චාදි, ''වණ්ණස්සන්තස්ස''ති (1-1-52) සුත්තෙ වණ්ණග්ගහණමන්තවිසෙසනායොපදිට්ඨං පාණිනිනා-අන්තස්ස පදස්ස වාක්‍යස්ස වා මාහවී'ති, ඉහ ත්වනත්ථකං වණ්ණග්ගහණං බ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවාති දස්සෙතුමාහ-'සො වෙ' ත්‍යාදි, නනු බ්‍රහ්මස්සාති විසෙසනත්ථෙන වත්තුමිච්ඡිතො මහාබ්‍රහ්මසද්දො ඡට්ඨීනිද්දිට්ඨයො නාමාති ''බ්‍රහ්මස්සු වා''ති (2-194) උආදෙසො ''ඡට්ඨියන්තස්සා''ති අන්තබ්‍රහ්මසද්දස්ස පප්පොති, තථා සති 'න හි ඡට්ඨී නිද්දිට්ඨස්ස අන්තං පදං වාක්‍යං වා සම්භවතී'ති කස්මා වුත්තන්ති, වුච්චතෙ- න විසෙසනත්ථෙනාක්ඛෙපමත්තෙන මහාබ්‍රහ්මසද්දො ඡට්ඨී නිද්දිට්ඨයො නාම භවතීති න බ්‍රහ්මසද්දස්ස සබ්බස්සාදෙසප්පසඞ්ගො, මහාබ්‍රහ්මසද්දෙ වා බ්‍රහ්මසද්දො අත්ථීති තස්සාන්තස්ස උත්තං විධීයතෙ.

18. වානු

''ඡට්ඨියන්තස්සෙ''ත්‍යනෙනෙවාවිසෙසෙන වානුබන්ධකාරියෙපාන්තස්ස සිද්ධෙ කිමත්ථොයමාරම්භොත්‍යාසඞ්කිය ටානුබන්ධාත්‍යාදිනා වචනඵලමුපදස්සෙන්තො 'බාධකබාධනත්ථො-යමාරම්භො'ති-වදති, තථාහි ''ඡට්ඨියන්තස්සෙ''ත්‍යස්ස බාධකො ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ''ති, තස්ස ච ''වානුබන්ධො''ත්‍යයං යොගො බාධකොති බාධකබාධනත්ථො සම්පජ්ජතෙ, අපඉච්චයමුපසග්ගො වජ්ජනෙ නීවාරණෙ, පනයනෙ වා වත්තතෙති අපොදාන්තෙ උස්සග්ගලක්ඛණානි වජ්ජීයන්තෙ නීවාරීයන්තෙ අපනීයන්තෙ නෙනෙත්‍යපවාදො, සුත්තෙකදෙසෙන සුත්තමෙවොපලක්ඛිතන්ති අන්තස්ස'ඡට්ඨියන්තස්සා'ති සුත්තස්ස අපවාදො අන්තාපවාදො, උස්සජ්ජතෙ නිවත්තීයත්‍යපවාදෙනෙත්‍යුස්සග්ගො, උස්සග්ගාපවාදක්කමො පනෙත්ථ එවං වෙදිතබ්බො ''ඡට්ඨියන්තස්සෙ''ත්‍යුස්සග්ගො, තදපවාදා ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්ස'' ''උකානුබන්ධාද්‍යන්තා'' ''මානුබන්ධො සරා නමන්තා පරො''ති, ''ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ''ත්‍යුස්සග්ගො, තද පවාදා ''වානුබන්ධො'' ''මානුබන්ධො සරානමන්තා පරො''ති.

19. ටානු

ඡට්ඨීනිද්දිට්ඨස්සෙච්චාදිනා වචනාරම්භප්පයොජනාඛ්‍යානෙනාන්තාදෙසාපවාදො යං යොගොති බ්‍රවීති, පච්චෙකමභිසම්බන්ධොති සො ටකාරානුබන්ධො වාදෙසොතිආදිනා, කස්ස සබ්බස්ස භවතිච්චාහ-'ඡට්ඨී නිද්දිට්ඨස්සෙ'ච්චාදි, නනු ච ටෙආදෙසොපාානෙකවණ්ණොඑව ද්විවණ්ණසමුදායත්තාත්‍යාසඞ්කියාහ-'උපලක්ඛියෙ'ච්චාදි, අනුබධ්‍යතෙ පයොගෙ අසූයමානෙපි පයොජනවසෙනානුසරීයතීත්‍යනුබන්ධො, උපදෙසෙ යෙවොපලක්ඛිය නිවත්තතෙත්‍යනෙනෙතං දස්සෙති 'උච්චාරිතවිනාසිනොනුබන්ධා'ති, උපදෙසෙ පඨමුච්චාරණෙ.

20. ඤකා

ආද්‍යන්තාති වුත්තෙ කථමවයවාත්‍යයමත්ථො ලබ්භතී ත්‍යාහ-'ආද්‍යන්තසද්දානමි'ච්චාදි, ආද්‍යන්තසද්දානං නියතවයවවාචිත්තා අවයවස්ස වාවයවිනාමන්තරෙනා සම්භවතො සාමත්ථියාවයවී ලක්ඛීයති, ඡට්ඨියාත්‍යනුවුත්තිතො වාවයවාවයවිසම්බන්ධෙසා ඡට්ඨී, තාය නිද්දිට්ඨස්සාත්‍යයමත්ථො විඤ්ඤායතෙති වුත්තියං-'ඡට්ඨීනිද්දිට්ඨස්සා'ති (වුත්තං), තෙනෙව පච්චයවිධිම්හි කූප්පච්චයාදයො න දොසා භවන්තීති, අතොයෙවාති තදවයවාවිත්තතොයෙව, තග්ගහණෙනෙති අවයවග්ගහණෙන, කතාකතප්පසඞ්ගිත්තාති ඔත්තෙ කතෙපි අකතෙපි වුකාගමස්ස පසඞ්ගතො, භූයත්තත්තා හි ඔත්තස්ස භූග්ගහණෙ සති කතෙපි ඔත්තෙ වුකාගමෙන භවිතබ්බමකතෙපි තතොව ''කතාකතප්ප සඞ්ගී යො විධි සනිච්චො''ති නිච්චත්තා ඔත්තං බාධිත්වා වුකාගමො හොති, අථ වුකාගමෙ පච්ඡා තෙන න භවිතබ්බන්ති ආහ-'අන්තාවයවෙ'ච්චාදි.

21. මානුබන්ධො

යදිනිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී අන්තස්සාවිසෙසිතත්තා අවිසෙසෙන යතො කුතොචි අන්තතො බානුබන්ධො පරො සියා, න හි දුතියං සරග්ගහණමත්ථි, යෙනාන්තො විසෙසීයතෙච්චාහ-'නිද්ධාරණ'මිච්චාදි, කාරණමාහ-'සුතත්තා'ති, 'සරාන'න්ති සුතත්තාති අත්ථො, තෙන ''සුතානුමිතෙසුසුතසම්බන්ධොබලවා''ති රුන්ධතීතෙත්ථධකාරස්සා නුමිතස්ස මං න හොතීති දීපෙති, සමාන ජාතියස්සෙව ලොකෙ නිද්ධාරණප්පතීති හොතිච්චාහ-'තථා හි'ච්චාදි, යථා'කණ්හා ගාවීනං සම්පන්නඛීරතමා'ති වුත්තෙ අවිසෙසිතත්තෙපි කණ්හාය කණ්හාගාවීයෙව පතීයතෙ, තථෙහාපි සරානං මජ්ඣෙ අන්තාත්‍යන්තත්තෙන නිද්ධාරියමානො සමානජාතියො සරොයෙව පතීයතෙ, තෙන සරානං යෙවාන්තාපරො භවිස්සතීති භාවො, විසෙසනත්තොති ''ඤිලතස්සෙ''ති (5-163) සුත්තෙ අස්සාති වුත්තෙ අයමෙවෙති නියමාභාවා යස්සකස්සචි අකාරස්ස ඤිප්පත්ති, තෙනානිට්ඨප්පත්තීති ලානුසඞ්ගිස්සෙව අස්සාති ලස්ස යං විසෙසනත්තං තං අත්ථො පයොජනමස්ස ''කත්තරිලො''ති (5-18) ලකාරස්සාති විසෙසනත්ථො ලකාරො, ඉධෙවාති ඉමස්මිං ''මානුබන්ධො''තිආදිසුත්තෙයෙව.

22. විප්පටි

පරොති වත්තතෙ, සො වාඤ්ඤාදිකාෙඉට්ඨාදානෙකත්ථොපි ඉධ ඉට්ඨ වාචී දට්ඨබ්බො, කම්මබ්‍යතිහාරෙසණීති කම්මබ්‍යතිහාරො කිරියාපරිවත්තනං භාවවිසෙසො තස්මිං 'භාවකාරකෙස්වසණ්සකා''ති (5-44) සාමඤ්ඤෙන විහිතත්තා විප්පටිසෙධනන්ති අත්ථෙ සණි විප්පටී සෙධො, තෙනාහ-'සාමඤ්ඤෙ'ච්චාදි, විප්පටිසෙධසද්දස්ස අත්ථමාහ-'අඤ්ඤමඤ්ඤපටිසෙධො'ති, සංසිද්ධියං වත්තමානොපි සිධි උපසග්ගසම්බන්ධෙ නාත්ථන්තරෙපි හොතීති අඤ්ඤමඤ්ඤවිරොධොත්‍යත්ථො, විප්පටිසෙධසද්දස්ස ලොකෙ විරොධවාචිත්තෙන පසිද්ධත්තමාහ 'තථා හි'ච්චාදිනා, කථම්පන පමාණභූතස්සාචරියස්ස වචනෙසු අඤ්ඤමඤ්ඤවිරොධො සම්භවතීච්චාසඞ්කිය උභින්නං සාවකාසත්තෙ සති සම්භවති නාඤ්ඤථාති 'ද්වින්න'මිච්චාදි වුත්තිගන්ථො පවත්තොති වත්තුං 'සොචා'තිආදිමාහ අඤ්ඤමඤ්ඤානජ්ඣාසිතෙති අඤ්ඤමඤ්ඤෙනානක්කන්තෙ අපරිග්ගහිතෙති වුත්තං හොති, අනුභයතාගිනීති යො විසයෙකදෙසො උභයන්න භජතෙ තස්මිං අනුභයභාගිනි විසයෙකදෙසෙ, සාමඤ්ඤවිසයො ද්වින්නං විධීනං සාධාරණො විසයො, තත්ථ පවත්තිප්පසඞ්ගෙ සති සොච විප්පටිසෙධො ජායතීති සම්බන්ධො, ඉමිනා විප්පටිසෙධස්ස විසයො පවත්තිප්පසඞ්ගො විසයවිසයීනමභෙදෙන සුත්තෙ 'විප්පටිසෙධො'තිවුත්තොති 'ද්වින්න'මිච්චාදිනා වුත්තිගන්ථො රචිතොති දීපෙති, පරො හොති තිවිධිදස්සිතොති ඉමිනා යදි නියමො-බ්භූපගතො සියා, තදා 'පරොවහොතී'ති වදෙය්‍යාති දස්සෙති, පාණිනියා හි ජාතියං පදත්ථෙ සකිමෙව ලක්ඛණං පවත්තතීති චරිතත්ථත්තා විසයන්තරෙ ද්වින්නම්පි ලක්ඛණානමප්පවත්තියං පරං පච්ඡිමං කාරියන්ති විධ්‍යත්ථමිදං වචනං, බ්‍යත්තියන්තු පදත්ථෙ ලත්වාදීනමිව පරියායප්පසඞ්ගෙ නියමත්ථන්ති පටිපන්නා, ඉධ පන ජාතියං බ්‍යත්තියඤ්ච ද්වින්නම්පි සුත්තානමප්පවත්තියමෙව විධ්‍යත්ථමෙවිදං වචනං, න නියමත්ථම්පීති පටිපාදෙතුමාහ-'තථාහි'ච්චාදි, කාමචාරතො පරිසමාපීයතෙති සම්බන්ධො, කාමතො පරිසමාපනඤ්චෙතිස්සා සබ්බස්මිං අත්තනො ගොචරෙ අවිච්ඡෙදබ්‍යාපනෙන පවත්තිසබ්භාවතො. කථම්පනෙකස්සාපි පවත්ති න භවෙය්‍යාත්‍යාසඞ්කිය කාරණමාහ'උභයම්පි'ච්චාදි, හිසද්දො යස්මාත්ථෙ, යස්මා උභයම්පිදමාචරියවචනං, තතොයෙව පමාණං, අභිමතකාරියවිධානෙ ලිඞ්ගභාවෙන සද්දිකානුමතත්තා(තෙසං) විධීනං විධායකඤ්ච තස්මාති අත්ථො. පමාණත්තා ද්වින්නම්පි අප්පත්තියං කාරණමාහ-'අනුභයභාගිම්හි'ච්චාදි, යතො ලද්ධාවකාසා තතො සමානබලාති, ඉතිසද්දො හෙතුම්හි, විරුද්ධාචාති එත්ථ ඉතිසද්දං දත්වා 'අනුභයභාගිම්හි...පෙ.... විරුද්ධාචාති ද්වින්නං වචනානං පමාණත්තා උභින්නම්පි අප්පවත්තීති සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. සමානබලානං ද්වින්නං ලොකෙපි විරොධිත්තං එකක්ඛණෙයෙව උභින්නම්පි කාරියෙ අප්පවත්ති ච දිස්සතීති දිට්ඨන්තමාහ 'ලොකෙචෙ'ත්‍යාදි, එත්ථ ච පෙස්සස්ස (අ)විරොධත්ථීනො කාරියෙ අප්පවත්තිරිව [අප්පවත්තියෙව (පොත්ථකෙ)] සමානබලාන මුභින්නං වචනානං කාරියෙ අප්පවත්තීති සුඛෙනො පමාසංසන්දනං විඤ්ඤාතබ්බං.

ජාතිපක්ඛෙයෙව හස්සකාරෙන ද්වින්නං යුගපදිප්පත්තියං 'ලත්වාදීනමිව' පරියායප්පසඞ්ගො වණ්ණිතො, තස්සායුත්තත්තමුපදස්සෙන්තො ආහ 'නචාපි'ච්චාදි, භින්නවිසයත්තාති ද්වින්නං විධීනං භින්නවිසයත්තා. අභින්නවිසයත්තෙ හි පරියායකප්පනා යුත්තිමතී, අතොච ලත්වාදීනමභින්නවිසයත්තම්පටිපාදයිතුමාහ- 'ලත්වාදයො හි'ච්චාදි, අනවයවෙනෙති ධාතු මත්තතො විධානෙනාවයවබ්‍යතිරෙකසබ්භාවතො සබ්බධාතුපරිග්ගහෙන, යත්ථ යස්මිං ධාත්වත්ථෙකදෙසෙ පවත්තා සමානා පවත්තා සන්තො ලද්ධාවකාසා සියුං තස්සෙකදෙසස්ස පරිහාරෙනාපි පරිච්චාගෙනාපි න විධීයන්තෙති සම්බන්ධො, ලත්වාදීන මෙකක්ඛණෙ අසම්භවා එකස්මිං කතෙ සතීතරවචනාන මානත්ථක්‍යප්පසඞ්ගාච පරියායෙන භවන්තීති යන්තං යුත්තන්ති සම්බන්ධො. ඉහාති ඉමස්මිං යුගපදිප්පත්තියං, ඉහ තථාභාවස්ස කාරණමාහ-'සාවකා...පෙ.... වචන'න්ති, තත්ථාති යුගපදිප්පත්තියං. ජාතියම්පදත්ථෙ ''පුනප්පසඞ්ගවිජානනා සිද්ධං, විප්පටිසෙධෙ යං බාධිතං තම්බාධිතමෙවා''තීමාසමුභින්නං පරිභාසනම්පවත්තිං පටිපාදෙන්තො ආහ- 'පරස්මිං චෙ'ත්‍යාදි, පරස්මින්ති ඉට්ඨෙ, පරිභාසනම්පන අයමත්ථො 'පුනප්පසඞ්ගවිජානනාති ද්වින්නං සුත්තානමෙකත්ථප්ප සඞ්ගසඞ්ඛාතෙ විප්පටිසෙධෙ සතිපරමිට්ඨං පඨමං හොති, හොන්තෙන තෙන යදීතරස්ස නිමිත්තොපඝාතො න කතො තදා තස්සාපි පුනප්පසඞ්ගො තස්ස විජානනා සිද්ධන්ති, විප්පටිසෙධෙ යථාවුත්තෙ සති පඨමං හොන්තෙන යං සුත්තං බාධිතං තස්ස පුනප්පවත්තියා යදි නිමිත්තං නත්ථී තං බාධිතමෙවෙ'ති. බ්‍යත්තියම්පි විධ්‍යත්ථමෙවිදං වචනං, න නියමත්ථන්ති දස්සෙතුමාහ-'බ්‍යත්තිය'මිච්චාදි, එවං මඤ්ඤතෙ 'බ්‍යත්තියං පටිලක්ඛියංලක්ඛණප්පවත්තියං ද්වින්නං සාධාරණං ඨානම්පති යානි වචනානි භින්නානි තෙසම්පි නිරවකාසත්තෙන තුල්‍යබලත්තා ද්වින්නම්පටිපත්තියෙවසියා, නතු පරියායප්පසඞ්ගො'ති. බ්‍යත්තියම්පි යථාවුත්තානං පරිභාසානං පවත්ති වුත්තවිධිනෙවාති දස්සෙන්තො 'පරිභාසානම්පි'ච්චාදිමාහ.

ජාතියම්පදත්ථෙ ''වත්තමානෙති අන්ති, සි ථ, මි ම, තෙ අන්තෙ, සෙ ව්හෙ, එ ම්හෙ''ච්චාදීනං ලක්ඛණානමෙකමෙකත්ථෙපි වත්තමානෙති අන්ති, වත්තමානෙ සි ථ ඉච්චාදීනං වාක්‍යෙකදෙසානං ගච්ඡතිච්චාදො ගච්ඡ සිච්චාදො ච ලක්ඛියෙ සකිම්පවත්තියා සබ්බස්මිං සකෙ විසයෙ පඨම මජ්ඣිමපුරිසෙකවචනජාති පරිසමත්තාති චරිතත්ථත්තා තුම්හෙ ගච්ඡථාති එත්ථ ද්වීහි ද්වින්නං පුරිසාන මෙකක්ඛණෙ පවත්තියං න කස්සචි, බ්‍යත්තියම්පි පටිලක්ඛියං ලක්ඛණානි භිජ්ජන්තීති සාධාරණං ඨානං පතිභින්නෙහි ලක්ඛණෙහි ද්වින්නම්පෙකත්ථෙ-කක්ඛණෙ පවත්තියං න කස්සචි, තථා වුත්තනයෙනෙව තිණ්ණං පුරිසානමෙකක්ඛණෙ පවත්තියන්ති සබ්බථා අප්පවත්තියං සම්පත්තායං වචනමිදං, පරො හොතීති මජ්ඣිමුත්තමං භවතීති අධිප්පායෙන 'යථෙ'ච්චාදිනා වුත්තං වුත්තිගන්ථම්පඤ්හමුඛෙනා හරිත්වා දස්සෙතුං 'ක්වපනා'තිආදිමාහ, නෙදමුදාහරණමම්භං මනං හොසෙති-යතො විප්පටිසෙධවිසයමෙවෙදං න හොති, කුතො යතො ''වත්තමානෙති අන්ති''ච්චාදිප්පභූතීනං වත්තමානෙති අන්තිච්චාදීහි වාක්‍යෙකදෙසෙහි නිද්දිට්ඨානමෙව පුබ්බපරච්ඡක්කානං පුරිසවචනවිසෙසවිධායකෙන ''පුබ්බපරච්ඡක්කාන මෙකානෙකෙසු තුම්හාම්හ සෙසෙසු ද්වෙද්වෙ මජ්ඣිමුත්තමපඨමා'' (6-14) තීමිනා වාක්‍යාවයවෙන තුම්හාම්හසෙසෙසු පයුජ්ජමානෙසු අප්පයුජ්ජමානෙසු වා යථාක්කමං පුබ්බච්ඡක්කානං පරච්ඡක්කානඤ්ච මජ්ඣිමුත්තමපඨමානං පච්චෙකං ද්වෙද්වෙ වචනානි යථාක්කමං භවන්තීති 'ගච්ඡථ ගච්ඡාමා'ති එත්ථ එකක්ඛණෙ

පවත්තියෙව නත්ථි, ද්වින්නම්පන සාවකාසාන මෙකක්ඛණෙ පවත්තියෙව හි විප්පටිසෙධොති, තථාපි වුත්තනයෙන විප්පටිසෙධප්පකප්පනාපි සක්කා කාතුන්තිදමුදාහටං සියාති දට්ඨබ්බං, ඉමිස්සා පන පරිභාසාය නිරාකුලප්පවත්ති "ආදිස්සා" තිමිස්සා වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බා, කතාකතප්පසඞ්ගී යො විධි, සො නිච්චො, යොත්වකතෙයෙවායමනිච්චොති වුත්තනිච්චානිච්චෙසු අන්තරඞ්ගබහිරඞ්ගෙසු චාතුල්‍යබලත්තා නාස්ස යොගස්ස බ්‍යාපාරො, තථාහි නිච්චානිච්චෙසු නිච්චමෙව බලවන්ති නිච්චානිච්චානමතුල්‍යබලතා, අන්තරඞ්ගබහිරඞ්ගප්පකාර(මිපන) උපරි "ලොපො"ති (1-39) සුත්තෙ පකාසිස්සාම.

23. සඞ්කෙතො

වචනාරම්භස්ස ඵලමාහ-'අනුබන්ධොති යං වුත්තං'ත්‍යාදි, වුත්තියං "යොනවයවභූතො සඞ්කෙතො"ති සාමඤ්ඤෙන වුත්තෙපි "භාසිස්සං මාගධං සද්දලක්ඛණ"න්ති සද්දලක්ඛණාභිධානප්පකරණතො සද්දස්සානවයවභූතොති විඤ්ඤායතෙති දස්සෙතුමාහ-'කස්ස'ත්‍යාදිල්තුප්පච්චයෙ ලකාරො උදාහරණං, පකතියාදි සමුදායස්සාතිආදිවාක්‍යස්ස සාප්පායමත්ථං විවරිතුං 'එවමඤ්ඤතෙ'ච්චාදි වුත්තං, කෙචි සද්දසත්ථකාරාති පාණිනිං සන්ධායාහ, වචනන්ති "තස්ස ලොපො"ති (1-3-9) වචනං, පයොගාසමවායිතාති කත්තාඉච්චාදිප්පයොගෙ අසමවායිතා අප්පයොගිතාති අධිප්පායො, එවම්පිස්ස ලොපො වසෙයො... අනුපුබ්බො බන්ධිවිනාසත්ථොති ආහු උච්චාරිතපධංසිත්තා අනුබන්ධ්‍යතෙ විනස්සතෙත්‍යනුබන්ධොති ඉමාය සද්ද බ්‍යුප්පත්තියාවසෙන.

24. වණ්ණ

'අතෙනා'ති (2-108) එත්ථ අතොති රස්සබ්‍යත්තිනිද්දෙසො වා සියා රස්සජාතිනිද්දෙසො වා සකලනිස්සයබ්‍යාපී අත්ථජාති නිද්දෙසොවා, තත්ථ රස්සබ්‍යත්තිනිද්දෙසෙ සති බුද්ධසිද්ධාදීසු යත්ථකත්ථචි අකාරො ගය්හතෙති නෙට්ඨප්පසිද්ධි... කෙසඤ්චි අසිජ්ඣනතො, රස්ස ජාතිනිද්දෙසෙ පන බුද්ධසිද්ධාදිසබ්බාකාරන්තානං ලක්ඛණිකගවාද්‍යාකා රන්තානඤ්චාකාරො ගය්හතීති සබ්බථා ඉට්ඨප්පසිද්ධි, නාඤ්ඤො දීඝො බ්‍යත්තතන්තරත්තාති නානිට්ඨප්පත්ති ආකාරතො නාස්සෙනාභාවා, තස්මා අතොති රස්සජාතිනිද්දෙසෙ නිස්සිතෙ සබ්බමිදමිට්ඨං නිප්ඵජ්ජතීති නාත්ථජාති නිස්සීයතෙ, න රස්සබ්‍යත්තිච, "යුවණ්ණානමෙ ඔලුත්තා"ති (1-29) ආදීසු පන රස්සබ්‍යත්තියා රස්සජාතියා වා නිද්දෙසෙ 'තස්සෙදං නොපෙති'ච්චාදීසු එඔආදිකමිට්ඨං කත්ථචි භවෙය්‍ය, න සබ්බත්ථ, සබ්බත්ථ වා භවෙය්‍ය 'වාතෙරිතං සමොනා'තිආදීසු බ්‍යත්තන්ත රත්තා, තස්මා සබ්බථා ඉට්ඨප්පසිද්ධියා ඉත්තජාත්‍යාදි නිස්සීයතෙ, අථවා වණ්ණුච්චාරණම්පති කෙසඤ්චි වණ්ණුප්පත්තිට්ඨානානං උච්චනීචතදුභය සංහාරවසෙන වණ්ණවිසෙසුප්පත්ති දස්සනතො තෙසං වසෙන රස්ස බ්‍යත්තිනිද්දෙසෙ රස්සජාතිනිද්දෙසෙ වා වුත්තනයෙන ඉට්ඨානිට්ඨප්පත්තියං සබ්බථා සබ්බථා ඉට්ඨප්පසිද්ධියා ඉත්තජාත්‍යාදි නිස්සීයතෙ, තත්ථ වණ්ණ පරෙන සවණ්ණග්ගහණං නියමිතුං වචනමිදමාරද්ධන්ති 'සබ්බත්ථෙවා'තිආදිනා වචනාරම්භඵලමාහ, සබ්බත්ථෙවාති සබ්බස්මිංයෙව සුත්තප්පදෙසෙ. නනු සයඤ්චාති වුත්තෙපි පරියත්තං, න හ්‍යඤ්ඤං රූපා සයමත්ථි, අඤ්ඤං වා (සය)තො රූපන්ති සිද්ධෙප්‍යෙවං සති අත්ථෙත්ථ පරො කොචි විසෙසොති ඤාපෙතුං සඤ්ච රූප'න්ති වුත්තිකාරො ආහාති සම්බන්ධො, රූපස්ස විසෙසිතබ්බත්තා 'සඤ්ච රූප'න්ති වුත්තියං නිද්දිසීයමානත්තා ච රූපන්ති විඤ්ඤායතීති 'සඤ්ච ගය්හතී'ති වුත්තං, සංරූපග්ගහණායාපිසද්දං කරොතො-ධිප්පායො-යන්ති වත්තුමාහ-'අඤ්ඤථෙ'ච්චාදි, අඤ්ඤථාති අඤ්ඤෙනප්පකාරෙන සංරූපග්ගහණාය අපිසද්දාභාවෙති අධිප්පායො, අඤ්ඤපදත්ථෙති අඤ්ඤපදත්ථ සමාසවිසයෙ, ගුණීභූතස්සාති අප්පධානභූතස්සාකාරෙ කාරාදිනො, සමාසෙන වුත්තත්තා පධානතු තත්තෙපි ගුණො භවති අඤ්ඤපදත්ථො-කාරෙකාරාදි විධාය කත්තා, විධීයමානො සවණ්ණොව පධානං... ඉදමත්ථීතාය තප්පවත්තියාති. නනු වුත්තියමපිසද්දස්සාත්ථං වදතා සයඤ්චෙති වත්තබ්බං, "තථා සයමත්තනී"ති නිඝණ්ඩුතො සයඤ්ච-ත්තාකාරෙකාරාදිඤ්ච ගය්හතීත්‍යමත්ථො සම්භාවීයතීති චොදනම්පනසි නිධාය 'සඤ්ච රූප'න්ති වදන්තො සාධිප්පායාරුළ්හං කිඤ්චි අත්ථවිසෙසං පකාසෙතුං තථෙවාහාති දස්සෙතුං වුත්තං-'සයඤ්චෙ'ත්‍යාදි, "ධනඤ්ඤාතීසු සංසද්දො, තථාත්තත්තනියෙසුපී"ති නිඝණ්ඩුවචනතො 'ස'න්ති අත්තාපි ගය්හති, කො සො සද්දරූපං සාධාරණං, 'ස'න්ති අත්තනියම්පි, කින්තං සද්දාන මසාධාරණං සද්දරූපං, තථා සති අත්තනියං රූපං නාමාත්තසඞ්ඛාතසද්දසම්බන්ධීති ආහ-'සංරූපං සද්දානමසාධාරණං රූප'න්ති, එතඤ්ච ඉදන්තීමිනා සම්බන්ධිතබ්බං, අසාධාරණන්ති අසාධාරණං සද්දරූපං, සති සම්භවෙ බ්‍යභිචාරෙ ච විසෙසනස්ස සාත්ථකතාය අසාධාරණන්ති රූපං විසෙසතා සාධාරණස්සාපි සම්භවො වුත්තොයෙව නාමාති ආහ-'දුවිධං හි'ච්චාදි, කින්තං සාධාරණමසාධාරණඤ්චරූපන්ති සාමඤ්ඤෙන රූපං නිද්දිසිතුමාහ-'තත්ථා'තිආදි, තත්ථාති නිද්ධාරණෙ සත්තමී, සද්දානන්ති සාත්ථකනිරත්ථකානං යෙසංකෙසඤ්චි සද්දානං, තංතං සද්දත්තාදීහි තෙසංතෙසං බුද්ධ අඉආදීනං සද්දානං සද්දත්තාදි, උභයත්ථ ආදිසද්දෙන අත්ථො සඞ්ගහිතො, තෙන සාධාරණං සද්දරූපමත්ථරූපං තථා-සාධාරණන්ති චතුබ්බිධං සංරූපන්ති දස්සෙති, චතූසුපි චෙතෙස්වසාධාරණස්ස සද්දරූපස්සෙවොපානං දස්සෙතුමාහ-'තත්ථා'තිආදි, සාධාරණරූපබ්‍යුදාසෙනාති සාධාරණරූපස්ස පරිච්චාගෙන, උපාදියන්තො රූපමෙව සද්දස්සසං, නාත්ථොති ච දස්සෙතීති සම්බන්ධො, ච සද්දො පනෙත්ථ 'ඉදං දස්සෙතී'ති හෙට්ඨා වුත්තං සමුච්චිනොති, අසාධාරණස්සෙවොපාදියනෙ කාරණමාහ-'තන්ත'මිච්චාදි, ඉතරන්ති යෙ සංකෙසඤ්චි සද්දානං සද්දත්තාදි, පරස්සාපීති අඤ්ඤස්ස යස්සකස්සචි සද්දස්සාපි, ඉති ඉදං, පතිතං පසිද්ධං, එත්ථ පන ඉතිසද්දො හෙතුම්හි, යස්මා ඉදං යථාවුත්තං පසිද්ධං තස්මා පුබ්බාචරියපරම්පරායාගතො පදෙසතො උපාදියන්තොති පකතං, සංසද්දවිසෙසනසාමත්ථියෙන අසාධාරණරූපොපාදියනෙපි අසාධාරණං සද්දරූපමෙවොපාදීයති නාසාධාරණමත්ථරූපං... ඉමිනා වක්ඛමානකාරණතා [තාය (පොත්ථකෙ)] වසෙනාති ආහ-'සද්දස්සෙ'ච්චාදි, ආසන්නං...සද්දතො සද්දභාවසා

නඤ්ඤත්තා, විපරියයතොති විපරියාසෙන අනාසන්න භාවෙනාති අත්ථො, චක්ඛුවිසයොපි හි අත්ථො කථං සොතවිසයසද්දස්ස න ආසන්නො සංරූපම්භවිතුමරහතීති, කාරණන්තරමාහ-'අහෙයාත්තාවා'තිආදි, අහෙයාත්තාති අපරිච්චජනීයත්තා, ඉදම්පි නිච්චසම්බන්ධිත්තෙ කාරණවචනං, තං සද්දරූපං, නිච්චසම්බන්ධීති නිරන්තරසංයොගී, විපරියයතොති හෙයාත්තා, තථාහිච්චාදිනා අත්ථස්ස හෙයාත්තං බොධෙති, අපරං කාරණමාහ-'අසාධාරණඤ්ච රූපං'ත්‍යාදිනා, සාධාරණො පරියාය සද්දානං, පච්චෙතබ්බත්තාති විඤ්ඤාතබ්බත්තා, ඉදානි කාරණත්තයං සමොධානෙත්වා ඉමෙහි කාරණෙහි රූපමෙව සද්දස්ස සංනාම, නාත්ථොති නියමෙත්වා දස්සෙතුං 'තදෙව'න්තිආදි ආරද්ධං, තදෙවන්ති යස්මා එවං, තං තස්මාති අත්ථො, සරූපප්පධානෙති ''ගොස්සා වඩ'' (1-32) ත්‍යාදො ගොස්සාත්‍යාදිකෙ සරූපප්පධානෙ.

25. න්තු

න්තුසුතියා ජන්ත්වාදීනම්පි ''න්තන්තූනංන්තො යොම්හි පඨමෙ'' (2-215) ත්‍යාදිනා ගහණප්පසඞ්ගෙ ජාතියමහිප්පසඞ්ගබාධනත්ථං බ්‍යත්තියං වන්ත්වාදි සම්බන්ධීනමුපාදානත්තමිදමාරද්ධං ''වන්ත්වවණ්ණා'' (4-79) ''තමෙත්ථස්සත්ථීති මන්තු'' (4-78) ''කත්තරි භූතෙ ක්තවන්තු ක්තාවී'' (5-55) ති විහිතා වන්ත්වාදයො නාම.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

පරිභාසාධිකාරො සමත්තො.

සරලොපාදි වණ්ණනා

26. සරො

ආධාරවිසෙසාපස්සයනන්ති ඔපසිලෙසිකාධාරවිසෙසස්ස නිස්සයනං, ඔපසිලෙසිකාධාරං විනා ආධාරන්තරෙ ගහිතෙ සති වචනන්තරං සුත්තන්තරං විනා බ්‍යවහිතනිවත්ති කාතුං න ච සක්කාති සම්බන්ධො, කෙචීති බුද්ධප්පියාචරියාදයො දස්සෙති, තෙ හි යදි වණ්ණෙන කාලෙන වා බ්‍යවධානෙපි සන්ධි භවෙය්‍ය තදා සරෙති නිමිත්තස්සො පාදානං නිරත්ථකං භවෙය්‍යාති සරෙති නිමිත්තොපාදානසාමත්ථියෙනානෙන වණ්ණාදිබ්‍යවධානෙ නො සන්ධීති මඤ්ඤමානා 'නිමිත්තො'ච්චාදිකං වාක්‍යමාහු, තදයුත්තන්ති තෙහි'නිමිත්තො'ච්චාදිනා යං වුත්තං, තං අයුත්තන්ති අත්ථො, අයුත්තත්තෙ කාරණං බ්‍යභිචාරසබ්භාවෙන සාමත්ථියාභාවොයෙවාති බ්‍යභිචාරන්දස්සෙත්වා සාමත්ථියාභාවන්දස්සෙතුමාහ-'අවසානෙ,ච්චාදි, කාරියාභාවෙපීති එත්ථ න කෙවලං 'ඉදමෙව සච්චං, සුමනා භවන්තු අථොපි'ත්‍යාදො වණ්ණකාලබ්‍යවධානෙයෙව, අථ ඛො 'එතෙ න සච්චෙන සුවත්ථි හොතු'ත්‍යාදො අවසානෙ 'පමාදො මච්චුනො පදං' ත්‍යාදො අන්ත බින්දු සඞ්ඛාතනිමිත්තන්තරෙ වා කාරියාභාවෙපි නිමිත්තො පාදානස්ස සාත්ථකතොති අපිසද්දස්සත්ථො, සාත්ථකතොති භාවප්පච්චයලොපෙන භාවප්පධානවසෙන වා වුත්තං, සාත්ථකත්තතොති වුත්තං හොති, අඤ්ඤථා නිමිත්තොපාදානමෙව සාත්ථකං නාමාති 'නිමිත්තො පාදානස්ස සාත්ථකතො'ති න යුජ්ජති, අයමෙත්ථාධිප්පායො 'අවසානෙ නිමිත්තරෙ වා කාරියාභාවෙන බ්‍යභිචාරසබ්භාවා අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණං සාමත්ථියං නත්ථි, නිමිත්තන්තුබ්‍යවධානෙපි වත්ථි, යථා'දාරුනිමිත්තං වනොපසඞ්කමන'න්ති තස්මා වණ්ණකාලබ්‍යවධානෙපි සරෙති නිමිත්තෙ සති ලොපකාරියං පප්පොතෙ වා'ති. ලුප්පතීති 'තත්‍රිමෙ'ච්චාදිනා කථනකාලෙ න දිස්සතීති අත්ථො, අදස්සනමත්තමෙව හි ලොපො, අඤ්ඤථා 'තත්‍රා'දිසද්දරූපාභාවප්පත්තියා අත්ථප්පතීති කාරිත්තමෙසං න සියාති, පඨමාය නිද්දිට්ඨයො… වුත්තත්තා කම්මස්ස, සරස්සාති වදෙය්‍යා… භාවෙ බාදිප්පච්චයෙන අවුත්තකම්මත්තා, ඉභාති ඉමිනා සත්ථන්තරෙ භාවසාධනවසෙන ගහණං විභාවෙති, ගන්ථ ලාඝවො… සරස්ස ලොපොති වා ලොපං පප්පොතීති වා අවත්තබ්බත්තා, සරොති පඨමාය නිද්දිට්ඨත්තා සරො ලොපො නාම හොතීති සඞ්කාපි සියාති ආහ-'න වෙ'ච්චාදි, ඉභාති ඉමස්මිං සුත්තෙ, හොන්තිච්චාදොපි පුබ්බසරලොපෙ හන්තිච්චාදිකම්පි සියාත්‍යාසඞ්කියාහ-'සොවෙ'ච්චාදි, උස්සග්ගතො ආගතො සම්භූතො තස්ස වා අයංති ඔස්සග්ගිකො පුබ්බලොපො , තස්ස භාවො ඔස්සග්ගිකත්තං, ඔස්සග්ගිකත්තා පුබ්බලොපස්ස කාරියන්තරෙහි පරලොපාදීහි අපවාදවිධීහි ආබාධිතො එව, සො ච පුබ්බලොපො හොතීති සම්බන්ධො, ''පරො ක්වචී''ති (91-27) ක්වචිග්ගහණෙන පුබ්බපරලොපානං තුල්‍යබලත්තාභාවා යථා ගමප්පත්තිතො පරලොපස්සාපවාදරූපත්තං, අජ්ඣාසිතෙති පවිට්ඨෙ, න හොති… පරලොපාපවාදෙන බාධිතත්තා, තෙහීති පරලොපාදීහි, සබ්බථා මුත්තවිසයො සද්ධින්ද්‍රියන්ති, විකප්පෙන මුත්තවිසයො ලතෙ වාති.

27. පරො

ඉතිසද්දො ඉදමත්ථෙ, ක්වචි ලොපනීයො හොතීති ඉදං වචනං දීපෙතීති සම්බන්ධො, කින්ති ආහ-'පයොගානුසාරිත'න්ති, කස්සාති ආහ-'කාරියස්ස පරලොපස්සා'ති, කෙන හෙතුනාති ආහ 'ක්වචිග්ගහණෙනා'ති, කත්ථාති ආහ-'ඉහ ඉමස්මිං සුත්තෙ'ති, තෙනාති තෙන පයොගානුසාරිතාදීපනෙන, යථාපයොගන්ති ආගමපයොගානතික්කමෙන, නිච්චං පක්ඛෙවා පරලොපො සියාති හොන්තිච්චාදො නිච්චං, ලතාවාතිආදීසු පක්ඛෙ වා පරලොපො භවෙය්‍ය, එවං මඤ්ඤතෙ ''කස්මින්ති අත්ථෙ ක්වාති නිප්ඵන්නෙනානියමවුත්තිනා අනියමත්ථස්සෙව විසෙසකතො වචනෙ සබ්බත්ථෙවානියතත්ථවුත්තිත්තා ක්වචිසද්දො-යං යථාගමං නිච්චමනිච්චමසන්තඤ්ච විධිං

දීපෙති, තත්ථ හොන්තිච්චාදිකො නිච්ච පක්ඛො පරලොපස්සෙව විසයො, ලතාවාතිආදිකො අනිච්චපක්ඛො උභයසාධාරණත්තා පුබ්බලොපස්සාපි විසයොති ඉමිනා නිච්චං පක්ඛෙ වා පරලොපො හොති, අසන්තපක්ඛො පන සද්ධින්ද්‍රියන්තිආදිකො පුබ්බලොපස්සෙව විසයො සබ්බථානෙන පරිච්චත්තත්තා''ති, තීසුපි චෙතෙසු පන පක්ඛෙසු නිච්චානිච්චපක්ඛෙසු යෙවස්සාපවාදරූපතා… පුබ්බලොපස්ස සබ්බථා හොන්තිච්චාදො නිවාරකත්තා වා විධායකත්තා වා පරලොපස්ස, න ත්වසන්තපක්ඛෙ… පුබ්බලොපස්සෙව සබ්බථානෙන දින්නා වසරත්තා, ලොකග්ගොතිආදි තු ක්වචිසද්දස්ස පයොගානුසාරිතා දීපකත්තා නිච්චෙ අසන්තෙවාපි විධිම්හි දීපිතෙ පරලොපෙන වා නිප්ඵජ්ජතීති නෙට්ඨබ්බාසාතො, එවං තාව ක්වචිග්ගහණෙ සබ්බථානිට්ඨපරිහාරෙන ඉට්ඨප්පසිද්ධි සියා, තදභාවෙකථන්ති තදභාවෙ විරොධමාහ-'අඤ්ඤතෙ'ච්චාදි, පරියායෙන භවන්තීති ක්වචිග්ගහණාභාවෙ 'පරො'ති සුත්තං සියා තථා සති සුත්තද්වයමෙකවිසයං තුල්‍යාබලඤ්ච සියා, තත්ථ විප්පටිසෙධාභාවා පමාණභූතානමාචරිය (වචනා)නං නිරත්ථකතා මා භවීති වාරෙන භවන්තීති අත්ථො, ඉතීති ඉමිනා පරියායභවනකාරණෙන, පක්ඛෙයෙව සියාති ලතාවාතිආදීසු පුබ්බලොපෙ පරියායප්පවත්තෙ පරියායෙන පරලොපස්සාප්පවත්තිතො ලතාවාති පක්ඛෙයෙව පරලොපො භවෙය්‍ය, හොන්තිච්චාදො නිච්චං න සියාති සම්බන්ධො, තඤ්චාති තං පරියායභවනඤ්ච, ඛො වාක්‍යාලඞ්කාරෙ, පටිපදන්ති පදම්පි දම්පති හොති, නෙකදෙසපරිහාරෙනාපි, තෙනාහ 'න කත්ථචී'ති, ඉමිනා ඉදං දීපෙති ''සබ්බත්ථ විකප්පප්පසත්තියා හන්ති, සද්ධන්ද්‍රියංත්‍යාදිකං ''න ද්වෙවා''ති (1-28) සුත්තෙපි හන්තිච්චාදිකඤ්චානිට්ඨරූපම්පි සම්පජ්ජතී''ති. නවෙවමිට්ඨන්ති එවම්දං යථාවුත්තං විකප්පවිධානං සද්දලක්ඛණඤ්ඤූහි නෙවාභිමතන්ති අත්ථො, තමෙව සාධෙති 'පරලොපො හි'ච්චාදිනා, අථ නිච්චපක්ඛෙ වා පරලොපෙ කතෙ-නෙන පරිච්චත්තට්ඨානෙ උස්සග්ගප්පවත්තියා ලතාව ලතෙවාති රූපද්වයං සම්පජ්ජති තස්මා පයොගානුසාරිතාදීපකෙන ක්වචිසද්දෙනෙව හොන්ති සද්ධින්ද්‍රියං ලතාව ලතෙවාති පයොග සම්භවොපි, තථාපි අනිච්චපක්ඛෙ ලතාඉවාති තතියරූපප්පසිද්ධියා පරියායෙන භවිතබ්බන්ති පරිකප්පෙති 'නනු චෙත්‍යාදිනා, අථ ''පරො ක්වචී'ති ක්වචිග්ගහණෙ සති අප(වාදරූප)ත්තා කථම්පරියායප්පවත්තීති මනසි නිධායානිච්චපක්ඛෙ පරියායප්පවත්තිදීපනත්ථං ''න ද්වෙවා''ති සුත්තිතන්ති අපවාදෙ රූපත්තයෙපි පරියායප්පවත්තියං දොසාභාවමාහ-'නායං දොසො'ච්චාදි, තථාහිච්චාදිනා ''න ද්වෙවා''ති සුත්තෙනෙව පරියායස්සාපි දීපිතත්තං සාධෙති, සා ච එකත්ථප්පවත්ති පරියායං විනා න සම්භවති… එකක්ඛණෙ පවත්‍යසබ්භාවාති අධිප්පායො, නනු ච ක්වචාභාවෙ පරියායප්පවත්තියං යථාවුත්ත දොසස්සෙවාප්පසඞ්ගතො මා හොතු පරියායො, භින්නවිසයෙ පන පුබ්බපරලොපප්පවත්තියා ''න ද්වෙවා'ති නිසෙධෙ ලතෙව ලතාව ලතාඉවාති රූපත්තයං නිප්ඵජ්ජතීති චොදනං මනසි නිධායාහ-'නචෙ'ච්චාදි, තත්ථ දොසමාහ-'තථා ච සති'ච්චාදිනා, කත්ථචි දෙමිච්චාදො නිච්චං පුබ්බලොපස්සෙව, කත්ථචි හොන්තිච්චාදො නිච්චං පරලොපස්සෙව , විකප්පෙන වා කත්ථචි යථොදකං යථාඋදකං ත්‍යාදො පුබ්බලොපස්සෙව කත්ථචි ඉතිපි ඉච්චපිච්චාදො පරලොපස්සෙව කත්ථචි ලතෙව ලතාව ලතාඉවාච්චාදො පරියායෙනුභයලොපස්සෙව දස්සනතොති සම්බන්ධො, එත්ථච ඉතිපීති චවත්ථීතවිභාසත්ත දීපනෙන ක්වචිසද්දෙන පරලොපෙ කතෙ-ඤ්ඤත්‍ර පුබ්බ ලොපෙ සම්පත්තෙ ''න ද්වෙවා''ති එත්ථානුවත්තමාන ක්වචානුභාවෙන නිච්චං නිසෙධෙ ඉච්චපිච්චෙව භවති. සම්බජ්ඣති තෙසු තෙසු සුත්තෙසු. පරිච්ඡෙදොති කම්මත්ථවසෙන ආධාරවසෙන වාති ආහ-'පරිච්ඡිජ්ජති'ච්චාදි.

28. නද්වෙ

තත්ථවාති චසද්දෙන භවිතබ්බං, තථා ච සති අඤ්ඤොඤ්ඤානජ්ඣාසි තං යථොදකං යථාඋදකංත්‍යාදි ඉතිපි ඉච්චපිච්චාදිච සඞ්ගහිතං භවතීති, පුබ්බලොපෙ පරලොපෙ ච පරියායෙන සම්පත්තෙ ද්වින්නම්පි පක්ඛෙ අභාවෙ සති කථම්දං යුජ්ජතීති චොදෙති'යජ්ජෙව'මිච්චාදිනා, යජ්ජෙවන්ති හි අයං නිපාතසමුදායො අනිට්ඨාපාදනාරම්භ වත්තතෙ, එවඤ්චෙ ගය්හතීති අත්ථො, තදෙති අත්ථතො විඤ්ඤායති, නිච්චං සන්ධිකාරියාභාවෙ කාරණමාහ-'උපසිලෙසා භාවතො'ති, තදෙව සමත්ථෙති ඊදිසෙසු හි'ච්චාදිනා, වත්තුමිට්ඨත්තාති ඉමිනා සන්නිකංසො වණ්ණාන මද්ධමත්තකාලබ්‍යවධානා පච්චාසත්ති, සන්නිකංසස්සෙතස්ස වචනිච්ඡායං සතියෙව සන්ධිකාරියං හොතීති දීපෙති, උපසිලෙසාභාවො වාති උපසිලෙසාභාවො එව භවති, නාඤ්ඤථාති අධිප්පායො, තදභාවෙවාති තස්ස උපසිලෙසස්ස අභාවෙ ච, සන්ධිකාරියාභාවෙ කාරණමාහ-'කාලන්තරෙන බ්‍යවධානා'ති, කාලන්තරෙනොති උභයත්ථ යීතවණ්ණාන මුච්චාරණකාලතො අඤ්ඤෙන මජ්ඣප්පතිතකාලෙන, සන්ධි හොතෙව… සන්නිකංසවචනිච්ඡාවසෙන උපසිලෙසභාවතො, බුද්ධ වීර අත්ථුරාජපුත්තං අජරාමරොති ජෙදො, යදිපි සබ්බම්පෙතං යජ්ජෙවංත්‍යාදිනා වුත්තං ක්වචි සද්දප්පභාවෙනෙව සිජ්ඣති, තථාපි පකාරො-යම්පි සත්ථෙ යොජෙතබ්බො වාති දස්සෙතුං වුත්තො.

29. යුව

නනු සුත්තෙ 'ලුත්තා'ති පඤ්චමී නිද්දෙසා 'පරෙස'න්ති හොතු, 'යථාක්කමං'ති තු වචනාභාවෙ කථං යථාක්කමන්තීදං වුත්තන්ති ආහ-'සමෙ'ච්චාති, සමා සඞ්ඛ්‍යා ගණනා යෙසු තෙ සමසඞ්ඛ්‍යා-උද්දෙසිනො අනුදෙසිනො ච, උද්දිසනං පඨමං නිද්දිසනං උද්දෙසො, අනුදිසනං පච්ඡා කථනං අනුදෙසො, උද්දෙසො අනුදෙසො එසමත්ථීති උද්දෙසිනො අනුදෙසිනො, තෙසං සමසඞ්ඛ්‍යානමුද්දෙසීනං අනුදෙසීනඤ්ච, ඉවණ්ණුවණ්ණාහි උද්දෙසිනො ද්වෙ, එ ඔකාරා අනුදෙසිනො ච ද්වෙති උද්දෙසීනමනුදෙසීනඤ්ච ඨාන්‍යාදෙසානං සමසඞ්ඛ්‍යා සියා, සතියඤ්ච තස්සං යථාක්කම මාදසා විධීයන්තෙ, ලොකතො සිද්ධිමුපදස්සෙති 'තථාහි'ච්චාදිනා. අච…පෙ…. එ ඔති පරෙසං මතං, විප්පටිපත්තීති විරුද්ධා පටිපත්ති පටිජානනං, පරෙ ''සතිපි හෙට්ඨා වාග්ගහණෙ'ක්වචාසවණ්ණං ලුත්තෙ'ති සුත්තෙ ක්වචිග්ගහණකරණතො අවණ්ණෙ එව ලුත්තෙ අසවණ්ණො විධි හොති, තතො ඉධ න හොති දිට්ඨුප්පාදාන''න්ති වදන්ති, ක්වචීති අධිකාරො ඉධ න හොති මහුස්සවො මාතුපට්ඨානන්ති, පතිසද්දො ආධාරත්ථො, තෙන

සමානාධිකරණො උරසද්දොපීති උරස්මින්ති නිච්ච සමාසත්තා අසකපදෙන විග්ගහෙ කතෙ ‘‘අසඞ්ඛ්‍යං විභත්ති’’ච්චාදිනා (3-2) සුත්තෙන අසඞ්ඛ්‍යසමාසොති දස්සෙතුමාහ-‘විභත්‍යත්ථෙසඞ්ඛ්‍යසමාසො’ති, එත්ථ පන යුවණ්ණානන්ති සංසාමි සමීපසමූහ විකාරාවයවාදීසු ඨානාාදෙසසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී, තස්මා ඉවණ්ණුවණ්ණානං ඨානෙ එ ඔආදෙසා හොන්තීති අත්ථො, ඨානම්පන තිධා අපකංසො නිවත්ති පසඞ්ගො චෙති, තත්ථ ගුන්නං ඨානෙ අස්සා සම්බන්ධීයන්තු [බජ්ඣන්තු (ජිනින්දබුද්ධි)] ති අපකංසො ඨානසද්දස්සත්ථො, ‘‘සෙම්හස්ස ඨානෙ කටුකමොසධං දාතබ්බ’’න්ති නිවත්ති ‘‘දබ්භානං ඨානෙ සරෙහි අත්ථරිතබ්බ’’න්ති පසඞ්ගො, තෙසු ඉධ පඨමදුතියා න යුජ්ජන්ති… නිච්චත්තා සද්දත්ථසම්බන්ධස්ස අපනයනවිනාසා න යුජ්ජන්තීති, තතියො තු (යුජ්ජති)… සුත්තෙ අත්ථාභිධානාය ඉවණ්ණුවණ්ණානං පවත්තිප්පසඞ්ගෙ තදත්ථාභිධානායෙව එඔආදෙසා භවන්තීති.

30. යවා

‘‘සත්තමියං පුබ්බස්සෙ’’ති (1-14) පුබ්බස්ස කාරියවිධානතො සත්තමී නිද්දිට්ඨස්ස පරතා විඤ්ඤායතීති වුත්තියං ‘පරෙ’ති වුත්තං, එවමුපරිපි, පරෙහි ඉච්චස්ස අජ්ඣිණමුත්තො’ති සාධෙතුං ‘‘සබ්බොචන්ති’’ ‘‘අජ්ඣො අධී’’ති ච සුත්තිතං, තෙසම්ධ පච්චක්ඛාතභාවදස්සනත්ථමාහ-‘ඉද’මිච්චාදි, අබ්භක්ඛානන්ති [අබ්භුග්ගහො] ඉමිනාව සිද්ධන්ති ‘‘අබ්භො අභී’’ති ච න වත්තබ්බං, ඉති+අස්ස ඉති ඨිතෙ පරලොපොති දස්සනත්ථං ‘ඉති අස්ස පරලොපො’ති ආහ, අන්වගමාතිආදීසු නිච්චං.

31. එඔ

පුත්තා මෙ+අත්ථි, අසන්තො+එත්ථාති පදච්ඡෙදො.

32. ගොස්ස

අන්තාදෙසත්ථොති ‘‘ඡට්ඨීයන්තස්සා’’ති (1-17) බාධකස්ස ‘‘ටානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සා’’ති (1-19) බාධකෙන ‘‘වානුබන්ධො’’ති (1-18) සුත්තෙන අන්තාදෙසත්ථො, තෙනෙව වුත්තං-‘බාධකබාධනත්ථොයමාරම්භො’ති, අවවාදෙසෙ පුබ්බසරලොපෙ දීඝෙච ගවාස්සං, ගවච්ජන්ති නිච්චං. ඉදං කථං සිජ්ඣතීති සම්බන්ධො, ඉදන්ති යථරිචෙච්චාදිකං, කිං විනා සිජ්ඣතීති ආහ-‘එවාදිස්සා’තිආදි, එවස්ස ආදිඑකාරො එවාදි, තස්ස, රිආදෙසමන්තරෙනාති සම්බන්ධො, වසද්දො අට්ඨානප්පයුත්තො, රස්සවිධානඤ්චාති යොජනීයො, කතෙපි තස්මින්ති තස්මිං සුත්තෙ විහිතෙ ච, න සිජ්ඣතීති එවාදිස්ස රිආදෙසො න කතොති කත්වා වුත්තං, භුසං+එවාති (පන) ඨිතෙ මහාවුත්තිනා එවාදිස්ස ඉආදෙසෙ රූපසිද්ධි හොතෙව, ඉධ පන පකාරන්තරෙන ‘භුසාමිවෙ’ති සාධෙතුමාහ ‘තම්පි’ච්චාදි.

33. බ්‍යඤ්ජ

රස්සදීඝානන්ති සුත්තෙ අවුත්තෙ කථං රස්සදීඝානන්ති ලභති උද්දෙසිනොති ආහ-‘දීඝස්සා’තිආදි, දීඝස්සාති රස්සස්සාති ච ඨානසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී, පච්චාසත්‍යාති ඨානසො පච්චාසත්‍යා, ඉදඤ්ච නිස්සය වසෙන වුත්තං, නිස්සයකරණමෙකො සත්ථාගතො ඤායොති, ඉධ නිච්චං-වීතිනාමෙති ථුල්ලච්චයං, ඉධ න හොති-ජනො සායං.

34. සර

ඨානසම්බන්ධෙති ඨිති ඨානං පසඞ්ගො, සම්බන්ධනං-සම්බන්ධො, ඨානාාදෙසභාවලක්ඛණො ඨානෙයොගනිමිත්තභූතො සම්බන්ධො ඨානසම්බන්ධො තස්මිං, ද්වෙ රූපානි හොන්තීති ඉමිනා න සරූපප්පධානොති දස්සිතං හොතීති සම්බන්ධො, හෙතුමාහ-‘බහුවචනනිද්දෙසා’ති, ද්වෙ රූපානිහොන්තීත්‍යාදි වචනමිදං [පදමිදං (පොත්ථකෙ)] දස්සෙති ‘‘සරූපප්පධානෙපි ද්විසද්දෙ ද්විසද්දසාමඤ්ඤෙන සඞ්ඛ්‍යාද්විසද්දානුසිට්ඨං නප්පයුජ්ජතෙ, තස්ස (පන) සඞ්ඛෙය්‍යාවචනසඞ්ඛ්‍යාභාවා එකවචනමෙව ( ) [(පන) (පොත්ථකෙ)] හොති’’ති, ඉමිනා ච-ත්ථප්පධානො-යං නිද්දෙසො න සරූපප්පධානොති දස්සෙති, අධිපතිපච්චයො අධිපතිප්පච්චයොති අනිච්චං, ඉධ න හොති ඉධ මොදතීති, තං බණන්ති එත්ථ එකඞ්ගවිකලං පච්චුදාහරණන්ති සරම්භා පරත්තාභාවා න ද්වින්තං.

35. චතු

තබ්බග්ගෙ තතියපඨමාති කස්මා වුත්තං චතුත්ථ (දුතිය) සද්දෙහි වග්ගක්ඛරෙස්වෙව ගය්හමානෙසු තථා නිද්දෙසො යුත්තො, න හි චතුන්නම්පූරණො චතුත්ථො ද්වින්නම්පූරණො දුතියොති අක්ඛරායෙව වුච්චන්තීති ආසඞ්කිය ‘විනාපී’තිආදිමාහ, අක්ඛරෙ අක්ඛරවිසයෙ චතුත්ථාදි වොහාරො කරීයමානො වග්ගග්ගහණං විනාපි වග්ගක්ඛරෙයෙව රූළ්හො පසිද්ධොති සම්බන්ධො, හෙතුම්හි ඉතිසද්දො, යතො එවං, තස්මා කාරණා ‘තබ්බග්ගෙ තතියපඨමා’ති වුත්තන්ති අධිප්පායො, තබ්බග්ගෙති චතුත්ථදුතියා යස්මිං, තස්මිංයෙව වග්ගෙති අත්ථො, පච්චාසත්තීති පති ආපුබ්බා ‘සද-විසරණගත්‍යවසාදනෙසු’ඉච්චස්මා ඉත්ථියං භාවෙත්තිම්හි නිප්ඵජ්ජතීති දස්සෙතුමාහ-‘පච්චාසීදන’මිච්චාදි, යථායොග්ගන්ති චතුත්ථක්ඛරෙ චතුත්ථස්ස තතියො දුතියක්ඛරෙ දුතියස්ස

පඨමොති එවං යොග්ගමනතික්කම්ම, ධස්ස දභාවොති ඉමිනාව පුබ්බස්ස ධස්ස දත්තමුපලක්ඛෙති, තථා යසත්ථෙරොති. ථෙරොති එත්ථ ථකාරො වග්ගක්ඛරො න හොතීති තස්මිං තවග්ගදුතියක්ඛරස්ස තස්ස තො පඨමො න හොති. පන්ථොති එත්ථ තවග්ග දුතියක්ඛරෙන ථකාරෙන තබ්බග්ගභූතෙ නකාරෙ සතිපි න සො තබ්බග්ගදුතියක්ඛරොති න තස්ස පඨමො තො, එත්ථ නිග්ඝොසො නිඝොසොතිආදි අනිච්චං, දඩ්ඪො නිට්ඨානන්ති නිච්චං.

36. චිතිස්ස

ඉතිසද්දො-නුකරණං. නිපාතස්ස පකතිවියා-නුකරණං භවති, අනුකරණඤ්ච ද්විධා අසාධුසද්දරූපං සාධුසද්දරූපන්ති, තෙසු භාරවාහකො කොචි තෙන පීළිතො ‘අහො භාරො’ති වත්තබ්බෙ සත්තිවෙකල්ලා ‘අහො බාල’ ඉච්චාහ, තංසමීපවත්තී ‘කිමයමාහෙ’ති කෙනචි පුට්ඨො සමානො ‘අහො බාල ඉච්චයමාහෙ’ති වදති, ඉධමසාධුසද්දරූපං, ඉතීති පන සාධුසද්දරූපං, තස්මා තතො-නුකාරියෙනාත්ථෙන සාත්ථකත්තා ඨානසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී.

37. එඔ

නනු ‘‘චිතිස්සෙවෙ වා’’ති (1-36) වොත්‍යනුවත්තිය අවණ්ණෙ එඔනං වො හොතීති ච සක්කා විඤ්ඤාතුං, තථා සති ‘අවණ්ණෙ ක්වචි වො හොතී’’ති වත්තබ්බං ‘අහොති වා’ති කස්මා වුත්තන්ති චොදනමාසඞ්කියාහ-‘ඔකාරස්සපි’ච්චාදි, ඨානිභාවෙන නිද්දිට්ඨත්තාති ‘‘එඔන’’න්ති (1-31) වකාරාදෙසස්ස විජ්ජමානත්තා වකාරාදෙසම්පති පුන ඔකාරො ඨානිභාවෙන නිද්දිසිතබ්බො න සියාති අධිප්පායෙනාහ, න නිමිත්තන්ති එඔනං වකාරාදෙසත්ථං අවණ්ණො කාරණං න හොතීති අත්ථො, අඤ්ඤථාති අවණ්ණස්ස නිමිත්තත්තෙ, ඔකාරං න පඨෙය්‍යාති සම්බන්ධො, මකාරාගමෙ’යාව කමාගතෙ අග්ගමක්ඛායතී’ති, ස්වෙ භවන්ති විග්ගය්හ තනප්පච්චයෙ තද්ධිතවුත්තියං විභත්තියා ‘‘එකත්ථතායං’’ති (2-119) ලොපෙ අකාරාදෙසෙ දීඝෙච ස්‍යාදිම්හි ස්වාතනං ද්විත්තෙ හිය්‍යත්තනං. ස්වාතනන්තිආදීසු නිච්චං, ඉධ නහොති පරෙව න විජානන්තීති.

38. නිග්ග

කථ‘මාගමො හොතී’ති වුත්තං යදි නිග්ගහීතමාගමො සියා සුත්තෙ ආගමග්ගහණෙන වා භවිතබ්බං ඤ-ම-කාද්‍යනුබන්ධවිසෙසෙන වා ත්‍යාසඞ්කියාහ-‘අසති පි’ච්චාදි, ආගමාවසායෙ කාරණමාහ-‘ආදෙසත්තායොගා’ති, ආදෙසත්තායොගො කථං විඤ්ඤායති ච්චාහ-‘ඨානිනිද්දෙසාභාවතො’ති, තථා සති ආගමිනිද්දෙසාභාවා ආගමත්තම්පි න සියාති චොදෙති ‘යජ්ජෙව’මිච්චාදිනා, න-ඉති චොදනං පටික්ඛිපිත්වා තස්ස ආගමත්තමෙව සාධෙතුමාහ-‘තස්සා’තිආදි, තස්සාති නිග්ගහීතස්ස, රස්සානුප්පවත්තිතො රස්සසරමෙව අනුගන්ත්වා පවත්තිතො, අයමෙවත්ථො වුත්තියම්පි දස්සිතොයෙවාති වත්තුමාහ-‘එතදෙවෙ’ච්චාදි, පුරිමා ජාතීති විසෙසනසමාසෙකතෙ රස්සෙ ච බින්ද්වාගමො, පරනිමිත්තස්සානිද්දිට්ඨත්තා බහුසද්දෙ-න්තස්ස බින්ද්වාගමෙ බහුං, සතිපි පයොගානුසාරිත්තදීපකස්ස ක්වචිසද්දස්සාපි වවත්ථිතවිභාසත්තෙ වාසද්දස්සාපි තාදිසත්තස්සෙව පටිපාදකත්ත සභාවං දස්සෙතුං ‘වවත්ථිතවිභාසත්තා වාධිකාරස්සා’ති වුත්තියං වුත්තං, වවත්ථිතස්ස ලක්ඛියස්ස අනුරොධෙන ලක්ඛණප්පවත්තිකා විභාසා වවත්ථිතවිභාසා, අභෙදෙන තු වාධිකාරො වවත්ථිත විභාසා, තස්සා භාවො වවත්ථිතවිභාසත්තං, තස්මා, ඉධ න හොති ඉධ මොදති, ඉමස්මිං ඨානෙ ආගමත්තප්පකාසකො ඨානිනිද්දෙ සාභාවා ආදෙසත්තායොගසඞ්ඛාතො කාරණවිසෙසො සමත්ථො, තස්ස භාවො සාමත්ථියං-අත්ථබල-මඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණං, සචාති සො ආගමො ච.

39. ලොපො

ලොපසද්දස්ස භාවසාධනමත්තමෙව සාධෙතුමාහ-‘තෙනෙ’ච්චාදි, ලොපොති යදි කම්මසාධනො සියා තදා තෙන සමානාධිකරණං කත්වා උපරි ‘‘පරසරො’’ති සුත්තමාරභීයෙය්‍යාති බ්‍යතිරෙකමාහ ‘න පරසරො’ති, ඉධ න හොති සඞ්ගරො.

40. පර

ත්වංසි ත්වමසීති විකප්පො, ඉධ න හොති තාසාහං.

41. වග්ගෙ

නනු වග්ගෙවග්ගන්තොති එත්තකෙයෙව වුත්තෙ යස්මිං (කිස්මි)ඤ්චි වග්ගක්ඛරෙ පරෙ බින්දුනො යොකොචි වග්ගන්තො අනියමෙන භවෙය්‍ය තථා සති අනිට්ඨම්පි සියාත්‍යාසඞ්කිය පච්චාසත්තිං සන්නිස්සායානිට්ඨ නිවත්තින්දස්සෙතුමාහ-‘වග්ගෙ වග්ගන්තො’තිච්චාදි, සොවාති වග්ගන්තොව, තස්මින්ති වග්ගක්ඛරෙ.

42. යෙව

නනු සද්දත්තා බ්‍යභිචාරිත්තා එවස්ස තාව සද්දො හොතු, සංයතො, සංහිතොති සද්දෙකදෙසභූතානම්පි සම්භවා තෙපි ගහෙ තබ්බා සියුන්ති 'යථවහි සද්දෙසු'ති යහීනම්පි කථං සද්දවොහාරො කතොති ආහ 'එවා'තිආදි, එත්ථායමධිප්පායො 'අබ්‍යභිචාරිනා බ්‍යභිචාරී නියම්‍යතෙ'ති.

43. යෙසං

යසද්දෙ පුබ්බසුත්තෙනෙව සංස්සපයාදෙසෙ සිද්ධෙ සො ( ) [(තස්ස) (පොත්ථකෙ)] ය කාරමත්තෙයෙව පරෙ සංස්සෙව (යථා) සියාති සුත්තමිදමාරද්ධං.

44. චන

ඨානිනමාසිලිස්ස ගච්ඡති පවත්තතීති ආගමො නාම, කො-යමෙත්ථ ඨානීති ආහ-'සරස්සාති, සුත්තෙ අනුවත්තස්ස ච අවිජ්ජමානත්තා 'සරස්සා'ති කුතො ලබ්භතීති චොදෙති 'නනු චෙ'ත්‍යාදිනා. ආගමසුතියා චනාදීනං ඨානිසුතියා අභාවෙපි සාමත්ථියා බ්‍යඤ්ජනස්ස වා ආගමො සියා සරස්ස වා, යදි බ්‍යඤ්ජනස්ස වා සියා (න) ''පදාදීනං ක්වචී''ති (5-92) සුත්තිත මාචරියෙන, තස්මා තදෙව ඤාපෙති 'සරො යෙවෙත්ථ ඨානී භවිතුමරහතී'ති. වුච්චතෙච්චාදිනා පරිහාරමාහ, නිපුබ්බා පදිස්මා අනප්පච්චයෙ ''පදාදීනං ක්වචී''ති යුකඅන්තාවයවො ''තවග්ගවරනා''දිනා (1-48) යෙ දස්ස ජො ''වග්ගල සෙහිතෙ''ති (1-49) (යස්ස ජො) නිපජ්ජනං, මානන්තත්‍යාදීසූති අධිකාරාති ''ක්‍යො භාවකම්මෙස්වපරොක්ඛෙසු මානන්තත්‍යාදීසූ''ති (5-17) ඉතො මානන්තත්‍යාදීසූති අධිකාරා, පච්චයන්තරෙති මානන්තත්‍යාදීතො අඤ්ඤස්මිං පච්චයෙ, කච්චායනෙන 'අතිප්පගොඛොතාවා'ති සාධනත්ථං ''ක්වචි ඔ බ්‍යඤ්ජනෙ''ති ඔකාරාගමො ගකාරාගමො ච සුත්තන්තරෙන විහිතො, තං පකාරන්තරෙන සාධෙතුං වුත්තියං-'අතිප්පගො ඛො තාවා'ති යං වුත්තං තං දස්සෙතුං 'අතිප්පා'තිආදි වුත්තං.

46. ඡ

ද්වාදයො අට්ඨාරසන්තා බහුවචනන්තාති 'ඡකී'ති වත්තබ්බෙ 'ඡා'ති එකවචනං න යුජ්ජතීති චොදෙති 'නනුචා'තිආදිනා, පරිහරති නච්චාදිනා, නෙති 'ඡළො'ති අයුත්තො-යං නිද්දෙසො න හොතීති අත්ථො, ඡසද්දස්ස අනුකරණත්තා ඡසද්දානුකරණත්තා, හෙට්ඨා වුත්තසාධුසද්දරූපා සාධුසද්දරූපමනුකරණං විභජති 'අනුකරණඤ්ච දුවිධ'මිච්චාදිනා, පරිච්චත්තො ජහිතො අත්ථො විධිනිසෙධරූපො යස්ස තං පරිච්චත්තත්තං, එත්ථ පන ඡසද්දෙන ඡසඞ්ඛ්‍යාවිසෙසො පරිච්චත්තො, අභිධායතො හොතීති ඉමිනා ඡසද්දස්ස අනුකාරියෙනාත්ථෙනාත්ථවන්තත්ථමාහ, එකවචනන්තස්ස නිද්දෙසො කතො... ඡසද්දවචනීයස්ස ඡස්ස එකත්තා, අනුකාරියස්සාති එකාදිනො සඞ්ඛ්‍යා සද්දස්ස තදඤ්ඤස්ස වා යදනුකාරියමෙකාදිකං තදඤ්ඤං වා සද්දරූපං තස්ස. සඞ්ඛ්‍යාදිවිසෙසන්ති එකත්තාදිසඞ්ඛ්‍යාවිසෙසං තදඤ්ඤං වා, ''යොම්හි ද්වින්නං දුවෙ ද්වෙ''ති (2-219) සුත්තෙ ද්විසද්දො-නුකාරියං ද්විසද්දරූපං තබ්බචනීයඤ්ච ද්විසඞ්ඛ්‍යාවිසෙසම්පරාමසතීති තබ්බාචකං ද්වින්නන්ති බහුවචනං, අථ 'ළඤි'ති කස්මා න වුත්තං එවඤ්හි සති ඤානබන්ධත්තාළකාරො ආද්‍යාවයවො භවිතුමරහතීති චොදනම්මනසි නිධාය 'ඡසද්දා'තිආදිමාහ, අන්තාපවාදෙන විධියමානො ළකාරො ඡ සද්දා පරස්සාදිස්ස ආගමත්තා...පෙ.... හොතීති සම්බන්ධො, අන්තාපවාදෙනාති ඉමිනා 'සරස්සා'ති ඡට්ඨීනිද්දෙසතො ''ඡළීයන්තස්සා''තී-මස්ස විසයභාවං දීපෙති, පරස්සාති ඉමිනා 'ඡා'ති පඤ්චමීනිද්දෙසතො ''පඤ්චමියං පරස්සා''තිමස්ස විසයභාවං, ආදිස්සාති ඉමිනා ළස්සෙකවණ්ණත්තා අන්තාපවාදෙන ''ආදිස්සා''ති සුත්තෙ න ආද්‍යන්තො වියෙකොපි සරොති සරස්සාදිස්ස පත්තිං දස්සෙති, අයමෙත්ථාධිප්පායො 'ඡා'ති පඤ්චමීනිද්දෙසා ''පඤ්චමියං පරස්සා''ති (1-15) පරස්ස සම්පත්තං කාරියං එකවණ්ණත්තා ''ඡට්ඨීයන්තස්සා''ති (1-17) අන්තස්ස සම්පත්තං ''ආදිස්සා''ති (1-16) ආදිවණ්ණස්ස පප්පොතී''ති. ආදිභූතොව හොතීති අසතිපි ඤකාරෙ ආගමග්ගහණානුවත්තියා ආගමීනං සරං අවිනාසෙන්තො තස්ස ආද්‍යාවයවභූතොව හොතීති අත්ථො, ලකාරං කරොන්ති ''යවමදනතරලාචාගමා''ති සුත්තෙන, තන්ති ලකාරකරණං උභින්නමවිසෙසවචනඤ්ච අයුත්තත්තං දස්සෙති 'තෙසම්පි'ච්චාදිනා, තෙසම්පීති කච්චායනානම්පි, අක්ඛරසඤ්ඤායන්ති ''අක්ඛරාපාදයො එකචත්තාලීස''න්ති විධියමානඅක්ඛර සඤ්ඤායං. අවිසෙසෙ ලළානං නානත්තාභාවෙ, පාකටො වාති ඉමිනා සුතිලිපිභෙදස්ස පච්චක්ඛසිද්ධතන්දස්සෙති, තත්ථ හි සොතවිඤ්ඤාණවීථියා ලළානං විසුංවිසුං ගහණං සුති, තංතං දෙසවාසීනං ලෙඛා ච වත්ථානං ලිපි, තෙසං භෙදො සොතචක්ඛුවිඤ්ඤාණගය්හත්තා පච්චක්ඛසිද්ධො, ඡළභිඤ්ඤාති විකප්පෙන ළකාරාගමපක්ඛෙ රූපං.

47. තද

ඉස්ස අත්තං නිපාතනා, දකාරො පන ''මයදා සරෙ''ති (1-44), පදන්තරෙනාතිආදීති ඉමිනා අඤ්ඤෙන පදෙන, සාධූනි භවන්තීති වුත්ති පාඨස්ස අත්ථං වත්තුං 'සාධූනි භවන්තීති නිපාතනතො'ති ආහ, තත්ථ කාරණමාහ-'ය'මිච්චාදි, අප්පත්තස්ස පාපනම්පත්තස්ස පටිසෙධො ච නිපාතනං, තෙසං ඉධ පාඨාති තෙසං තථා ඉච්ඡන්තානං ඉධාති නිපාතස්ස ඉමස්මිං තදමිනාදිසුත්තෙ පාඨා, උද්ධස්ස උදූති උද්ධං ඛමස්සාති අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ උද්ධංඛ ඉති ඨිතෙ උද්ධංසද්දස්ස උදූආදෙසො, අස-භොජනෙ ඉච්චස්මා ''ක්වචණ' ඉති (5-41) සුත්තෙන අණ්පච්චයෙ අසසද්දො නිප්ඵජ්ජතීති ආහ-'පිසිතමසනා'ති ''ක්වචණ'' ඉති මහියං රචතීති ඨිතෙ ඉමිනාව ගණනිපාතනෙන සමාසෙ කතෙ

මයූරසද්දො නිප්ඵජ්ජතීති දස්සෙතුමාහ ‘මහිසද්දස්සෙ’ච්චාදි, අස්ස තදමිනාදිගණස්ස ආගතිගණත්තා එවමඤ්ඤෙපීති සම්බන්ධො, වුත්තන්ති පාඨසෙසො. දීඝනිකායාදීසු පඤ්චසු නිකායෙසූති–

“දීඝමජ්ඣිමසංයුත්ත, අඞ්ගුත්තරිකඛුද්දකා;
නිකායා (පඤ්ච) ගම්භීරා, ධම්මතො අත්ථතොචිමෙ”ති.

වුත්තෙසු දීඝාගමාදීසු පඤ්චසු නිකායෙසු, ඤාතබ්බාති වණ්ණා ගමාදිද්වාරෙන ජානිතබ්බා, පඤ්චවිධං පඤ්චප්පකාරං නිරුත්තමුච්චතෙති සම්බන්ධො, නිබ්බචනං නිරුත්තං, නපුංසකෙ භාවෙ ත්තො, අත්ථකථනවාක්‍ය පුබ්බකමුච්චාරණමිච්චත්ථො, තදභිධායි සත්ථමපාභිධානෙ-භිධෙය්‍යො පචාරා තදත්ථතාය වා නිරුත්තමුච්චතෙ, වුත්තනිරුත්ති ලක්ඛණෙන…පෙ…. වෙදිතබ්බාති ඉමිනා නිරුත්තසත්ථෙ යෙ සද්දා පටිපදං නිප්ඵාදියන්ති තෙසමිදං සාමඤ්ඤෙන නිප්ඵාදනන්ති දීපෙති, ද්වාරෙ නියුත්තො දොවාරිකොති එත්ථ ණිකෙ දකාරවකාරානං මජ්ඣෙ ඔකාරාගමො, හිංසිස්මාති ‘හිංස-හිංසාය’ මිච්චස්මා, අප්පච්චයෙති “සාවකාරකෙස්ව සණ්සකා”ති (5-44) අප්පච්චයෙ, නිජකොති එත්ථ ජකාරස්ස යකාරෙ නියකො. අථ වණ්ණවිකාරොති වුත්තත්තා ජවණ්ණස්ස යාදෙසෙ නියකාදයො තාව සිජ්ඣන්තු, සුසානාදයො කථං ඡවපදාදිවිකාරත්තා සුසානාදීනන්ති ආහ ‘පදවිකාරොපි’ච්චාදි. අඤ්ඤථා වණ්ණසමුදායාදෙසස්ස විසුංගහණෙ ඡබ්බිතොපත්තියා ‘පඤ්චවිධං නිරුත්ත’න්ති සඞ්ඛ්‍යානියමො න යුජ්ජෙය්‍යාති භාවො. යොගො සම්බන්ධො, තථාහිච්චාදිනා ධාතුස්ස අත්ථාතිසයෙන යොගම්පාකටීකරොති, රවනකිරියාති සම්බන්ධොති කෙකායිතාන්‍යසද්දනකිරියාභිසම්බන්ධො. මයූරොති එත්ථ රවති මයූරරාවෙ එව වත්තතෙ, න සාමඤ්ඤෙන රවනකිරියාමත්තෙති භාවො.

48. තව

වණ්ණමත්තස්සෙ වාති වණ්ණසාමඤ්ඤස්සෙව, මත්තසද්දො එත්ථ සාමඤ්ඤ වචනො. යකාරස්සව වාදෙසොති සම්බන්ධො, දයකාරානං ජත්තන්තිස්ස ඉමිනා, යස්ස “වග්ගලසෙහි තෙ”ති (1-49) ජත්තං, අත්තානමධිකිච්ච පවත්තන්ති අත්ථෙ අසඞ්ඛ්‍යසමාසො.

49. වග්ග

යන්තං සද්දානං නිච්චසම්බන්ධිත්තෙපි පක්කන්තවිසයත්තා තංසද්දො යංසද්දං නාපෙක්ඛතෙත්‍යාහ-‘තෙති අනන්තර’ඉච්චාදි, තං සද්දො හි පක්කන්ත විසයො තථා පසිද්ධවිසයො අනුභූතවිසයො ච යංසද්දං නාපෙක්ඛතෙ, යථා චෙසො යංසද්දන්නා පෙක්ඛතෙ, තං සබ්බං මහාසාමිනාධිකායං සුබොධාලඞ්කාරටීකායං–

මුනින්දචන්දසඤ්ජාත, හාසචන්දනලිම්පිතා;
පල්ලවාධවලාතස්සෙ, චෙකො නාධරපල්ලවොති (122).

එතිස්සා ගාථාය අම්හෙහි විත්ථාරිතනයෙන ගහෙතබ්බං, යථා රහන්ති සකම්මාකම්මධාතුනමනුරූපං.

50. වෙච්‍ා

කිඤ්චාපිදං [ඉදංකිඤ්චාපි (පොත්ථකෙ)] විකප්පනත්ථං කතන්ති හෙට්ඨීමෙන නි(න්නාන)ත්තං විඤ්ඤායති, තථාපි ඉමිනා වාකාරෙන විකප්පොච, හෙට්ඨීමෙ පන ක්වචාධිකාරා හකාරන්තධාතුතො ධ්‍යණ්පච්චයෙ මෙහ්‍යං, දොහ්‍යං සිනෙහ්‍යං, ලෙහ්‍යන්තිපි හවත්වෙව.

53. සංයො

වත්තුනො-ත්තප්පධානත්තමත්තවවසීති නියතාවයවවාචිනො උපාදානාති වුත්තමනෙකත්ථත්තෙප්‍යාදිසද්දස්ස, ආදියතීත්‍යාදීති කම්මසා ධනොවායමාදිසද්දො, සොයමත්ථො සුමඞ්ගලප්පසාදනියා ඛුද්දසික්ඛා ටීකාය‘ආදිතො උපසම්පන්නා’ති එත්ථ අම්හෙහි වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො, සංයුජ්ජතීති සංයොගො-එකත්‍රාවට්ඨිතබ්‍යඤ්ජනා.

54. විච්ඡා

යංවත්තතෙති වුත්තිවචනං නික්ඛිපිත්වා තස්ස අත්ථං වත්තුමාරභතෙ ‘සම්භවාපෙක්ඛායෙ’ච්චාදි, යංවත්තතෙති ච සුත්තෙ අවිජ්ජමානෙපි ගම්මමානත්ථස්ස සද්දස්ස පයොගම්පති කාමචාරොති වුත්තියං වුත්තං, යසද්දස්සානියමත්ථවුත්තිත්තෙපි පදවාක්‍යතො නාඤ්ඤං සම්භවති විච්ඡායමාභික්ඛඤ්ඤෙ ච වත්තමානන්ති ආහ ‘සම්භවාපෙක්ඛායපදං වාක්‍යංවා’ති, සම්භවතීති සම්භවො-පදං වාක්‍යං වා, තස්මිං අපෙක්ඛාය පදං වාක්‍යං වා වත්තතෙති සම්බන්ධො, වත්තතෙති විච්ඡායමාභිඤ්ඤෙ වාත්ථෙ වත්තතෙ, නනු පදස්ස වාක්‍යස්ස වා විසුංයෙව දබ්බාදයො අත්ථා, තං කථමිද මෙතස්මිං වත්තුධම්මෙ කිරියාධම්මෙ ච විච්ඡාභික්ඛඤ්ඤත්ථෙ වත්තතෙති අනුයොගං සන්ධායාහ-‘විසයභාවෙනා’තිආදි, විච්ඡාය වත්තුධම්මස්ස කිරියාධම්මස්ස වාභික්ඛඤ්ඤස්ස විසයො පදං වාක්‍යං වා…

අනඤ්ඤත්ථවුත්තිවසෙන තත්ථප්පවත්තියා, තං වසෙනව, අභිධායකත්තෙන චෙති ගොචරත්තෙන පකාසකත්තෙන වාති අත්ථො, යංවත්තතෙති අජ්ඣාභටස්ස යන්ති පඨමන්තස්ස විභත්තිවිපරිණාමං දස්සෙති (තස්සාති) ආදිනා, ඉමිනා ඉදං දීපෙති ''යජ්ජපි 'විච්ඡාභික්ඛඤ්ඤෙස්වි' ත්‍යත්‍ර ඡට්ඨීනොච්චාරීයතෙ, තථාපි ඡට්ඨීපසිද්ධි හොතෙව, කථං ද්වෙ ඉච්චාදෙසනිද්දෙසා ආදෙසො ච සම්බන්ධීනමපෙක්ඛතෙ, 'විච්ඡාභික්ඛඤ්ඤෙසූ'ති වාත්ථනිද්දෙසො, න වාත්ථස්සාදෙසෙන සම්බන්ධො උපපජ්ජතෙ, තස්මා විච්ඡාභික්ඛඤ්ඤෙසු යං පදං වාක්‍යං වා වත්තතෙ තස්ස ද්වෙ භවන්තිච්චෙවං ඡට්ඨීයත්ථො සක්කා වත්තු''න්ති, ද්වෙ රූපානි හොන්තීති දස්සිතං හොතීති සම්බන්ධො, සද්දරූපෙ සඞ්ඛ්‍යායොති දුතියා බහුවචනන්තං පටිපාදයමානොති එත්ථ පටිපාදනකිරියාය සම්බන්ධෙනොපදිට්ඨං, ''වාක්‍යන්තරට්ඨොපි සද්දො තදඤ්ඤස්මිම්පි සම්බන්ධමුපයාති''ති ද්විසද්දොති ඉදං උපරි වාක්‍යද්වයෙප්‍යුපයුජ්ජති 'ද්විසද්දො වුත්තො, ද්විසද්දො න සරූපප්පධානො'ති, අථ සරූපප්පධානො කස්මා න වුත්තොති ආහ-'බහුවචනෙන නිද්දෙසා'ති, අථ ද්වෙති සාමඤ්ඤෙන වුත්තත්තා පදවාක්‍යානං ඨානෙ ද්වික්ඛවනං වා සියා, තානෙවා වත්තන්තීති ද්විප්පයොගො වා, තථා සති 'යංවත්තතෙ තස්සා'ති කස්මා පඨමමෙව නිස්සාය වුත්තියං විවරණං කතන්ති ආහ-'එවඤ්චා'තිආදි, ඉදානි ද්විප්පයොගපක්ඛස්ස සදොසත්තා අගහිතභාවං දස්සෙතුමාහ-'යදාත්වි' ත්‍යාදි, තුසද්දො පුබ්බස්මා පක්ඛා විසෙසස්ස පදස්සකො [විසෙසනත්ථො (පොත්ථකෙ)], තත්ථ හි ද්වෙ [ද්වෙරූප (පොත්ථකෙ)] සද්දරූපානාාදිසීයන්තෙ , ඉහ තු සොච සද්දො ද්විරාවත්තතෙ, ආවුත්ති සඞ්ඛ්‍යෙයාාති එවං මඤ්ඤතෙ ''ද්විසද්දො-යං ''ආදසහි සඞ්ඛ්‍යා සඞ්ඛ්‍යෙයො වත්තන්තෙ''ති වචනතො සඞ්ඛ්‍යෙයාවචනො, තස්මෙහ සඞ්ඛ්‍යෙයාං සද්දරූපං වා සියා ආවුත්ති වා, ඉච්චපි නිද්දෙසො තදුභයමපෙක්ඛිය නපුංසකලිඞ්ගෙන වා සියා ඉත්ථිලිඞ්ගෙන වා, තත්ථ යදා නපුංසකලිඞ්ගෙන නිද්දෙසො, තදා සද්දරූපානි සඞ්ඛ්‍යෙයාානි භවන්ති, යදා තු ඉත්ථිලිඞ්ගෙන, තදා සද්දස්සාවුත්ති උච්චාරණලක්ඛණා කිරියා සඞ්ඛ්‍යෙයා භවන්ති, තතො චෙත්ථ ආවුත්තීඅපි සඞ්ඛ්‍යෙයා හොන්ති''ති, තදා ද්විප්පයොගො ද්වික්ඛවචනන්ති එස පක්ඛොති අයමෙත්ථ භාවො'' යදා ද්වෙ ආවුත්තියො විධීයන්තෙ තදා ද්විප්පයොගො ද්වික්ඛවචනන්තෙ සොපෙක්ඛො, (අත්‍ර ඨානාාදෙසභාවො නත්ථි) [නතුට්ඨානෙ ද්වික්ඛවචනපක්ඛො (පොත්ථකෙ)] ආවුත්ති හි කිරියා, තස්සා චෙහ සද්දො සාධනං, න ච කිරියාය සාධනස්ස ච ඨානාාදෙසභාවො උපපජ්ජතෙ, තස්මා යදාවුත්ති විධීයන්තෙ, තදා දිප්පයොගො ද්වික්ඛවචනන්තෙ-සො පක්ඛො භවති''ති, අයම්පි පක්ඛො පාණිනීයෙහි පරිග්ගහීතො, තදයුත්තං දොසදුට්ඨත්තාති සන්දස්සයමාහ-'සො පනෙ'ත්‍යාදි, තෙ හි දුතියම්පි පක්ඛමබ්භුපගම්ම උපචාරමත්තතො භෙදො, වත්ථුතොත්වභෙදො වාති පොනොපුඤ්ඤෙන තං සාධෙන්ති. කථම්පන සදොසත්තං යෙනායං න ගහිතොත්‍යාහ- 'තථාහි'ච්චාදි, ණොයා නසියාති ''තස්ස භාවකම්මෙසු ත්ත තා ත්තන ණ්‍ය ණෙය්‍යා ණිය ණියා''ති (4-59) භාවෙ විධීයමානො ණොයා ද්විප්පයොගපක්ඛෙ සද්දභෙදසබ්භාවා පුන පුනෙති සමුදායසභාවතො පුනපුන භාවොති අත්ථෙ පුනපුන සමුදායතො න භවෙය්‍යාති අත්ථො, න කෙවලං ණොයාව, අථ ඛො එකපදන්තොගධානං සරානං සරානමාදිභූතස්සුකාරස්ස භවන්තො ඔකාරොපි ''සරානමාදිස්සා යුවණ්ණස්සා එඔ ණානුබන්ධෙ''ති (4-124) න සියා, ''මනාද්‍යාපාදීනමොමයෙ ච ''ඉති (3-59) ඔකාරො පන පක්ඛද්වයෙපි හොතෙව... උත්තරපදස්ස නිමිත්තභාවෙන ගහිතත්තා, පුබ්බපක්ඛෙපි හි ද්වෙ සද්දරූපානොාචාදිසීයන්තෙති හොතෙව පද භෙදො, වක්ඛති හි 'සතිපි අත්තගතෙ භෙදෙ'ති. නනු ආවුත්තිධම්මභෙද සද්දස්සුපචරිතො භෙදො, සරූපතො ත්වභෙදොව, අඤ්ඤථා ආවුත්තියෙව න සියා, එකස්ස හි වත්ථුනො ආවුත්ති හොතිච්චාහ'නාන්තරෙනෙ'ච්චාදි, අඤ්ඤථෙති උපචරිතො භෙදො න සභාවතොති චෙ, කාරියමභවතීති එවි න සක්කා වත්තුන්ති සම්බන්ධො, සභාවතො ත්වභෙදො වාති උපචාරාභාවෙන වත්ථුතො විජ්ජමානභෙදමවධාරයති, අඤ්ඤථාති යදි භෙදො සියා, ආවුත්තියෙව න සියාති එත්ථායමධිප්පායො ''යදි සභාවතොව භෙදො භින්නස්ස පන කථමාවුත්ති සියා''ති, ඨානිසදිසත්තාති ''ඨානීවියාදෙසො''ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති.

කිරියායාතිආදීසු සහත්ථෙ තතියා... කිරියාදීහි දබ්බාදාත්ථානං වත්තු [කත්තු] බ්‍යාපනිච්ඡාපවත්තිතො, දෙසාදීති ( ) [(හි) (පොත්ථකෙ)] ආදිසද්දෙන කාලාවත්ථාදිං සඞ්ගණ්හාති, නානාකාරයුත්තමෙව භින්නං නාම හොතීති ආහ-'අනෙකප්පකාරයුත්තෙ'ති, බහුවචනනිද්දෙසතො වුත්තං හොතීති සම්බන්ධො, තෙනාති යෙන බහුවචනනිද්දෙසෙන සකිං බ්‍යාපනිච්ඡා ජොතීයති තෙන කරණභූතෙන හෙතුභූතෙන වා, කමෙන බ්‍යාපිතුමිච්ඡායං ජාතිආදීනඤ්ච බ්‍යාපිතුමිච්ඡායන්ති සම්බන්ධො, තත්ථ අයඤ්ච ගාමො රමණීයො අයඤ්ච ගාමො රමණීයොති කමෙන බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, එත්ථ කිඤ්චාපි රමණීයගුණෙන ගාමදබ්බයොගො අත්ථි, තථාපි ගාමානං ගුණෙන යොගො, සබ්බො ගාමො රමණීයොති බාහුල්ලෙන, නත්ථි සාකල්ලෙන [කමෙන (පොත්ථකෙ)] බ්‍යාපිතුමිට්ඨත්තන්ති සකලබ්‍යාපනිච්ඡායාභාවොති න ද්වික්ඛවනං, එවමුපරි යොජෙත්වා අත්ථො දට්ඨබ්බො, සම්පන්නො යවොති සම්පන්නගුණෙන යවජාතියා බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, එකත්ථා ජාති, අනෙකත්ථ නිස්සයා විච්ඡා [එකත්ථාජාති, එකමත්ථං ඤාපයිස්සාමීති ජාතිසද්දො පයුජ්ජතෙ අනෙ කත්ථනිස්සයාව විච්ඡා, අනෙකත්ථං සඤ්ඤාපයිස්සාමීති විච්ඡාපයුජ්ජතෙ-ති මහාභස්සෙ], සොභනං ධවඛදිරන්ති සොභනගුණෙන ධවාදිදබ්බානං බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, අත්ථසද්දෙනෙත්ථ දබ්බාදයො වත්තුමිට්ඨාති ආහ-'දබ්බගුණකිරියාලක්ඛණෙ'ති, විසද්දො පනෙත්ථ බ්‍යාපනත්ථොති ආහ-'බ්‍යාපිතුං සම්බන්ධිතු'න්ති, සාති විච්ඡා, වත්තුධම්මොති 'රුක්ඛංරුක්ඛ'මිච්චාදිකං යො වදති, තස්ස වත්තුනො ධම්මො... ඉච්ඡාලක්ඛණස්ස ධම්මස්ස තප්පටිබද්ධත්තා , සද්දොති රුක්ඛමිච්චාදිකො, තස්ස සද්දස්ස යං රූපං අත්ත භාවො, තමෙව පච්චාසත්‍යා ''සුතානුමිතෙසු සුතසම්බන්ධොව බලවා''ති විච්ඡා භික්ඛඤ්ඤෙසු වත්තමානස්ස සුතස්සෙව තස්ස රූපස්ස පච්චාසන්නභාවතො ද්විසඞ්ඛ්‍යා යුත්තං ද්විසඞ්ඛාතාය සඞ්ඛ්‍යාය 'රුක්ඛං රුක්ඛ'මිච්චෙවං යුත්තං අතිදිසීයතෙ සුත්තෙ ද්වෙඉච්චනෙන, ද්වික්ඛවනස්සෙව [ද්වික්ඛවනමෙව (පොත්ථකෙ)] හි ද්විසඞ්ඛ්‍යායුත්තතා, අථ කතමෙකවචනන්තස්ස ද්වික්ඛවනං, තථාහි සබ්බෙයෙවෙතෙත්ථ විච්ඡායං ද්විත්තෙහාභිධයන්තෙති බහත්තා බහුවචනං පප්පොති, එකවචනන්තු න සිජ්ඣති 'රුක්ඛං රුක්ඛං සිඤ්චති'ති එකත්ථාභිධානභින්නසබ්බරුක්ඛප්පතීතීති කථමෙකවචනන්තස්ස ද්වික්ඛවචනන්ති ආසඞ්කියාහ-'තත්ථෙ'ච්චාදි, අත්ථසාමත්ථියාති 'බහුවචනන්තප්පයොගෙහි'ච්චාදිනා වක්ඛමානනයෙන බහුවචනන්තප්පයොගෙනෙව විච්ඡාත්ථජොතනතො න තත්ථ

ද්විබ්බචනං සියා, භවිතබ්බඤ්ච ද්විබ්බචනෙ (න, එ) කවචනත්තමන්තරෙන න වාත්ථී ද්විබ්බචනාවකා සොති පතීති බලාවගතො යො-ත්ථො, තස්ස අත්ථස්ස අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණං සාමත්ථියං අත්ථසාමත්ථියං, අත්ථසාමත්ථියා එකවචනන්තස්ස ද්විබ්බචනන්ති සම්බන්ධා, කිරියාදියොගන්ති කිරියාගුණාදි සම්බන්ධො, මන්ත්වාති බ්‍යාපිතුමිච්ඡායන්තිමස්ස පුබ්බකිරියාවචනං, අභිසංහරිත්වාති එකතොකත්වා. සද්දස්ස තාදිසත්ථපච්චායකත්තෙ සාමත්ථියං සද්දසත්ති [සද්දස්ස]. යුගපදාධිකරණතායං සහවචනිච්ඡායං බහුවචනප්පවත්තියෙව, න තත්ථ ද්විබ්බචනන්ති දස්සෙතුමාහ-'අතොයෙවෙ'ච්චාදි, අතො යෙවාති බහුවචනන්තස්ස සද්දසත්තියා විච්ඡාජොතනතො ද්විබ්බචනාභාවායෙව, එවමඤ්ඤතෙ- 'ඉධ පන යොගපජ්ජං දුවිධං සද්දයොගපජ්ජං අත්ථයොගපජ්ජඤ්ච, තත්ථ කිඤ්චි සාත්ථකානං සද්දයොගපජ්ජමත්ථයොග පජ්ජං න සම්භවතීති, යුගපදි අධිකරණං ධවාදි අත්ථො යස්ස සොධවඛදිරපලාසසද්දො යුගපදාධිකරණො, තස්ස භාවො තථා, තස්සඤ්ච සති, සද්දයොගපජ්ජමන්තරෙන භින්නත්ථානමෙකසද්දවචනීයාන මෙකතො පපත්ති අත්ථයොගපජ්ජං, තං සහවචනිච්ඡායන්ති ඉමිනා දස්සිතන්ති තස්සං සහවචනිච්ඡායඤ්ච සති, සොභනා ධවඛදිරපලාසා සොභනා රුක්ඛාති සොභනගුණයොගෙපි බහුවචනෙනෙව විච්ඡාජොතනතො ද්විබ්බචනාභාවොති, සොභනං ධවඛදිරන්ති පන සතිපි සද්දයොගපජ්ජෙ සමාහාරත්තා නත්ථත්ථයොගපජ්ජ [නාත්වයාගපජ්ජ (පොත්ථකෙ)] න්ති එකවචනන්තත්තා ද්විත්තප්පසඞ්ගෙපි සොභනං ධවඛදිරන්ති සද්දානං සකිං බ්‍යාපනිච්ඡායාභාවා න ද්විබ්බචනන්ති හෙට්ඨා වුත්තං.

වාත්තිකකාරෙන ''ආනුපුබ්බියෙ ද්වෙ භවන්තීති වත්තබ්බ''න්ති (8-1-1-වා) වුත්තං, තදාහ-'ආනුපුබ්බියෙපි'ච්චාදිනා, අත්ථෙවානුපුබ්බියෙපි විච්ඡා තතොච ද්විත්තන්ති පටිපාදය 'මානුපුබ්බිය'මිච්චාදිනා 'අත්ථියෙවෙච්චාදිනො වුත්තිවාක්‍යස්ස විවරණමාහ. ගාමජාතියා තුල්‍යජාතියානං දිසා දෙසාදිභෙදෙන භින්නානම්ව ගාමානං, න එත්ථ විච්ඡා, මූලමග්ගං වා හි මුඛ්‍ය මෙකමෙව… හෙට්ඨුද්ධභාගන්තරාභාවෙනෙකත්තා, යෙනුපරියධො භාගාපෙක්ඛාය කතමූලග්ගබ්‍යපදෙසෙන භින්නජාතියා මූලග්ගභාගා, තෙ භින්නජාතියා, න ච භින්නජාතියානං විච්ඡා හොති, න හි ගොගොති වුත්තෙ (වාහීක)ගතා විච්ඡාවගම්‍යතෙති ආචරියජිනින්දබුද්ධිනා ආනුපුබ්බියෙ විච්ඡායාභාවං පටිපාදිතං, තං විසටයිතුං 'යදි හි'ච්චාදිනා යං වුත්තියං වුත්තං, තං විපඤ්චිතුමාහ- 'යථෙ'ච්චාදි, නසන්නිවිට්ඨොති න පතිට්ඨිතො, නත්ථීති වුත්තං හොති, යස්සුපරිභාගො අත්ථි තම්පි මූලන්ති මූල බ්‍යපදෙසස්සාපෙක්ඛා කතත්තමාහ, උභයන්ති මූලමග්ගඤ්ච, තථා අඤ්ඤෙපි මූලග්ගභාගාති ඉමිනා මූලග්ගභෙදානං හෙට්ඨා විය ගහණෙ සති බහුත්තමාහ, පුබ්බකථිතෙනාති 'රුක්ඛාදීනං බාහුල්ලෙනා'තිආදිනා පුබ්බෙ වුත්තනයෙන, ඉදං වුත්තං හොති ''මූලාදීනං බාහුල්ලෙන ථූලාදි ගුණයොගම්මන්ත්වා සත්තමීවිභත්තියුත්තෙන මූලාදිසද්දසහිතෙන සබ්බ සද්දෙන මූලාදිකමත්ථමභිසංහරිත්වා සබ්බස්මිං මූලෙ ථූලා සබ්බස්මිං අග්ගෙ සුඛුමාති එවං (වත්තුනො) බ්‍යාපිතුමිච්ඡායමෙකවචනන්තස්ස විච්ඡායන්ත්වෙව ද්විබ්බචන''න්ති.

ජෙට්ඨානං විච්ඡාසම්භවෙ සබ්බකනිට්ඨස්ස ජෙට්ඨත්තාභාවානුප්පවෙසො න සියාති ආනුපුබ්බියමත්තවචනිච්ඡායං තෙනෙව ද්විත්තමභිහිතං 'ජෙට්ඨං ජෙට්ඨමනුප්පවෙසයා'ති තෙනෙවාචරියෙන, තදධුනා විසථියති 'ජෙට්ඨ' මිච්චාදිනා , කනිට්ඨොපි පවෙසියතීති කනිට්ඨස්සපි විච්ඡාසම්භවමාහ, තත්ථ කාරණමාහ-'යථෙව හි'ච්චාදි, පරස්සාති මජ්ඣිමස්සාති එත්ථ විසෙසනං, කනිට්ඨස්සාපි ජෙට්ඨබ්‍යපදෙසොති සම්බන්ධො, යථාවුත්තමෙව සමත්ථෙති 'වත්තිච්ඡානිබන්ධනෙ හි'ච්චාදිනා, වත්තිච්ඡාදිබන්ධනෙති වත්තුනො ඉච්ඡා නිබන්ධනං කාරණමස්සාති සමාසො, වත්ථුසභාවෙ වත්ථු තත්ථෙ, අභිනිවෙසො පවත්ති, නාභිසම්භුණාති න පප්පොති.

''සකත්ථෙ වධාරියමානෙ නෙකස්මිං ද්වෙ භවන්තීති වත්තබ්බ''න්ති (8-1-12-වා) වාත්තිකකාරෙන වුත්තං, තදාහ 'සකත්ථෙ'ඉච්චාදි, අත්ථප්පකාරණාදානපෙක්ඛස්ස පදස්ස අත්ථෙ සකත්ථෙ අවධාරියමානෙ එත්තකමෙවෙති ගම්මමානෙ අනෙකස්මිං දියමානෙ ද්විබ්බචනමිට්ඨං මතං පාණිනියානන්ති අත්ථො, අයම්පනෙසමධිප්පායො 'මාසකං මාසකං ඉමම්හා කහාපණා භවන්තානං ද්වින්නං දෙහී ත්‍යත්‍ර ද්වෙ එව මාසා දාතුමිච්ඡිතා, කහාපණං නාම–

වත්තාරො විහයො ගුඤ්ජා, ද්වෙගුඤ්ජා මාසකො භවෙ;
ද්වෙ අක්ඛාච මාසකාපඤ්ච,ක්ඛානං ධරණමට්ඨකංති.

වුත්තවිධිනානෙකමාසකසමුදායො, තත්ථ න සබ්බෙ කහාපණ සම්බන්ධිනො මාසා දානකිරියාය බ්‍යාපිතා, ද්වෙයෙවාති නෙත්ථත්ථ විච්ඡාති යථාවුත්තවත්තබ්බෙන ද්විබ්බචන''න්ති, තං දස්සෙත්වාති තං ද්විබ්බචනොදාහරණං දස්සෙත්වා, පටිපාදයිතුං විච්ඡායමෙව ද්විත්තං දස්සෙතුං… මාසකං මාසකමිච්චාදොත්වයමධිප්පායො-''දෙහීති දානකිරියාය මාසස්ස බ්‍යාපිතුමිට්ඨාති විච්ඡායමෙවෙත්ථ ද්විබ්බචනං, තථාහ්‍යතො ද්විරුත්තා විච්ඡාව ගම්‍යතෙ''ති, සද්දන්තරතොච්චාදිකං කිමාසඞ්කිය වුත්තන්ති ආහ'දෙහී'තිආදි, අවධාරණෙ පතීයමානෙති කහාපණසම්බන්ධිනි බහුම්හි මාසකසමුදායෙ මාසකද්වයනිච්ඡයෙ විඤ්ඤායමානෙ සති, අවිසෙසෙන සාමඤ්ඤෙන මාසානං දෙහීති දානකිරියාය බ්‍යාපනා භාවාති සම්බන්ධො, සද්දන්තරතොච්චාදිනො සාධිප්පායමත්ථමභිධාතුමාරභතෙ 'පදෙනෙ'ච්චාදි, එත්ථ පදෙනාති මාසකමිච්චනෙන පදෙන, ඉමම්හා කහාපණාති ඉදමෙත්ථ සද්දන්තරං, කතාභිසඞ්ඛරණස්සාති මාසකං මාසකමිච්චෙවං නිප්ඵාදිතස්ස, සද්දන්තරතොති ඉමිනා පදන්තරයොගො ගහිතොති ආහ-'පදන්තරෙන යොගතො'ති අයමෙත්ථාධිප්පායො ''ද්විත්තකරණකාලෙ සද්දන්තරවචනීයස්සත්ථස්සානපෙක්ඛිතත්තා මාසකංමාසකන්ති අවිසෙසෙන මාසකවිච්ඡායං ද්විත්තං, තදනු පන ඉමම්හා කහාපණාතිසද්දන්තරසම්බන්ධෙ සති යදි කහාපණසම්බන්ධ්‍යා න වසෙසමාසකවිච්ඡා පරිග්ගය්හති තදා ඉමස්ස

කහාපණස්සාති ඡට්ඨියා භවිතබ්බං, ඉමම්හා කහාපණාති පන අවධිපඤ්චමීනිද්දෙසතො කහාපණතො ද්වයමෙව ගහෙත්වා භවන්තානං ද්වින්නං දෙහීති ඉමම්හා කහාපණාති සද්දන්තරතොවධාරණං ගම්‍යතෙ''ති.

''පුබ්බපඨමානමත්ථාතිසයවචනිච්ඡායං ද්වෙ භවන්තීති වත්තබ්බ''න්ති (8-1-12-වා) වුත්තං, තදාහ-'පුබ්බපඨමානං මිච්චාදි, පුබ්බපඨමානං පුබ්බපඨම සද්දානං අත්ථාතිසයො යො අත්ථස්ස පකංසො, තස්ස වචනිච්ඡායං, සබ්බපඨමභාවසඞ්ඛාත අත්ථාතිසයමත්තාව වචනිච්ඡාති න එත්ථ විච්ඡාති තෙසමධිප්පායො, විකසනකිරියාය පාකකිරියායාති වුත්තෙපි විකාසකරණකිරියාය පාකකරණකිරියායාති අත්ථසම්භවතො 'පුබ්බං පුබ්බං පුප්ඵ'න්ති ත්‍යාදො, පුබ්බං පුබ්බං විකසනං කරොන්ති, පඨමං පඨමං වචනං කරොන්තීති කිරියාවිසෙසනවසෙන අත්ථො දට්ඨබ්බො, පුබ්බාති මතා පඨමාභිමතාති ඉමිනා පුබ්බපඨමභාවෙනාභිමතානං බහුත්ත බ්‍යාපනෙන විච්ඡාසබ්භාවෙ කාරණමාහ.

''ඛතර ඛතමානං සමසම්පධාරණායමිත්ථීනිගදෙ භාවෙ ද්වෙ භවන්තීති වත්තබ්බ''න්ති (8-1-12-වා) වුත්තං, එත්ථ ඉත්ථිලිඞ්ගසද්දො ඉත්ථිලිඞ්ගයොගා ඉත්ථීති වුත්තො, නිගද්‍යතෙනෙනෙති නිගදො, ඉත්ථී නිගදො යස්ස සො ඉත්ථීනිගදොභාවො, තස්මිං ඉත්ථීනිගදෙ භාවෙ, තදාහ-රතරරත මන්තාන'මිච්චාදි, ඉත්ථිලිඞ්ගෙති ඉත්ථිලිඞ්ගං යස්ස සො ඉත්ථිලිඞ්ගොභාවො, තස්මිං ඉත්ථිලිඞ්ගෙ භාවෙ වත්තමානානං රතරරතමන්තානං ද්විබ්බචනමභිමතන්ති සම්බන්ධො, කස්මිං විසයෙති ආහ-'සමසම්පධාරණ විසයෙ'ති, සමෙන අඩ්ඪතාදිනා ගුණෙන ඉමෙ උභො අඩ්ඪා ඉත්වෙවං රූපා සම්පධාරණා නිරූපනා අවබොධො සමසම්පධාරණා, සාඑව විසයො, තස්මිං සති, අඩ්ඪතාය බහුවිධත්තාභාවා කිරියාදියො ගාභාවා ච නත්ථෙත්ථ විච්ඡාති තෙසමධිප්පායො, පුච්ඡියමානාති ඉමිනා ඉමෙ උභො' ඉච්චාදීනං පුච්ඡාවාක්‍යතං දස්සෙති.

පරබ්‍යවහාරෙනාහ-'ආඛ්‍යාතාදීනං විසයත්ත'න්ති, ඉමිනා ආඛ්‍යාතාදීනමෙව කිරියාජොතකපදභාවෙන පොනොපුඤ්ඤසඞ්ඛාතකිරියා ධම්මස්ස ධනසමෙව විසයත්තං දීපෙති, අතිසයවිසිට්ඨන්ති ඉමිනා පපවතිසද්දෙපකාරො පකංසත්ථ ජොතකො උපසග්ගොති දස්සෙති, හිවිධිම්හීති'ලූ-ච්ඡෙදනෙ'ඉච්චස්මා විධිම්හි හිප්පච්චයො ''පඤ්හපත්තනාවිධිසු''ති (6-9) ඉමිනා සුත්තෙනාති අත්ථො, ඔස්සාති ''යුවණ්ණානමෙඔපච්චයෙ''ති (5-82) ඔකාරස්ස, 'පුබ්බෙක-කත්තුකාන'' (5-62) මිච්චෙවාති එවකාරෙන පරෙසම්වායමපායාභික්ඛඤ්ඤෙ පච්චයො චෙ විධියතෙ, තදා පපවතිඉච්චත්‍ර විය ආභික්ඛඤ්ඤෙ විධියමානෙන පච්චයෙනෙව ආභික්ඛඤ්ඤත්ථස්ස පකාසිතත්තා න ද්විබ්බචනෙන භවිතබ්බන්ති දස්සෙති, යදා තු භුසං පුනප්පුනං පවතීති වචනිච්ඡා තදාපි පපවතීති භවත්‍යෙව.

ඉහ ඉමස්මිං උදාහරණෙ, ආභික්ඛඤ්ඤෙ ඉච්චෙවාති ඉමිනා අනුකරණමත්තමෙවෙතං නත්ථෙත්ථාභික්ඛඤ්ඤන්ති පාණිනියා සුත්තන්තරෙන ද්විත්තමපටිපාදෙන්ති, නත්ථෙත්ථ තාදිසෙන වචනෙන පයොජනං, ආභික්ඛඤ්ඤෙයෙව ද්විබ්බචනන්ති දස්සෙති, එවමඤ්ඤතෙ ''පටඉච්චෙතමනුකරණං භවන කිරියම්පති වත්තතීති [භවනකිරියාමතී වුත්තීති (පොත්ථකෙ)] කිරියාධම්මං පොනොපුඤ්ඤමෙත්ථ අත්ථෙවා''ති, තෙනෙව වක්ඛති-'පටපටා භවතීති ආභික්ඛඤ්ඤෙ ද්විබ්බචන'න්ති, අනිතිස්මින්ති ඉතිසද්දෙ අවිජ්ජමානෙ, රාප්පච්චයොති පඨමං ද්විත්තෙ කතෙ පච්ඡා රාප්පච්චයො, රාප්පච්චයමකත්වාපි පකාරන්තරෙන සාධෙතුමාහ- 'අථවා' ඉච්චාදි, දීඝො නිච්චන්ති පඨමං ද්විත්තෙ පටපටකරොතීති ඨිතෙ නිච්චං දීඝො, පටපටා කරොතීති එත්ථ නිප්ඵත්තිං දස්සෙත්වා ඉදානි පටපටායතීති එත්ථ දස්සෙතුං පටපටායතීතිආදි ආරද්ධං.

55. ස්‍යාදි

එකස්ස එකස්ස ඉති ඨිතෙ පුබ්බවිභත්තියා ලුත්තෙ සංහිතායඤ්ච කතායං එකෙකස්ස, එවං මත්ථකෙන මත්ථකෙනාති ඨිතෙ මත්ථක මත්ථකෙනාති.

56. සබ්බා

අඤ්ඤං අඤ්ඤන්ති ඨිතෙ ඉමිනා විභත්තියා ලොපෙ අකාරස්ස ''තදමිනා'' (1-47) දිනා ඔකාරෙ අඤ්ඤොඤ්ඤන්තිපි හොති.

57. යාව

යාවබොධන්ති ''යාවාවධාරණෙ''ති (3-4) අසඞ්ඛ්‍යසමාසො.

58. බහුල

ක්වචි පවත්‍යප්පවත්ති, ක්වචඤ්ඤං ක්වචි වා ක්වචි;
සියා බහුලසද්දෙන, විධි සබ්බො යථාගමංති.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

පඨමකණ්ඩවණ්ණනා සමත්තා.

2. දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

1. ද්වෙද්වෙ

අවයවසම්බන්ධෙති ස්‍යාදාවයවීසමුදායෙන ද්වෙද්වෙති වුත්තානමවයවානං සම්බන්ධෙ, අතෙත්ථ වුත්‍යනුකූලාය පඤ්චිකාය වා භවිතබ්බං, පඤ්චිකානු කූලාය වුත්තියා වා, න චෙත්ථ ද්වින්නමඤ්ඤොඤ්ඤානුකූලතා දිස්සති, තථාහි වුත්තියං-'එකානෙකත්ථෙසු වත්තමානතො නාමස්මා'ති එත්තකමෙව පකතිවිසෙසනවසෙන වුත්තං, පඤ්චිකායන්තු තබ්බිසෙසන වසෙන ච පච්චයත්ථවිසෙසනවසෙන ච අත්ථො දස්සිතො, තදෙව මුභින්නන්නාඤ්ඤමඤ්ඤානුකූලතා දිස්සති, තතො එත්ථ යථා ද්වින්නමඤ්ඤොඤ්ඤානුකූලතා සම්පජ්ජති, තථා බ්‍යාචික්ඛිස්සාම ''යදි පනෙත්ථ වුත්‍යානුකූලා පඤ්චිකා භවෙය්‍ය පච්චයත්ථපක්ඛො ජහිතබ්බො සියාති 'තෙ…පෙ…. එකානෙකත්ථෙසූ'ති ච, තෙන…පෙ…. යොජනිය'න්ති ච එතෙසං ජහිතබ්බතාය බහුපාඨවිලොපො ආපජ්ජති, යදි පන පඤ්චිකානුකූලා වුත්ති භවෙය්‍ය වුත්තියං කිඤ්චිමත්තං පක්ඛිපිතබ්බ මත්තමෙව සියාති බහුවිලොපාපත්ති (න) හොතීති එතෙසං ද්වෙද්වෙ හොන්ති එකානෙ කත්ථෙසු වත්තමානතො නාමස්මා'ති වුත්තියා භවිතබ්බ''න්ති, එවඤ්හි සති සත්ථන්තරෙනාපි සහ සටතෙ, සුත්තෙ 'ද්වෙද්වෙකානෙකෙසු නාමස්මා'ති වුත්තත්තා 'එකානෙකෙසූ'ති ඉදං පච්චයවිසෙසනං වා යුජ්ජති

පකතිවිසෙසනවසෙන වා යදෙතං පච්චයවිසෙසනං, තදා සාමත්ථියා එකානෙකෙසූති පකතිවිසෙසනම්පි ලබ්භති, තත්ථ සාමත්ථියමත්ථ බලං, තථාහොයකාදීසු භවන්තා පකතිවාච්චානමෙවෙකත්තාදිඅබ්‍යති රිත්තඅත්ථමත්තාදීරූපානං ජොතකා ස්‍යාදයො කථමෙකත්තාදීසු වත්තමානතො නාමස්මා අඤ්ඤතො සියුන්ති යථාවුත්තනාමවිසෙසාක්ඛෙපො, තථා ඉත්ථිණාදිප්පච්චයාදීනම්පි පන පකතිවිසෙසානුපාදානෙපි යතො ධාත්වාදි වාච්චොත්ථො නත්ථි, සාමත්ථියා තතො, ධාතුත්‍යාදයන්තෙහි [ත්‍යාදයන්ත වාච්චෙහි (පොත්ථකෙ)] න හොන්තෙ විත්තිපච්චයා, තථා ණාදිපච්චයාපි… විහත්‍යන්තා විධානතො, යදෙතම්පකතිවිසෙසනං තදාපි සාමත්ථියෙනෙව එකත්තාදීසු වත්තමානතො නාමස්මා තජ්ජොතනාය භවන්තා ස්‍යාදයො කථමඤ්ඤත්ථ හොන්ති අසම්භවාති එකානෙකෙසු ද්වෙද්වෙති ලබ්භති, අථවා සරූපෙන අවුත්තම්පි සාමත්ථියෙනෙකානෙකත්ථෙසූති ගම්මමානං වුත්තමෙව හොතීති කත්වා'තෙවා'තිආදිකං වුත්තන්ති ගහෙතබ්බං, එකානෙකෙසු වත්තමානතො නාමස්මාති කිමත්ථං අසත්වභූතාය කිරියායෙකත්තාදිසම්බන්ධාභාවා ක්‍රියත්ථාච ත්‍යාදීහි යෙවෙකත්තාදීනං වුත්තත්තා ත්‍යාදයන්තෙහි ච න භවෙය්‍යුන්ති පයොජනන්තරමාහ-'යම්පනා'තිආදි, පඤ්චකනාමත්ථස්සාධිප්පෙතභාවො චෙත්ථ පක්ඛස්සෙතස්සෙව යුත්තත්තා. තථාහි සඞ්ඛ්‍යාකම්මාදයො නාම වාච්චස්ස දබ්බස්ස ධම්මො සකත්ථො-පසජ්ජනො ච සද්දො දබ්බෙයෙව වත්තතෙ… දබ්බෙයෙවාන්‍යනයාදිවොහාරා, තත්ථ දබ්බවාචිනා සද්දෙන දබ්බධම්මානමබ්භන්තරීකරණන්ති නායුත්තමෙතං නාමෙන පඤ්චන්නමභිධානං, විහත්තියො පන ජොතිකා, ඉත්ථිපච්චයා ච ඉත්ථිලිඞ්ගස්ස, තථා චාම්හෙහි වුත්තං සම්බන්ධචින්තායං–

> සද්දො සකත්ථං වත්වාන, පදත්ථං දබ්බසඤ්ඤිතං;
> සමවෙතං වදෙ ලිඞ්ගං, සඞ්ඛ්‍යං කම්මාදිකම්මි චෙති.

එකානෙකෙසු ස්‍යාදීනං යථාක්කමං දස්සෙතුං 'තෙනා'තිආදි වුත්තං, තෙනාති යෙන පඤ්චකො නාමත්ථො අධිප්පෙතො එකාදීසු ච අත්ථෙසු ජො-තනීයෙසු ස්‍යාදයො විධියිස්සන්ති තෙන, සබ්බත්ථාති 'අංයො'ආදීසු සබ්බත්ථ, සභාවතොත්‍යාදිකස්සායමධිප්පායො ''යදාපි ස්‍යාදයො එකානෙකෙසු හොන්ති තථාපි එකාදයො සඞ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡින්නෙ අත්ථෙ වත්තන්ති න සඞ්ඛ්‍යාමත්තෙ, සඞ්ඛ්‍යාය සම්භවාභාවා සඞ්ඛෙය්‍යෙ භවතීති න සඞ්ඛ්‍යාපි ස්‍යාදීනමත්ථො''ති (න) කෙවලං සකත්ථ දබ්බාදියෙව ස්‍යාදීනමත්ථො න භවති, අපි තු සඞ්ඛ්‍යාපීත්‍යපිසද්දත්ථො, අනෙන සඞ්ඛ්‍යා විහත්‍යත්ථො චතුක්කො නාමත්ථොත්‍යයම්පක්ඛො නිරාකතො පඤ්චකො නාමත්ථොති දස්සනෙ සඞ්ඛ්‍යාකම්මාදීනං විහත්තියො ජොතිකා හොන්ති, තිකො නාමත්ථොති දස්සනෙ තු සඞ්ඛ්‍යාකම්මාදයො විහත්තිවාච්චා හොන්ති, ඉදානි අධිප්පෙතපඤ්චකනාමත්ථෙ සකත්ථාදිකං සරූපතො දස්සෙතුං 'තත්ථා'තිආදිමාහ, තත්ථ සකත්ථො විසෙසනන්ති සරූපාදි යං කිඤ්චි විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතං තං සකත්ථො නාමති අත්ථො, තං දස්සෙති 'සරූපජාතිගුණදබ්බානි'ති.

> බලෙන යස්සා භින්නෙසු, පවත්තන්තෙ ගගාදීසු;
> සා ජාත්‍යභින්නධීසද්දා, සුත්තං පුප්ඵෙස්විවාන්වීතං.

> දබ්බාධාරො තතො භින්නො, නිමිත්තං තප්පතීතියා;
> භාවාභාවසභාවො යො, සො ගුණො නිග්ගුණො මතො.

> සරූපං සද්දරූපංව, ජාතියා යං විසෙසනං;
> විසෙසීයති යංකිඤ්චි, දබ්බං තං සමුදීරිතං.

ඉදානි සරූපාදිනො විසෙසනස්ස සකත්ථභාවං ජාත්‍යාදිවිසෙසස්ස දබ්බභාවඤ්ච දස්සෙතුං 'තත්ථා'තිආදිමාහ, සරූපෙ වත්තතෙ සද්දොති වියභෙදොපචාරෙනාහ-'සද්දස්ස සරූපෙනා'ති, එත්ථ පන ගොති ජාතිමත්තවාචිනි

ගොසද්දෙ පයුත්තෙ ගොසද්දො ජාතිමත්තමාහෙති සො ජාතිං විසෙසෙති නාම. යට්ඨිආදිසද්දෙහි යට්ඨිආදිසහචරිතා උපචාරතො ගහිතාති යට්ඨිආදිදබ්බෙහි යට්ඨිආදිසහචරිතා පුරිසා විසෙසීයන්තීති ආහ-'දබ්බම්පි දබ්බන්තරස්ස විසෙසනභූතම්භවතී'ති, යට්ඨියොපවෙසයාති යට්ඨිසද්දවචනීය යට්ඨිදබ්බවිසිට්ඨෙ පුරිසෙ පවෙසයාති අත්ථො, කුන්තෙපවෙසයාති එත්ථාපි එසෙවනයො, යථාවුත්තචතුබ්බිධසකත්ථතො පරොපි අත්ථි සකත්ථොති ආහ-'කත්ථචී'තිආදි, සම්බන්ධනිමිත්තොති සම්බන්ධො නිමිත්තං කාරණං පච්චයප්පවත්තියා අස්ස පච්චයස්ස සොති සමාසො, එත්ථ හි දණ්ඩො අස්ස අත්ථීති අස්සාති සාමිනො පුරිසස්ස සංඛාතදණ්ඩාදිදබ්බෙන සහයො සස්සාමිසම්බන්ධො, සොපි පච්චයස්ස නිමිත්තං, තථා ච වක්ඛති-'දණ්ඩපුරිසසම්බන්ධා දණ්ඩීති පච්චයො'ති, (කිරි)යා පදත්ථස්සාපි විසෙසනත්තෙන සකත්ථභාවො ජාතිපදත්ථාදීනං වුත්ත ඨානෙයෙව වත්තබ්බොති පාචකොති එත්ථ කිරියාකාරකසම්බන්ධසඞ්ඛාතං පරාභිමතං සකත්ථම්පි පරොපදෙසෙනොපදිසිතුකාමො ඉධ සම්බන්ධසකත්ථස්ස වුත්තට්ඨානෙයෙව කිරියාසකත්ථං දස්සෙතුං 'කත්ථචි කිරියාපී'තිආදිමාහ. නාමසභාවෙන විඤ්ඤායමානං පඤ්චමං නාමසඞ්ඛාතමත්ථං දබ්බපදත්ථෙන සඞ්ගහෙත්වා ජාතිගුණකිරියාදබ්බානීති හි චතුබ්බිධො නාමත්ථො, නාමම්පි අන්වත්ථරුළ්හිවසෙන දුවිධං පුමිත්ථිනපුංසක ලිඞ්ගවසෙන තිවිධම්පි චතුබ්බිධං හොති... යථාවුත්තෙ චතුබ්බිධෙ අත්ථෙ නමති, තෙ වා අත්තනි නාමෙතීති ඉමිනා කාරණෙන. සාමඤ්ඤගුණ කිරියායදිච්ඡාවසෙනාඤ්ඤථාපි චතුබ්බිධත්තං නාමස්ස වදන්ති, තත්ථාපි යදිච්ඡානාමස්ස දබ්බනාමෙනෙව සඞ්ගහො වෙදිතබ්බො, ඉත්ථත්තං එසාති පසිද්ධිමා අත්ථො, යම්පනාතිආදිනා වුත්තමෙවත්ථං සාධෙති 'තත්ථෙ'ච්චාදිනා, අභිධායකත්තෙන ජොතකත්තෙන, ඉකාරන්තතොති මුනිසද්දතො, අඤ්ඤථාති ඉකාරන්තතො න භවති චෙ, අතොති ආදෙස භවනතො එලං දස්සිතං න සියාති සම්බන්ධො, වුත්තියං 'එවං කුමාරී කුමාරියො'තිආදීසු එවන්ති යථා පුල්ලිඞ්ගෙ ඉකාරන්තතො ස්‍යාදීනමුදාහරණමනාදෙසත්ථං වුත්තං එවමිත්ථියම්පි අනාකාරන්තතොති දස්සෙති, උපලක්ඛණං චෙතමිනී-නී-ඌ-ති-පච්චයන්තාදීනං, අසති...පෙ.... වචනෙති ඉමිනා පාණිනියානං විභත්තිසඤ්ඤාවිධායකස්ස සුත්තන්තරස්ස අත්ථිභාවං දස්සෙති, ''විභත්තිච'' (1-4-104) ඉති හි තෙසං සුත්තං, තස්සත්ථො 'ස්‍යාදීනං ත්‍යාදීනඤ්ච විභත්තිසඤ්ඤා හොතී'ති, භවන්තීති අන්වත්ථවසෙන විභත්තිසද්දවචනීයානි භවන්ති, සො (යෙවත්ථො) විභත්තිච්චනෙන විභජීයතීති විභත්ති, කම්මෙ ක්තිප්පච්චයන්තොයං විභත්ති සද්දොති දස්සෙති, කථම්පනෙතෙසු ස්‍යාදීසු විභජීයතිච්චස්ස වාක්‍යත්ථාස්සානුගමො යෙනෙවං වුච්චතිච්චාසඞ්කිය යෙන යථා ච විභජීයති තමුපදස්සෙන්තො ආහ-'තථා හි'ච්චාදි.

2. කම්මෙ

වුත්තියං කත්තුකිරියායාති කත්තුසාධාතාය තං සම්බන්ධිනියා කත්තුකම්මට්ඨායපි දුවිධාය කිරියාය, අනෙකත්ථත්තා ධාතූනං කරොති එත්ථ සම්බන්ධනත්ථොති ආහ-'කරීයති අභිසම්බන්ධීයතී'ති, යංකිඤ්චි පදත්ථරූපං සම්බජ්ඣතීති අත්ථො, ඉමිනා චාන්වත්ථවසෙනෙවායං කම්මවොහාරො සිද්ධොති දස්සෙති, සබ්බකාරකානම්පි පන කිරියාසම්බන්ධ සබ්භාවෙපි කිරියාභිසම්බන්ධීයමානත්තෙනෙව යං වත්තුමිච්ඡිතං තදෙව කම්මං විඤ්ඤෙය්‍යං, කත්තාදි කත්තු කිරියායාභිසම්බන්ධීයමානත්තෙපි කත්තාදිත්තවචනිච්ඡායෙව කම්මං න හොති... යස්මා වචනිච්ඡායෙව කාරකානි භවන්ති, එවං සබ්බකාරකානම්පි කාරකන්තරප්පත්තියං තදභාවො යථායොගං වත්තබ්බො, වාක්‍යෙකදෙසෙනෙත්‍යනෙන ''ද්වෙද්වෙකා''දිනො වාක්‍යස්ස ''කම්මෙ දුතියා''ඉච්චාදිනො ච එකවාක්‍යත්තං සූචෙති, පකරණස්ස මහාවාක්‍යරූපත්තා විප්පකට්ඨානිපි වාක්‍යානි ආකඞ්ඛාදිසභාවෙ අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධානුභවනෙනෙකවාක්‍යභාවම්පටිපජ්ජන්තෙ, වුත්තී හි–

''ආකඞ්ඛායොග්ගතා සත්තා, බීජං සන්නිධිනො යතො;
විප්පකට්ඨානි වාක්‍යානි, මහාවාක්‍යං කරොන්ත්‍යතොති.

සාමඤ්ඤෙනාති කම්මාද්‍යවිසෙසෙන, පුබ්බාපරියසමඤ්ඤාවසෙනාහ 'දුතියාදිකා'ති, තෙන යද්‍යපි ත්‍යාදිනොපි ද්වින්නං පූරණියා දුතියාති සක්කා වොහරිතුං, තථාපි ස්‍යාදීනං දුකෙයෙව දුතියාතතියා රුළ්හීති නත්‍යාදීනං දුකානි දුතියාදිසද්දෙන ගය්හන්ති, විසිට්ඨෙසූති කම්මාදිනා විසෙසිතෙසු, තිවිධං කම්මන්ති සකසමයප්පසිද්ධියා කම්මස්ස තිවිධත්තමාහ, අඤ්ඤෙ තු සත්තවිධමිච්ඡන්ති, කථං–

නිබ්බත්තිවිකතිප්පත්ති, භෙදෙන තිවිධං මතං,
තත්ථෙච්ඡිතතමං කම්මං, කම්මංත්වඤ්ඤං චතුබ්බිධං;
ඉච්ඡිතඤ්චානිච්ඡිතඤ්ච, නෙවිච්ඡිතමනිච්ඡිතං,
තථාඤ්ඤපුබ්බං නාඤ්ඤපුබ්බන්ති, එවමඤ්ඤං චතුබ්බිධන්ති.

තත්ථ ඉච්ඡිතාදීනි උපරියෙවාපි භවිස්සන්ති, තත්‍රෙච්චාදිනා තිවිධං කම්මං සරූපතො දස්සෙති, තත්ථ නිබ්බත්තිකම්මමෙකෙ-නෙකධා පරිකප්පෙන්ති, තදිහ පකාසයිස්සාම–

සතී-සතී වා පකති, න යත්ථ පරිණාමිනී,
නිස්සීයතෙ තං නිබ්බත්ති, කම්මමඤ්ඤෙසමඤ්ඤථා;
අසන්තං ජායතෙ යං වා, යං සන්තමප්පකාසති,
උප්පත්‍යා-භිබ්‍යත්තියා වා, තන්නිබ්බත්තීති වුච්චතීති.

අයමෙත්ථ අත්ථො ''කටවිකාරස්ස කාසසඞ්ඛාතා විජ්ජමානා පකති පරිණාමිනී කටවිකාරම්පති පරිණමන්තී යත්ථප්පයොගෙ න නිස්සීයතෙ... කටං කරොතීතෙත්ථ කෙවලමත්ථාවගමමත්තස්ස චත්තුමිච්ඡිතත්තා කාසෙති අසුයාමානත්තා ච, පකතියා තු සුයා මානත්තෙ විකාරියං සියා, තෙනෙව කාසෙ කටං කරොති, තණ්ඩුලෙ ඔදනං පචතීති ද්වයත්ථො කරොති පචති ච, තස්මා කාසෙ කරොති තණ්ඩුලෙ පචතීති විකාරියති, කටං කරොති ඔදනම්පචතීති නිබ්බත්තී යතීති අත්ථො, අසතී වා පකති අවිජ්ජමානත්තායෙව යත්ථ න නිස්සීයතෙ... [(යථා) (පොත්ථකෙ)] ( ) සංයොගං ජනයති විභාගමුප්පාදයතීති සංයොගවිභාගානං කස්සාපි පකතියා අවිකාරත්තා සංයොගවිභාගවන්තෙ භාවිකතෙහෙව තෙසං ජනනතො, තමෙවම්භූතමනිස්සිතපකතිකං අවිජ්ජමාන (පකති) කං වා කාරියං නිබ්බත්තිකම්මං නාමාති එකො, අඤ්ඤෙසමඤ්ඤථාති වත්වා තන්දස්සෙති 'අසන්ත'මිච්චාදිනා, යං අසන්තමවිජ්ජමානං ජායතෙ, තන්නිබ්බත්තිකම්මං, යථා සුඛං ජනයති බුද්ධිමුප්පාදයතීති, සන්තං විජ්ජමානමෙව වා කෙවලමප්පකාසිතපුබ්බං යං උප්පත්තියා අභිඛ්‍යාත්තියා වා පකාසති, තම්පි නිබ්බත්තිකම්මං, යථා පුත්තං විජායතිසාමඤ්ඤමභිඛ්‍යඤ්ජයතී''ති, තදෙවං කෙසඤ්චි මතෙන අනිස්සිතපකතිකං අවිජ්ජමානපකතිකන්ති දුවිධං නිබ්බත්තිකම්මම්පි අඤ්ඤෙසම්මතෙන අසන්තං ජායමානං සන්තමප්පකාසමානන්ති දුවිධං නිබ්බත්තිකම්මම්පීතිසබ්බම්පි අට්ඨිතපුබ්බමෙව ජායතීත්‍යසතො ජානනා න ඛ්‍යතිරිච්චතිච්චාහ-'අසතො ජනනං කරීයතී'ති, අවත්ථන්තරන්ති ඔදනාදිනො ක්ලෙදනාදිලක්ඛණමඤ්ඤමවත්ථං.

පකත්‍යුච්ඡෙදසම්භූතං, විකාරියං කිඤ්චි කිඤ්චි තු;
ගුණන්තරසමුප්පත්‍යා, එවං සා විකති ද්විධා.

කිඤ්චි විකාරියං කම්මං පකතියා කාරණස්ස උච්ඡෙදෙන සම්භූතං, යථා කට්ඨං භස්මං කරොතීති කට්ඨස්සාච්චන්තපරාවත්ති [පරාවත්තියා (පොත්ථකෙ)], කිඤ්චි පන ගුණන්තරානමුප්පත්තියා, යථා සුවණ්ණං කටකං කෙයුරං වා කරොතීති එවං ද්වීධා සා විකති හොතීති අත්ථො, න විභාවීයන්තෙති න ගම්‍යන්තෙ, සා පත්ති'පාපීයති විසයීකරීයතී'ති කත්වා.

යත්‍ර ක්‍රියාකතො කොචි, විසෙසො නාවගම්‍යතෙ;
දස්සනා වානුමානා වා, සා පත්තීති පකිත්තිතා.

යත්ථ කිරියාකතො කිරියාසම්පාදිතො විසෙසො අතිසයො කොචි නාවගම්‍යතෙ නප්පතීයතෙ දස්සනා වා පච්චක්ඛප්පමාණෙන අනුමානප්පමාණෙන වා යථා නිබ්බත්තිවිකතීනමතිසයො පච්චක්ඛානුමානා වගමනීයො, තත්‍ර හි නිබ්බත්තියං විසෙසසිද්ධිරතිපසිද්ධා... අත්ථලාභාඛ්‍යස්ස විසෙසස්සාවිජ්ජමානස්ස කිරියාකත්තා, විකාරියෙ ( ) [(එව) (පොත්ථකෙ)] තු ක්වචි පච්චක්ඛවිසයො... කට්ඨං ඩහතීති කණ්හත්තාදිභාවස්ස පච්චක්ඛෙනෙවොපලබ්භනතො, ක්වචිදනුමානගම්මො... දෙවදත්තං රොසෙති පසාදයති චෙති විසිට්ඨමුඛවණ්ණාදිකාරියානුමෙය්‍යත්තා රොසාදිනො, එවං යත්ථ න විසෙසසිද්ධි අපි තු පත්තිමත්තං, සා පත්තීති පකිත්තිතා කථිතා, ආදිච්චම්පස්සති ධම්මමජ්ඣෙතීති අයමෙත්ථ අත්ථො, කථඤ්චරහි අසන්තස්ස [සන්තස්ස (පොත්ථකෙ)] පත්තිකම්මස්ස කිඤ්චි (අකරොන්ත)ස්ස කාරකත්තං, න හි කිඤ්චි අකරොන්තං කාරකම්භවිතුමරහතීති උච්චතෙ-

දස්සනක්ඛමතාභාසො, පගමඛ්‍යත්තිආදයො;
විසෙසා පත්තිකම්මස්ස, ක්‍රියාසිද්ධියමිච්ඡිතා.

අත්‍ර දට්ඨුං සක්කා ඉති දස්සනෙ ඛමතා ආභාසොපගමො විසයත්තොපගමො විසයත්තොපගමනං ඛ්‍යත්ති චෙති එවමාදයො විසෙසා යථායොගං පත්තිකම්මස්ස කිරියානිප්ඵත්තියං ඉච්ඡිතා, තතො තස්ස කාරකත්තන්ති අත්ථො, ආදිච්චං පස්සතීති එත්ථ හි ආදිච්චො දට්ඨුං සක්කා, තතොව සො දිස්සති අභිඛ්‍යත්තිඤ්චොපයාතීති දස්සනකිරියානිප්ඵාදකත්ථෙනාස්ස කාරකත්තමුපපජ්ජතෙ, තථා ඤ්ඤත්‍රාප්‍යාදිසද්දගහිතවිසෙසවසෙන කිරියාසිද්ධිතො කාරකත්තං වෙදිතබ්බං , නනු විකාරියම්පි නිබ්බත්තිකම්මමෙව... තෙන රූපෙනාසතොයෙව ජනනතො, පත්තිකම්මම්පි කිරියාසම්බන්ධරූපෙනාසන්තමෙව පච්ඡා තථා භවතීති නිබ්බත්තියෙවාති සච්චං-

අත්ථෙසා වත්පුට්ඨීති, සුඛුමබුද්ධිගොචරපතීත්‍යනුරොධෙන,
තත්‍ර යම්පෙතං සටතෙ, යථා පතීති සද්දත්ථාවත්තානතො.

විසෙසානුපාදානතොති ''කම්මෙ දුතියා''ති සාමඤ්ඤෙන වුත්තත්තා වුත්තං. කරීයති කටො, කතො කටො ච්චෙවමාදීසු ත්‍යාදිප්පභූතීහි අතිහිතකම්මාදිනිස්සයෙසුපි එකත්තාදීසු දුතියාදයො පප්පොන්ති නියමාභාවා, තථාහි පඤ්චකෙ නාමත්ථෙ කටාදිවචනීයස්ස සම්බන්ධී කම්මාදාත්ථො, ත්‍යාදිප්පභූතීති අනභි හිතස්ස සඞ්ඛ්‍යාඛ්‍යස්සාපරස්ස විහත්‍යත්ථස්සාභිධානාය අභිහිතෙසුපි කටාදීසු කම්මාදීසු දුතියාදයො සියුන්ති පාණිනියා ''කම්මෙ දුතියා''ච්චාදීසු (2-3-2) ''අනභිහිතෙ''ති (2-3-1) වචනමධිකරොන්ති, වෙයාත්තියායෙව දුතියාදීනප්පසඞ්ගෙපි තන්නිස්සයභූතෙ-කත්තාදාත්ථෙ ජොතනායාභිහිතෙසු දුතියාදයො සියුං, තිකෙ පන සඞ්ඛ්‍යාකම්මාදයො විභත්ති වචනීයා, තත්ථ යජ්ජපි කම්මාදිනො පච්චයෙනාභිධානං, තථාපොයකත්තාදයො නාභිහිතාති තස්ස සඞ්ඛ්‍යාඛ්‍යස්සාපරස්ස විහත්‍යත්ථස්සාති ධානාය අභිහිතෙසුපි කම්මාදීසු දුතියාදයො සියුන්ති පාණිනියා ''කම්මෙ දුතියා''ති ''අනභිහිතෙ''ති වචනමධිකරොන්ති, තමුපදස්සෙන්තො ආහ-'තත්‍රිදං සියා'තිආදි, තත්‍ර තස්මිං දුතියාදි විහත්තිවිධානෙ ඉදං චොද්‍යං සියා, කින්ති

ආහ-'පඤ්චකෙ'ඉච්චාදි, අනභිහිතකම්මාදිනිස්සයෙසූති අනභිහිතා කම්මාදයො නිස්සයා යෙසමෙකත්තාදීනං, තෙසූත්‍යත්ථො, දුතියාදයො විභත්තියො යථා සියුන්ති ජොතනායාභිධානාය වාති යුජ්ජමානවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො, අභිහිතකම්මාදිනිස්සයෙසූපීති අපිසද්දෙන අනභිහිතකම්මාදිනිස්සයමෙකත්තාදිං සමුච්චිනොති, ආසඞ්කියාති පුබ්බකිරියාය වුත්තන්ති අපරකිරියා වෙදිතබ්බා, පඤ්චකෙ තිකෙ වා භිහිතකම්මාදිනිස්සයෙ සෙකත්තාදීසු දුතියාදිප්පත්තිමාසඞ්කාවසෙන දස්සෙත්වා චතුක්කවාදීනම්පි පක්ඛමුබ්භාවිය පරිහරිතුං 'යදිච්චා'දිමාහ, අයන්තෙසමධිප්පායො "යදෙසා සඞ්ඛ්‍යා පාටිපදිකත්ථො තප්පටිපජ්ජනෙ කම්මාදයො විභත්තිවචනීයා, තදා 'අනභිහිතෙ කම්මෙ'තිආදිනා අනභිහිතග්ගහණං කම්මාදිවිසෙසානමනුභවන්තමනත්ථකං... අභිහිතෙ විභත්තිවාච්චාභාවතො, යදා පනායං පක්ඛො 'සඞ්ඛ්‍යා විභත්තිවචනීයා'ති තදා "කම්මෙ දුතියා" ත්‍යෙවමාදයො නිද්දෙසා විසයසන්දස්සනමත්තායෙව වෙදිතබ්බා"ති, සබ්බථාති පඤ්චකතිකවාදීනං චතුක්කවාදීනඤ්ච මතවසෙන සබ්බප්පකාරෙන, සද්දත්ථාබ්‍යතිරිත්තත්ථමත්තොයෙවාති බ්‍යතිරෙකො බ්‍යතිරිත්තං, නපුංසකෙ භාවෙ ක්තො, න විජ්ජතෙ බ්‍යතිරිත්තං බ්‍යතිරෙකො භෙදො යස්ස තං අබ්‍යතිරිත්තං, අබ්‍යතිභින්නන්ති අත්ථො, සද්දත්ථතො සකත්ථතො අබ්‍යතිරිත්තං අත්ථමත්තං අත්ථසාමඤ්ඤං යස්ස ඔදනාදිසද්දස්ස සො තථා වුත්තො.

කිඤ්චාපි වුත්තියං තබ්බාදිණාදිසමාසෙහි අභිහිතමවුත්තං, තථාපි තෙහි අභිහිතෙපොවමෙව දට්ඨබ්බන්ති නිදස්සෙන්තො ආහ-'එව'මිච්චාදි, කර-කරණෙ කරීයිත්ථාති කතො'ක්තො භාවකම්මෙසූ'ති (5-56) කම්මෙ ක්තො, සතිකොති එත්ථ කීතොති කම්මත්ථෙ "දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා"ති (4-120) ඉකො, කම්මතාගම්‍යතෙ කිතප්පච්චයාදීනං කම්මෙ විහිතත්තා, එවඤ්ච ධුහි කිමෙකමුදාහරණං දත්තමාචරියෙනෙ ත්‍යතො ආහ-'උදාහරණ'ඉච්චාදි, අනභිහිතෙති වචනං විනාපීති වචනං විනා එවාති අවධාරණෙ-අපිසද්දො, සම්භාවනෙවා, යද්‍යභිහිතෙහි වචනං විනාපි දුතියාදීනමප්පවත්ති භවෙය්‍ය, වචනසබ්භාවෙ තු කථායෙව නත්ථීති අත්ථො, එවඤ්ච පනෙත්ථ දුතියාදීනමභිහිතෙ පසඞ්ගාභාවො ජානිතබ්බො "පච්චතෙ ඔදනො, කතො කටොච්චාදොපි යදි දුතියාදයො සියුං පඨමාවිධානස්සාවකාසො න භවෙය්‍ය තතො සාමත්ථියානභිහිතෙයෙව කම්මාදො දුතියාදයො සකිරියා (යං තද)භිබ්‍යත්තියා භවිස්සන්ති, පඨමෙවත්වභිහිතෙ"ති, න නුව පඨමායාකාරකමවකාසො රුක්ඛො පිලක්ඛොති [රුක්ඛො පිලක්ඛොති ක්‍රියාපදං න සූයතෙති විභත්‍යන්තරස්සපත්ති මඤ්ඤතෙහස්සාපදීප] කිම්දමුච්චතෙ අකාරකන්ති යද්‍යා කාරකං නෙදම්පයොගමරහති තතො යත්ථ විසෙසකිරියාන මස්සවනං තත්ථ පදත්ථසහචරිතාය සත්තාය පතීතියා 'රුක්ඛො අත්ථි පිලක්ඛො අත්ථී'ති අපෙක්ඛීයතීති කාරකත්තං රුක්ඛාදීන මත්ථෙවෙති [අත්ථෙවෙති ඤ්ඤතං වත්ථුං පරං පතිපාදයිතුං සද්දො පයුජ්ජතෙ ඤ්ඤණඤ්ච සතොඉති යත්‍ර ක්‍රියාපදන්තරස්ස අප්පයොගො තත්‍ර උස්සග්ගතො සත්තා පතීතිතුත්ථීති ක්‍රියාපදානුසඞ්ගර කත්තරි තතියප්පසඞ්ගරනවකාසා පඨමා ත්‍යාත්ථො-හස්සපදීප], න ච උච්චං නීචං ත්‍යධිකරණවාචිත්තෙ [වාචිකා] නිපාතස්ස අත්ථීත්‍යනෙන නත්ථි සම්බන්ධොති උච්චමත්ථීත්‍යාධෙය්‍යස්සෙව කත්තුත්තං නාධාරස්සාත්‍ය කාරකත්තමාධාරස්සාත්‍යවකාසො-ත්ථි පඨමායාති "පඨමාවිධා නස්සාවකාසො න භවෙය්‍යා"ති යථාවුත්තො-යං හෙතු අසිද්ධොති ච සක්කා වත්තුං, අසඞ්ඛ්‍යතො පඨමාත්‍යවත්වා "පඨමාත්ථ මත්තෙ"ති (2.39) සාමඤ්ඤවිධානතො සිද්ධොයෙව, යං හෙතුත්තානභිහිතවචනමනත්ථකමිච්චෙව යීතං.

යඤ්චාති චසද්දො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ අපරම්පි කිඤ්චි වත්තබ්බමත්ථීති අත්ථො, යඤ්ච ඵලං මඤ්ඤතෙති සම්බන්ධො, යදෙත්ථාන භිහිතාධිකාරො නත්ථි තදා යථා 'කතො කටො'ච්චත්‍රත්තෙන කම්මස්සාභිහිතත්තා දුතියා න හොති තථා 'කටං කරොති විපුලං දස්සනීය'න්ති කටසද්දතො උප්පන්නාය දුතියාය (විපුලාදිගතස්ස) කම්මස්සා භිහිතත්තා විපුලාදීහි විසෙසනෙහි දුතියා න සියා, තතො ත්‍යාදි තබ්බාදිණාදිසමාසෙහි කම්මස්සාන භිහිතත්තමත්තෙවාති විපුලාදීහිපි දුතියාවිධානසඞ්ඛාතං අනභිහිතෙ"ති (2-3-1) අනභිහිත වචනස්ස අධිකාරෙ යඤ්ච ඵලං චින්තයතීති අත්ථො, යුත්තස්සාතිමස්ස අත්ථො සම්බන්ධස්සාති, පච්චෙකං කරොත්‍යභිසම්බන්ධතායාති 'කටං කරොති විපුලං කරොති දස්සනීයං කරොති'ච්චෙවං පච්චෙකං පච්චෙකං කරොතිස්සාභිසම්බන්ධතායාති අත්ථො, කම්මතා අත්ථීති සෙසො, එවං මඤ්ඤතෙ-"කටං කරොමීති පවත්තො විපුලං කරොමි දස්සනියං කරොමීති ච පවත්තොවාති විපුලාදීනම්පි පච්චෙකං කම්මතා අත්ථෙව, තත්ථෙකස්සාභිධානෙ පරෙකස්ස සුඛමවලොකයන්තීති තදභිධානායපි දුතියා භවිස්සතී"ති, පකාරන්තරාවතාරො නාචරියෙ නොපරොධිතොති තම්පි පනෙත්ථ දස්සයිස්සාම-"කටසද්දා උප්පජ්ජමානා දුතියා කටජාති කම්මමභිහිතවතී, න විපුලාදිගුණකම්මං, තතො තදභිධානාය ච දුතියායෙව භවති, අථවා කටොව කම්මං, තං සාමානාධිකරණ්‍යොන විපුලාදීහිපි දුතියා භවිස්සති, කටං කරොති විපුලො දස්සනීයොති හි වුච්චමානෙ විපුලාදයො කත්තුසමානාධිකරණතායෙව පතීයෙය්‍යුං තස්මා කටසද්දසාමානාධිකරණ්‍යම්පටිපාදයතා වස්සමෙත්ථ දුතියා කරණීයා"ති. නන්වෙමිච්චාදිචොද්‍යං, එවන්ති එවං ගුණයුත්තස්ස කම්මතාය සති, පප්පොතීති කට කම්මෙ-භිධානියෙ (කතො) ති ක්තප්පච්චයස්ස කතත්තා උදාරාදිතො කරොත්‍යභිසම්බන්ධා දුතියා පප්පොතීති අත්ථො, එවං මඤ්ඤතෙච්චාදි පරිහාරො, අවයවෙන කම්මං න වදතීති සම්බන්ධො, අවයවෙනාති විසුංවිසුං, කිඤ්චරහීති ආහ-'සභාවතො සබ්බං කම්මං වදතී'ති. හොතු කාමං උදාරාදිතොපි වුත්තෙන විධිනා පඨමා, කතසද්දතො කා පවත්තතීති ආහ-'කතසද්දතො පි'ච්චාදි, අන්තොභූතො අන්තොගධො නාමස්ස සද්දස්ස අත්ථො යස්මිං කම්මලක්ඛණත්ථෙසො අත්ථො කම්මලක්ඛණො අභිහිතො කථිතො සම්පන්නො සම්පජ්ජතීති අත්ථො, නනු 'කතො කටො'ච්චාදො සභාවතො සබ්බකම්මවුත්තියා අන්තොභූතනාමත්ථවුත්තියා වාත්ථමත්තෙ හොති සබ්බත්ථ පඨමාති 'කටං කරොති උළාරං සොභනං දස්සනීය'න්ති කටාදිතොපි උප්පන්නාය දුතියාය කම්මස්සාභිහිතත්තා උළාරාදීහි පඨමාප්පසඞ්ගො සියාති අභිහිතාභිධානප්පසඞ්ගොපගතං චොදනං මනසි නිධායාහ-'කටාදිසද්දො ත්වි'ච්චාදි, සාමඤ්ඤෙනාති විසුං විසුං කටාදිසාමඤ්ඤෙන.

‘‘කත්තුරිච්ඡිතතම’’න්ත්‍යනෙන (1-4-49) කත්තුනො කිරියාය සම්බන්ධි තුමිට්ඨතමං තස්මිං ඉච්ඡිතතමෙ කම්මසඤ්ඤං විධාය නිබ්බත්‍යාදිකෙසුතීසු කම්මෙසු දුතියා විධීයතෙ පාණිනීයෙහි, ඉච්ඡිතතමත්තඤ්ච තදත්ථත්තා කිරියාය, ඔදනං පචති ගාවුම්පයො දොහතිත්‍යාදො(හි) ඔදනාදාත්ථා පචනාදිකිරියාරබ්භතෙති ඔදනපයාදීනමිච්ඡිතතමත්තං, තදුපදස්සෙන්තො ආහ-‘යං කත්තු’ච්චාදි, විභත්තිං විධාය දුතියාභිමතාති සම්බන්ධො, පුන පයාදිනිප්ඵත්තිනිමිත්තං යංකිඤ්චි දොහනාදිකිරියා යුත්තං කරණාදිරූපෙන අකථිතං ගවාදිකමිච්ඡිතං කාරකං, තත්ථාපි ‘‘අකථිතඤ්චා’’ති (1-4-51) කම්මසඤ්ඤං විධාය තෙනෙව දුතියා විධීයතෙ, තදුපදස්සෙතුමාහ-‘උපයුජ්ජමානෙ’ච්චාදි, අත්‍ර වෙවමකථිතනියමො කතො වාත්තිකකාරෙන-

> පුච්ඡිභික්ඛිනං දුහි,යාචීනං නිමිත්තමුපයොගෙ;
> පුබ්බවිධිම්හි-කථිතං, බ්‍රූසාසීනඤ්ච ගුණාසත්තන්ති.

උපයුජ්ජතෙ ඉට්ඨත්ථසිද්ධියං බ්‍යාපාරීයතීත්‍යුපයොගො-පයොප්පභුති, තස්මිං, නිමිත්තං ගවාදි, අපුබ්බවිධිම්හි අපාදානාධිකරණාදි පුබ්බසඤ්ඤා විධානාභාවෙ, විධානෙ හි මාණවකා මග්ගං පුච්ඡති, රුක්ඛා ඵලානාවචිනාත්‍යාදි යථාරහං භවති, ගුණාසත්තන්ති ගුණෙන සත්තං සම්බන්ධී, ගුණසද්දෙනෙත්ථ පධානසාධනං ධම්මාදිකං වත්තුමිච්ඡිතං පධානසාධනඤ්හි කිරියායොපකාරකමුපකාරියං පධානභූතං කිරියමපෙක්ඛිය ගුණො භවති, වො-නුත්තසමුච්චයෙ, පධානන්තු ධම්මාදිනො පවත්තියා තදත්ථත්තා, උපයුජ්ජමානඤ්ච තං පයොපභුතිචෙති විසෙසනසමාසං කත්වා උපයුජ්ජමානපයොප්පභුතිනො නිමිත්තන්ති ඡට්ඨීසමාසො, පභුති සද්දෙන ගවාදිනො ගහණං, ආදිසද්දෙන ගොමන්තාදිනො, දුතියෙනාදි සද්දෙන අධිකරණාදිනො, චතුත්ථෙන විනයාදිනො, විධානන්ති දුතියා විධානං, දුතියාවිධානමභිමතන්ති යොජනීයං. පාණිනියෙහි ‘‘තථා යුත්තඤ්චානිච්ඡිතං’’ (1-4-50) ඉච්චනෙන කම්මසඤ්ඤං විධාය ‘‘කම්මෙ දුතියා’’ (2-3-2) ත්‍යනෙනෙව දුතියා විධීයතෙ, තන්දස්සෙතුමාහ-‘යෙනෙ’ච්චාදි, ‘‘තථා යුත්තඤ්චානිච්ඡිත’’න්තිමස්ස අත්ථො යෙනෙවෙච්චාදිපඤ්චිකාපාඨානුසාරෙන වෙදිතබ්බො, යුජ්ජතෙති කිරියාභිසම්බජ්ඣතෙ, යුත්තන්ති කිරියාභිසම්බන්ධං, අත්‍ර තු–

> යදාබුද්ධ්‍යාභිලඞ්සාදි, තදාභ්‍යාදිමනිච්ඡිතං;
> යදා ලජ්ජාභයාදීහි, තදෙච්ඡි තතමං මතං.

‘‘තථා යුත්තඤ්චානිච්ඡිත’’න්ති සුත්තෙනස්ස පරියුදාසවුත්තිතො ඉච්ඡිතා අඤ්ඤමනිච්ඡිතමනභිමතමිතරඤ්ච, තතොයෙව‘ගාමං ගච්ඡන්තො රුක්ඛමූලමුපසප්පතී’ත්‍යත්‍ර නෙවිච්ඡිතනානිච්ඡිතස්සපි රුක්ඛමූලස්ස කම්ම සඤ්ඤා සිද්ධාති තත්ථ ‘‘කම්මෙ දුතියා’’ති දුතියා විධීයතෙ, තන්දස්සෙති’නෙවිච්ඡිතනානිච්ඡිතස්මා’ඉච්චාදි, රුක්ඛමූලං නෙවිච්ඡිතං පුබ්බමනභිමතත්තා, නාප්‍යනිච්ඡිතං අප්පටිකූලත්තා, ගාමගමෙන හ්‍යස්ස තප්පරතා, රුක්ඛමූලොපසප්පනන්තු පසඞ්ගාගතන්ති රුක්ඛමූලානම්පි කිරියාභිසම්බන්ධො අත්ථෙව, අත්‍රාපි-

> නෙවිච්ඡිතානිච්ඡිතන්තු, මබුද්ධියුපසප්පනෙ;
> මූලං විස්සමනත්ථන්තු, තමිච්ඡිතතමං සියා.

බ්‍රූසාසිනඤ්චාති චසද්දොපසඞ්ගහිතෙ දස්සෙතුමාහ-‘එව’මිච්චාදි, එත්ථ ගාමදෙවදත්තගග්ගානමකථිතසඤ්ඤා, අජාදයො ත්විච්ඡිතතමා, ආදිසද්දෙන ‘පත්ථෙති ගාවුං පුරිසං ද්විජො’ත්‍යාදයො සඞ්ගහිතා, නයතිනී=පාපුණනෙ, වහති වහ=පාපුණනෙ, හරති හර=හරණෙ, ජයතිජි=ජයෙ, සබ්බත්ථලෙව එත්තෙ අයාදෙසෙ ච රූපං, දණ්ඩ=දණ්ඩනෙ චුරාදිත්තා ණිම්හි රූපං, අථ ‘‘අධිසීට්ඨාසානං කම්මං’’ත්‍යාදිනා (1-4-46) තෙන තෙන කම්මසඤ්ඤං විධාය ‘පඨවිං අධිසෙස්සතී’ති ආදො (තත්ථ) තත්ථ ‘‘කම්මෙ දුතියා’’ති (2-3-2) දුතියා විධීයතෙ තෙහි තෙහි සත්ථ කාරෙහි, සබ්බත්ථෙවෙත්ථ ලොකස්ස කම්මවචනිච්ඡාති කමෙනෙතංඤ්ඤසඤ්ඤාපුබ්බකං කම්මමුපදස්සෙන්තො ආහ-‘අධිපුබ්බ’ඉච්චාදි, යාය වත්තිච්ඡාය දුතියා සියා තාය වත්තිච්ඡාය කම්මතා කථංභිනාමාති සම්බන්ධො, නෙව උපලබ්භන්තීති කදාචිකස්සචි සියාති සම්බන්ධො, පයතිතබ්බන්ති සුත්තන්තරමාරබ්භනීයං, තත්ථෙවං කිං භවතො මනසි දොසධිජම්භනෙනාති අත්ථො, ධම්මෙති එත්ථාපි එවං සද්දං යොජෙත්වා අත්ථො වෙදිතබ්බො, යථා ආධාරෙ කම්මවචනිච්ඡා, තථෙහාපි ආධාරවචනිච්ඡාති අත්ථො, තෙනෙවාහ-‘ධම්මෙති ආධාරවචනිච්ඡා’ති, ධම්මෙ අභිනිවිසතෙති සම්බන්ධො, එවංසද්දසමානත්ථත්තා තථා සද්දස්ස තදත්ථානුසාරෙනෙව විඤ්ඤායතීති තථාසද්දස්ස අත්ථො විසුං න වුත්තො, පානඤ්ච ආචාරොච පානාචාරං, තංපානාචාරමස්ස ආධාරස්ස තස්මිං තප්පානාචාරෙ, පානත්ථාචාරත්ථධාතුසම්බන්ධී යො නදාදි කො ආධාරො සො පානාචාරවායෙවාති ආහ- ‘පානත්ථාචාරත්ථානං ධාතූනමාධාරෙ’ති , කෙසඤ්චීති අනියමෙන කෙසඤ්චි සද්දසත්ථකාරානං, එත්ථාති එතස්මිං ආධාරවචනිච්ඡාපක්ඛෙ, පතිපරීහි භාගෙවෙත්‍යවසිද්ධාති ඉමිනා පතිසද්දස්ස ධාතුනා අයුත්තතං දස්සෙති... යදි යුජ්ජෙය්‍ය ඡට්ඨීයාභාවා, තෙනාහ-‘යදාත්වි’ච්චාදි, වුත්තියං තෙනාති තසද්දෙන, අපිසද්දොපසඞ්ගහිතං තතියම්පි ගහෙත්වා වාචාති බහුවචනනිද්දෙසො.

3. කාල

යදා කාලද්ධානමිච්චාදිනා‘මාසමාසතෙ කොසං සයති’ච්චාදො අකම්මකෙහිපි යොගෙ කාලභාවද්ධදෙසානං පරෙහි කම්මත්තමනුඤ්ඤාතන්ති ච, යදාත්විච්චාදිනා තු කිරියාව සබ්බෙනසබ්බං න සූයති, තථා සති කුතො ච

කම්මත්තන්ති තෙහෙව වුත්තන්ති ච දස්සෙති, ගම්ම මානකිරියායොගොපි න නිස්සිතො... මාසමාසතෙච්චාදීසු ආසනාදි [ආසනාදීසු (පොත්ථකෙ)] කිරියානං මාසාදියොගො විය කල්‍යාණමිත්තගුණාදියොගො ච ලොකස්ස පතීතිපඨමුපයාතීති, න සිජ්ඣතීති කිරියා න හොන්ති ගුණදබ්බානීති කිරියාසම්බන්ධාභාවා කම්මත්තාභාවොති න සිජ්ඣති, ගුළෙන මිස්සා ධානා භජ්ජිතයවා ගුළධානා. අජ්ඣයනකිරියාය පබ්බතෙන ච මාසකොසානං සාකල්ලෙන සම්බන්ධාභාවා අච්චන්තසංයොගාභාවොති මාසස්සාතිආදීසු න දුතියා. පුබ්බණ්හෙ සමයන්ති ඉමිනා පුබ්බණ්හෙ සමයොති සත්තමීආමාදිසමාසං දස්සෙති, අච්චන්ත මෙවාති ඉමිනා සමයස්ස සාකල්ලෙන විහරණකිරියාය සම්බන්ධමාහ, යංසමයං කරුණාවිහාරෙන විහාසි, තං එකංසමයන්ති සම්බන්ධො, උපසඞ්කමනකිරියායච්චන්තමෙව යුත්තොති ඉමිනා නිවාසනවිහරණ කිරියාභිපි පුබ්බණ්හසමයාදීනමච්චන්තමෙව යුත්තතං උපලක්ඛෙති, පකාරන්තරෙනාපි සිද්ධියමාසඞ්කමුබ්භාවයති 'යදා ත්වි'ච්චාදිනා, විභත්තියා විපල්ලාසො යථාපකතමතික්කම්ම අඤ්ඤථා භවනං, ඉධ පන සත්තමී යම්පත්තායං සත්තම්‍යත්ථෙ බාහුලකෙන ''කම්මෙ දුතියා''ච්චෙව දුතියාප්පත්ති.

තතියාභිමතාති ''අපවග්ගෙ තතියා''ති (2-3-6) වචනෙන පාණිනියානංපපඤ්චත්තමභිමතා, කථම්පන කාලද්ධානං කරණත්තමිච්චාසඞ්කිය කරණත්තමෙසම්පටිපාදෙන්තො ආහ-'තථාපි'ච්චාදි, තථාපීති වුත්තක්කමෙන කරණත්තසම්භවා තතියාය විජ්ජමානායපි, සියාති තතියා සියා, තඤ්චාති තං කරණඤ්ච. කාරකමජ්ඣෙති එත්ථ ඡට්ඨී සමාසො කාරකසද්දෙන ච සත්තිකාරකං ගහිතන්ති (ආහ) 'ද්වින්නං කත්තුසත්තීනං මජ්ඣෙ'ති, අභින්නස්සාපි හි එකස්ස දෙවදත්තාදිකත්තුනො භින්නානං තංසමවෙතානං කත්තුසත්තීනං මජ්ඣෙ කාලද්ධානානි, සත්තිභෙදමෙව බ්‍යඤ්ජයමාහ-'තථාහි'ච්චාදි, එකත්ථාති එකස්මිං දෙවදත්තෙ, ද්වීහෙතීතෙ (භුඤ්ජික්‍රියා) සාධනන්ති සම්බන්ධො, ද්වින්නං අහානං සමාහාරො ද්වීහං තස්මිං. ඉසුමසතීති වා, ඉසුම්හි ආසො අස්සෙති වා නිප්ඵන්නෙන ඉස්සාසසද්දෙන ගම්මමානං කිරියං දස්සෙති 'ඉස්වසනෙ'ති, නන්විච්චාදි චොද්‍යං, ධනුපඤ්චසතං කොසො, එවමඤ්ඤතෙච්චාදි පරිහාරො, ඡට්ඨියාසම්පත්තායන්ති කොසස්සෙකදෙසෙති එවං ඡට්ඨියා සම්පත්තායං, මුත්තසංසයෙනෙදං සමානන්ති මුත්තො සංසයො යස්මිං අවධ්‍යාදො තෙනෙතං තුල්‍යන්ති අත්ථො. වුත්තියං අභිමතාති ''සත්තමී පඤ්චමියො කාරකමජ්ඣෙ''ති (2-3-7) වචනෙන සත්තමීපඤ්චමියො පපඤ්චත්තමභිමතා, ද්වීහෙ භුඤ්ජිස්සතීති ද්වීසු දිවසෙසු ගතෙසු භුඤ්ජිස්සතීති අත්ථො, ''යබ්භාවො භාවලක්ඛණ''න්ති (2-36) සත්තමී, සකසකකාරකවචනිච්ඡායෙවාති හි ඉදං බාහුල්ලං නිස්සාය වුත්තං, ද්වීහා භුඤ්ජිස්සති කොසා විජ්ඣතීති ද්වීහා නික්ඛම්ම භුඤ්ජිස්සති, කොසා නික්ඛම්ම යීතං ලක්ඛං විජ්ඣති උපාත්තවිසයො-යමවධි, කොසෙ විජ්ඣතීති කොසෙ යීතං ලක්ඛං විජ්ඣතීති අත්ථො.

4. ගති

කතවත්ථසමාසාති කතො වත්ථසමාසො යෙසු තෙ තථා වුත්තා, අඤ්ඤපදත්ථවුත්තයොති අඤ්ඤපදත්ථෙ වුත්ති යෙසන්ති බ්‍යධිකරණඤ්ඤපදත්ථසමාසො, වත්තසමාසෙ ගත්‍යාදීනං විසුංවිසුං පධානත්තා තෙහි පරං පයුජ්ජමානො අත්ථසද්දො ගත්‍යාදීහි පච්චෙකමභිසම්බජ්ඣතීති මඤ්ඤතෙ, අථ සුත්තෙ 'පයොජ්ජෙ'ඉච්චෙතාවතාවුච්චමානෙ පයොජ්ජො සයං කත්තාති කථං විඤ්ඤායති යෙන 'පයොජ්ජෙ කත්තරී'ති විවරණං කතමිච්චාසඞ්කියාහ-'ගත්‍යාද්‍යත්ථ'මිච්චාදි, ආදිසද්දෙන බොධා දීනං ගහණං, තක්කිරියාසමත්ථොවාති තස්සා ගත්‍යාදිකාය කිරියාය සමත්ථො එව නියුජ්ජතෙති සම්බන්ධො, කිරියාකරණෙ සමත්ථො නාම කත්තාවාති ආහ-'සොව කත්තා'ති. දුතියාය සිද්ධායාති වක්ඛමානනයෙන පයොජ්ජස්ස කත්තුනො කම්මත්තසිද්ධියා ''කම්මෙ දුතියා''ති සුත්තෙනෙව කම්මෙ දුතියාය සිද්ධාය. කිං ලක්ඛණො-යං නියමො යදත්ථම් දමාරභීයතිච්චාහ-'ගත්‍යාද්‍යත්ථාන'මිච්චාදි, පච්චුදාහරීයිස්සතෙ 'එතෙසමෙවෙ'ච්චාදිනා, තථාවාබ්භුපගමෙ, පයොජ්ජො කත්තා න කම්මං ත්‍යබ්භුපගම්ම පයොජ්ජෙ කත්තරී'ති විවරිතන්ති අත්ථො, සාමත්ථියම්පනඉච්චාදිනා සාමත්ථියසරූපමාහ, ගති ආද්‍යත්ථානන්ති පදච්ඡෙදො, නියුජ්ජමානො පයොජකබ්‍යාපාරසඞ්ඛාතාය කිරියාය සම්බන්ධියමානත්තා කම්මභූතොව භවතීති අත්ථො, අයමෙත්ථාධිප්පායො ''ගමනාදිකිරියාය සාධනත්තා යදිපි පයොජ්ජො කත්තා, තථාපි සො පයොජකෙන ගමනාදීසු බ්‍යාපාරියමානො පයොජකස්ස බ්‍යාපාරලක්ඛණාය කිරියාය සම්බන්ධියමානො යදි කම්මං න හොති අඤ්ඤථා කිං හොතීති අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණෙන සාමත්ථියෙන කම්මභූතොව හොති''ති [(අත්ථො) (පොත්ථකෙ)] ( ), පතීයතෙති ඉමිනා පතීතිවසෙනෙවාස්ස කම්මතා, සභාවතො තු පයොජ්ජො කත්තාවාතිපි ඤාපෙති, පයොජකොති සබ්බත්ථ දෙවදත්තාදිකො විඤ්ඤෙය්‍යො, අත්ථගහණස්සාති ''සද්දාකම්මකභජ්ජාදීන''න්ති අවත්වා ''සද්දත්ථාකම්මකභජ්ජාදීන''න්ති අත්ථග්ගහණස්ස, බොධත්ථස්ස උදාහරණන්ති සෙසො, නනු වචනප්පයොජනං දස්සයතා වචනමෙවොපදස්සිය පඤ්හො කාතබ්බො, අථ 'එතෙසමෙවා'ත්‍යවිජ්ජමානෙනෙව කථං ත්‍යාසඞ්කියාහ 'එතෙසමෙවෙ'ච්චාදි, හෙට්ඨා වුත්තක්කමෙන නියමත්ථත්තා වචනස්ස එවකාරො ලබ්භති, සම්බන්ධිවචනත්තා එතසද්දස්ස තෙන යථාපයීතා ගත්‍යාදයොව විසෙස්සභූතා සඞ්ඛෙපෙන පරාමසීයන්තීති එතෙ සමෙවාති කතන්ති මඤ්ඤතෙ [එවොසඤ්චාති මඤ්ඤතෙ (පොත්ථකෙ)], (ගච්ඡති දෙවදත්තොති...පෙ.... නහොතීති) ඉමිනා ඉමමත්ථඤ්ච ජොතෙති ''යදිපි කිරියාභිසම්බන්ධා පයොජ්ජස්ස විය කත්තුනොපි කම්මත්තම්පසජ්ජති, තථාපි පයොජ්ජෙති වුත්තත්තා කත්තරි දෙවදත්තෙ දුතියා නප්පසජ්ජතී''ති, අභිමතාති ''ගතිබුද්ධ්‍යා''දි (1-4-52) සුත්තෙන පයොජ්ජස්ස කත්තුනො කම්මසඤ්ඤං විධාය තස්මිං පයොජ්ජෙදුතියාභිමතා, චරහිසද්දො පුච්ඡායං, පයොජෙතීති අස්මිං උද්දෙසෙ තදා කථං භවිතබ්බන්ති සෙසොති යදාචරහිච්චාදිවාක්‍යස්සාවසානෙ පයොජෙතීති අස්මිං උද්දෙසෙ වචනසම්පෙ'තදා කථමභවිතබ්බ'න්ති පාඨසෙසො හොතීති අත්ථො වෙදිතබ්බො, යාවතාති තතියන්තපටිරූපකො නිපාතො, යස්මා දත්ථො වත්තතෙ, යස්මා දුතියා පප්පොති තස්මා 'යඤ්ඤදත්තෙනෙ'ති භවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො.

5. හරා

නියමෙනෙච්චාදිනා වචනාරම්භස්ස පයොජනමාහ, සාපි තතියාපි [දුතියාපිති වත්තබ්බ] යදාත්විච්චාදිනා හරති නාහාරත්ථෙ [නහරත්‍යත්ථෙ (පොත්ථකෙ)] තිපි විඤ්ඤාපෙති, උභයත්ථාති දුතියාය පත්තාය අප්පත්තාය ච, විභාසා විකප්පොති අත්ථො, කාරෙතිකර-කරණෙ, ලෙත්තායාදෙසාතිලත්ත එත්තඅයාදෙස්ස, වද-වචනෙ, අභිවදනමභිවාදො තං කරොතීති ''ධාත්වත්ථෙනාමස්මී''ති (5-12) ඉමිනා නාමධාතු 'අභිවාදි'තිසුත්තෙ නිද්දිට්ඨයොති ආහ-'අභිවාදිස්මා'ඉච්චාදි.

6. නඛා

ඛාදයති ආදයති ඛාද, අද=භක්ඛණෙ, අව්හාපයති ව්හෙ=අව්හානෙ ආපුබ්බො, ''පයොජකබ්‍යාපාරෙ ණාපිචෙ''ති (5-16) ණාපිම්හි පුබ්බසරලොපො, කන්දයති කන්ද=අව්හානරොදනෙසු.

''වහිස්සානියන්තුකෙ''ති ගණසුත්තෙ අයමෙත්ථො ''වහිස්සධාතුස්ස පයොජ්ජෙ කත්තරි නියන්තුරහිතෙ දුතියා න භවතී''ති, නියන්තා සාරථී කිරියාසිද්ධිං නියාමකොති වත්වා තමෙව පකාසෙතුමාහ-'කිරියඞ්ග'මිච්චාදි, කිරියඞ්ග කිරියොපකරණභූතං බලී බද්දාදිං කිරියාකාරණං, නියමෙත්වාති එකස්මිං කරණීයෙ කිරියා විසයෙ පතිට්ඨපෙත්වා, වාහයති භාරං දෙවදත්තෙනෙත්‍ථ හි දෙවදත්තො පඤ්ඤවා පුරිසො නියන්තාරමන්තරෙනෙව භාරං වහතීත්‍යනියන්තුකො කත්තා, වාහයති භාරං බලීබද්දෙ ඉච්චත්‍ර තු බලීබද්දා නියන්තා රමන්තරෙන න වහන්තීති සනියන්තුකා.

''භික්ඛිස්සාහිංසාය''න්ති ගණසුත්තස්සායමත්ථො ''භක්ඛිස්සාහිංසත්ථස්ස පයොජ්ජෙ කත්තරි දුතියා න භවතී''ති, අථ කථමෙත්ථ හිංසත්ථතා භක්ඛිස්ස හිංසා හි චෙතනාවති සම්භවති, න චෙත්ථසස්සං චෙතනාවන්තන්ති ආහ-'සබ්බෙ'ඉච්චාදි, සබ්බෙති රුක්ඛාදයො, භාවා පදත්ථා, ඉදානි සබ්බදස්සනානුකූලහිංසත්ථතමුපදස්සෙතුමාහ-'යදිවෙ'ච්චාදි, නනු බුද්ධවචන නිස්සිතමිදං බ්‍යාකරණං, තථා සති සම්මතමෙවෙ-ත්ථො-පදස්සෙත්වා ගන්තබ්බං කින්නාමාඤ්ඤදස්සනොපගතාධිරෙනාති තුණ්හී හොති නික්කාරණිස්සා [නික්කම්මිස්සා (පොත්ථකෙ)] භවතො-පායොති විඤ්ඤායති, පරත්ථානුබද්ධකිච්ඡං පන මහාපුඤ්ඤපඤ්ඤා න කිඤ්චි විය මඤ්ඤන්ති, හොති (හි) එතෙන පරත්ථො ''මතන්තරෙපි සිද්ධි සිස්සානං, තංතං මතඤ්ඤුනො වා කදාචි කරහචි යදිදමවලොකෙය්‍යුං තෙ චෙත්ථාවතාරං [චෙත්ථකාරං (පොත්ථකෙ)] ලභෙය්‍යුං එතාදිසො ච පඤ්ඤවා පටිලද්ධබුද්ධවචනප්පසාදො'ති තදවතාරෙන ච බුද්ධෙ භගවති කමෙන දළ්හං පසාදං පටිලභෙය්‍යු''න්ති, එවමෙවං තත්ථ තත්ථ තංතංබ්‍යාකරණොදාහරණප්පසඞ්ගෙපි තදනුසාරෙනෙව තන්තංපයොජනං වෙදිතබ්බං, න නිරත්ථකකථාපසුතො-යමාචරියොති.

දුහාදීනං තො‍යවමාදො අම්හාකම්පරමගුරුනා රතනමතිපඤ්චිකාලඞ්කාරාදිකාරෙන නානාකාරසාරත්ථවෙදවෙදිතු [වෙදාවෙදිත (පොත්ථකෙ)] මහාපඤ්ඤාපාටවානං පඤ්ඤවන්තානං සාමිනා මහාසාමිනා සම්බුද්ධසාසනරතනවරොපකාරකෙන 'ඉදමෙත්ථ විචාරණීයං'ත්‍යභිධාය නානාමතන්තරමාකඞ්ඛීය බහුං සම්පවෙදිතමත්ථී, මයම්පනෙත්ථ ආචරියෙනාධිප්පෙතමත්තමෙවාලම්බ අත්ථම්ප කාසයිස්සාම. සත්‍යප්‍යනෙකදස්සනභෙදෙ සිට්ඨප්පයොගානුසාරෙන යත්ථ පධානෙකම්මනිත්‍යාදිප්පභුතයොදිස්සන්ති, යත්‍ර ත්වප්පධානෙත්‍යාදී, යත්‍රොභයත්‍රාපි, තංසබ්බමිහ භස්සකාරාද්‍යනුමතක්කමෙන පටිපාදයමාහ-දුහාදීන'මිච්චාදි, එත්ථාදිසද්දො පකාරවාචී, තෙන යාචිප්පභුතයො ගය්හන්ති, කම්මද්වයයුත්තානන්ති නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී, තෙන කම්මද්වයයුත්තානං මජ්ඣෙ දුහාදීනමප්පධානෙපි ගවාදො කම්මෙ ත්‍යාදිප්පභුතයොති යොජනා . ඉච්චාදිතිආදිසද්දෙන 'අවරුන්ධති වජං ගාවං අවරුන්ධීයතෙ වජං ගො'ඉච්චාදීනං පරිග්ගහො, ගමනාද්‍යත්ථාන මිත්‍යාදිසද්දෙන බොධත්ථාදීනං ගහණං. ගමීයතෙ ගාමො දෙවදත්තන්ති එත්ථ කථං පයොජත්තසම්භවොති ආහ-'පුරිසෙ'ච්චාදි, යජ්ජපි ගාමො තුණ්හී හොති නිබ්‍යාපාරත්තා පුරිසොව තු ගමනකිරියං නිප්ඵාදෙති, තථාපි පුරිසස්ස ගමනකිරියාය යංඵලප්පත්තිලක්ඛණං, තමුභින්නම්පි ගාමපුරිසානං සමානන්ති පුරිස කිරියාතුල්‍යඵලත්තා ගාමොපි ගමනකිරියාය කත්තුබ්‍යපදෙසෙ කාරණං භවතීති අධිප්පායො, තථාහි ගාමං ගච්ඡන්තො කොචි ගාමෙ ආසන්නෙ සති වදති 'ආගතො ගාමො පත්තො ගාමො'ති, අතොඤ්ඤෙසන්ති යෙ කම්මද්වයයුත්තා දුහාදයො ගමනාද්‍යත්ථාවොදාහටා, එතෙහි අඤ්ඤෙසං, පධානෙ කම්මෙහි අජාදිම්හි පධානෙ කම්මෙ, පධානත්තම්පන අජාදීනං කිරියාය පයොජනත්තා, අජාද්‍යත්ථා හ්‍යානයනකිරියාරභ්‍යතෙ. අයම්පනෙත්ථ සඞ්ගහො-

''දුහි යාචි රුධි පුච්ඡි, භික්ඛි චි බ්‍රූවි සාසි ච;
ජි දණ්ඩි පත්ථි මන්ථි ච, ධාතු හොන්ති දුහාදයො.

ගත්‍යාදිසුත්තපඨිතා, ගත්‍යාද්‍යත්ථා භවන්ති තෙ;
නීවහහරකසාච, නීවහාදී භවන්ති තෙ.

ද්විකම්මකෙසු චෙතෙසු, අප්පධානෙ දුහාදිනං;
ත්‍යාදිප්පභුතයො හොන්ති, පධානෙ නීවහාදිනං;

උභයත්ථ පයොගානු, සාරා ගත්‍යාත්ථආදිනං''ති.

පයොගො පන සම්බන්ධචින්තායම්හ ච වුත්තානුසාරෙන සබ්බථා විඤ්ඤෙය්‍යා.

7. ධාත්‍වාදි

පුබ්බෙ කිරියානිස්සයෙන [කාරකනිස්සයෙන (පොත්ථකෙ)] දුතියාය විහිතත්තා ආහ 'ඉදානි'ච්චාදි, ධිසද්දස්ස අත්ථප්පධාන නිද්දෙසෙන වා ආදිසද්දෙන වා 'හා දෙවදත්ත'න්තිපි හොති, හා දෙවදත්තදුක්ඛන්ති තු දුක්ඛෙන යොගා දෙවදත්තෙන න යුත්තො හොතීති පය්‍යාවාමන්තණෙ. නනුච අන්තරාසද්දෙන යොගෙ යථාරාජගහනාලන්දාහි දුතියා [(තථා)] අන්තරා ච රාජගහං අන්තරා ච නා ලන්ද(න්ති තථා) අන්තරාමග්ගෙති එත්ථ මග්ගතොපි [අන්තරාමග්ගතොපි] කස්මා න දුතියාති තෙනායොගා, යෙසඤ්හි තංමජ්ඣං තෙ තෙන යුජ්ජන්තීති තෙහියෙව දුතියා, අථවාබ්භුපගතෙපි තංයොගෙ තංසම්බන්ධීයෙව මග්ගොති මුඛ්‍යත්තා තතො [සබ්බස්ස (පොත්ථකෙ)] න දුතියා, අත්‍රාපි ඡට්ඨීයෙව පප්පොති අන්තරා තඤ්ච මඤ්ච කමණ්ඩලුඉති, තව මම මජ්ඣෙ කමණ්ඩලුත්‍යත්ථො, අථ කමණ්ඩලුසද්දතො දුතියා කස්මා න භවති සතිප්‍යන්තරෙන යොගෙ තස්ස පධානත්තා, තථාහි කමණ්ඩලුනො සකත්ථා පවත්ති, තුම්හම්හානන්තු පරත්ථා-කමණ්ඩලුවිසෙසනත්තෙන තෙසං පවත්තත්තා, තත්‍ර කමණ්ඩලුනො සකත්ථෙ වත්තමානත්තා පධානත්තෙනාවතත්තා පාටිපදිකතො අච්චුතත්තා පරත්තා පඨමෙව භවතීති ජිනින්දබුද්ධිනා්‍යාස. නින්දාදි ලක්ඛණස්ස සම්බන්ධස්ස සබ්භාවා සබ්බත්ථ සම්බන්ධඡට්ඨීයා සම්පත්තායං වචනං, ආකතිගණො-යං.

8. ලක්ඛණී

ලක්ඛණාදීස්වත්ථෙසුති නාමස්සා [කස්සා (පොත්ථකෙ)] යමත්ථනිද්දෙසොති ආහ 'අභිනායො යුත්තො'ච්චාදි, තෙනාති අභිනා යුත්තස්සාත්ථනිද්දෙස කාරණෙන, ලක්ඛණසද්දෙන හෙතු වත්තුම්ච්ඡිතොති ආහ-'තත්ථෙ'ච්චාදි, දුවිධො හෙතු, වුත්තඤ්හි සුබොධාලඞ්කාරෙ ''ජනකො ඤාපකො චෙති, දුවිධා හෙතවො සියු''න්ති (252), සමුපලක්ඛයතීති සමුපලක්ඛණං, සඞ්කෙතමත්තං ඤාපකං, න තු ජනකං, සඞ්කෙතොපි ලක්ඛණමුච්චතෙ ලක්ඛීයතෙ කාරියමානෙනාති කත්වා, ජනකස්සාප්‍යත්‍ර ලක්ඛණත්තෙන ගහණෙ පයොජනං ''අනුනා'' (2-10) ඉච්චත්‍ර දට්ඨබ්බං. කඤ්චිපකාරන්ති ඉමිනා ඉත්ථංසද්දස්ස අත්ථං වදති. පත්තොති ඉමිනා භූතසද්දස්ස, එත්ථ හි භූධාතු පත්තියං වත්තතෙ, රුක්ඛොලක්ඛණන්ති රුක්ඛො ඤාපකහෙතූති අත්ථො... රුක්ඛෙන විජ්ජුයා ඤාපීයමානත්තා, ආචරියජිනින්දබුද්ධි පන අඤ්ඤථා වණ්ණයති, තස්සෙදං මතං-

> ක්‍රියාය ජොතකො නායං, සම්බන්ධස්ස න වාචකො;
> නාපි ක්‍රියන්තරාපෙක්ඛී, සම්බන්ධස්ස තු භෙදකොති.

අයමෙත්ථ අත්ථො ''අයමභි අභිනන්දතිත්‍යාදීසු විය කිරියාය ජොතකො න හොති, ඡට්ඨී විය සම්බන්ධස්ස වාචකො න හොති, නික්කොසම්බීත්‍යත්‍ර ගමනකිරියාපෙක්ඛී නිසද්දො විය නාපි කිරියන්තරා පෙක්ඛී, කිඤ්චරහි සම්බන්ධස්ස තු භෙදකො විසෙසකො භවතී''ති තමුපදස්සෙතුමාහ-'අඤ්ඤෙ ත්වි'ච්චාදි, එත්ථ ඉතිසද්දො නිදස්සනෙ, රුක්ඛම්පත්වා විජ්ජොතතෙ ඉතිඑවං පත්තිකිරියාය පත්වාතිවුත්තරුක්ඛපාපනකිරියාය ජනිතොති අත්ථො, තථාහි රුක්ඛස්ස විජ්ජුයා පාපනාභාවෙ විජ්ජුයා ලක්ඛියාය තල්ලණස්ස ච රුක්ඛස්ස යො ලක්ඛියලක්ඛණභාවො සම්බන්ධො, සො කෙන සම්පාදිතො භවෙය්‍ය, නනු සම්බන්ධෙ අභිනා ජොතීයමානෙ රුක්ඛස්ස ලක්ඛණවුත්තිතා කථං ජොතීයතීති ආහ-'ලක්ඛණත්ථොව විසයභාවෙනා'ති, තථාචෙත්‍යාදිනා තස්මිං පක්ඛෙ සම්භාවිතං දොසමුබ්භාවයති, තත්‍රාය මිච්චාදිනා යථාවුත්තදොසපරිහාරාය පරෙහෙවාභිධීයමානම්පරිහාරමාහ, පරිහාරොපදස්සනෙනාස්සාපි පක්ඛස්සාදුට්ඨතාඛ්‍යාපනෙනෙසොපි පක්ඛො-බ්භුපගතොත්‍යවසෙය්‍යො, අතොයෙවුපරි යථාවුත්ත පක්ඛනිස්සයෙනෙව ඛ්‍යාඛ්‍යායතෙ, දෙවදත්තස්ස සාධුත්තසඞ්ඛාතඉත්ථම්පකාරප්පත්තියා විසයභාවෙනාවට්ඨිතා මාතා තත්ථ වත්තති නාමාති ආහ-'මාතුයා'තිආදි, මාතා ච ඉත්ථම්භූතෙ පවත්තා විසය භාවෙන දෙවදත්තො ච තත්ථ විසයීභාවෙන, තෙසඤ්ච විසයවිසයීභාවලක්ඛණො සම්බන්ධො ඉත්ථම්පත්තිලක්ඛණාය කිරියාය ජාතො, සො මාතුසම්බන්ධො හොති කාරණවසෙන, සොචාභිනා ජොතීයතීති මාතු තෙනාභිනා යොගොති ආහ-'ය්වාය'ච්චාදි, මාතුසම්බන්ධොඉති යොජනා, ඉත්ථම්පත්තියාති ඉත්ථම්පත්තිලක්ඛණාය කිරියාය කරණභූතාය, එවං මඤ්ඤතෙ ''කිඤ්චාපි සො සම්බන්ධො දෙවදත්තෙනාප්‍යවිනාභාවීති තස්ස සොභිනා ජොතීයතෙ, තථාපි මාතුසම්බන්ධොභිනා ජොතීයතීති 'මාතු තෙන යොගො'ති ච (වුච්චති)... සද්දසත්තියා තග්ගතායෙව දුතියාය උභයගතස්සාපි සම්බන්ධස්ස ජොතනතො''ති රුක්ඛො රුක්ඛො තිට්ඨතීති සම්බන්ධො, ඨිතිම්පටිච්චාති ඨිතින්නිස්සාය එසං රුක්ඛානං යො ච සම්බන්ධොති යොජනා, රුක්ඛානන්ති ඉමිනා රුක්ඛා කිරියාය පරෙ සම්බන්ධිනොති ඤාපෙති, ඨිතිම්පටිච්චාති ඉමිනා පන තිට්ඨතිසද්දවචනීයා සාධ්‍යරූපා ඨිතිකිරියා රුක්ඛතො පරෙ සම්බන්ධීති, අචෙතනානං රුක්ඛානමපෙක්ඛාවිරහෙපි ලොකම්පතීතිවසෙන 'පිපතීසා'දීනං විඤ්ඤායමානත්තා විඤ්ඤායමානයථානාපෙක්ඛණකිරියායසාධ්‍යසාධනලක්ඛණො සම්බන්ධො ජාතොති විඤ්ඤෙය්‍යං, සො ච රුක්ඛසම්බන්ධො-භිනා ජොතීයතීති ආහ-'සො'තිආදි, ද්විබ්බචනෙනෙව ජොතනීයාති විච්ඡත්ථෙ වුත්තිමත්තෙ සතීපි විභත්තියා [විච්ඡත්ථෙ වුත්තිමත්තෙත්‍යාදිවචනං විචාරෙතබ්බංවිතත්තියා අභිසද්දස්සච විච්ඡත්ථෙ වුත්තියා අභාවා, ලක්ඛණිත්ථම්භූති හි පකතිවිසෙසනං] ජොතෙතුමසමත්ථත්තා විච්ඡාය ජොතනාය ද්විබ්බචනං කත්තබ්බමෙවාති අධිප්පායො.

9. පති

උපාදියමානොති අබ්භුපගම්මමානො, යදි පන උපාදියමානො භාගො, අනුපාදියමානො කථන්ති ආහ-'යො පනා'තිආදි, තගරකුට්ඨා ගන්ධබ්බවිසෙසා, මමාභජතීති මං ආභජති, මම කොට්ඨාසො හොතීති අධිප්පායො.

10. අනු

නතුලක්ඛණන්ති සච්චකිරියා වුට්ඨියා හෙතු හොති, න තු සඞ්කෙතොති අත්ථො, හෙතුත්තා ලක්ඛණත්තාභාවෙ සච්චකිරියාය කථං ලක්ඛණෙ දුතියාති හෙතුත්තෙපි ලක්ඛණත්තමස්ස සාධෙන්තො සාධම්මපයොගෙනාන්වයමාහ-'යං සකිම්පි'ච්චාදි, එත්ථ හි ලක්ඛණං සච්ච කිරියාති පටිඤ්ඤා, [පක්ඛො (පොත්ථකෙ)] සකිම්පි නිමිත්තතාය කප්පනත්තාති හෙතු, යං සකිම්පි නිමිත්තතාය කප්පතෙ තම්පි ලක්ඛණං භවති, යථා'අපි භවං කමණ්ඩලුපාණිං සිස්සමද්දක්ඛී'ති සාධම්මපයොගෙනාන්වයො දට්ඨබ්බො, කප්පතෙති සමත්ථොති අත්ථො, කමණ්ඩලු පාණිම්හි අස්සෙති කමණ්ඩලුපාණී, අපීති පඤ්හෙ, කදාචි කෙනචි කමණ්ඩලුපාණීසිස්සො දිට්ඨො සො තමෙව දස්සනං ලක්ඛණං කත්වා පුච්ඡති 'අපි'ත්‍යාදිනා, අථ යථා වුත්තෙන හෙතුනොපි ලක්ඛණත්තමත්තු තථාපි පරවිප්පටිසෙධෙන හෙතුම්හි තතියා කස්මා න සියාති චොදයමාහ 'න න්වෙවම්පි'ච්චාදි, පුබ්බවිප්පටිසෙධෙනාති අපවාදපුබ්බවිප්පටිසෙධෙන, තථාහි ඡට්ඨියා පවාදො හොති හෙතුම්හි තතියාවිධි... සම්බන්ධඡට්ඨියා පත්තාය හෙතුතතියාවිධානතො උපපදවිභත්තිවිධිපි ඡට්ඨියාපවාදො... සම්බන්ධවිසෙසාභිධ්‍යාත්තිහෙතුනොපපදෙන යොගෙ තස්මිංයෙව සම්බන්ධෙ විධානතො, තත්ථ හෙතුතතියාවකාසො 'ධනෙන කුල'න්ති, උපපදවිභත්තියාවකාසො 'රුක්ඛමනුවිජ්ජොතතෙ'ති, සච්චකිරියමනු පාවස්සීති තු හෙතුම්හි ලක්ඛණෙ-පවාදවිප්පටිසෙධෙ සති පුබ්බවිප්පටිසෙධෙන දුතියා භවති.

11. සහ

සහත්ථෙ-නුනො වත්තනෙ පබ්බතෙන යොගො කථන්ති ආහ'පබ්බතෙනෙ'ච්චාදි.

12. හීනෙ

විසයභාවෙනාතිආදිනා හීනත්ථෙති විසයසත්තමීත්තමාහ, විජානනප්පකාරමාහ-'හීනෙ'ච්චාදි, තෙනාති අනුනා, කථං තෙන යුත්තත්තං උක්කට්ඨස්සාති හීනුක්කට්ඨසම්බන්ධමුඛෙන විභාවෙන්තො'තත්ථා'තිආදිමාහ, තත්ථාති හීනෙච්චාදිනා වුත්තෙ තස්මිං, යතොති උක්කට්ඨසාරිපුත්තාදිකො, හීනොති පඤ්ඤවත්තාදි(තො නික්කට්ඨො, සො සාරිපුත්තාදිකො උක්කට්ඨො) හීනත්ථවිසයො ජායතෙ... තබ්බිසයෙ තස්ස උක්කට්ඨතා පත්තිතො, හීනුක්කට්ඨසම්බන්ධො පන අතිසායනාදිකාය කායචි කිරියාය කතොති දට්ඨබ්බං.

14. සත්ත

කින්තං ආධික්‍යමිච්චාහ- 'අධිකාධිකීසම්බන්ධො'ති, අධිකො අස්ස අත්ථීති අධිකී=ධාරී, අථාධිකීවිනිමුත්තෙ අධිකාධිකිසම්බන්ධො කථමවසීයතෙ නහ්‍යත්‍රාධිකී කොචි සූයතිච්චාහ-'නචිනෙ'ච්චාදි, ඉති සද්දො හෙතුම්හි යථාවුත්තසම්බන්ධසාධනො, තදොපසද්දෙනයොගොති තදා උපසද්දෙනාධිකිනොයොගොති අත්ථො. ද්විට්ඨත්තා සම්බන්ධස්ස අධිකස්සාප්‍යුපසද්දෙන යොගා තතොපි කස්මා න සත්තමීත්‍යාහ-'අධිකම්හාත්චි'ච්චාදි, යථා එකායෙව විභත්තියා උභයගතස්සාපි සම්බන්ධස්ස ජොතිතත්තා විජ්ජුසඞ්ඛාතලක්ඛියා සත්තම්‍යභාවො, එවම්ධා පීති පුබ්බෙ වුත්තසමාධිමතිදිසන්තො ආහ-'ලක්ඛිතා විය සත්තම්‍ය භාවො'ති, "මාණිකා චතුරොදොණා, ඛාරිත්ථී චතුමාණිකා".

15. සාමි

කින්තං සාමිත්තමිච්චාහ-'සස්සාමිසම්බන්ධො'ති, කාය කිරියාය ජනිතොති ආහ-'පරිපාලනාදිකිරියාය ජනිතො'ති, තඤ්චාති සාමිත්තාපෙක්ඛො නපුංසකනිද්දෙසො, සම්බන්ධස්සානෙකවිධත්තා ආහ'සබ්බත්ථ සම්බන්ධෙ'ති, ආඛ්‍යායතෙතීමස්ස අත්ථො විධීයතෙ ඤාපීයතෙති, දිට්ඨන්තො-පනීතොත්ථො සුඛෙන පටිපත්තුං සක්කාති පසිද්ධමනුවදියමානමප්පසිද්ධඤ්ච විධීයමානං දිට්ඨන්තමාහ-'යථා යො කුණ්ඩලී සො දෙවදත්තො'ති, කුණ්ඩලිත්තම්පසිද්ධං, දෙවදත්තත්තමප්පසිද්ධමිච්චාහ-'කුණ්ඩලිත්තානුවාදෙනෙ'ච්චාදි. යථෙවොභයාධිට්ඨානත්තෙප්‍යුපසජ්ජනතොව ඡට්ඨී 'රඤ්ඤො පුරිසො'ති, න විසෙස්සතො 'පුරිසස්ස රාජා'ති, තථා සම්බන්ධාභිධ්‍යඤ්ජනකෙනාධිනා යොගෙපි විසෙසනතොව භවති, නාඤ්ඤතොති ආහ-'තත්ථා'තිආදි. බ්‍යතිරෙකමාපාදීයතීති කාරකඡක්කතො බ්‍යතිරිත්තත්තා සම්බන්ධො බ්‍යතිරෙකො තං ආපාදීයති පාපීයතීති අත්ථො, උභයතොති සංතො සාමිතො ච, අධිබ්‍රහ්මදත්තෙ පඤ්චාලාති බ්‍රහ්මදත්තස්ස පඤ්චාලා සන්තකා [සාමිනො (පොත්ථකෙ)] ති අත්ථො, සන්තකා [සාමිනො (පොත්ථකෙ)] හි පඤ්චාලා, න සාමි [නසං (පොත්ථකෙ)], අධිපඤ්චාලෙසු බ්‍රහ්මදත්තොති පඤ්චාලානං බ්‍රහ්මදත්තො සාමීත්‍යත්ථො.

16. කත්තු

කිං ලක්ඛණො-යං කත්තාඉච්චාහ-‘කත්තරි’ච්චාදි, ගච්ඡති දෙවදත්තොච්චාදො කත්තරි පතිට්ඨිතං, පචතොයාදනං දෙවදත්තොච්චාදො කම්මෙ පතිට්ඨිතං කිරියං කරොතීති සම්බන්ධො, කරොතීති ච ඉමිනා අන්වත්ථ බ්‍යපදෙසොව සිද්ධො-යං කත්තු වොහාරොති ඤාපෙති, කෙනචි පයුජ්ජමානොපි සකෙ කම්මෙ සයමෙව පධානත්තමනුභවතීති‘පයුත්තො වා පධානභාවෙනා’ති වුත්තං හොති චෙත්ථ-

පධානතාය යො කත්තු, කම්මට්ඨං කුරුතෙ ක්‍රියං;
සා කත්තා නාමප්පයුත්තො, පයුත්තො වාතායං ද්විධාති.

තත්ථ පුරිසෙන කතන්ති අප්පයුත්තො, පුරිසෙන කරොති දෙවදත්තොති පයුත්තො, නනු කිරියා-යමබ්‍යවධානෙන කරණාධිකරණෙ හෙව සාධ්‍යතෙ කත්තාරා තු දූරට්ඨෙන, තථාසති කථමනෙකසාධනසාධනීයං කිරියං කත්තාව කරොති මුඛ්‍යභාවෙනාපරෙත්වමුඛ්‍යභාවෙනාති වුච්චතෙ-

කත්තුතොඤ්ඤෙසමුබ්භූතා‍්‍යා, විවිත්තාලොචනාදිනා [චවිවෙකෙච දස්සනාති වාක්‍යපදීයෙ, පවිවෙකෙච කාරකන්ථරාමභාවෙදිස්සහෙ කත්තරික්‍රියා අත්ථි භවති විජ්ජතිච්චාදො තිතටීකා, තතියපාථානංපාත 100, නංපාත 243];
දූරාදප්‍යුපකාරිත්තෙ, කත්තු වාත්තප්පධානතා.

අයමෙත්ථ අත්ථො ‘‘කත්තුනො සකාසා අඤ්ඤෙසං කරණාදීනං උබ්භූත්‍යා සම්භවෙනච, තථාහි පසිද්ධකරණසභාවොපි ඵරසු කත්තායත්තවුත්තිතායාධිකරණම්භ චති‘ඵරසුම්හි ඨපෙත්වා ඡින්දතී’ති, විවිත්තස්ස කරණාදීහි පුථබ්භූතස්ස, කත්තුනො කිරියාය ආලොචනෙන දස්සනෙන ච ‘දෙවදත්තො අත්ථි භවති විජ්ජතී’ති [වුථබ්භූතස්සානෙන ආලොචනෙන දස්සනෙනච කත්තුනොදෙවදත්තෙනදෙවදත්තං භවති විජ්ජතීති (පොත්ථකෙ)], ආදිසද්දෙන කරණාදිනො (තදධීන) පවත්තිආදීනං ගහණං, ඉමිනා කාරණෙන දූරතො උපකාරිත්තෙපි කත්තුයෙව සප්පධානතා සියා’’ති, පුනපි-

ථාල්‍යාදීනන්තු කත්තුත්තං, හොතෙවාචෙතනානපි;
යතො සද්දස්ස වුත්‍යත්ථෙ, මිච්ඡාභ්‍යාසෙන-නාදිනා.

අයමෙත්ථ අත්ථො ‘‘අචෙතනානම්පි ථාලීඅසිආදීනං කත්තුත්තම්භවති යථාවණ්ණිතසප්පධානත්තනිමිත්තාභාවෙපි, කස්මාති චෙ යතො කාරණා අත්ථෙ අත්තනො අභිධෙය්‍යොසද්දස්ස වුත්ති පටිපත්ති අනාදිනා මිච්ඡාභ්‍යාසෙනභවති තස්මා ථාල්‍යාදීනන්තිආදි පකතං, කිං වුත්තං හොති ‘‘අඤ්ඤථා සද්දත්ථො, අඤ්ඤථා සභාවත්ථො, න හි සද්දො බාහ්‍ය වත්ථුම්හි බ්‍යාපාරමාපජ්ජති, තථාහි–

අඤ්ඤථෙ වාග්ගි සංසග්ගා, දාහං දඩ්ඪොති මඤ්ඤති;
අඤ්ඤථා දාහසද්දෙන, දාහත්ථො සම්පතීයතෙ.

බාහ්‍යපදත්ථස්ස සභාවො විය හුත්වා මිච්ඡාභ්‍යාසෙන අනාදිනා පන පවත්තෙන බාහ්‍ය වත්ථූනි අවිජ්ජමානෙන කරණභූතෙන ථාල්‍යාදීනං කත්තුත්තං හොතී’’ති. අථ ච පන–

වත්තිච්ඡාදො පවත්තෙහි, සප්පධානත්ත හෙතුහි;
කත්තුධම්මෙහි වුත්තෙහි, කත්තා සද්දාව ඤායතෙ.
එකස්සාමුඛ්‍යවත්ථාහි, හෙදෙන පරිකප්පනෙ;
කම්මත්තං කරණත්තඤ්ච, කත්තුත්තං චොපජායතෙ.

වුත්තෙහීති ‘කත්තුතොඤ්ඤෙසමුබ්භූත්‍යා’ච්චාදිනා, සද්දාවාති සද්දෙ තෙධම්මා හොන්තු වා මා වා කත්තුසම්බන්ධියථාවුත්තධම්මවචනිච්ඡාය සද්දතොව කත්තා පතීයතෙ, නියමෙන න වත්ථුතොති අත්ථො, අමුඛ්‍ය වත්ථාහීති බුද්ධියා තදාකාරතාය පරිණාමාවත්ථාහි, හන්ත්‍යත්ත නාවත්තානන්ති එකස්සෙවාත්තනො කම්මත්තාදි ජායතෙ, අතොයෙවාච්චන්තමසන්තොපි අඞ්කුරො ජනනකිරියාය කත්තා භවති ‘අඞ්කුරො ජායතෙ’ති, වුත්තං හි–

පුරාසඤ්ජනිතො [පුරාසඤ්ජාතිතො] භාවා, බුද්ධයවත්ථානි බන්ධනො;
අවසිට්ඨො සතාඤ්ඤෙන, කත්තා භවති ජාතියාඉති.

සතා අඤ්ඤෙන දෙවදත්තාදිනා.

කින්තං කරණං නාමාති ආහ-‘යො පනා’තිආදි, යොති යො පදත්ථො, ඉමිනා ඉදං දීපෙති ‘‘කරණබ්‍යපදෙසාය සුත්තන්තරාභාවෙපි කරොත්‍යනෙනෙති කරණන්ත්‍යන්වත්ථතො පසිද්ධො-යං කරණවොහාරො’’ති, අත්‍රෙදං පටිභානං–

යං වත්තුමිච්ඡිතං කත්තු, ක්‍රියායච්චන්තසාධනං;
කරණන්තං ද්විධා හොති, බාහ්‍යබ්භන්තරභෙදතොති.

තත්ථ යංවත්තුමිච්ඡිතංත්‍යාදිනා ඉදං දස්සෙති-''න වත්ථුතො කිඤ්චි කරණං නාම අත්ථි, වචනිච්ඡාවසෙන පන පසිද්ධකරණානම්පි ඵරසුආදීනං 'ඵරසු ඡින්දති, ඵරසුම්හි ඡින්දතී'ති කත්තුඅධිකරණත්තස්සපි, පසිද්ධාධිකරණානම්පි තදනුත්තාදිවිසෙසසම්භවෙ ථාල්‍යා පචතී'ති කරණත්තස්සපි දස්සනතො වචනිච්ඡාතොයෙව කරණං කාරකං විඤ්ඤෙය්‍යා''න්ති, තඤ්ච දුවිධන්ති ආහ-'ද්විධා හොතී'තිආදි, තත්ථ අසිනා ඡින්දතීති බාහ්‍යං, චක්ඛුනා පස්සතීත්‍යබ්භන්තරං. කිරියානිමිත්තත්තා කාරකන්ති ඉමිනා කාරකසද්දස්ස නිමිත්තපරියායත්තමාහ. පකති යාභිරූපොච්චාදො කිරියායාවිජ්ජමානත්තා සම්බන්ධමත්තං විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධලක්ඛණා ඡට්ඨී සියා, සමෙන ධාවතීත්‍යාදො තු කිරියාය විජ්ජමානත්තෙපි කම්මත්තං වත්තුමිච්ඡිතන්ති දුතියා සියා, සමං ධාවති විසමං ධාවතීත්‍යත්ථො, තථා ද්විදොණෙනාති ද්වෙදොණෙ කිණාතීත්‍යත්ථො, පඤ්චකෙනාති පඤ්ච පරිමාණස්ස පඤ්චකො පඤ්චකං වග්ගං කත්වා පසවො කිණාති පඤ්චපඤ්ච කත්වා කිණාතීත්‍යත්ථොති වාත්තිකකාරෙන 'තතියා විධානායොපසඞ්ඛ්‍යානං'කතං, තං දස්සෙතුමාහ- 'පකතිආදීහී'තිආදි, යත්ථෙසංකරණභාවොති යස්සං කිරියායමෙ සම්පකත්‍යාදීනං කරණත්තං, තං කිරියං කථයතීති සම්බන්ධො, සබ්බස්සෙව පදත්ථස්ස සත්තාබ්‍යභිචාරතො ආහ-'භූ'ඉච්චාදි, පකතියාභිරූපොති සභාවෙනායමභිරූපො භවති, න තු වත්ථාලඞ්කාරාදිනෙත්‍යත්ථො, කරොතිස්ස ගම්මමානත්තෙ පන පකතියාභිරූපො කතොතිආදි, තදා කත්තරියෙව තතියා, යං යස්මා අඤ්ඤගොත්තො ගොතමො න හොති අතොච ගොතමො භවතීති සම්බන්ධො, නනුච ද්විදොණ පඤ්චකා කයම්පටිච්ච කම්මභූතා හොන්ති ද්විදොණාදිනා කෙයත්තා තතො කිමුච්චතෙ'කයම්පටිච්ච ද්විදොණපඤ්චකා කරණානි භවන්තී'ත්‍යා සඞ්කීයාහ-'තථාහි'ච්චාදි, ඉදං වුත්තං හොති-''ද්විදොණාදිසද්දෙන හි න ගය්හුපගං වත්ථුමුච්චති, තෙහි පන ද්විදොණාද්‍යත්ථං මූලං තාදත්ථියා භිහිතන්ති න වුත්තදොසාවසරො''ති.

17. සහ

යථාක්කමමාගමනකිරියාය ථූලත්තගුණෙන ගොමන්තදබ්බෙන ච සම්බන්ධං දස්සෙතුං 'තං යථෙ'ච්චාදිමාහ, උදාහරණමත්තං දස්සෙන්තොපි ඉමිනා අධිප්පායෙනාපි දස්සෙතීති වුත්තං 'සබ්බත්ථෙව වා'තිආදි, පුත්තෙන සහාගතොතිආදීසු ආගමනාදිකිරියම්පටිච්ච ද්වෙ කත්තාරො පධානාප්පධානවසෙන, තෙසු පධානෙ කාරියසම්පච්චයඤායෙන වා බහුලංවචනෙන වා පධානෙ කත්තරි පච්චයො, ඉතරෙ'කත්තරි තතියා'ත්‍යෙව තතියා සිද්ධා, තතො-යං වචනාරම්භො-නත්ථකොති මඤ්ඤමානොචො දෙති 'නන්වි'ච්චාදිනා, ත්තෙනාභිධීයතෙ පිතෙති පධානකත්තා, තුල්‍යොපි කිරියාසම්බන්ධෙ පිතාපුත්තානං පිතාත්‍ර පධානං සද්දචොදිතත්තා, පුත්තො-ප්පධානමසද්දචොදිතත්තා , සද්දබ්‍යාපාරාපෙක්ඛාය හි පධානාප්පධානාය වවත්ථානං, පිතුරෙවාත්‍රාගතාදිසද්දසාමානාධිකරණ්‍යා ආගමනකිරියා සම්බන්ධො සද්දෙනොච්චතෙ, නෙතරස්ස සද්දසත්තිසභාවතො, තථා විධා හි සද්දස්ස සත්ති යතො පිතුරෙවාත්‍ර කිරියා සම්බන්ධං සක්කොති පටිපාදෙතුං, න පුත්තස්ස, එවඤ්චාගතොච්චාදො එකවචනමුපජ්ජතෙ, අඤ්ඤථා හි බහුවචනං සියා, 'පිතා පුත්තා ආගතා'ති. (යදි) වුත්තනයෙන තතියා සිද්ධා 'සිද්ධෙ සත්‍යාරම්භො නියමාය වා විකප්පාය වා' න චෙත්ථ නියමො, නාපි විකප්පො, තතො කිමනෙන යොගෙනා ත්‍යාසයෙනාහ-'අප්පධානෙයෙව'ච්චාදි. නයිදමෙවමිච්චාදි පරිහාරො. සහභාවමත්තං වත්තුමිට්ඨං වාති යොජනා, සාමත්ථියාති භෙදාධිට්ඨානත්තා සහත්ථයොගස්ස පුත්තස්සාපි කිරියාභිසම්බන්ධො විඤ්ඤායති කථමඤ්ඤථා සහත්ථයොගො සියාති ඉමිනා අත්ථ බලෙන. අත්ථග්ගහණන්ති සුත්තෙ ''සහත්ථෙනෙ''ති අත්ථග්ගහණං. පරියායත්ථන්ති පරිතො අයන්ති අවගච්ඡන්ති අත්ථමනෙනෙති පරියායො අත්ථො පයොජනං යස්සාති විග්ගහො, එත්ථ ච පරියායත්ථමෙවාති නාවධාරණං, අතොයෙව විනාපි සහසද්දප්පයොගං තප්පරියායප්පයොගං වා සහත්ථෙන යොගෙ විධානතො අසත්‍යපි සහාදිසද්දප්පයොගෙ යත්ථ තදත්ථො ගම්‍යතෙ තත්ථාපි භවත්‍යෙව තතියා… ගම්‍යමානෙන සහත්ථෙන යොගා, යථා''ස්‍යාදි ස්‍යානෙ''ති. (3-1) සහ පරියායෙනාති සහසද්දස්ස පරියායතො. විසෙසානුපාදානතොති ''සහයුත්තෙ-ප්පධානෙ''ති (2-3-19) පාණිනීය සුත්තෙ විය අප්පධානෙති විසෙසස්සානුපාදානතො.

18. ලක්ඛණෙ

ලක්ඛීයත්‍යනෙනාති ලක්ඛණං සඞ්කෙතො, කින්තං කමණ්ඩලුප්පභූති, අත්ථෙ කාරියස්සාසම්භවා තංවාචීහි විභත්තීති මඤ්ඤමානෙන යංවිවරණං කතං 'ලක්ඛණෙ වත්තමානතො'ති, තමුල්ලඞ්ගියාත්ථං වදති 'යො අත්ථො'ඉච්චාදි, වත්තමානතොති විඤ්ඤායති… නාමස්මා පච්චයවිධානප්ප සඞ්ගතො, උපාත්තොති ගහිතො. කඤ්චිප්පකාරමාපන්නස්ස ලක්ඛණෙ තතියා යථා සියා 'රුක්ඛම්පති විජ්ජොතන'මිච්චත්‍ර ලක්ඛණමත්තෙ මා භවීති පාණිනීයෙහි ''ඉත්ථම්භූතලක්ඛණෙ''ති (2-3-21) ඉත්ථම්භූතග්ගහණං කතං, තම්මනසි නිධාය චොදයමාහ–'නන්වි'ච්චාදි, ඉත්ථම්භූතස්ස ලක්ඛණන්ති ඡට්ඨීසමාසො, ආපන්නස්සාති භූතස්ස, සාමඤ්ඤස්ස භෙදකො විසෙසො පකාරො වුච්චතෙ, තථාහි 'තිදණ්ඩකෙන පරිබ්බාජකමද්දක්ඛී'ති මනුස්සත්තසාමඤ්ඤස්ස පරිබ්බාජකත්තම්පකාරො, තම්පරිබ්බාජකො පත්තො, තස්ස තිදණ්ඩකං ලක්ඛණං. උපලක්ඛණත්තෙති ඉමිනා ඉත්ථම්භූතස්ස ලක්ඛණත්තාභාවමාහ, උපලක්ඛණන්ති සඞ්කෙතො. නයිදමත්ථිච්චාදි පරිහාරො, රුක්ඛම්පති විජ්ජොතනන්ති එත්ථ කස්සචි ඉත්ථම්භූතස්සාභාවා ඉත්ථම්භූතග්ගහණෙ පයොජනං න දිස්සති තන්නිවත්තනතො, රුක්ඛම්පති විජ්ජොතතෙති එත්ථතු ඉත්ථම්භූතස්ස විජ්ජුසඞ්ඛාතස්ස අත්ථස්ස සබ්භාවා තතියාප්පත්තියං තංනිවත්තියා

යථාවුත්තං ඤායමන්තරෙන නාඤ්ඤං කිඤ්චි පටිසරණමත්ථීති සඤ්ඤාපයමාහ-‘අවස්ස’මිච්චාදි, අඤ්ඤථාති එවමනබ්භුපගම්ම ‘ඉත්ථම්භූතලක්ඛණෙ’ති වචනෙ කරීයමානෙ සති, ඉත්ථම්භූතවාදිනො උත්තරමාසඞ්කියාහ-‘නවා’තිආදි, වත්තුන්ති වචනසෙසො, වො-වධාරණෙ, නෙව සක්කාති වුත්තං හොති, දුතියාවිධානසාමත්ථියාති ‘‘පතිපරීහි භාගෙ වා’’ති (2-9) කස්මා න සක්කාති ආහ-‘අත්ථි’ච්චාදි, අසති හි පයොජනෙ සාමත්ථියන්ති භාවො. අථ කමණ්ඩලු පාණිම්හි අස්සාති ආදො තතියා කස්මා න සියා ත්‍යාහ-‘කමණ්ඩලු’ඉච්චාදි, කමණ්ඩලුස්ස සෙතස්ස ච උපලක්ඛණ භාවෙනානුපාදානතොති සම්බන්ධො, ඉමිනා උපාදාතුනො සවචසි සතන්තතමාහ, විසිට්ඨාවයවාධෙය්‍යොනාති පාණි කමණ්ඩලුනා විසිට්ඨොවයවො, තස්සාධෙය්‍යො කමණ්ඩලු තෙනාති අත්ථො. යෙනාඞ්ගෙන විකතෙන අඞ්ගිනො විකාරො ලක්ඛීයතෙ තතො තතියා යථාසියාති පරෙහි ‘‘යෙනාඞ්ගවිකාරො’’ති (2-3-20) ආරද්ධං, තදාහ-‘යෙනෙ’ච්චාදි, තත්ථ යසද්දෙන විකතාවයවො හෙතුත්තෙන නිද්දිට්ඨො අඞ්ගසද්දො ච සමුදායවචනො උපාත්තො තෙනාහ-‘යෙනෙච්චාදි, නනුච කාණාදීනං නියතගුණීනමභිධායිත්තා අක්ඛිසද්දස්ස පයොගො න යුත්තො බ්‍යාවත්තියාභාවාති, නෙස දොසො, ලොකියො-යං සද්දස්ස වොහාරො, ලොකස්ස ච සද්දප්පයොගෙ ගුරුලඝුම්පත්‍යාදයො නත්ථි, තථාහි ලොකෙන ‘සීසපාතී’පි වුච්චතෙ, රුක්ඛො සීසපාතිපි, යස්ස තු තත්ථාදරො, සො-ක්ඛිසද්දං පයුජ්ජතෙව, අථවා සාමඤ්ඤපක්කමෙ විසෙසො පයොගමරහති, අක්ඛි(නාති) හි වුත්තෙ සන්දෙහො සියා ‘කිමස්ස වත්තුමිච්ඡිත’න්ති තතො කාණොති වුච්චතෙ, නාක්ඛිනා නිරූපයති සොභනොති, කිඤ්චරහි කාණොති, අක්ඛිකාණමස්සෙත්‍යාදො කස්මා න සියාති ආසඞ්කිය‘කමණ්ඩලු පාණිම්හි අස්සා’ත්‍යත්‍ර යො වුත්තො පරිහාරො, ත මෙත්ථොපදිසන්තො ආහ-‘හෙට්ඨා විය අප්පසඞ්ගො’ති.

19. හෙතු

කිස්මිඤ්චි ඵලෙ දිට්ඨසාමත්ථියෙත්ථෙ හෙතු නිරුළ්හො. එකත්‍ර හි දිට්ඨසාමත්ථියොත්ථො තංයොග්ගතාය කාරිය(ම)කරොන්තොපි හෙතු වුච්චතෙ සති සහ කාරිත්‍යසති ච විධුරප්පච්චයො පපා(ත) තො, තෙන කාරියස්ස බ්‍යභිචාරො, තෙනෙවාහ- ‘අනිප්ඵාදයන්තොපී’ති, කාරණෙ තතියායාභාවෙ කාරණමාහ- ‘තක්කිරියායොග්ගතාමත්තෙ’ච්චාදි.

21. ගුණෙ

උපාධි විසෙසනං, පරාඞ්ගභූතෙති පරස්ස බන්ධත්තා(දිනො) විධානා යාඞ්ගභූතෙ ජළත්තාදිහෙතුම්හීති අත්ථො, ඉමිනා ගුණසද්දො යමප්පධානවචනොති වදති, යඤ්චාප්පධානං තම්පරාඞ්ගභූතන්ති ගුණෙතීමස්ස ‘පරාඞ්ගභූතෙ’ති අත්ථමාහ, යඤ්හි පරත්ථමුපාදීයතෙ තදප්පධානමනු වාදරූපෙනොපාදීයමානත්තා, යථා ‘ජළත්තා බද්ධො, රුක්ඛො යං සීස පත්තා, අග්ගි එත්ථ ධූමත්තෙ’ච්චාදි, තෙනෙවාහ-‘පරත්ථරූපාපන්න’න්ති, වාවිධානන්ති ‘‘විභාසා ගුණෙ-ථියං’’න්ති (2-3-25) එවං විධානං, ඉත්ථියන්තිආදිනා පඤ්චමීරූපස්සපි අභිමතභාවං දස්සෙති, තෙනෙවාහ-‘උභයත්ථා’තිආදි, නනු ‘තො පඤ්චම්‍යා’’ති (4-95) සුත්තෙන තද්ධිතපච්චයන්තස්ස කථං පඤ්චම්‍යන්තතා ත්‍යාසඞ්කියාහ-‘පඤ්චමිනිද්දෙසෙ’ ඉච්චාදි, ඉමිනා සුත්තෙන පඤ්චමියා විනාති යොජනා, වා පඤ්චමියා විධානතො තතියාරූපෙනපි භවිතබ්බන්ති චොදනමනසි නිධාය පඤ්චම්‍යු දාහරණෙයෙව කාරණං තතියොදාහරණස්ස ච පඨමොදාහරණානුසාරෙනානු මන්තබ්බතඤ්චදස්සෙන්තො ආහ ‘පඤ්චම්‍යායෙවි’ච්චාදි, අභාවෙන සඞ්බාරනිරොධෙනාති තතියන්තරූපානි.

22. ඡට්ඨී

සම්බන්ධවචනිච්ඡායෙවෙත්ථ ඡට්ඨී සිද්ධාති ආසඞ්කියාහ-‘හෙතුම්හි’ච්චාදි, හෙතුමාහ-‘තං යොග්ගතා’ ඉච්චාදි, සද්දසත්තිසාමත්ථියාති සද්දසත්තිසඞ්ඛාතාය සාමත්ථියා, තමෙව ඤුටයති ‘යත්ථ’ඉච්චාදිනා, හෙත්වත්ථවාචකෙහි අන්තරෙනාති සම්බන්ධො, සමානාධිකරණෙහීති හෙත්වත්ථසමානාධිකරණෙහි උදරාදීහි, තප්ජොතනායාති හෙත්වත්ථජොතනායාලන්ති සම්බන්ධො, බ්‍යතිරෙකෙන තු හෙත්වත්ථතො තප්පවත්තිමාහ-‘යත්ථ පනි’ච්චාදි, හෙත්වත්ථෙහිපිච්චාදිනා සාමත්ථියමුපදස්සිතං ‘වසෙ ධම්මස්ස හෙතුනො’ති තත්ථොදාහරණං.

23. සබ්බා

නාමභූතෙහීති සබ්බාදීසු කෙචි කෙසඤ්චි යදි නාමානි සියුං තෙහි, අප්පධානභූතෙහීති පියසබ්බාදීහි, කිම්පයොජනන්තිආදො පයොජනසද්දො ‘‘පයොජනං කාරියහෙතූසු’’ති නිඝණ්ඩුතො හෙතුවචනො.

24. චතු

යස්ස සචෙතනායාචෙතනාය වා කස්සචි, පූජානුග්ගහකාමත්ත මන්තරෙන සම්මාපදානං න සම්භවතීති ආහ-‘පූජා’ ඉච්චාදි, තෙනාති යථාවුත්තෙනත්ථෙන, චාගඞ්ගන්ති දදාතිනො දානකිරියාය කම්මෙන සම්බජ්ඣමානඤ්චාගකාරණං, ඉදානි සම්පදානලක්ඛණං සප්පභෙදමාවිකාතුකාමො ආහ-‘තදිද’මිච්චාදි, නනිරාකරොතීත්‍ය නිරාකරණං, ආරාධයතීත්‍යාරාධනං, අබ්භනුජානාතීත්‍යබ්භනුඤ්ඤං, තෙසං වසෙන, ඉධ සම්පදානන්තිධා වුත්තං කථීතං, කෙතෙති ආහ-‘රුක්ඛයාචකභික්ඛවො’ති, රුක්ඛාදිකං තං සම්පදානං විභාගෙන දස්සෙතුමාහ-‘තත්ථ හි’ච්චාදි,

අජ්ඣෙසනෙනාරාධනෙන සම්පදානං භවතීති සම්බන්ධො, අනුමතියා අබ්භනුජානෙන, විජ්ජමානෙපෘනිරාකරණෙ භික්ඛුනො-ධිකමනුමතන්ත්‍යධිප්පායෙනාහ-‘සො’ ඉච්චාදි.

25. තාද

පයොජනපරියායෙ අත්ථසද්දෙ සති ඉදන්ති පයොජනං පරාමට්ඨුං සක්කාති ‘තස්සෙද’න්තිආදි වුත්තං, තසද්දෙනෙත්ථ විකතියාතිසම්බන්ධො, අත්ථසද්දෙන තු පකතියා, අත්ථ කථනමෙතන්ති ඉමිනා වචනිච්ඡාය මෙතිස්සං නත්ථී සමාසොති දීපෙති, විග්ගහෙ වාස්මිම්මස්මායෙව නිපාතනා සමාසො දට්ඨබ්බො,සො විකතිසඞ්ඛාතො අත්ථො, පකතිත්වඤ්ඤපදත්ථෙනාක්ඛිපීයතෙ, තතො තදත්ථසද්දතො, කොයං තදත්ථ භාවො ච්චාහ-‘තදත්ථභාවො නාමා’තිආදි, නිමිත්තං යූපාදිවිකති, නිමිත්තීදාරුආදිපකති තසද්දෙනාත්ථසද්දෙන ච ගහිතා, තෙසං සම්බන්ධො තදත්ථසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං තදත්ථභාවො නාමාති අත්ථො, හෙතු හෙතුමන්තභාවලක්ඛණො සම්බන්ධො නාමාති වුත්තං හොති, පධානාවච්ඡෙදගුණස්මාති විධීයමානත්තෙන පධානස්ස පුරිසස්ස ආච්ඡෙදකා විසෙසකා ගුණා, යඤ්හි විධියතෙ ඤාපීයතෙ තම්පධාන, මිතරමප්පධානමනුවජ්ජමානත්තා, යදා උපාදීයතෙති වත්වා උපාදීයමානප්පකාරං දිට්ඨන්තෙන ඵුටයිතුමාහ-‘යථා’ඉච්චාදි, යූපො නිමිත්තං යස්ස දාරුනො තං තථා වුත්තං නාඤ්ඤනිමිත්තන්ති යදා නිමිත්‍යවච්ඡෙදකත්තෙනුපාදීයතෙ තදා නිමිත්තසද්දතොව චතුත්ථී සම්බන්ධො, තතො අඤ්ඤනිමිත්තතො, නිමිත්තනිමිත්තීනං සම්බන්ධස්ස අභිමුඛභාවෙන තත්ථෙව නිමිත්තෙ පවත්තීති සම්බන්ධො, නිමිත්තසද්දතො හෙතුතතියාපි නාසඞ්කනීයාති සම්බන්ධො, කාරණමාහ-‘නිමිත්ත’ [හෙතු] ඉච්චාදි. උභයත්ථාති යූපාය පාකායාති උභයත්ථ.

පිණියමානා කිං සද්දාදිවචනීයා පරො සාදුආදිකො යො-ත්ථො සො අඤ්ඤො කත්තා යස්ස සො අඤ්ඤකත්තුකො-භිලාසො, අභිලාසො රුචීති ඉමිනා දිත්‍යාද්‍යනෙකත්ථන්තොපි රුචිසද්දො-භිලාසෙ රුළ්හොව ගය්හතීති වදති, සා රුචි අත්ථො-භිධෙයො යෙසං තෙ තදත්ථා, තෙසං සම්බන්ධිනො පිණියමානස්ස, ඉමිනා ච කිඤ්චාපි රුචිරයං යස්සුප්පජ්ජතෙයො වා තස්සා ජනකො, තෙසමුභින්නම්පි අත්ථී, තථාපි යස්සුප්පජ්ජතෙ සොව තස්සාධිකරණං, අජනකොපි සො තාය සංසත්තොති තස්සෙව පිණියමානස්ස සම්පදානසඤ්ඤා, නතුජනකස්ස තායාසංසත්තස්සාති දීපෙති, ඉධාති ඉමිනා සක්කතෙ උදාහරණානමසමානරූපකං දස්සෙති, ඉමිනා ච උදාහරණානමසමාන රූපත්තමෙව චතුත්ථීවිධානෙ කාරණං, අඤ්ඤථා ඡට්ඨීයෙව තෙහිපි විධීයෙය්‍ය කාරණාසම්භවා [කාරණසබ්භාවා] හි දීපෙති, ඊදිසස්ස පච්චුදාහරණ(ස්ස) භාවෙ කාරණමාහ-‘අනඤ්ඤකත්තු කත්තා-භිලාසස්සා’ති, පරෙසමිදම්පච්චුදාහරණම්භවතු ඉධ කථන්ති ආහ-‘ඉහත්ථි’ච්චාදි, ත්වන්ති අත්තමත්තෙ පඨමායෙව, සම්භවෙ කාරණන්තරමාහ-‘අථවා’තිආදි, නත්ථී අඤ්ඤො කත්තා යස්සා සා අනඤ්ඤකත්තුකා රුචි, තාය රුචියා සම්බන්ධිනො පිණියමානස්ස සම්පදානසඤ්ඤං යෙ පන ඉච්ඡන්තීති සම්බන්ධො, යෙ පන ආහු වාතිසම්බන්ධො, උප්පජ්ජනමුප්පත්ති, කස්ස උප්පත්ති, රුචියා, උප්පත්තියා ආධාරො උප්පත්‍යාධාරො‘දෙවදත්තාය රොචතෙ’ච්චාදො දෙවදත්තාදිං උපලක්ඛෙතීති උප්පත්‍යාධාරොපලක්ඛණං වචනං, එත්ථ රුචියා උප්පත්‍යාධාරොපලක්ඛණමෙව වචනන්ති සාවධාරණ මත්ථො දට්ඨබ්බො… සබ්බෙසං වාක්‍යානමවධාරණඵලත්තා, තෙන පිණිය මානවචනමභිලාසස්ස අඤ්ඤකත්තුකතාසන්දස්සනපරං න හොතීති බ්‍යවච්ඡින්නම්භවති, තෙසං කච්චායනස්ස චෙහාපි පසජ්ජතීති සම්බන්ධො, ඉහාපීති ත්වමිති එත්ථාපි, අඤ්ඤථාසිද්ධත්තාති අත්ථමත්තෙ පඨමාය එව සිද්ධත්තා, වචනස්සාති උභින්නම්පි චතුත්ථීවිධානවචනස්ස, අතිප්පසඞ්ගොචාති ‘‘කස්ස වා ත්වං ධම්මං රොචෙසී’’තිආදො තවාති අනභිමතට්ඨානප්පත්තිච.

ධාරිප්පයොගෙති ධාරිධාතුනො පයොගෙ, උත්තමීණො අධමීණොති ධනිකගහෙතූනං රුළ්හීත්‍යාහ-‘උත්තමීණො ධනසාමී’ති, උත්තමීණමස්සාති උත්තමීණො, ධාරයතීතිමස්සත්ථමාහ-‘වහතී’ති, ධාරිතොති ධාරංධාතුතො. සුත්තන්තරෙන (තං තං) නියමෙන නියමිතානං තෙසංතෙසං සම්පදානසඤ්ඤං විධාය චතුත්ථී විහිතා පරෙහි, තදාහ ‘සිලාඝ හනුට්ඨාසපාන’මිච්චාදි, සබ්බත්ථ යොගසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී, ඤාපෙතුන්ති සිලාඝාදිකෙ බොධෙතුං, ඉච්ඡිතොති අභිමතො. තදත්ථවාචීනඤ්ච ධාතූනං සඞ්ගහණත්ථං ‘කුධදුභිස්සොසූයත්ථාන’න්ති වුත්තං, යම්පති කොපොති ඉමිනා කොපස්ස විසයමාහ, යස්සාති ඉමිනා යංකාරකන්ති වුත්තමෙව පරාමසති, යස්සාති රාජාදිනො, පුච්ඡතීති පුච්ඡීයතෙ , තෙනෙව වක්ඛති-‘යස්ස සම්බන්ධිං සුභාසුභං පුච්ඡති නෙමිත්තිකො’ති, යොචානුකූලත්තම්භ ජතීති ඉමිනා ඉදං දස්සෙති ‘‘පතිපුබ්බකො ආපුබ්බකොච සුණොති අබ්භුපගමෙ පටිජානනෙව වත්තතෙ, යදායමබ්භුපගමො පත්ථනා පුබ්බතො භවති තදා පත්ථනාය කත්තු පත්ථයිතුනො චතුත්ථී රූපම්භවති, යදාත්වපත්ථතම්පි කෙවලමානුකූලොයන වත්තමානංදිස්වා දෙය්‍යමබ්භුපගච්ඡන්ති ඉදමිදං වොදස්සාමාති [කොපිස්සසාමාති (පොත්ථකෙ)] තදානුකූලොයන පවත්තනසඞ්ඛාතාය කිරියාය කත්තුනො චතුත්ථීරූපම්භවතී’’ති, ඉමිනා ච පාණිනියවුත්තිකාරස්ස ජයාදිච්චස්සමතෙ බ්‍යභිචාරමාහ, සො හි ‘‘අබ්භුපගමො නාම පරෙන පත්ථිතස්ස භවති තත්ථ පත්ථයිතුයෙව චතුත්ථීරූපම්භවතී’’ති වදති, පුබ්බස්සාකිරියාය යො කත්තාති වෙදවාක්‍යොන විහිතථුතිකකරණ සඞ්ඛාතාය උස්සාහානුජානනතො පුබ්බභූතාය කිරියාය යො කත්තා හොතා පොතා ච, සබ්බත්ථාපි‘තස්සා’ති ඉදං ‘චතුත්ථීයායදභිමතං රූප’න්තිඉමිනා සම්බන්ධිතබ්බං, ඡට්ඨීයා සබ්බබ්‍යාපිභාවමාලම්බ එවන්ති අතිදෙසොති ආහ ‘එවන්තී’තිආදි, රූපසාම්‍යතො පන තාදත්ථීයත්ථසබ්භාවාච යථායොගං තාදත්ථෙ චතුත්ථීපි න විරුජ්ඣති, වක්ඛති හි‘තාදත්ථෙ වචනිච්ඡායන්තු ‘ඉච්චාදිනා, ඉච්ඡිතො රාජා, කම්ම වචනිච්ඡාති ඉමිනා වචනිච්ඡාය පධානත්තමාහ… වචනිච්ඡාභිමුඛත්තා සබ්බෙසං කාරකානං, අප්පචුරප්පයොගත්තාති අබහුප්පයොගත්තා, හනුතෙ අපනයති, උපතිට්ඨතෙ උපට්ඨානං උපගමනං කරොති, පිහයන්ති පත්ථෙන්ති, කුජ්ඣ අමරිසං කරොති, දුහනාදයො කොපප්පභවා නානන්තරෙන තෙ සම්භවන්තීති

දුභාදයොපහුදාහටා ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) රස්සෙ අපරජ්ඣාමි, ඉස්සයන්ති නසහන්ති, ආරජ්ඣති පුච්ඡිතො නෙමිත්තිකො උපපරික්ඛති, හාදත්ථ්‍යං විභාවෙති ‘යස්සෙ’ච්චාදිනා, පරියා ලොචෙති උපපරික්ඛති, කිං ලක්ඛණො-යමනියමොච්චාහ-‘නාවස්ස’මිච්චාදි, යාචිතුස්මායෙව [යාචිතුයෙව (පොත්ථකෙ)] ඡට්ඨීති නාවස්සමයන්නියමොති අත්ථො, කුතොච්චාහ-‘සම්බන්ධෙ’ච්චාදි, අඤ්ඤස්මාපීති අයාචිතුතොඅපි, ථුතිකරණස්ස කත්තුභූතා හොතාපොතාරො උස්සාහනානුජානනානං කම්මං හොතීති ආහ-‘පච්චනුපුබ්බස්ස ගිණාතිස්ස කම්මෙ’ති. හොතුපොතුසද්දෙහිච්චාදිනා පොතුසද්දස්සපි ඡට්ඨීරූපං දස්සිතං, වුත්තියන්තු ‘හොතු පතිගිණාති’ච්චෙව පාඨො දිස්සති, හොත්වෙවම්පිත්‍යම්භාකමත්‍රොපෙක්ඛා, උස්සාහයතීත්‍යත්ථෙ ගිණාති අන්තොගතණ්‍යත්ථො. අනාවාදොති නාවාඅන්නාදිවජ්ජිතෙ. එත්ථ පන තථා පටිසෙධාභාවෙපි බහුලාධිකාරතො ‘න තං නාවම්මඤ්ඤෙ නතං අන්නම්මඤ්ඤෙ’ච්චාදි භවති, අත්ථෙව හි බහුලාධිකාරතොවා තිප්පසඞ්ගාභාවො, පධමන්තං රූපන්ති මඤ්ඤමානොති පඨමන්තං රූපං, එත්ථ ච යදා තිණාදිතොපි ඛිකංසීයතෙ තදා නින්දාවගමො, තත්ථ ච නියොගතොව නඤ්පයොගො ඤාථානුප පත්තියාති සප්පටිසෙධමුදාහටං ‘න මඤ්ඤමානො’ති, අවධිම්හියෙව පඤ්චමීතිණාති, නඤ්පයොගෙව නියොගතො නින්දාවගමා තිණන්ති කම්මෙයෙව දුතියා, අථවා සතිපි නින්දාවගමෙ වචනිච්ඡාතො සවිසයෙයෙව දුතියා, සම්මුතිප්පයොගෙති සම්මුතිසද්දස්ස පයොගෙ, චතුත්ථිං ඉච්ඡන්තීති මත්තායාති එත්ථ චතුත්ථිං ඉච්ඡන්ති, පුන රුත්තත්තෙ කාරණමාහ-‘අථ සොතිවිජ්ජමානත්තා’ති, චණ්ඩස්ස කුක්කුරස්සාතිආදිසුත්තෙ ‘‘අථ සො’’ති පාඨස්ස විජ්ජමානත්තා ‘භියොහසො මත්තායා’ති එත්ථ සොකාරො පුනරුත්තොති අධිප්පායො, වග්ගහණෙනාති ‘‘සිලාඝහනු…පෙ…. සත්තමහාත්ථෙසුවා’’ති සුත්තෙ වග්ගහණෙන, චතුත්ථීහිමතාති ‘‘නමො යොගාදිස්වපිචා’’ති සුත්තෙන.

26. පඤ්ච

අවධීයතෙ විසිලිස්සතෙ එතස්මාත්‍යවධි, අවපුබ්බාය ධාධාතුතො අවධිම්හි‘‘දාධාත්වි’’ති (5-45) ඉ.

යතො-වධීයතෙ කිඤ්චි, ක්‍රියාපුබ්බං කුතොචිපි;
චලඤ්චාචලමඤ්ඤඤ්ච, තං වදන්ත්‍ය වධිම්බුධා.

එත්ථායමත්ථො ‘‘යතොකුතොචිපි අත්ථො කිඤ්චි වත්ථුඅවධීයතෙ සංයොගස්ස වා කිරියානිමිත්තං ගමනදානාදිකිරියාපුබ්බං විසිලිස්සතෙ සයං වා අපෙති අඤ්ඤෙන වා විසුං කරීයතෙ, තමෙවංවිධං චලඤ්චා චලඤ්ච විසිලෙසපරිච්ඡෙදභූතං පදත්ථමවධිං වදන්ති බුධා තබ්බිදූනො’’ති, තං යථා ධාවතාස්සා පුරිසො පතති, පුරිසං පාතෙති වා, රුක්ඛා පණ්ණං පතති, පණ්ණං පාතෙති වාති, සොච තිධාප්‍යුච්චතෙ විසයභෙදෙන, යථා–

නිද්දිට්ඨවිසයො කොචි, උපාත්තවිසයො තථා;
අනුමෙය්‍යවිසයො චාති, තිධාවධි සමීරිතොති.

තත්ථ නිද්දිට්ඨා වචනොපනීතා කිරියා විසයො යත්ථ සො නිද්දිට්ඨ විසයො වධි, යථා-‘ගාමස්මා ආගතො’ති, උපාත්තාජ්ඣාහටා කිරියා විසයො යත්ථ සො උපාත්තවිසයො, යථා-‘වලාහකා විජ්ජොතතෙ’ති, වලාහකා නික්ඛම්ම විජ්ජොභතෙති අත්ථො, අනුමෙය්‍යා කිරියා විසයො යත්ථ සො අනුමෙය්‍යවිසයො, යථා‘මාථුරා පාටලිපුත්තකෙහි අභිරූපතරා’ති, එත්ථ අභිරූපගුණෙන උක්කංසනමනුමෙය්‍යං, අතොයෙවෙත්ථායමෙව සඤ්ඤා පරිප්ඵුටා විඤ්ඤායතීති න කාචිදිහ සඤ්ඤා පරිහාසීයතෙ බ්‍යාමොහකාරිණී, අථාවධිස්මාති වුච්චමානෙ ‘පදත්ථාවධිස්මා’ති කුතො-වසීයතෙ යෙනෙවං විවරණං කතන්ත්‍යාසඞ්කියාහ-පදාන’මිච්චාදි. යථා ගාමස්මාතිආදිනා ඉදං දීපෙති ‘‘න කෙවලං කායසංසග්ගපුබ්බකොව විසිලෙසො, කිඤ්චරහි බුද්ධිසංසග්ගපුබ්බකොපි, අත්ථි චෙහ බුද්ධිසංසග්ග පුබ්බකො, තථාහි චොරෙහි භායතිත්‍යාදො යො (භය)පෙක්ඛණ සීලො භවති, සො යදි මං චොරා පස්සෙය්‍යුං, ධුවං මෙ මරණන්ති විචාරෙන්තො තෙ බුද්ධියා පප්පොති පප්පුය්‍ය ච තතො නිවත්තතෙ, තථා චොරෙහි තායතිත්‍යාදො යො එකස්ස මිත්තො භවති සො යදොතං චොරා පස්සෙය්‍යුං ධුවමස්ස මරණන්ති පස්සන්තො තෙ බුද්ධියා පත්වා තතො නිවත්තයතීත්‍යවධිත්තා අවධිස්මාව සබ්බත්ථ පඤ්චමී’’ති, පරෙහි පන එතාදිසෙසු සබ්බත්ථ පටිපත්තුවිසෙසානුග්ගහාය සුත්තෙහෙව පපඤ්චො කතො, ඉධ පන සාමඤ්ඤවචනෙනෙව සිද්ධත්තා තදනුග්ගහාය උදාහරණෙහෙව පපඤ්චිතං, භීතිභායනත්ථානන්ති භීති තායනානං අත්ථො යෙසං තෙ භීතිතායනත්ථා තෙසන්ති අත්ථො, නනු භීත්‍යත්ථානං පයොගෙ භයහෙතු සම්භවති නතු තායනත්ථානන්ති, නෙස දොසො, තායනඤ්හි රක්ඛනමුච්චතෙ [සායනාභි රක්ඛනමුප්පජ්ජහෙ (පොත්ථකෙ)] තඤ්ච භයහෙතුතො වෙත්‍යාහ-‘යො භයහෙතු’තිආදි, ඉමිනා ච ‘‘භීත්‍යත්ථානං භයහෙතු’’ති (1-4-25) පාණිනියානමපාදානසඤ්ඤා සුත්තම්පටික්ඛිපති, තතොති භයහෙතුතො, තෙසන්ති භයතායනානං, භයමනිට්ඨපාතසඞ්කා, උත්තාසොත්‍යත්ථො, තායන මනිට්ඨපාතතො පරිරක්ඛනං, යථා දස්සනං හොන්තෙවාතීමිනා වචනිච්ඡායෙව පධානත්තමාහ, කො හි ලොකියං වචනිච්ඡමතිවත්තිතුං සක්කොති, තථාහි සබ්බෙව දබ්බාදයො සබ්බකාරකසත්තියුත්තාව, තත්ථායං කාරකවිභාගො වචනිච්ඡාවසෙනෙව, තං යථා ‘වලාහකො විජ්ජොතතෙ, වලාහකෙන විජ්ජොතතෙ, වලාහකෙ විජ්ජොතතෙ’ති. පරාපුබ්බස්සාතිආදිනා ‘‘පරාජීස්සාසය්හො’’ති (1-4-26) සඤ්ඤාසුත්තං පච්චක්ඛාති, අසය්හො අත්ථොති සහිතුං අභිභවිතුමසමත්ථො අත්ථො, අජ්ඣෙනසකාසාඉච්චාදිනා උදාහරණත්ථමාචික්ඛති, නනුවෙවමත්ථං වදතා යඤ්ඤදත්තස්සාසය්හත්තං වුත්තං, තං කථං අජ්ඣයනස්සාසය්හත්තං, යෙනාසය්හත්තස්සාවධිත්තං පටිපාදයති ත්‍යාසඞ්කියාහ-‘යඤ්ඤදත්තානභිභවො’ච්චාදි, අසය්හොතීමස්ස පච්චුදාහරණං පටිපාදයති ‘යො පනි’ච්චාදි. ‘‘වාරණත්ථානමිච්ඡිතො’’ති (1-4-27) සුත්තිතං, තදාහ

‘වාරණත්ථාන’මිච්චාදි, වාරණමත්ථො යෙසං තෙ වාරණත්ථා, අවධිමත්තවචනිච්ඡායන්ති විසෙසතො විධානමන්තරෙනා වධිමත්ත වචනිච්ඡායං, විසෙසවිධානෙති ඉච්ඡිතොති විසෙසවිධානෙ, චිත්තස්සාවධිවචනිච්ඡායම්පන චිත්තතො පාපං නිවාරයෙති භවති. ‘‘රක්ඛනත්ථානමිච්ඡිත’’න්ති (2-6-3) සුත්තිතං, තදාහ-‘රක්ඛනත්ථාන’මිච්චාදි, කෙසඤ්චීති කච්චායනාදිකෙ දස්සෙති. ‘‘අන්තරධානෙ යෙනාදස්සනමිච්ඡතී’’ති (1-4-28) සඤ්ඤාසුත්තමාරද්ධං, තදාහ-‘අන්තරධානෙ’ච්චාදි, අයමුපජ්ඣායො යදි මං පස්සතීති සම්බන්ධො, දස්සනෙ දොසං තක්කෙති ‘නුන’මිච්චාදිනා, පෙසනමසක්කාරපුබ්බකො නියොගො, අජ්ඣෙසනං සක්කාරපුබ්බකො, මඤ්ඤමානො සිස්සා අහං කථන්නාම බ්‍යවහිතො භවාමීති අන්තරධානෙ බ්‍යවධාන නිමිත්තං, යෙන අත්තනො අදස්සනමිච්ඡතීති සම්බන්ධො, අන්තරධානෙති නිමිත්තසත්තමීවායං, අතො ආහ-‘බ්‍යවධානනිමිත්ත’න්ති, බ්‍යවහිතොති අන්තරහිතො, මාමං උපජ්ඣායොත්‍යාදිනා උදාහරණත්ථමාහ, බ්‍යවධානත්ථං බ්‍යවහිතත්ථං, ‘‘අන්තරධානෙති කිං චොරෙ න දිදික්ඛතී’’ති පච්චුදාහටං පරෙහි, තම්පටිපාදයමාහ-‘යත්ථාදස්සන’මිච්චාදි, චොරෙ න දිදික්ඛතී (ත්‍ය), ත්‍ර හි යො චොරෙ න දිදික්ඛති තෙහි අත්තනො අදස්සනමිච්ඡතීති න අන්තරධානනිමිත්තං, කින්තුපසාතනිවත්‍යත්ථං, කින්තුපසාතනිවත්තියාති එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘නාත්‍රාන්තරධානමෙ (වාවසෙයං), කින්තු තන්නිමිත්තො පසාතනිවත්තිපි, ‘උපජ්ඣායා අන්තරධායතී’ත්‍යත්‍ර විනාප්‍යුපසාතසම්භවමන්තරධානසම්පාදනමෙව සම්භවතී’’ති. ඉච්ඡතිග්ගහණං කිමත්ථං අදස්සනිච්ඡායං සති සත්‍යපි දස්සනෙ යථාසියා’’ති වුත්තං, (තං) පටිපාදයමාහ-‘අදස්සනිච්ඡායම්පනි’ච්චාදි, සතීපි දස්සනෙති උපජ්ඣායෙන දස්සනෙ සතීපි, තතොති උපජ්ඣායතො, අවධිරූපතා එවාති උපජ්ඣායස්සාවධිරූපතා එව. ‘‘ආඛ්‍යාතො පයොගෙ’’ති (1-4-29) පරවචනං, තදාහ ‘උපයොගෙ’ච්චාදි, නියමපුබ්බකං විජ්ජාගහණමුපයොගො ත්‍රාධිප්පෙතො, උපයොගවචනසාමත්ථියා විජ්ජාගහණත්ථං සිස්සවත්තං නියමො, තතොති ආඛ්‍යාතුතො. ‘‘ජනිකත්තුනො පකතී’’ති (1-4-30) සඤ්ඤාසුත්තං කතං, තදාහ-‘ජන්‍යත්ථස්සා’තිආදි, ජනිනො අත්ථො ජන්‍යත්ථො, කින්තං ජනනං, තතොති ජනිකත්තුහෙතුතො, පකතිසද්දෙන කාරණමත්තං ගහිතංපරෙහි ‘පුත්තා පමොදා ජායතෙ’ච්චාදො පුත්තාදිතොපි යථා සියා’ති, දුවිධං (හි) කාරණං උපාදානකාරණං සහකාරිකාරණඤ්ච, තත්ථ කාරියෙනාභින්නදෙසො ඝටස්ස මත්තිකාපිණ්ඩො උපාදානකාරණං, තස්සෙව පන දණ්ඩචක්කාදි (කාරියෙන භින්නදෙසො) සහකාරිකාරණං, තෙසූපාදානකාරණස්සෙහ ගහණෙ’සිඞ්ගා සරො ජායතෙ’ච්චත්‍රෙව සියා, න තු ‘පුත්තා පමොදා ජායතෙ’ච්චාදො, කාරකන්තරවචනිච්ඡායන්ති එත්ථ කාරකන්තරාදිවචනිච්ඡායන්ති පාඨෙන භවිතබ්බං... එත්ථන්තරෙ සම්බන්ධ වචනිච්ඡායපි සම්භවතො, තත්‍ර තිට්ඨන්තීති තත්‍රට්ඨා, තෙසං, ලොකො-නඤ්ඤථාවාදී වොහාරිකජනො, තත්ථ භවා ලොකියා, නවත්තු පටිබද්ධාති ලොකවචනිච්ඡමුල්ලඞ්ගිය අහමෙව වදාමීති සකජ්ඣාසයෙන වදන්තො වත්තා, තප්පටිබද්ධා න හොතීති අත්ථො. ‘‘පභවො භවතිස්සා’’ති (1-4-31) සුත්තිතං, තදාහ-‘භවතිස්සා’තිආදි, පඨමතො උපලබ්භතීති අත්ථකථනෙන ජන්‍යත්ථො-ත්‍ර න සම්භවතීති වදති, නහි හිමවා ගඞ්ගාය කාරණං, සා හි අඤ්ඤෙහි එවකාරණෙහි උප්පන්නා , හිමවති තු කෙවලං පඨමතො උපලබ්භති. ‘‘ජිගුච්ඡාවිරාමපමාදත්ථානුමුපසඞ්ඛ්‍යානං’’ති (1-4-24වා) වුත්තං, තදාහ-‘විරමණත්ථෙ’ත්‍යාදි, ජිගුච්ඡාපමාදත්ථධාතුයොගෙ පන කම්මාධිකරණවචනිච්ඡා දිස්සතීති වුත්තං, අවධිවචනිච්ඡාපි පන දිස්සකෙ ‘ජිගුච්ඡති නාභිරිකො පාපා’ති, ධම්මා පමජ්ජතීතිපි හොතෙව පටිසෙධාභාවා. ‘‘අඤ්ඤාරාදිතරරිතෙ දිසාසද්දාඤ්චුත්තරපදාචාහි යුත්තෙ’’ති (2-3-29) සුත්තිතං, තදාහ-‘අඤ්ඤසද්දයොගෙ’ච්චාදි, යතොති දෙවදත්තාදිතො, ‘‘අඤ්ඤඉත්‍යත්ථග්ගහණං, තෙන පරියායප්පයොගෙපි භවතී’’ති අඤ්ඤෙහි ඛ්‍යාඛ්‍යාතත්තා ආහ-‘භින්නො දෙවදත්තා’ති, ආරාසද්දස්ස දූරත්ථත්තා ආසචක්ඛයතො ආරා දූරො භවතී(ත්‍යත්ථො උ) පාදීයතෙත්‍යාහ‘ආරාසද්දො දූරත්ථො’ති, නිද්දිස්සමානපටියොගීති ‘දෙවදත්තො සූරො’ති නිද්දිස්සමානස්ස කස්සචි යො සො දුතියො, සො පටියොගී. දිසාදෙසකාලවුත්තීනං දිසාසද්දත්තෙන පරිග්ගහතො ආහ‘දිසා දෙසකාලවාචීනං යොගෙ’ති, පුබ්බෙව සම්බොධාතිආදීනි කාලවාචීයොගෙ උදාහරණානි, අඤ්චුත්තරපදආචආහිපච්චයයො ගෙත්විහ නොදාහටං. ‘‘පඤ්චමීවිධානෙ ල්‍යප්ලොපෙ කම්මන්‍යුපසඞ්ඛ්‍යානං ‘‘අධිකරණෙ චොපසඞ්ඛ්‍යාන’’මිති (2-3-28-වා) වාත්තිකං, තදාහ‘යත්ථ’ච්චාදි, ල්‍යප්පච්චයස්ස යත්‍රාප්පයොගො, තස්සත්ථො වෙ ගම්‍යතෙ, සො ල්‍යප්ලොපො, ත්වාලොපො ල්‍යපලොපොත්‍යවිසෙසො, පාසාද මාරුය්හ පෙක්ඛති ආසනෙ උපවිසිත්වා පෙක්ඛතීති ඉදං විසයො පදස්සනං පුබ්බං යස්සාති කිරියාවිසෙසනෙ සමාසො, වක්ඛමානසබ්බදස්සනෙසුපි පාසාදතො-පක්කමනලෙසසබ්භාවා පාසාදො (යෙවා) වධිරූපෙන වත්තුමිට්ඨොති දස්සෙතුමාහ-‘තථාහි’ච්චාදි, අපක්කමති තතො තං දස්සනන්ති තතො පාසාදතො තස්ස දට්ඨුනො දස්සනං චක්ඛුන්ද්‍රියං අපක්කමත්‍යපයාතීත්‍යත්ථො, අවධිභාවො පාසාදස්සාති විඤ්ඤායති, යෙසන්ති වෙසෙසිකානං, තෙ හ්‍යෙවමාචික්ඛන්ති ‘‘ඉන්ද්‍රියෙසු චක්ඛුන්ද්‍රියං චක්ඛුගොළකතො-ච්චන්තසුඛුමභාවෙන නික්ඛම්ම විසාලීභවන්තං විසයදෙසමුපගම්ම සකලමත්තනා දිට්ඨං පස්සති රංසිරූපෙන, යථා කාහලා මූලෙ කිසා අග්ගෙමහතී, තථා ඤාණින්ද්‍රියානී’’ති, අධිට්ඨානදෙසන්ති ඉන්ද්‍රියාධිට්ඨානභූතං චක්ඛුගොළකදෙසං, විසයප්පවත්තීති ගොචරෙ පවත්ති, සන්තතියාති ඉන්ද්‍රියපබන්ධස්ස, අධිට්ඨාන මනින්ද්‍රියං නාපජ්ජතෙති සම්බන්ධො, තතොති පාසාදතො, අපක්කන්ත්‍යාති අපගමනෙන, යජ්ජපි චක්ඛුන්ද්‍රියං චක්ඛුගොළකතො බහි නිග්ගච්ඡති, තථාපිපාසාදට්ඨස්සචක්ඛුගොළකා නිග්ගච්ඡතීති පාසාදස්සාප්‍යවධිභාවො, යෙසන්තූති ඛණිකවාදීනන්තු, ඉන්ද්‍රියාධිට්ඨානම්පත්තෙ විසයෙ විඤ්ඤාණලක්ඛණං කාරියං කරොන්ති සීලෙනාති පත්තකාරීනි, අනින්ද්‍රියාධිට්ඨානදොසො නෙති සම්බන්ධො, තතොති පාසාදතො, යෙසම්පනාති ඛණිකවාදිනොච දස්සෙති, අත්‍ර හි චත්තාරො පක්ඛා පත්තකාරීනින්ද්‍රියානි, අප්පත්තකාරීනි, චක්ඛුසොතානි අප්පත්තකාරීනි සෙසානි වුත්තවිපරිතානි, චක්ඛුයෙව පත්තකාරී සෙසමඤ්ඤථෙති, චතුස්වෙව තෙසු පඨමපක්ඛද්වයමුපන්‍යස්‍ය පටිපාදිතං... තප්පටිපාදනෙනෙතරෙසම්පි පටිපාදිතත්තා, සබ්බසාමයිකසාධාරණත්තාසද්දසත්ථස්සාති ඉදං අයුත්තමිව දිස්සති... සද්දසත්ථස්සිමස්ස බුද්ධවචනොපයොගිත්තෙන සොගතසමයානුගුණප්පවත්තිතො, ඛණිකවාදිනො පන නිස්සායෙදං සුන්දරමෙව, මනසිකාරාදීතිආදිසද්දෙන චක්ඛුතො [චක්ඛුනා (පොත්ථකෙ)] අභෙදො රූපාපාථගමො ච දස්සිතො, යොග්ගදෙසෙති දස්සනයොග්ගෙ පදෙසෙ. ‘‘පුච්ඡනාඛ්‍යානෙසු ච පඤ්චමී වත්තබ්බා’’ති (2-3-28වා) වුත්තං, තදාහ-‘පුච්ඡනසද්දතො’ච්චාදි, පුච්ඡනාඛ්‍යානෙසු සාමඤ්ඤෙන පඤ්චමීවිධානෙ-තිප්පසඞ්ගං

දස්සෙතුමාහ-‘අවස්ස’මිච්චාදි, කස්සාති පඤ්හො, දෙවදත්තස්සෙත්‍යාඛ්‍යානං, කොසො යඤ්ඤ දත්තොති පඤ්හො විධිරූපොචායං, යො-ඞගදීත්‍යාද්‍යනුවාදරූපමාඛ්‍යානං, අඞගදීකෙයූරී. ‘‘යතොචාද්ධකාලනිම්මානං තතො පඤ්චමී වත්තබ්බා’’ති (2-3-28වා) වුත්තං, තදාහ-‘අද්ධ’ච්චාදි, නිමීයතෙ පරිච්ඡිජ්ජතෙ යෙන තං නිමානං, තදෙව නිම්මානං. ‘‘අද්ධස්ස පඨමා සත්තමී ච වත්තබ්බා’’ති (2-3-28) වුත්තං, තත්ථායමත්ථො ‘‘තං යුත්තාති වත්තතෙ, තං යුත්තා පඤ්චමියුත්ථා පරස්සාද්ධස්ස පඨමා ච සත්තමී ච වත්තබ්බා’’ති, පාටලිපුත්තස්මාති පඤ්චමී යුත්තං, එතාපි න වත්තබ්බාති දස්සෙතුමාහ-‘සත්තයොජනානී’තිආදි, අත්‍ර හි යදා රාජගහස්ස යොජනඤ්චාහෙදො වත්තුමිච්ඡීයතෙ, තදා පාටලිපුත්තස්මා රාජගහං සත්තයොජනානීති, භෙදවචනිච්ඡායන්තු ‘‘සබ්භාවො’’ත්‍යාදිනා (2-34) සත්තමී සිද්ධා‘සත්තසු යොජනෙසූ’ති. තථාහි පාටලිපුත්තස්මා සත්තසු යොජනෙසු සති රාජගහංභවතීත්‍යයමත්ථො පතීයතෙ, සත්තයොජනසම්බන්ධිභවනං රාජගහ (භවන)ස්ස ලක්ඛණම්භවති. සම්බන්ධෙ ඡට්ඨීති ඉමිනා ‘‘තං යුත්තා කාලෙ සත්තමී වත්තබ්බා’’ති (2-3-28වා) වචනම්පටික්ඛිපති. ‘‘කරණෙච ථොකප්පකිච්ඡකතිපයස්සා සත්තවචනස්සෙ’’ති (2-3-33) සුත්තිතං, තදාහ-‘යදා ඉච්චාදි, කිච්ඡාදයොති‌ආදිසද්දෙන ථොකඅප්පකතිපයෙ සඞගණ්හාති, අසත්තරූපන්ති අද්දබ්බරූපං, ගුණෙ හෙතුම්හීති ගුණපදත්ථෙ හෙතුභූතෙ ‘‘ගුණෙ’’ති (2-21) පඤ්චමීති අත්ථො, යථාවුත්තවිධානෙනෙති ‘‘ගුණෙ’’ති සුත්තෙ වුත්තවිධානෙන, ‘‘ගුණෙ’’ති සුත්තෙ වුත්තවිධානෙන, යදාත්විච්චාදිනා පරෙසං විය කරණෙ විසුං විධානෙ පයොජනං නත්ථීති දස්සෙති. කත්තබ්බරූපස්ස චලනස්සාති සම්බන්ධො, සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනන්ති යොජනා, සමානාධිකරණත්තෙනාති ච ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ත්‍යාදො අසමානාධිකරණස්සාපි විසෙසනත්තදස්සනතො වුත්තං, සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනභාවො චාස්ස ථොකගුණාන්විතෙ චලනෙ වත්තමානො ථොකසද්දො අසත්තවචනොච විසෙසනන්ති, තෙනෙවාඛ්‍යායතෙ ‘ථොකස්ස කම්මත්තා කම්මෙ දුතියා’ති. පඤ්චමීත්‍යනුවත්තමානෙ ‘‘දූරන්තිකත්ථෙහි ඡට්ඨී වා’’ති (2-3-34) වුත්තං, තදාහ‘දූරන්ති කත්ථෙහි’ච්චාදි, අවධිසම්බන්ධලක්ඛණාති අවධිසම්බන්ධාච ලක්ඛණං නිමිත්තමාසං පඤ්චමීඡට්ඨීනං තා තථා වුත්තා, වත්තුමිට්ඨයොති ඉමිනා වචනිච්ඡායෙච පධානත්තමාහ, එවං චරහි තංතං කාරකවචනිච්ඡායමඤ්ඤාපි විභත්තියො කස්මා නප්පයුජ්ජෙය්‍යුන්ති ආහ-‘ලොකියා චෙත්ථා’තිආදි, එත්ථ විභත්තීනං නියමෙ ලොකියා එච වචනිච්ඡා නිබන්ධනං කාරණන්ති අත්ථො, පඤ්චමීචාත්‍යනුවත්තමානෙ ‘‘දූරන්ති කත්ථෙහි දුතියා චෙ’’ති (2-3-35) වුත්තං, ‘‘පඤ්චම්‍යාධිකරණෙච’’ (2-3-36) ඉච්චත්‍ර ච කාරෙන දූරන්ති කත්ථෙහි සත්තමී ච වුත්තා පාටි පදිකත්ථෙ සාරසඞගහකාරාදීහි, තදක්ඛිප්ප අඤ්ඤාපදෙසෙන පටික්ඛිපිතුං කෙචීත්‍යාදි යං වුත්තං වුත්තියං, තං දස්සෙතුමාහ‘කෙචීති සාරසඞගහාදයො’තිආදි. දූරාපාදාවසෙවනන්ති අයං තෙසම්පටික්ඛෙපන යොති සම්බන්ධො, ඉතිසද්දො පනෙත්ථ පරිහීනො, නහිතන්තිආදීසු තසද්දෙනාසත්තරූපං දූරාදි වත්තුමිච්ඡිතන්ත්‍යචසෙයං, න හි තං ගම්‍යතෙ, න හි තතො ගම්‍යතෙ, න හි තෙන ගම්‍යතෙ, න හි තස්මිං යීයතෙ’ති විසුං සම්බන්ධො වසෙයො. පතීයන්තෙවාති චො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ, අතොචෙති වක්ඛමානහෙතුපරාමාසො, යන්ති යස්මා අත්ථෙ නිපාතො, වාක්‍යකාරො වරරුචි, තංසාමානාධිකරණ්‍යතොති දූරාදිසා මානාධිකරණ්‍යතො, තංයුත්තතොපීති දූරාදියුත්තා ගාමාදිසද්දතොපි, පච්චක්ඛන්තොති වාක්‍යකාරවචනං පච්චාචික්ඛන්තො, තථාහ්‍යත්‍රායං මහාභාස්ස පාඨො ‘‘දූරන්තිකත්ථෙහි පඤ්චමීවිධානෙ තංයුත්තා පඤ්චමීපටිසෙධො වත්තබ්බො දූරා ගාමස්ස, තත්‍රාපි දස්සනා අනත්ථකො-යම්පටිසෙධො, තත්‍රාපි හි පඤ්චමී දිස්සති–

> දූරස්මාවසථා මුත්තං, දූරාපාදාවසෙචනං;
> ගුරුතො කුපිතා දූරා,භාබ්‍යං දූරා ච දස්සුභිති.

අත්‍ර දූරන්තිකෙත්‍යාදි වත්තබ්බං වාක්‍යකාරවචනං, දූරා ගාමස්සාති තස්සොදාහරණං, තත්‍රාපිච්චාදි පච්චක්ඛානභාස්සං, දූරස්මාවසථාති ආවසථස්ස දූරෙති අත්ථොහි භාස්සපදීපෙ කෙය්‍යටො, පඨමො පුරිසො යස්ස සො පඨමපුරිසො භවති ‘‘දූරන්තිකා’’දි (2-6-5) කච්චායනසුත්තෙ සුද්ධාදියොගොපි සඞගහිතො, තෙනාහ–‘සුද්ධප්ප මොචනවිවිත්තප්පමාණයොගෙ’ති, ‘‘ධාතුනාමානමුපසග්ගයොගාදීස්වපිච’’ ඉති (2-6-2) සුත්තෙ වග්ගහණතො පභුතියොගො ච ගහිතො, තෙනාහ–‘පභුති යොගෙචා’ති, පභුතියොගෙවාති ඉමිනා පභුත්‍යත්ථයොගොපි සඞගහිතො, තෙනෙව ‘යතොසරාමි අත්තාන’න්ති උදාහටං.

27. අප

නනු වුටොච තෙසං සාලාදීනං යොගොති කිමෙත්ථ පඤ්හෙන කස්ස පනෙතෙහි යොගො’ත්‍යාසඞකියාහ-‘වජ්ජනං හිච්චාදි, වජ්ජනානන්ති කත්තරි අනො, වජ්ජනෙ සම්බන්ධෙ වත්තමානෙහීති වජ්ජනසඞ්ඛාතෙ සම්බන්ධෙ වත්ත මානෙහි අපපරීහි, යුත්තස්මාති යුත්තතොච එකස්මා, නාඤ්ඤතො, කිමෙත්ථ වත්තබ්බන්ති ඉමිනා අපපරීහි යුත්තස්මාච පඤ්චමීභවනෙ පසිද්ධත්තමාහ, පසිද්ධම්පෙතමාහරිත්වා පකාසෙතුමාහ-‘කත්තුනො’ච්චාදි, යදත්ථොති යොසාලාදි අත්ථො පයොජනං යස්ස වජ්ජනකිරියා රම්භස්ස සො යදත්ථො. ‘‘පඤ්චම්‍යාපාපරීහී’’ති (2-3-10) ආයුත්තෙපි පඤ්චමී විධීයතෙ පරෙහි, තදාහ-‘මරියාදාය’මිච්චාදි, අවධිමා එත්ථ වස්සනං.

28. පටි

දිට්ඨසම්බන්ධස්සාති පසිද්ධවසෙන දිට්ඨකාරියකාරණස්ස මුඛ්‍යස්ස, තස්ස කාරියත්ථන්ති තස්ස මුඛ්‍යස්ස යං කාරියං, තදත්ථං මුඛ්‍යකාරිය කරණත්ථන්ති වුත්තං හොති, තස්මිං පටිනිධිම්හි වත්තමානෙන පභිනෙති සම්බන්ධො,

විනිමයෙති පරිවත්තන නිමිත්තං පටිදානෙවාති ච සද්දස්සාට්ඨානප්පයුත්ති දට්ඨබ්බා, පතිනා තස්ස යොගොති සම්බන්ධො.

29. රිතෙ

යදි වජ්ජනකිරියාය සම්බජ්ඣමානස්ස කම්මත්තා කම්මෙ දුතියා, කිමත්ථං වරහි පුන දුතියාවචනන්ති ආහ-'පටිපදවිධානෙ'ච්චාදි, පටිපදං උජුකමෙවොච්චාරිතං විධානං යස්සා සා පටිපදවිධානා, විසෙසවිධාන වතීත්‍යත්ථො, යජ්ජත්‍ර දුතියාවචනං න සියා තදා රිතෙසද්දෙන යොගෙ උජුකං විධීයමානාය පඤ්චමියා දුතියා බාධීයෙථාති මඤ්ඤතෙ. යදාත්‍ර පඤ්චමියා දුතියාය බාධාභාවො එව පයොජනං, එවඤ්චරහි 'රිතෙ වා'ති සුත්තයිතබ්බං එවං සති පක්ඛෙ දුතියා ච භවිස්සති, ලහු ච සුත්තම්පණීතම්භවතී ත්‍යාසඞ්කිය පයොජනන්තරමාහ-'උත්තරත්ථඤ්චෙ'ති, අතොයෙවාති උත්තරත්ථත්තායෙව, පුන පයොජනන්තරංදුතියා ගහණස්ස දස්සයමාහ-'විභත්‍යන්තරෙ'ච්චාදි, ආහච්ච කණ්ඨාදිට්ඨානෙ වායුනාආහනිත්වා ආහරිත්වා වා වචනං ආහච්චවචනං, උජුකවචනන්ති වුත්තං හොති, විභත්‍යන්තරං ඡට්ඨීවිභත්ති, තස්ස බ්‍යුදාසත්ථං, නිරාසත්ථන්තුත්ථො, අඤ්ඤාපීති දුතියාය අඤ්ඤා ඡට්ඨීපි, පකතාය පඤ්චමියා සම්බන්ධනත්ථො පකතසම්බන්ධනත්ථො.

31. පුථ

න දුතියාපි යොගවිභාගතොති එවං මඤ්ඤතෙ ''තතියා චෙති වත්තමානෙ තත්ථ යදි චකාරෙන 'දුතියා චෙ'ති සම්බන්ධීයෙය්‍ය, තත්‍රාපි ච කාරෙන පඤ්චමීතොවං න කස්සාපායකංසොති'විනාඤ්ඤත්‍රපුථනානාහි තතියා චෙ'තොයකයොගමකත්වා යොගවිභාගසාමත්ථියා 'තතියා චෙ'ති ච කාරෙන ජාතු පඤ්චමී''ති, අසහායත්ථත්තෙ සති 'විනාත්ථෙ හී'තොයවමවත්වා කිං විසුං සුත්තරචනායෙත්‍යාහ-'භෙදො පාදානන්ත්වි'ච්චාදි.

32. සත්ත

යන්තං සද්දානං නිච්චත්තා සම්බන්ධස්ස යත්ථාති පරාමට්ඨං සොති, යොති පරාමට්ඨං තස්සාති ච නිද්දිසති, යො යත්ථෙත්‍යාදිකඤ්ච 'කිරියාධාරභූතෙ'ච්චාදිවුත්තිගන්ථ විවරණන්ති යොති කිරියාධෙය්‍යභූතාධිප්පෙතා, එතනෙවාහ'කිරියා වා'තිආදි, තෙනායමාධාරීයති කත්තුකම්ම සමවෙතා කිරියාස්මින්ත්‍යධිකරණෙ වා තං ආධාරයතීති කත්තරි වා ඝණන්තෙන දට්ඨබ්බො, කත්තාරං කම්මඤ්ච කිරියානිස්සයභූතමාධාර යතීත්‍යාධාරොති වා කත්තරි ඝණ, වුත්තං හි–

ආධාරයති යො කත්තු, කම්මං කිරියනිස්සයං;
ආධාරං කාරකඤ්චාහු, තං චතුබ්බිධමෙව චෙති.

නනු ච කිරියාධාරණෙනාධාරොත්‍යුච්චතෙ, තං කිමෙවමුච්චතෙති චෙ, නෙසදොසො යදෙව හි කිරියාධාරණමස්ස, තන්තන්නිස්සයභූත කත්තුකම්මධාරණං, නහ්‍යඤ්ඤතා තද්ධාරණං සම්භවති තතො කිරියා කාරණෙනාධාරණෙනාධාරොත්‍ය යමෙවත්ථො, න කත්තුකම්මපරිච්චාගෙනාධාරෙන උජුකං කිරියා ගය්හතෙ, තෙනෙව වක්ඛති-'කිරියායයො ආධාරො'ච්චාදි, නනු යද්‍යප්‍යුජුකමෙව කිරියං ධාරයති කත්තා කත්තුසමවායිනිං, කම්මසමවෙතඤ්ච වික්තෙදනාදිං කිරියං කම්මං... තථා සති තානෙවාධාරොති, න... ලොකෙ සත්ථෙ ච තෙසමාධාරත්ථෙ නාප්පතීතිතො, කත්තුකම්මතායෙව හි තෙසම්පතීතීති දස්සෙතුමාහ-'කිරියා චෙ'ත්‍යාදි, තථා ච වුත්තං–

කත්තුකම්ම බ්‍යවහිතං, ධාරෙන්තමනුජු ක්‍රියං;
ක්‍රියාසිද්ධුපකාරි ච, සත්ථෙ-ධිකරණං මතන්ති.

කත්තුකම්මබ්‍යවහිතන්ති කත්තුකම්මෙහි තංසමවෙතභාවෙන බ්‍යවහිතං, අනුජු පාරම්පරියෙන, ක්‍රියාසිද්ධුපකාරිති කත්තුකම්මසමවෙතාය කිරියාය පසිද්ධියං උපකාරී උපකුබ්බන්තං, නනු ච න කිරියා ධාරණෙනෙවායමාධාරො, කත්තුකම්මානං ධාරණෙනාප්‍යාධාරොති සක්කා වත්තුම්පෙතුන්ති චොදනම්මනසි නිධායාහ-'න චෙ'ත්‍යාදි, කිරියා නිමිත්තස්සෙවාති කත්තුකම්මසමවායිනියා කිරියාය නිමිත්තස්සෙව, තදෙවංවිධමාධාරං චතුබ්බිධම්මතන්ති දස්සෙතුමාහ-'ආධාරො චාය'මිච්චාදි, චත්තාරො විධාපකාරා අස්සාති චතුබ්බිධො, ආධෙය්‍යෙන සහොපසිලෙසො සංයොගලක්ඛණො-ස්ස අත්ථීති ඔපසිලෙසිකො ආධාරො-'කටෙනිසීදති ථාලියං පචති'ත්‍යාදො කටාදි, තථාහි දෙවදත්තසමවෙතං නිසීදනකිරියං කටො දෙවදත්තං ධාරයං ධාරයති දෙවදත්තබ්‍යවහිතං, එවං ථාලීපි තණ්ඩුලසමවෙතං වික්ලෙදනාදිකිරියං තණ්ඩුලෙ ධාරයං ධාරයතීතොයාපසිලෙසිකාධාරත්තං කටාදිනො. යතො-ඤ්ඤත්‍රාධෙය්‍යං න වත්තතෙ සබ්බථා භියො වා, සො වෙසයිකො, විසයොහ්‍යාධෙය්‍යස්සානඤ්ඤත්‍රභාවො, යථා චක්ඛාදිප්පවත්තීනමඤ්ඤත්‍රාභාවා චක්ඛාදීනං රූපාදයො විසයාති වුච්චන්තෙ, එවමාකාසෙ සකුනයොත්‍යාදො සකුන්‍යාදීනමාකාසාදිතො-ඤ්ඤත්‍රාභාවාතෙ තෙසං විසයාත්‍යුච්චන්තෙ, විසයො එව වෙසයිකො. යො ආධාරාධෙය්‍යානමභිබ්‍යාපෙත්‍යාධෙය්‍යමීත්‍යභිබ්‍යාපකො, තථා හි'තිලෙසු තෙලං, දධිම්හි සප්පි,ත්‍යාත්‍ර තිලාදිකං තෙලාදිකමාධෙය්‍යං බ්‍යාපෙත්වා තිට්ඨතීති තිලාදි බ්‍යාපකාධාරො. සමීපෙ භවො, සමීපො එව වා සාමීපිකො, යස්ස

සමීපදෙසෙ ආධෙය්‍යං වත්තතෙ සො එවමුච්චතෙ, අත්‍රොදාහරණං 'ගුරුසු වසති ගඞ්ගායං ඝොසො'ති. නනු චාත්‍රාපාධාරෙ සත්තමී විධීයතෙ ආධාරො ච නිස්සයො වුච්චතෙ, නිස්සයො ච සංයොගසමවායෙහි හොති, න ච සිස්සාදීනං ගුරුප්පභුතීති දෙවදත්තසකුනාදීනමිව කටාකාසාදීහි සංයොගො, තෙලාදීනමිව ච තිලාදීහි සමවායො වා අත්ථි, තෙනායුත්තං තෙ සමාධාරත්තන්ති, නෙතදත්ථි, යදායත්තා හි යස්ස ඨිති සො විනාපි සංයොගසමවායෙහි තස්ස නිස්සයො භවති, තථාහි පුරිසස්ස න රඤ්ඤා සහ සංයොගොසමවායො වාත්ථි, අථ පන තදධීනට්ඨිතිත්තා රාජනිස්සයො පුරිසොති බ්‍යපදිස්සියතෙ, සිස්සාදීනඤ්ච ගුරුප්පභුතින මායත්තා ඨිතීති තෙසමයං [තෙනස්සායං (පොත්ථකෙ) යුත්ථො තෙ පති ගුරුපභුතීනං නිස්සයභාවො (ජිනින්දබුද්ධි)] යුත්තො ගුරුප්පභුතිනං නිස්සයභාවොති, එත්ථ පන යජ්ජපි වෙසයිකාභිබ්‍යපකානමාධාරාධෙයොපසිලෙසො අත්ථි, තථාපි පකාරන්තරස්සෙව පරිප්ඵුටත්තා තථෙව වචනිච්ඡා, නාඤ්ඤථා ඔපසිලෙසිකෙන වා [ඔපසිලෙසිකෙච] විසයාභිබ්‍යාපකානමග්ගහණතො උපසිලෙසස්සෙ වා [උපසිලෙසස්සෙච] පරිබ්‍යත්තත්තා තථෙව වොහාරොති න සඞ්කරො සඞ්කනීයොති.

33. නිමිත්ත

නිමිත්තභාවමත්තෙතීමිනා කම්මසංයොගාභාවෙපි සත්තමියා පවත්ති මාහ, න පරෙසං විය කම්මසංයොගෙ එව, තෙනෙව වක්ඛති-'එවමඤ්ඤතෙ'ච්චාදි, බාහිරානං හි-'නිමිත්තා කම්මෙන'' (චං, 2-1-89) ඉති සුත්තං, තත්ථ කම්මෙන යොගෙ පයොජනා සත්තමීභවතීත්‍යත්ථො, අජිනම්හි හඤ්ඤතෙ දීපීතිදීපිනොහනනස්ස පයොජනං චම්මං, තස්ස දීපිනංහන්තීති කම්මෙන යො ගො, සුත්තෙ කම්මෙනාත්‍යවචනෙ පයොජනං වත්තුමාරභතෙ 'න පනෙ'ච්චාදි.

34. යබ්භා

යස්ස කිරියාති යස්ස ගවාදාත්ථස්ස සම්බන්ධිනී දොහනාදිකිරියා, කිරියන්තරස්සාති ගමනාදිකිරියන්තරස්ස, එතෙනාති ලක්ඛණන්ති එතෙන, තතො-ච්චස්ස විවරණං කිරියාවතාති, ''කාලභාවෙසු චෙ''ති (2-6-43) කච්චායනෙහි සුත්තිතං, තදාහ-'කාලත්ථෙහි වා'තිආදි.

35. ඡට්ඨී

සාමිස්සරාදියොගෙ ඡට්ඨීසත්තමියො යථා සියුන්ති ''සාමිස්සරාධිපතිදායාදසක්ඛිපතිභූපසුතෙහි ච ''ඉති (2-3-39) ආරද්ධං පරෙහි, තදාහ-'සාමි'ච්චාදි, අත්‍ර ච ජිනින්දබුද්ධිනා ''සාම්‍යාදීනං භෙදෙනො පාදානං පරියායන්තරනිවත්‍යත්ථම්හ මා හොතු ගාමස්ස රාජා''ති වුත්තං වාක්‍යමුපන්‍යස්‍ය හස්සාප්‍ය යුත්තත්තමුපදස්සයමාහ-'සාමිස්සරෙ'ච්චාදි, කෙන නිවාරීයතෙ, න කෙනාපීත්‍යත්ථො, විසයවචනිච්ඡායං 'ගාමෙ රාජා'ත්‍යාපි භවිතබ්බමිත්‍යනෙනාහ, ''ආයුත්තකුසලෙහ්‍යාසෙවාය''මීති (2-3-40) ආරද්ධං, තදාහ-'ආයුත්තෙ'ච්චාදි, ආසවා තප්පරතා, බ්‍යාවටො නියුත්තො, තත්ථෙදං සියා ''ආසෙවායන්ති වක්ඛාමී ත්‍යවස්සං වචනමිදමාරබ්භනීයමඤ්ඤථා ඊසංයුත්තෙපි 'ආයුත්තො ගො සකටස්සා'ති පසජ්ජතී''ත්‍යාසඞ්කිය නත්ථෙවෙතම්පි පයොජනන්ති දස්සෙතුමාහ-'විනාපි'ච්චාදි, ''සාමිස්සරා''ත්‍යාදිකං කච්චායනසුත්තං, තෙනෙවාති කච්චායනසුත්තෙ පසුතසද්දානන්තරං කුසලසද්දනිද්දෙසෙනෙව, ඉධාති මොග්ගල්ලානවුත්තියං. කච්චායනෙන ''කම්මකරණ නිමිත්තත්ථෙසු සත්තමී'' (2-6-40) ''පඤ්චම්‍යත්ථෙ ච'' (2-6-41) ඉති ච සුත්තිතං, තෙනාහ-'කම්මෙ'ච්චාදි, ගහණස්ස බාහා විසයොති සම්බන්ධො, කච්චායනානං'භික්ඛූසු'තිආදීනි කම්මත්ථෙ උදාහරණානි, හත්ථෙසුතිආදීනි කරණත්ථෙ, කදලීසුති පඤ්චම්‍යත්ථෙ. ''මණ්ඩිතුස්සුක්කෙසු තතියා චෙ''ති (2-6-45) කච්චායනසුත්තං, තදාහ 'පසන්නත්ථෙ'ච්චාදි, පසන්නත්ථෙති මණ්ඩිතත්ථෙ, උස්සුක්කත්ථෙති උස්සාහත්ථෙ.

36. යතො

විසුං කරණං නිද්ධාරණං, ජිනින්දබුද්ධාචරියෙන ''කිමත්ථම්පුනරිදං වචනං යාවතා නිද්ධාරියමානො-වයවො සමුදායබ්භන්තරො, තත්ථ යදා සමුදායස්සා-ධිකරණත්තං වත්තුමිච්ඡීයතෙ, තදා සත්තමී සිද්ධාව, යථා රුක්ඛෙ සාඛාති, යදා ත්වවයවසම්බන්ධො තදා ඡට්ඨී, යථා රුක්ඛස්ස සාඛාති සච්චමෙතං පපඤ්චත්ථන්තු වචන''න්ති වුත්තං, තඤ්චෙත මයුත්තන්තිදස්සෙන්තො ආහ-'න සාලයො'ච්චාදිසුකයුත්තානිධඤ්ඤානි සූකධඤ්ඤානි, ආහිතා අවට්ඨිතා, ආධෙය්‍ය භූතාති වුත්තං හොති. යතොති ආහිතත්තකාරණා, තතොති යතො ජිනින්දබුද්ධිවචනමෙවමයුත්තං, තස්මා කාරණා. 'පඤ්චමී විභත්තෙ''ති (2-3-42) පාණිනීය සුත්තං, තදාහ-'සමුදායතො'ච්චාදි, සුතතො සකාසා සීලං අතිසයෙන සෙය්‍යොති සම්බන්ධො, ''නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී සත්තමීසු පත්තෙසු තදපවාදො, යං යොගො''ති පරෙහබ්‍යායතෙ, තත්ථ තාව නිද්ධාරණමෙවෙත්ථ නත්ථී කුතො ඡට්ඨීසත්තමීනං තත්ථප්පවත්ති, යතො තාසං බාධනත්ථම්දමාරබ්භතෙති දස්සයමාහ-'නාත්‍ර ජාත්‍යාදීහි'ච්චාදි, නහිච්චාදිනා ජාත්‍යාදීහි නිද්ධාරණාභාවං දස්සෙති, ජච්චාදීනන්ති නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී, කුතො න භවතිච්චාහ-'ජච්චාදිසම්බන්ධෙනෙ'ච්චාදි, අතං බ්‍යපදෙසතොති සීලත්තාදිබ්‍යපදෙසාභාවතො, පුන නිද්ධාරණාභාවෙ හෙත්වන්තරමාහ-'තුල්‍යානඤ්චෙ''ච්චාදි . සාධුනිපුණෙහි යොගෙ පූජායං ගම්මමානායං සත්තමී, තථා අසාධුයොගෙ, තථා පසිතඋස්සුක්කෙහි යොගෙ තතියාසත්තමියො, තථා ලොපන්තනක්ඛත්තසද්දා ච තෙන තෙන වචනන්තරෙන පාණිනියෙහි විහිතා, තං සබ්බං තංතංකාරකවචනිච්ඡායමෙව සාධෙතුං 'මාතරි සාධු' ඉච්චාදයො උදාහටා කෙසෙසු පසිතො පසත්තො, අවබද්ධොති අත්ථො, කෙසෙහි කරණභූතෙහි පසිතො භවති, කත්තුභූතෙහි වා

පසිතො කතොති අත්ථො, වුස්සෙනින්ද්‍රියුත්තෙන ලක්ඛිතො කාලො සොයමිත්‍යභෙදෙන සම්බන්ධා වුස්සෙ, තෙන කරණභූතෙන.

37. පඨමා

පඨමාත්ථමත්තෙති එත්තකෙ වුත්තෙපි වාක්‍යත්ථො පදත්ථො වා න විඤ්ඤායතෙ නාමග්ගහණානුවත්තිතොති දස්සෙතුමාහ-'ද්වෙද්වෙකානෙකාදි සුත්තතො'තිආදි, නාමෙනාත්ථො පටිපාදියමානො නාමසඞ්ඛාතෙ-ත්තනි අභිධෙය්‍යත්තෙනාජ්ඣාරොප්‍ය පටිපාදයත්‍යනපෙක්ඛිත විභත්තිවිසෙසන්ති ආහ-'අභිධීයති'ච්චාදි, පකතිරූපෙනාති නාමෙන, තස්ස අභිධෙය්‍යස්ස, මත්තසද්දස්සාතිආදිනා සාමඤ්ඤන්තිදං මත්තසද්දස්සත්ථවචනන්ති දස්සෙති, ඉදං වුත්තං හොතීති නාමස්සාභිධෙය්‍යමත්තෙති ඉමිනා ඉදං වක්ඛමානං වුත්තං හොති.
''පාටිපදිකත්ථලිඞ්ගපරිමාණවචනමත්තෙ පඨමා''ති (2-3-46) ලිඞ්ගාදීසු භෙදෙන පඨමාවිධානම්පටිපන්නා, තදාහ-'ලිඞ්ගපරිමාණෙ'ච්චාදි, ලිඞ්ගං ඉත්ථිපුන්නපුංසකානි, පරිමාණං පරිච්ඡෙදො, සඞ්ඛ්‍යා එකත්තබහුත්තානි, තබ්බන්තොපි සද්දත්ථොඑවාති ලිඞ්ගාදිවන්තොපි සරූපා බ්‍යතිරිත්තො සද්දත්ථො එව, උච්චත්තනීචත්තසාමඤ්ඤම්පුරොධාය පවත්තියා උච්චනීචසද්දෙහි පඨමා හොතෙව, තංයුත්තස්සාපි සද්දත්ථභාවතො 'උච්චං සරානි'ත්‍යාදීනිපි උච්චත්තං ගුණං නිමිත්තං කත්වා සොයමිත්‍යභෙදසම්බන්ධ සරෙසු වත්තන්තීති. පලම්බතෙ අජ්ඣාගච්ඡතිත්‍යාදො ''අසඞ්ඛ්‍යෙහි සබ්බාසං''ති (2-119) ලොපවිධානසාමත්ථියා පාදීහ්‍යනත්ථකෙහිපි පඨමා සිද්ධායෙව.

38. ආමන්ත

අභිමුඛං කත්වාතිආදිනා යොගාරම්භස්ස ඵලං දස්සෙති, නාමත්ථෙති සද්දත්ථෙ, පදතොති ආමන්තණාධිකඅත්ථමත්තපකාසකපදතො, හොන්ති චෙත්ථ…

සිද්ධස්සාභිමුඛීකාර [භිමුඛීභාව (පොත්ථකෙ)], මත්තමාමන්තණං සියා;
අත්ථො කතාභිමුඛො හි, ක්‍රියායං විනියුජ්ජතෙ;
ආමන්තණං න වාක්‍යත්ථො, පදතොව පතීතිතො;
නත්ථෙවාමන්තණං ලොකෙ, විධාතබ්බෙන වත්ථුනා;
තං යථා භව රාජෙති, නිප්පන්නත්ථො භවෙති ච.

සිද්ධස්සාති දෙවදත්තත්තාදිනා සිද්ධස්ස, අත්ථොති දෙවදත්තාදි, කතං ආභිමුඛ්‍යං සමාධානං යෙනාති විග්ගහො, ක්‍රියායං විනියුජ්ජතෙ ගච්ඡ භුඤ්ජාති, ආමන්තණං නත්ථී… ඉදානි විධීයමානත්තෙනාලද්ධසත්තිකස්සාභිමුඛයිතුමසක්කරූපත්තා, විධාතබ්බෙනාති නිප්ඵාදෙතබ්බෙන.

39. ඡට්ඨී

කිරියාකාරකෙච්චාදිවුත්තිගන්ථස්ස අත්ථසංවණ්ණනං කත්තුමාරභතෙ 'එකායං සම්බන්ධො නාමෙ'ච්චාදි, කිරියාය කාරකෙහි ච නිප්ඵාදිතොති ඉමිනා සම්බන්ධස්ස කිරියාකාරකසම්බන්ධ පුබ්බකත්තමාහ, තතොයෙවායං නාකස්මිකොති න යෙසංකෙසඤ්චි ද්වින්නං භවති, විසිට්ඨානංයෙව තු ද්වින්නං භවතීත්‍යතිප්පසඞ්ගාභාවො, කිරියාකාරකසම්බන්ධපුබ්බකො හි කාරකෙහි අඤ්ඤො සස්සාමිභාවාදිකො සම්බන්ධො, තථා ච වුත්තං–

''සම්බන්ධො කාරකෙහඤ්ඤො, ක්‍රියාකාරකපුබ්බකො;
සුතායමස්සුතායංවා, ක්‍රියායං සො-භිධීයතෙති.

තත්ථ අස්සුතායං කිරියායං 'රඤ්ඤො පුරිසො'ච්චාදො කිරියා කාරකසම්බන්ධපුබ්බකො-ඤ්ඤො එව සස්සාමිභාවාදිකො සම්බන්ධො පතීයතෙති, 'සරති රජ්ජස්ස'ත්‍යාදො තු සුය්‍යමානෙ කිරියාසද්දෙ, එත්ථ පන සන්තමපි කම්මං වත්තුමනිච්ඡිතං, විසෙසනභාවොයෙව සරණම්පති රජ්ජස්ස පටිපාදීයතෙ'රජ්ජසම්බන්ධිසරණ'න්ති, කිරියාකාරක සම්බන්ධො හි සබ්බත්ථ වත්ථුට්ඨිතිවසෙනෙවත්ථි, තන්නිමිත්තො ච සස්සාමි භාවාදි, තත්ථ සස්සාමිභාවවිවච්ඡායං විජ්ජමානොපි කිරියාකාරක සම්බන්ධො න වත්තුමිච්ඡිතො, යථා 'අනුදරා කඤ්ඤා'ති, සො චායං සම්බන්ධො සස්සාමිභාවජඤ්ඤජනකභාවා-වයවාවයවිභාවාදිලක්ඛණො බහුවිධොති වෙදිතබ්බො, තත්ථ සස්සාමිසම්බන්ධෙ රඤ්ඤො පුරිසො, ජඤ්ඤජනකසම්බන්ධෙ නිග්‍රොධස්ස බීජං, අවයවාවයවිසම්බන්ධෙ රුක්ඛස්ස සාඛා, ඉදානි සම්බන්ධස්සෙතස්ස කිරියාකාරකසම්බන්ධසඤ්ජාතත්තං යථායොගමඤ්ඤත්‍රාප්‍යවගමයිතුං කිඤ්චි උදාහරණමාහ-'තථා හි'ච්චාදි, පරිපාලනකිරියාකතො නෙසං සම්බන්ධොති ඉමිනා පරිපාල්‍යපරිපාලනලක්ඛණො-යං සම්බන්ධොති දස්සෙති, සා අයම්පරි පාලනලක්ඛණා කිරියා සම්බන්ධමස්සෙදම්භාවහෙතුං ජනයිත්වා නිවත්තති, අත්ථප්පකරණාදිනා ත්විමාය කිරියායායං සම්බන්ධොති විසෙසො වසීයතෙ, න ඡට්ඨියා විසෙසාවගමනෙ සාමත්ථියං… තස්සා සබ්බත්ථෙකරූපත්තා, සුය්‍යමානෙ එව වා කිරියාසද්දෙ කාරකභාවස්ස හෙතුනො වචනිච්ඡායාභාවෙ අස්සෙදම්භාභාවසඞ්ඛාතස්සෙව ඵලස්ස වත්තුමිච්ඡිතත්තා තථෙව සම්බන්ධො ජාතො ඡට්ඨියාභිධීයතෙ 'රජ්ජස්ස සරතී'ති, වුත්තං හි–

ජනයිත්වාන සම්බන්ධං, ක්‍රියා කාචි නිවත්තති;
සූයමානෙ ක්‍රියාසද්දෙ, සම්බන්ධො ජායතෙ ක්වචීති.

පරිපාලයතීති පුරිසම්පරිපාලයති, තතො පාලනාදිකා උපකාර සභාවා කිරියාද්වින්නම්පි තෙසං සම්බන්ධිනී භවති, රඤ්ඤා හි කාරියමානා තංසම්බන්ධිනීපුරිසවිසයත්තාවපුරිසයොගිනීත්‍යුභින්නම්පිකිරියාසම්භවති, තතොයෙවතස්සා උභයසම්බන්ධිනියා කිරියාය සම්භවෙඅස්සෙදන්ති බුද්ධියා හෙතුභූතස්ස අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛසභාවස්ස සම්බන්ධස්ස භාවතො කිරියාජනිතත්තමස්ස, අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො… සබ්බථා නිරපෙක්ඛත්තෙ සම්බන්ධාභාවා, සම්බන්ධි බුද්ධිසබ්භවස්සාති සම්බන්ධීසු රාජපුරිසාදීසු අස්සෙදන්ති එවම්පවත්තාය බුද්ධියා සබ්භවස්ස. පරෙසං විය ''ගුණෙ ඡට්ඨී''ති වචනන්තරාභාවෙ උභයත්ථපි (චෙත්ථ) [(යෙව) (පොත්ථකෙ)] ඡට්ඨීප්ප- සඞ්ගොති බොධෙතුමාහ-'නනු චෙ'ච්චාදි, සච්චන්ති යථා වුත්තං චොදනමබ්භුපගම්ම චොදකම්පති යථාවුත්තං සම්බන්ධරූපං තතො-ඤ්ඤත්‍රාප්‍යුපසං හරිත්වා තත්ථ ඡට්ඨිප්පසඞ්ගං චොදෙතුමාහ-'දෙවදත්තො'ච්චාදි, අථෙව මිච්චාදිනාසතීපිඅඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණෙ සම්බන්ධෙ වචනිච්ඡායෙවෙත්ථ කාරණන්ති චොදකාධිප්පායමත්‍රොපනෙත්වා තදෙව විසෙසතො ඡට්ඨියා අභාවෙ සමුපනෙතුං'යජ්ජෙවම්භාපි'ච්චාදිකමාහ, තත්ථ අථාති චොදකාධිප්පායප්පකාසනාරම්භෙ නිපාතො, එවං වත්තබ්බන්ති එවං යදිපිච්චාදිනා වක්ඛමානනයෙන වත්තබ්බං, පටිපාදෙතබ්බතායාත්‍යාදිනා ඉදන්දීපෙති ''විසෙස්සං විධෙයතාය න පරාධීනන්ති අප්පධානභාවතො බ්‍යතිරිච්චතෙ තතො-ත්තනිට්ඨමෙව, න රූපන්තරම්භජති'පුරිසස්සෙ'ති, විසෙසනන්තු රාජාදිකං තදඞ්ගතායානුවදියමානමප්පධානත්තා කාරකරූපතො බ්‍යතිරිච්චතෙ, තතො රූපන්තරං භජති 'රඤ්ඤො'ති, තතො බ්‍යතිරෙක ලක්ඛණො සම්බන්ධො හොති, එකස්ස සම්බන්ධිත්තාසම්භවා වත්ථුතො ද්විට්ඨයො විසෙසනගතත්තෙන පතීයතෙ තතො ඡට්ඨී විසෙසනමෙවානුධාවති පතීතිවිසයෙ සද්දප්පවත්තී''ති, යො හි විකප්පනං විසයො සො සද්දානන්ති, අතොයෙව සම්බන්ධො නියමෙන විසෙසනභෙදමනුවිදධාති… වත්ථුතො ද්විට්ඨස්සාපි තග්ගතත්තෙන පතීතියා යථා භාතුනං ධනන්ති, නාවස්සම්භාතුනං ධනන්තිච්චෙව භවති, තථා සත්‍යාපි විසෙස්ස භෙදෙ විසෙසනගතමෙව භෙදමනු(විදධා)ති 'දෙවදත්තස්ස අස්සා'ති, තදෙතං සබ්බං විසෙසනගතත්තෙන සම්බන්ධපතීතිතො-වකප්පීයතෙ, විසෙස්සගතත්තෙනාපි තප්පතීතියං නියමෙන තග්ගතභෙදානුවිධානං සියා විසෙසනගතභෙදානුවිධානමිව, ද්විට්ඨත්තන්තු වත්ථුතො [වත්තුනො] න විරුජ්ඣතෙ, වත්තුපටිබද්ධමෙව ච ද්විට්ඨත්තං මනසිකත්වා තංවාදීහි ද්විට්ඨයො සම්බන්ධොභිධීයතෙ, අතොයෙවායං බ්‍යතිරෙකවිභත්ති (යාගමෑයතෙ)… බ්‍යතිරිච්චමානවිසෙසනභූතසම්බන්ධිගතබ්‍යතිරෙකලක්ඛණසම්බන්ධාභි- ධානප්පවත්තිතොති, නීලාදිවිසෙසනන්තු පරත්ථත්තෙනාප්පධානම්පි න කාරකභාවතො බ්‍යතිරිච්චති… නීලාදිසද්දෙනුප්පලාදිදබ්බාභිධානතො, යථා 'නීලමුප්පලම්පස්ස, නීලෙනුප්පලෙන යිතං, නීලස්සුප්පලස්ස ගන්ධො'ති, යදා තු න විසෙස්සපවත්ති තදා බ්‍යතිරිච්චතෙව 'නීලස්ස ගුණස්ස උප්පලන්නිස්සයො'ති කාරකභාවලක්ඛණා පධානභාවා බ්‍යතිරිච්චතෙ එව නීලාදි, තතො විසෙසනමෙවානෙකප්පකාරතායාව තිට්ඨතෙ, තතො විසෙ- සනං කිඤ්චිදෙව කාරකරූපතො පධානභාවා බ්‍යතිරිච්චතෙති විසෙසන මත්තෙනාපි සෙසං සබ්බං තථා සියාති නාසඞ්කනීයන්ති.

ද්වෙපීති රාජපුරිසා ද්වෙපි, තතියෙ ගෙහසඞ්ඛාතෙ සම්බන්ධිනී. සභයුත්තම්පටිච්ච එවන්ති ඉමිනා පුරිසස්ස අප්පධානත්තමෙව දීපෙති, අභිමතාති පාණිනියානං සුත්තන්තරෙන අභිමතා, යතො ඡට්ඨීය-මත්තනො මතෙ සම්බන්ධනිස්සයා, තෙනාහ- 'සම්බන්ධමෙවි'ච්චාදි, සම්බන්ධො චෙත්ථ මාතු සරණානමවට්ඨානාදිකිරියානිමිත්තොති කෙචි, අඤ්ඤෙ තු සරණස්ස කිරියාරූපත්තා කිරියන්තරමන්තරෙනෙව දබ්බෙන සම්බන්ධොපපත්තිමාහුයථා ද්වින්නං ජතුකතො සංසිලෙසො, ජතුනො තු කට්ඨෙනාත්තනායෙව, න ජත්වන්තරකතො සංසිලෙසොති. පරෙසං තතියත්ථෙ දුතියත්ථෙ ච කිතකප්පයොගෙ ඤ්ඤත්‍රාපි (පඤ්චමෑයත්ථෙ) සත්තමෑයත්ථෙ ච (''ඡට්ඨී වා'') ති (2-6-20) දුතියා පඤ්චමීනඤ්චා''ති (2-6-29) ච සුත්තන්තරෙහි ඡට්ඨීතිමතා, තස්සාපි වත්තිච්ඡාතොච සාධිතභාවං දස්සෙතුමාහ- යථාචෙත්ථාතිආදි, එත්ථාපායාදො උදාහරණද්වයෙ සුත්තන්තරමන්තරෙන සම්පදානත්තාභාවා සම්බන්ධවචනිච්ඡායමෙව පරෙසම්පි ඡට්ඨී, තෙනාහ-'එත්ථා'තිආදි, බහුලන්තීමස්ස අත්ථං දස්සෙති 'යථා දස්සන'න්ති, අවිසංවාදකාලොකස්සත්‍යාදිකං කම්මෙ උදාහරණං, පඤ්චමෑයත්ථෙ පන වත්තිච්ඡාතොච සබ්බෙ තසන්ති දණ්ඩස්සාත්‍යාදීනි උදාහරණානි වෙදිතබ්බානි.

40. තුල්‍ය

අනභිමතාති 'තුල්‍යාත්ථෙහ්‍යතුලොපමාභි තතියාඤ්ඤතරිස්ස'න්ති (2-3-72) සුත්තෙන තුලොපමාභි අඤ්ඤෙහි තුල්‍යාත්ථෙහි යොගෙ තතියාය විධීයමානත්තා පාණිනියානං අනභිමතා, යස්මා සදිසා භාවා තෙසං නොපමාති 'අජ්ජුනස්ස තුලා නත්ථී'ත්‍යාදිකමුච්චතෙ, තස්මා එවං යථාවුත්තනයෙනාති තදෙවන්තීමස්ස අත්ථො වෙදිතබ්බො, තදෙවන්ති වා නිපාතසමුදායො යථාවුත්තනිදස්සනත්ථො, තුල්‍යොසූති සදිසෙසු, තථාවුත්තාති අජ්ජුනස්සතුලානත්ථීත්‍යාදිනා තෙන පකාරෙන වුත්තා.

41. අතො

සුත්තෙ 'අතො'ති වුත්තං 'අකාරන්තතො'ති කථං වුත්තීති ආහ 'අතො'තිආදි, ආදෙසා හොන්තීති සෙසො, යකාරානංයෙව සියුං… ආඑආදෙසානමෙකවණ්ණත්තා, ලොපෙ කතෙති ඔකාරස්ස ලොපෙ කතෙ, තන්නෙති යථාවුත්තං ධවාද්‍යප්පටික්ඛිපති, පටික්ඛෙපෙ කාරණමාහ-'පරලොපස්සා'තිආදි, කාරණන්තරං වත්තුමාරභතෙ

'කිඤ්චා'තිආදි, නිච්චම්පරලොපොච සියා, න පුබ්බලොපොපි ආගමප්පයොගානුකූලොනාතිපි සක්කා වත්තුන්ති ආහ-'නවා'තිආදි, නිච්චම්පරලොපොයෙවාති න ච සක්කා මන්තුන්ති සම්බන්ධො, එවං සන්තෙතත්‍යාදිනා තත්ථ විරොධමාහ, අතොසම්භවාති ආදෙසාකාරතො සම්භවා, ඣිස්සාකාරවිධානං "යොසු ඣිස්ස පුමෙ"ති (2-93) එතදෙවපයොජනන්තිආදිනා වුත්තප්පයොජනාභාවෙ කාරණමාහ-'අනිට්ඨත්තා'ති, අනභිමතත්තාති අත්ථො, පයොජනාභාවානභිමතත්තමෙව දස්සෙසුමාහ-'එතදත්ථමෙවා'තිආදි, ඉමස්සාති "අතො යොනං ටාටෙ"තී මස්ස සුත්තස්ස, ඣිස්මාත්වෙවාති 'ඣිස්මා' ඉති එතාදිසං සුත්තමෙව, ඣිස්මා යොනං ටාටෙතිවාති "ඣිස්මා යොනං ටාටෙ"ති සුත්තං වා, අතොති 'අතො' ඉති සුත්තං, තාදිසස්සපයොගස්සාති අග්ගා, අග්ගෙ ඉති පයොගස්ස.

42. නීනං

යස්මා එකමෙව රූපමුදාහටං, තස්මා රූපාරූපානි රූපෙරූපානීති භෙදො වෙදිතබ්බො, තෙන හි බහුවචනෙ [බහුවචනෙන (පොත්ථකෙ)] පඨමාදුතියාසු 'අට්ඨීනී'ති එකමෙව රූපමුදාහටන්ති දස්සෙති.

44. සස්සාය

සුඤ්ති ඤකාරො කිමත්ථොති ආහ-'ඤකාරො'තිආදි, අසති හි ඤකාරෙ'ඤානුබන්ධො'ති ඤකාරෙන විසෙසනෙන සුකාරො න විසෙසී යෙය්‍යා සතියෙව තස්මිං තෙන සො විසෙසීයෙය්‍යා, තස්මා "ඤකානුබන්ධාද්‍යන්තා"ති සුත්තෙ 'ඤකානුබන්ධා'ති විසෙසනං විසෙසනභාවො අත්ථො පයොජනං යස්ස සො විසෙසනත්ථො, බහුලං වචනෙනානභිමතමනවසෙසං වචත්ථාපීයතීති වුත්තියං "භියො"ත්‍යාදිකමුපදිට්ඨන්ති දස්සෙතුමුපක්කමතෙ 'සාමඤ්ඤෙනා'තිආදිනා, ඡට්ඨී භවතීති (සෙ)සො, නනුච අත්ථසද්දෙනාඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ කථං චතුත්ථ්‍යත්ථො-චසීයතීති වුච්චතෙ, චතුත්ථීඑකවචනෙ අත්තත්ථ'න්ති එත්ථ සද්ධම්මසවනාදිකමත්තනිමිත්තන්ති යො-ත්ථො, සො වත්ථො-ඤ්ඤ පදත්ථෙපි, තස්සා-ඤ්ඤපදත්ථභූතස්සාපි අත්තා අත්ථො පයොජනම්භවති නිමිත්තභාවෙනාති නාත්ථභෙදොති ත එත ඉමවජ්ජිතානං සබ්බාදීනන්ති ත එතඉමසද්දෙහි එව වජ්ජිතානමඤ්ඤෙසං සබ්බාදීනං, පටිසිද්ධෙසුපි කස්සචි ආදෙසො දිස්සතීති දස්සෙතුමාහ'තසද්දස්ස වා'ති.

45. සප

ඉත්ථියා වධුයාති පසඤ්ඤානමී ඌනමුදාහරණානි.

46. ස්සාවා

සපසඤ්ඤෙහීති ඉදං තෙතිමාමූහි තීමස්ස අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙන වා විසෙසනං දට්ඨබ්බං, වුත්තියං කතන්ති ආදිකං කත්තාදිප්පකාසනත්ථං කතං, තායාති සබ්බත්ථ විකප්පොදාහරණං.

47. නම්හි

"ආගමා තග්ගුණීභූතා තග්ගහණෙන ගය්හන්තී"ති පරිභාසා වචනමෙතං තත්ථ තග්ගුණීභූතාති තස්මිං ආගමිම්හි ගුණීභූතා, අවයවවසෙන පච්ඡා භවන්තො අමුඛ්‍යභූතා, තග්ගහණෙනාති ආගමිග්ගහණෙන තග්ගහණෙන ගහණතොති ආගමිභූතස්ස නං ඉච්චස්ස ගහණෙන ගහණතො, 'නම්හි විභත්තිම්හි'ති තු වත්තබ්බං, විපල්ලාසො වා එත්ථ දට්ඨබ්බො.

(49) ඉකාරස්සෙවවාතිආදිනා වුත්තමෙව විවරති තිස්ස ඉච්චාදිනා, තස්ස තිස්ස, නිද්දිට්ඨත්තාති තිස්ස නිද්දිට්ඨත්තා, "නම්හි තිචතුන්නමිත්ථියං තිස්ස චතස්සා"ති (2-20) තිස්සාදෙසො "නම්හි නුක ද්වාදීනං සත්තරසන්න"න්ති (2-47) නුක, තිස්සන්නං.

51. සුඤ

විභත්තිසුත්තෙති "ද්වෙද්වෙකානෙකෙස්ව්"(2-1) ච්චාදිසුත්තෙ, ස්සනන්ති බහුවචනෙන සහිතමෙකවචනමාහ, සුත්තමිදන්ති "සුඤ්සස්සා"ති ඉදං සුත්තං, සුත්තෙ පන සතීති "සුඤ සස්සා"ති සුත්තෙ සති.

55. රත්‍යා

රත්ති ච ආදි ච රත්‍යාදයො, තෙහි.

56. සුහි

අනුකරණවසෙනාති අනුසදිසං කරණං වචනමනුකරණං.

57. ල්තු

තෙනාති යතො ල්තුඉති විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතස්ස පච්චයස්ස ගහණං, තෙනාති අත්ථො, පච්චයස්ස ගහණා තදාදිගහණං ලබ්භතෙ… ‘‘පච්චයග්ගහණෙ යතො සො විහිතො, තදාදිනො ගහණ’’න්ති ඤායා, විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතත්තා තදන්තග්ගහණං… ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා’’ති (1-13) වචනතොති මනසි නිධායාහ- ‘යතො’ඉච්චාදි, සො ක්‍රියත්ථො ආදි යස්ස සො තදාදි, සො පච්චයො-න්තො යස්ස සමුදායස්ස සො තදන්තො, තාදිසස්ස තදා දිතදන්තසමුදායවිසෙස(ස්ස) ගහණං, න තු තදන්තමත්තස්සෙත්‍යත්ථො, නනු ච ‘ල්ත්වී’ති විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතෙ භවතු ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා’’ති තදන්තස්ස ගහණං, පච්චයග්ගහණෙන පන තදාදිනො ගහණං කථං සියා වචනාභාවාත්‍යාහ-‘තදවිනාභාවිත්තා’ති, යතො විහිතො, තෙන විනා න භවති සීලෙනාති තදවිනාභාවී, තස්ස භාවො තස්මා. ‘‘පච්චයග්ගහණෙ යතො සො විහිතො තදාදිනො ගහණ’’න්ති ඤායස්ස යත්ථ පච්චයග්ගහණං තත්ථ සාධාරණත්තා ‘තදාදිනො’ති වුත්තං, තදාදිසමුදායස්ස ගහණෙ පනෙත්ථ විසෙසො න දිස්සති… අධිකත්තාති [අධිගතන්තාවාති (පොත්ථකෙ)] ආදීසු විසෙසදස්සනාසම්භවා, ‘තුංස්මා ලොපො විච්ඡායං තෙ’’ ත්‍යත්‍ර (5-4) තු දිස්සති විසෙසො, වක්ඛතිහි තත්ථ ‘‘තුංතායෙතවෙ භාවෙ භවිස්සති ක්‍රියායං තදත්ථාය’’න්ති (5-61) තුංපච්චයං වක්ඛති’’ච්චාදි.

58. ගෙ

අඉතොයචවත්තබ්බන්ති ‘ගෙඅ’ඉතොයච වත්තබ්බන්ති වුත්තං හොති, පක්ඛෙ දීඝවිධානෙනෙවාති ඉමිනා අකාරාදෙසෙ කතෙ පක්ඛෙ දීඝවිධානෙනෙව, අඤ්ඤත්ථචරිතත්ථතායාති ල්ත්වන්තාදිතො අඤ්ඤත්ථ හොපුරිසා හොපුරිසඉච්චාදො ජාතිපදත්ථනිස්සයනෙන කතත්ථතාය, පරිස මත්තත්ථතායාති වුත්තං හොති, අවස්සං දීඝභාවෙ කාරණමාහ ‘යදිවාකාරො’ඉච්චාදි, යදිව ආකාරොති පදච්ඡෙදො.

60. සබ්‍රහ්මා

සඉතිසඤ්ඤා සසඤ්ඤා තාසං, කඤ්ඤාසඤ්ඤාතිආදීසු සසඤ්ඤානං බහුත්තා බහුවචනෙන නිද්දෙසො, සරූපස්සාති සස්සාති සසද්දරූපස්ස, තථා හො බ්‍රහ්මාති එත්ථ තථාති ඉමිනා බ්‍රහ්මාතිරූපස්ස නිරුත්තියං නිද්දිට්ඨත්තාව එත්ථ සඞ්ගහිතභාවං දස්සෙති. එවං විවරන්තීති තස්මා ස සබතො ගස්ස අකාරආකාරා’’තිආදිනා එවං විවරන්ති, තෙ හි අච ආච ඉච ඊච එචාති ද්වන්දෙ පුබ්බසරානං ලොපං කත්වා එත්තුපසිලෙසනිද්දෙසං වණ්ණෙන්ති, සාමඤ්ඤවිධානන්ති ‘බ්‍රහ්මකත්තුඉසි සබතො’ච්චෙවමවිසෙසෙත්වා සාමඤ්ඤෙන කථනං, කිමත්ථන්ති කිං අත්ථො පයොජනං යස්ස තං කිමත්ථං. සාමඤ්ඤවිධානං කිමත්ථම්පනෙවං පයොජනාසඞ්කායං පයොජනාසඞ්කාවිචාරණං මනසි නිධාය ‘ආගති ගණොය’න්ති වුත්තත්තා ආහ– ‘අත්ථතො’ච්චාදි, අත්ථතොති සා මත්ථියතො, අනෙනාති‘ආගතිගණොය’න්ති ඉමිනා වචනෙන, ඉදං වුත්තං හොති ‘ආගතිගණොයන්ති ඉමිනා තදාකාරසඞ්ඛාතජාතිප්පධානගණත්තප්පකාසනෙන යදි සම්බොධනෙ එකාරන්තාකාරන්තලාභීනං කත්තු ඉසි සඛ මුනි භදන්තාදීනං ගහණං පයොජනං න සියා, අඤ්ඤථා අනුපපජ්ජනං සියාති එවමඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණසාමත්ථියතො සාමඤ්ඤවිධානෙ පයොජනමාහෙ’’ති, සොයන්ති ඉමිනා වුත්තියං ‘ආගති ගණොය’න්ති වුත්තං වචනං නිදස්සෙති.

63. සොස්සං

ස්සඤ්ච ස්සාච ස්සායොච අඤ්ච තිඤ්චාති ඉතරීතරයොගෙ චත්ථ සමාසො,ස්සං ස්සා ස්සායං තිංසු.

64. එක

සොච ඔච සො සාන්තඔකාරන්තා, නත්ථි සො යෙසන්තෙ අසො, තෙසං, සාමඤ්ඤවිධානතොති කස්සචි ලිඞ්ගස්ස අපරාමාසා සාමඤ්ඤෙන විධානතො, නාදෙකවචනෙසූති නාදීසු එකවචනෙසූති අත්ථො, හි හෙතුම්හි, යස්මා කස්සචි එවං දුට්ඨාධිප්පායො සියා, තස්මා දුතියමුදාහරණන්ති අත්ථො, දුතියොපි හෙතුම්හි, යස්මා සබ්බෙසං සඞ්ගහණත්ථං, තස්මා න ච තථාධිප්පෙතන්ති අත්ථො, සබ්බෙසමෙකවචනානං සඞ්ගහණාභාවෙ සුත්තානං විරචනප්පකාරමාහ-‘අඤ්ඤථා’තිආදි, උපරිචාත්‍යාදීස්වයමධිප්පායො ‘‘සුත්තස්ස ‘අංයොස්වසොන’න්ති විරචිතත්තා සාමඤ්ඤෙනෙ-කවචනෙස්වසස්ස නරසත්තප්පතීති තප්පටිසෙධාභාවා’දණ්ඩි කුල’න්ති රස්සත්තං ‘සිස්මිං නපුංසකෙ’ති විධිසුත්තං වදෙය්‍යා’’ති, ඔකාරන්තප්පටිසෙධන්ති ‘අසොන’න්ති ඔකාරන්තප්පටිසෙධං, ආදෙසන්තරං ‘‘ගොස්සා ගසිහිනං සුගාවගවා’’ත්‍යාදිනා (2-67) කරීයමානං ගාවාදෙසාදිකං, එත්ථ පන නපුංසකෙ එකවචනන්තං දණ්ඩි කුලන්ති වක්ඛමානත්තා නොදාහටං, යොසු පන ‘‘යොලොපනිසුදීඝො’’ති (2-88) අදීඝස්සාපි දීඝවිධානසාමත්ථියා පඨමමෙව දීඝස්ස රස්සාභාවෙකාව කථාති නොදාහටං, දණ්ඩිදණ්ඩීනි ඉච්චෙව තු භවති, නොස්සවාති පාඨො දිස්සති, එත්ථ විජ්ජමානෙ ගෙ පරෙ ඔකාරන්තස්ස වා රස්සාපජ්ජනදොසම්පසඞ්ගතො නොස්සා’ති පාඨෙන භවිතබ්බං.

67. ගොස්සා

ගාවෙන ගවෙනාති කරණෙපි සමානං, ගාවස්ස ගවස්සාති ඡට්ඨියාපි.

69. ගවං

සෙනාති සුතත්තා සෙඉති වුත්තියං නිමිත්තං පරිකප්පිතං.

72. ගාවු

සද්දන්තරත්තෙන කොචි දොසොති සම්බන්ධො, ආදිසිතබ්බා ආදෙසා කාතබ්බා.

73. යං

පෙන පසඤ්ඤාය යුත්තා ඊපී, පච සො ඊචාති වාපී අභෙදග්ගහණෙන, අඤ්ඤස්සාති ඉකාර උකාරඌකාරස්ස.

77. ස්මි

ලොකෙ දෙවදත්තො දත්තොති එකදෙසෙන සමුදායවොහාර දස්සනතො ස්මිනොතිමස්ස ස්මිං වචනස්සාත්‍යයමත්ථො දස්සිතොත්‍යාහ-'ස්මිති ඉමිනා'තිආදි.

81. ඣලා

බ්‍රහ්මාදීසු 'ඉතො ක්වචි සස්ස ටානුබන්ධො'ති පාඨාති සම්බන්ධො, බ්‍රහ්මාදීසූති ''සබ්‍රහ්මාදිතෙ''ති (2-60) සුත්තෙ වුත්තබ්‍රහ්මාදීසු, පාඨාති 'ඉතො'ත්‍යාදිනො ගණසුත්තස්ස පාඨා, ටානුබන්ධොති ඉමිනා (එටාදෙසං) නිද්දිසති.

85. කු

සො [හස්මා] අන්තො යස්ස සො තදන්තො සමුදායො, තස්ස, ''චානුකඩ්ඪිතං නොත්තරත්‍රානුවත්තතී''ති විඤ්ඤූවචනං, විදුනො විදූති කුපච්චයන්තස්ස උදාහරණං, විඤ්ඤුනො විඤ්ඤූති ''විතො ඤාතො''ති (5-39) සබ්බඤ්ඤුනො සබ්බඤ්ඤූති ''කම්මා''ති (5-40).

86. ලො

ලොපොත්වෙව සිද්ධත්තාති වොමුත්තපක්ඛෙ ලොපොතීමිනාව සිද්ධත්තා.

87. නනො

අමුයාති ඉත්ථියං යාදෙසො, නනොතීමස්සිදං පච්චුදාහරණං.

88. යොලො

පඨමාදුතියායොනමෙකතො උදාහරණානි අට්ඨී අට්ඨීනිති, තානිච යොලොපනිලාතිස්සෙව දස්සිතානි, තථායෙවාඤ්ඤානිපි ඤායන්තීති.

92. න්තස්ස

ටමුත්තපක්ඛොති අසන්තං කුබ්බන්තස්සාති ටාදෙසෙන මුත්තපක්ඛො,න්තුස්සවෙවන්ති පසිද්ධත්තාව ටාදෙසමුත්තපක්ඛං උපමෙති, ''සඤ්ජාතං තාරකාදිත්විතො''ති (5-45) ඉතො අන්ධිතා.

93. යොසු

ටාදෙසො-තිප්පසජ්ජතීති කස්මා වුත්තං නනු තදන්තස්ස සමුදායස්ස පත්තෙ ''ඡට්ඨියන්තස්සා''ති (1-17) අන්තස්සෙව හොති, තථාසති නෙවාතිප්පසඞ්ගො, තස්මා කස්මාතිප්පසජ්ජතීති වුත්තන්ති, සච්චං, තථාපි 'ඣිස්සා'ති වත්තුං සක්කුණෙයාත්තෙ ඉස්සාති වුත්තත්ත [වුත්තන්ථී] සාමත්ථියතො තදන්තස්ස ටාදෙසො-තිප්පසජ්ජතීති තථා වුත්තන්ති, නනු 'ඣිස්සා'ති වුත්තෙපි සොවාතිප්පසඞ්ගො තදවත්ථොයෙවාති සච්චං, තථාපි යදි සමුදායස්ස ටාදෙසො-

හිමතො සියා 'තථා සති කිං ඛග්ගහණෙන ඉස්සත්වෙච වදෙය්‍යාති නාතිප්පසජ්ජතීති, ඛග්ගහණෙ නාමන්තෙ ඉකාරස්සෙව ඛසඤ්ඤත්තාති ඉදං පන විසෙසනත්තෙන වත්තු මනිච්ඡිතෙ යුජ්ජති.

94. චෙචො

සහචරිතඤායස්සාති ''තංසහචරිතා තග්ගහණෙන ගය්හන්ති''ති ඤායස්ස.

95. යොම්හි

හෙතුකුරුසද්දෙහි යොසු ඉමිනා ටාදෙසෙ ''ලොපො''තිමිනා යොලොපෙ වා සම්පත්තෙ ''පච්චයනිස්සිතං බහිරඞ්ග''න්ති යොලොපතො ''පකතිනිස්සිතමන්තරඞ්ග''න්ති ''අන්තරඞ්ගබහිරඞ්ගසු අන්තරඞ්ගවිධි බලවා''ති පඨමං ටාදෙසෙ නිමිත්තාභාවාව ලොපා භාවොති දස්සෙතුමාහ-'හෙතුකුරුසද්දෙහි'ච්චාදි.

99. සබ්බා

නනු කතරාදයොව සබ්බාදිසද්දවචනීයා හොන්ති සමාසෙනාභිහිතත්තා, න තු සබ්බසද්දො [සද්දස්සෙ (පොත්ථකෙ)] ත්‍යාහ-'අවයවෙනෙ'ත්‍යාදි,යදිපි 'සබ්බ සද්දො ආදි යෙස'න්ති අවයවෙන විග්ගහො, තථාපි සමුදායොවාස්සත්ථො භවති… යෙසන්ත්‍යනෙන සමුදායස්ස පරාමාසාති භාවො, ඉතිති හෙතුම්හි, කො භවන්තානං ද්වින්නං බහුන්නං වා එකො දෙව දත්තො කඨාදීහි වා අත්ථෙ ද්වීහි බහූහි වා එකස්ස නිද්ධාරණෙ සති කිම්හා නිද්ධාරණෙ රතර රතමෙසු ණාදිවුත්තියං ''එකත්ථතාය''න්ති (2-119) විභත්තිලොපෙ ''රානුබන්ධෙන්තසරාදිස්සා''ති (4-132) අන්තසරාදිලොපෙ කිංසද්දස්ස රූපසිද්ධීති දස්සෙතුමාහ කතමා'තිආදි, උභො අංසා අස්සාති අත්ථෙ ''අයුභද්විතීහංසෙ''ති (4-49) අයෙ''සරො ලොපො සරෙ''ති (1-26) සරලොපෙ රූපසිද්ධීති ආහ-'උභො අංසා'ඉච්චාදි, කායං වචත්ථා නාමෙ ත්‍යාහ-'සාභිධෙය්‍යා'ත්‍යාදි, අවධිච්චාදිනා තස්සෙවාත්ථං විභාවෙති, අධංසො අභට්ඨතා අවධිභාවෙයෙවාවට්ඨානං, සාභිධෙය්‍යා පෙක්ඛාති එත්ථ සො සකො අභිධෙය්‍යො අත්ථො දිසාදි සාභිධෙය්‍යොති ගහිතොති ආහ-'පුබ්බාදීන'න්තිආදි, සාභිධෙය්‍යන්ති කම්මතො පරා අපපුබ්බා 'ඉක්ඛ=දස්සනෙ'තිමස්මා ''ක්වචණ''ඉති (5-41) අණ්පච්චයෙ සාභිධෙය්‍යාපෙක්ඛො, සො වාවධිනියමොති දස්සෙතුමාහ-'තමපෙක්ඛති'ච්චාදි, තත්ථාධිප්පායං විවරති 'තථාහි'ච්චාදිනා, එත්ථ ච පරාදිසද්දාභිධෙය්‍යො-ත්ථො දිසාදෙසාදි පුබ්බාදිසද්දාභිධෙය්‍යස්සාත්ථස්ස දිසාය දෙසාදිනො වාවධිභාවෙන නියමවසෙන පවත්තති, යො වාවධිභාවො නියමවසෙන පවත්තති, සොවාවධිභාවො නියමවසෙන පවත්තො පුබ්බාදිසද්දවචනීයං දිසාදෙසාදි මපෙක්ඛතීති සාභිධෙය්‍යාපෙක්ඛොවධිනියමොයෙව වවත්ථාති වුච්චතීත්‍යයමධිප්පායො, න තු අභිධෙය්‍යායන්ති අසම්භවා, අසම්භවමෙව දස්සෙන්තො ආහ-'යො හි'ච්චාදි, කොසල්ලෙන නිමිත්තෙනාති කුසල සද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තෙන කොසල්ලෙන, උත්තරාකුරවො උත්තරකුරුදීප වාසිනො, දෙසො වා, 'නාඤ්ඤඤ්ච නාමප්පධානා''ති (2-136) අනෙනෙව සඤ්ඤායං සබ්බාදිකාරියස්ස නිසිද්ධත්තෙ කිමසඤ්ඤායංභ්‍යනෙනෙත්‍යාහ 'නාඤ්ඤඤ්චෙ'ත්‍යාදි, කිඤ්චි පුබ්බත්තාදිකමුද්දිස්ස කෙසඤ්චි පුබ්බොපරොත්‍යාදිකා අත්ථානුගතා සඤ්ඤා අන්වත්ථසඤ්ඤා.

104.ති

''වානෙකඤ්ඤත්ථෙ''ති (3-17) විකප්පානුවත්තනතො අයුත්තත්තාභාවං දස්සෙති'නයිදමයුත්ත'න්ති, යුත්තතා වාස්ස පාඨෙ බ්‍යභිචාර දස්සනතොති වත්තුමාහ-'නපුංසකෙ'ච්චාදි, පාඨානුගතා හි සුත්තරචනා, විකප්පානුවත්තියා අනපුංසකම්දමෙව වචනං තස්ස ක්වචි බ්‍යභිචාරත්තෙ ඤාපකන්ති වත්තුමාහ-'තස්ස වා'තිආදි, අවස්සමෙවමෙත්ථ අත්ථො ගහෙතබ්බො, අඤ්ඤථා යථාවට්ඨිතපාඨානුක්කමෙනාත්ථග්ගහණෙ සති සුත්තස්ස [සුත්තස්සා (පොත්ථකෙ)] මුඛ්‍යත්තප්පතීතිතො කථන්තමඤ්ඤස්ස ඤාපකං භවෙය්‍ය, මුඛ්‍යභාවෙ හි ඤාපකත්ථං න යුජ්ජෙය්‍ය.

108. අතෙ

නනු ච ''ලක්ඛණපටිපදවුත්තෙසු පටිපදවුත්තස්සෙව ගහණ''න්තිමාය පරිභාසාය ලක්ඛණිකස්සාකාරස්ස ගහණං න පප්පොතීත්‍යාසඞ්කිය පටිපාදයමාහ-'රස්සාකාරෙ'ච්චාදි, පරිභාසාය චස්සායමත්ථො ''ලක්ඛීයතෙනෙනෙති ලක්ඛණං, සාධ්වසාධුජානන හෙසුත්තා සුත්ත [සත්ථ] මුච්චතෙ, පටිගතම්පදං පටිපදං, උච්චාරිතමඤ්ජසෙත්‍යත්ථො, ලක්ඛණඤ්ච පටිපදඤ්ච ලක්ඛණපටිපදානි, තෙහි වුත්තානි රූපානි ලක්ඛණපටිපදවුත්තානි, තෙසු, වුත්තසද්දො පච්චෙකම්පරිසමාපීයතෙ 'ලක්ඛණවුත්තෙසු පටිපදවුත්තෙසූ'ති, තත්‍රාඤ්චසා යමනිද්දිට්ඨං, කෙවලං ලක්ඛණදස්සනෙනාස්මිං ලක්ඛණෙ සත්‍යවස්සමනෙන රූපෙන භවිතබ්බන්ති ලක්ඛණෙන පටිපාදිතං, තං ලක්ඛණවුත්තමිත්‍යුච්චතෙ, යන්ත්වඤ්ජසා සද්දෙනෙව පටිපාදිතං, තං පටිපදවුත්තන්ති වුච්චතෙ, තස්මිං ලක්ඛණවුත්තෙ පටිපදවුත්තෙ ච රූපෙ සති පටිපදවුත්තස්සෙව ගහණං, නෙතරස්සෙ''ති, පටිපදවුත්තස්සෙවෙත්‍යවධාරණෙන නියමරූපභාස්සා පරිභාසායාවගම්‍යතෙ, සො ච නියමො අනියමපුබ්බකෙ සන්දෙහෙ සත්‍යවතිට්ඨතෙ, තස්මා යත්‍ර ලක්ඛණවුත්තමෙව කෙවලං, න පටිපදවුත්තං, තත්‍ර නායං පරිභාසා වතිට්ඨතෙ, යත්‍රාපි පටිපදවුත්තමෙව කෙවලං, න ලක්ඛණවුත්තං, සොපොතිස්සා අවිසයො, යත්‍ර ද්වෙ රූපානි සම්භවන්ති තත්‍රෙවා යම්පරිභාසා සන්දෙහාපාකරණමුඛෙන පවත්තාති ඤායප්පත්තොයෙවා මත්ථො ඉමාය පරිභාසායානුවාද්‍යතෙ, තථාහි

සන්දෙහඨානෙසු යදාපොයකරූපමෙවමභින්නමුභින්නං, තථාපි ලක්ඛණවුත්තං රූපං ලක්ඛණෙ නොන්නීයමානං ධූමග්ගි විය ජලබලාකා විය චානු මානිකං, යන්තු පටිපද වුත්තං රූපං, තං පච්චක්ඛසිද්ධං, පච්චක්ඛානුමානෙසු ච පච්චක්ඛම්බලවන්තරං පමාණන්ති අතො පටිපදවුත්තමෙව ගය්හතීති.

110. ක්වචෙ

නපුංසකලිඞ්ගෙ එකාරෙන න භවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො.

114. ලොපො

අකාරස්සන්තරඞ්ගත්තෙ කාරණමාහ-'පකතිනිස්සිතත්තා'ති, පකතියා ඉදං පාකතං ''ණො''ති (4-34) ණො, ලොපස්ස බහිරඞ්ගත්තෙ කාරණමාහ-'පච්චයනිස්සිතත්තා'ති, අන්තරඞ්ගෙච්චාදිනා ''අන්තරඞ්ගබහිරඞ්ගෙස්වන්තරඞ්ගවිධි බලවා''ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති, අඞ්ගසද්දො-වයවවාචී, අන්තෙ සද්දො සත්තමයත්ථෙ, අඞ්ගෙ භවමන්තරඞ්ගං විභත්ත්‍යත්ථෙ-සඞ්ඛ්‍යාසමාසො ''එඕනම වණ්ණෙ''ති (1-37) අත්තං රාගමො, අඞ්ගතො බහි බහිරඞ්ගං ''පය්‍යාපාබහිතිරො පුරෙපච්ඡා වා පඤ්චම්‍යා''ති (3-5) අසඞ්ඛ්‍යසමාසො, අත්‍ර චාන්තරඞ්ගං බහිරඞ්ගන්ති නාඞ්ගෙභවමන්තරඞ්ගං, අපිත්වන්තරඞ්ගනිස්සිතං කාරියමන්තරඞ්ගං, නාප්‍යඞ්ගතො බහිභූතො සමුදායො බහිරඞ්ගං, කින්තු බහිරඞ්ගනිස්සිතං කාරියම්බහිරඞ්ගං යථා මඤ්චනිස්සිතෙසු සද්දායන්තෙසු 'මඤ්චා සද්දායන්තී'ත්‍යුච්චතෙ තං වියෙති අතොයෙවා සඞ්ඛ්‍යසමාසෙපි ලිඞ්ගවිභත්තිවචනන්තරයොගො 'අන්තරඞ්ගො අන්තරඞ්ගා'ති, සඞ්කෙතිකො හ්‍යයමසඞ්ඛ්‍යසමාසො, න පුබ්බපදත්ථප්පධානො, යථා-පච්චක්ඛස්සාක්ඛනිස්සිතත්තාවබොධත්ථං 'අක්ඛමක්ඛම්පති වත්තතෙ'ති විච්ඡාය-මසඞ්ඛ්‍යසමාසෙපි කතෙ පච්චක්ඛ ඤාණස්සාක්ඛනිස්සිතත්තඤාපනත්ථං සඞ්කෙතවසෙන කතො-යමසඞ්ඛ්‍ය සමාසො, න පුබ්බපදත්ථප්පධානොති'පච්චක්ඛො පච්චක්ඛා'ති ලිඞ්ගවිභත්ති වචනන්තරයොගො, තථෙවාය-මන්තරඞ්ගනිස්සිතො-යං සමුදායනිස්සිතොති ඤාපනත්ථං සඞ්කෙතවසෙන කතො-යමසඞ්ඛ්‍යසමාසොති ලිඞ්ගවිභත්තිවචනන්තරයොගො න විරුජ්ඣතෙ, අථවා අන්තරමඞ්ගමස්ස කාරියස්සාත්ථීති ''සද්ධාදිත්ව'' (4-84) තථා බහිරඞ්ගන්ති, අන්තරඞ්ගඤ්ච බහිරඞ්ගඤ්ච අන්තරඞ්ගබහිරඞ්ගානි, තෙස්වන්තරඞ්ගො බලවාති. අන්තරඞ්ග කාරියස්ස බලවත්තං සාධෙතුං 'සබ්බපඨමං විධෙය්‍යත්තා'තිආදි වුත්තං, ඉදම්පන අන්තරඞ්ගකාරියස්ස බලවභාවසාධනෙ කාරණං න හොති, අන්තරඞ්ගත්තා බලවභාවොයෙව හි සබ්බපඨමං විධෙය්‍යත්ත කාරණං, තථා චාහ-'යො ලොපතො අකාරස්ස පඨමමෙව භවනෙ කාරණමාහ අන්තරඞ්ගත්තා අකාරස්සා'ති, තස්මා නායං පාඨො සටතෙ, අන්තරඞ්ගබලවභාවසාධනස්ස පන ලොකතො ඉච්ඡිතත්තා අයමෙවත්ථෙ පාඨො සටතෙ''අන්තරඞ්ගමෙව කාරියම්බලවං ලොකෙ තථාදිට්ඨත්තා, තථා හි ලොකො පාතොවා''ත්‍යාදි, ලොකෙ තථාදිට්ඨත්තාති අන්තරඞ්ගබලවභාවස්ස ලොකෙ එවං වක්ඛමානනයෙන දිට්ඨත්තා, අථවා කෙනචි විධුරප්පච්චයොපනිපාතෙන කාරණවෙ කල්ලෙන වා කදාචි කත්තුමසක්කුණෙය්‍යත්තෙපි අන්තරඞ්ගස්ස අවස්සං විධෙය්‍යත්තං දස්සෙතුමාහ සබ්බපඨමං විධෙය්‍යත්තා'ති, සතිසම්භවෙති නිමිත්තස්සානුපහතත්තා කාරියස්ස සම්භවෙ සති.

116. යෙ

ඉවණ්ණස්සාති වුත්තත්තාති 'යෙ පස්සිවණ්ණස්සා''ති එත්ථ ඉවණ්ණස්සාති වුත්තත්තා.

118. අසං

ලිඞ්ගවචනභෙදෙපි ඛ්‍යයරහිතත්තා අඛ්‍යයවන්තඋපසඞ්ගනිපාතානං පුබ්බාචරියසඤ්ඤා, අසති සඞ්ඛ්‍යා යෙසන්ත්‍යානිසඞ්ඛ්‍යානීත්‍යාහ- 'එකත්තෙ'ච්චාදි, එකානෙකෙසූති වුත්තත්තා සඞ්ඛ්‍යාවිසෙසෙ විධීයමානාස්‍යාදයො කථමසඞ්ඛ්‍යෙහි උප්පජ්ජීතුමුස්සහන්තෙ ඉච්චාසයෙනාහ- 'කථමසඞ්ඛ්‍යෙහි ස්‍යාදීනං සම්භවො'ති. අථ නිස්සඞ්ඛ්‍යෙහි හොතුස්‍යාදීනමසම්භවො උච්චං රුක්ඛස්සිච්චාදොතු සඞ්ඛ්‍යාසම්භවෙ භවිතබ්බමෙව ස්‍යාදීහිච්චාහ-'සඞ්ඛ්‍යාසම්භවෙවෙ'ච්චාදි. වුත්තිගන්ථස්සාධිප්පායං විවරති 'අඤ්ඤථෙ' ත්‍යාදිනා, කිමෙසමුප්පත්තියම්පයොජනං යෙනාසඞ්ඛ්‍යෙහි තදුප්පත්ති නො-නුමීයතෙ ච්චාසඞ්කියාහ-'තස්සඤ්ච සතිය'න්ත්‍යාදි, අසති හි ස්‍යාදීනමුප්පත්තියමුච්චමාදීනමසඞ්ඛ්‍යානම්පදත්තං නත්ථීති යො ආදීසු පදස්මා පරෙසං තුම්හාම්හසද්දානං සවිභත්තීනං වොනොආදිකං පදනිමිත්තං කාරියං න සියාති 'උච්චං වො, උච්චං නො'තිආදයො පයොගා න සිජ්ඣන්ති, සති තු ස්‍යාදුප්පත්තියං ලුත්තෙසුපි තෙසු පදත්තනිප්ඵත්තියායෙව තදුප්පත්තිතො පදත්තෙ සිද්ධෙ පදලක්ඛණං කාරියං සිජ්ඣතෙවාති භාවො. පරෙහි එත්ථ 'තස්සං සාලාය'න්ති වචනිච්ඡායං 'තත්‍ර සාලාය'න්ති යථා සියාති ''අඛ්‍යයත්වා ස්‍යාදිනො''ති (පා, 2-4-82) අඛ්‍යයතො පරස්සිත්ථියමාප්පච්චයස්සාපි ලොපො විහිතො, තෙනාහ- 'අසඞ්ඛ්‍යෙහි'ච්චාදි, තදයුත්තන්ති ආප්පච්චයස්ස ලොපවිධාන මයුත්තංත්‍යත්ථො. අථ කෙනාත්‍ර ආප්පච්චයො විධීයතෙ යෙනාස්සාපි ලොපො-නුසාසීයතෙ ''ඉත්ථියමත්වා''ති (3-26) චෙ නෙතදත්ථි, ඉත්ථියමාප්පච්චයස්ස විධානතො-සඞ්ඛ්‍යානඤ්චාලිඞ්ගත්තා, තස්මා අසඞ්ඛ්‍යෙහි ආප්පච්චයස්ස සම්භවොයෙව නත්ථීත්‍යනත්ථකමාප්පච්චයස්ස ලොපවචනන්ති නානත්ථකං ඉත්ථියන්ති (3-26) හි ගුණීප්පධානො නිද්දෙසො ඉත්ථත්තවති ආප්පච්චයාදයො විධීයන්තෙ 'තස්සං සාලාය (මිච්චෙ තස්මිං පදත්ථෙ) තත්‍රෙ'ති අසඞ්ඛ්‍යමිදමිත්ථත්තවති වත්තතෙ, තස්මා සියායෙ වෙතස්මා ආප්පච්චයොත්‍යවස්සමාප්පච්චයස්ස ලොපො විධෙය්‍යොති යො මඤ්ඤතෙ, තම්පති ආහ-'යදීපි'ච්චාදි,

විසෙසාභිධානාත්‍යුපගමෙ වත්ත මානොයමසඞ්ඛ්‍යාසමුදායො‘නිද්දෙසො වත්තතෙ’ති වොහයමික්ඛතෙ, ඉත්ථියන්ති නිද්දෙසස්ස ගුණප්පධානත්තං සාධෙතුං ‘ඉත්ථත්තවති හි ආප්පච්චයාදයො’තිආහ, තත්‍රෙතිමස්සාසඞ්ඛ්‍යාස්ස සාලායං වත්තනතො ආහ- ‘ඉත්ථත්තවති වා’ති, අයම්පසිද්ධිරූපෙන න වත්තතෙති සම්බන්ධො, යදි අයම්පසිද්ධිරූපෙන වත්තතෙ, කුතො වරහි ඉත්ථත්තාවසායොත්‍යාහ- ‘ඉත්ථත්තාවසායො’ච්චාදි. ඉදානි ජිනින්දබුද්ධිවචනමානීය තස්සා යුත්තත්තමුබ්භාවයිතුමාහ- ‘යොපායාහි’ච්චාදි, යදිපිච්චාදි ජිනින්දබුද්ධිවචනං, තස්සාති ඉත්ථත්තස්ස, පදත්ථො ච ඉත්ථත්තං සියාති යොපායාහෙති සම්බන්ධො, ගම්මමානත්ථත්තා ඉතිසද්දාප්පයොගො, තස්සායුත්තන්ති තස්සෙවං වාදිනො ජිනින්දබුද්ධිනො වචනමයුත්තංත්‍යත්ථො, කුතොච්චාහ- ‘එවං හි’ච්චාදි, යදි ඉත්ථත්තස්ස වාක්‍යත්ථතා ඉත්ථිප්පච්චයනිවත්තිකතා, එවං සති සාලායමිච්චාදිසද්දන්තරාපෙක්ඛා ඉත්ථත්තපපතීති තත්‍රෙත්‍යාදීසු සියාති අත්ථො, නෙව තථා පතීයතීති භාවො, වුත්තමෙවත්ථං ඵුටයිතුමාහ- ‘තථාහි’ච්චාදි, අවිද්දසුඅයන්ති දිට්ඨන්තො පඤ්ඤාසො, අවිද්දසු අයන්ති උභයත්‍රාප්‍යත්‍රෙකවචනසිස්ස නිවත්තියා කතං යමෙකත්තං, තං සද්දන්තරාදානපෙක්ඛමෙව පතීයතෙත්‍යත්ථො, ඉත්ථත්ත වුත්තිනා සාලාදිසද්දෙන සාමානාධිකරණ්‍යං තත්‍රෙත්‍යතස්සාති එතාවතා ආප්පච්චයො උප්පජ්ජතීති ච න සක්කා වත්තුන්ති දස්සෙන්තො ආහ-‘සමානාධිකරණත්තම්පි’ච්චාදි, සමානාධිකරණත්තම්පීති (ඉත්ථි) වුත්තිනා සාලාදිසද්දෙන සාමානාධිකරණ්‍යම්පි, ආප්පච්චයාදීනං නාඞ්ගන්ති සම්බන්ධො.

119. එක

එවාති අනුවත්තතෙඑව, එකොත්ථො යස්ස පකත්‍යාදිසමුදායස්ස සො එකත්ථො ‘අස්ස චෙකත්ථසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං ඊයාදි විධානන්ත්‍යාහ- ‘එකත්ථතා ඊයාදිවිධාන’න්ති, ඊයාදිවුත්තියන්ති වත්තනං වුත්ති ඊයාදීනං වුත්ති, ඊයාදිවිධානෙ සතිත්‍යත්ථො, සමාසතොති සමාසිතා, තෙනෙවාති ‘‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’’ති (4-120) සුත්තෙනෙව.

120. පුබ්බ

යදා චාත්‍රාධිසද්දප්පයොගො තදා තෙනෙව විභත්‍යත්ථස්ස වුත්තත්තා න සත්තමී පයුජ්ජතෙ, යදා සත්තමී, න තදාධිසද්දො, තෙනා සකපදෙනෙව විග්ගහො එවං දස්සනීයොති ආහ- ‘ඉත්ථීසු කථා පවත්තා’ති, ඉත්ථීසද්දතො සත්තමීභවනෙ කාරණමාහ- ‘තංසමානාධිකරණත්තා’ති, තෙන අධිසද්දෙන සමානත්ථත්තාති අත්ථො.

121. නාතො

සො ච අමාදෙසො, ආදෙසස්සෙවාති අංආදෙසස්සෙව, අපඤ්චමියාති පඤ්චමිං වජ්ජෙත්වා. අඤ්ඤත්‍ර විධියමානො-යමමාදෙසො පඤ්චමියම්පටිසිද්ධත්තා පඤ්චමියා පටිසෙධෙන සයම්පි පටිසිද්ධො නාම හොතීත්‍යාහ ‘ආදෙසස්සෙවායං පටිසෙධො’ති, ලොපපටිසෙධස්ස ‘නාතො’ති පුබ්බවාක්‍යෙන වුත්තස්ස අයම්පටිසෙධො නෙති සම්බන්ධො, අථ කථමිදමපඤ්චම්‍යාත්‍යාමාදෙසෙනෙවාතිසම්බන්ධති න ලොප පටිසෙධෙනාති පරිභාසමාහ-‘අනන්තරස්ස විධි වා හොති පටිසෙධො වා’ති, එත්ථ අන්තරසද්දස්සානෙකත්ථත්තෙපීහාන්තරාළවාචීති න විජ්ජතෙ අන්තරම්මජ්ඣමස්සෙත්‍යනන්තරො, අන්තරාළමත්තපටිසෙධෙ පයොජනං නත්ථීත්‍යන්තරාළගතස්ස විධිනො පටිසෙධස්ස වාභාවානන්තරොත්‍යුප චරීයතෙ අනන්තරා ගාමාත්‍යාදි විය, දිට්ඨත්තෙ පන මජ්ඣස්ස න විජ්ජතෙ-න්තර මෙසන්ති විග්ගහෙ සුත්තෙපාානන්තරස්ස විධානන්තරස්සාපි දිට්ඨත්තා ද්වින්නමෙකොපාානන්තරොත්‍යුච්චතෙ, තෙනෙවානන්තරස්සාති පරිභාසායමෙක වචනං, ඉතිසද්දො ඉදමත්ථෙ, ඉති ඉමාය පරිභාසායාදෙසෙනාභිසම්බන්ධතීත්‍යත්ථො, තෙනාති යථාවුත්තපරිභාසාය වසෙන, යෙන කාරණෙනාදෙසෙනාභිසම්බන්ධති තෙනාත්‍යත්ථො, අලොපොති ලොප පටිසෙධො, සාමත්ථියාලද්ධන්ති ද්වින්නමත්ථානං විධානාය ද්වෙ වාක්‍යානි භවන්ති, තත්‍ර ‘නාතො’තිදං පටිසෙධවිධායකමෙකං වාක්‍යං, ‘අමපඤ්චමියා’ති දුතියමමාදෙසස්ස, තත්‍රාපඤ්චමියාත්‍යාදෙසෙනෙවාති සම්බන්ධති, වුත්තවිධානා න ලොපපටිසෙධෙන, තථාසත්‍යමපඤ්චමියාතිදං වාක්‍යං යදි න විසෙසත්ථමාලම්බතෙ තමන්තරෙනානුපපත්තිතො-ඤ්ඤථා කින්ත්‍යනෙනාත්ථබලෙන ලද්ධන්ති අත්ථො, අලොපොති ජොතෙතීති සම්බන්ධො, වාක්‍යභෙදෙන විවරණං කතං, න එකවාක්‍යත්තෙනාති බ්‍යතිරෙකො එකවාක්‍යතායඤ්හි කාරිය ද්වයස්සපි පඤ්චමියම්පටිසෙධො සියා ‘පඤ්චමිං වජ්ජෙත්වා තං කාරියද්වයං වෙදිතබ්බ’න්ති, යදිපි සිද්ධාති සම්බන්ධො, යෙන නාප්පත්තියාත්‍යනෙන ‘‘යෙන නාප්පත්තෙ විධිරාරබ්භතෙ, තස්ස බාධනම්භවතී’’ති මම්පරිභාසමුපලක්ඛෙති, කිමත්ථමිභායං පරිභාසා පය්‍යතෙ ඉහ සත්ථෙ-පවාදා උස්සග්ගෙ බාධන්තෙති නියමො, තත්‍ර චුස්සග්ගා දුවිධා නියතප්පත්තයො අනියතප්පත්තයො චෙති, යෙ සබ්බත්ථාපවාදවිසයම්පවිසන්ති, තෙ නියතප්පත්තයො වුච්චන්තෙ, යෙ ක්වචිදෙවාපවාදවිසයමවගාහන්තෙ, තෙ අනියතප්පත්තයො වුච්චන්තෙ, එවං දුවිධෙසුස්සග්ගෙසු යෙ-නියතප්පත්තයො, තෙසමෙව බාධනමිච්ඡීයතෙ, න නියතිකානං, තෙන තප්පදස්සනත්ථමයම්පරිභාසා පය්‍යතෙති, යෙනෙත්‍යුස්සග්ගස්ස නිද්දෙසො, නෙති පටිසෙධවාචී නිපාතො, අප්පත්තෙ අසම්වුට්ඨෙ විසයෙ ඉත්‍යජ්ඣාහාරියං, යෙන උස්සග්ගෙන නාප්පත්තෙ පත්තෙඑව සම්වුට්ඨෙඑව විසයෙත්‍යත්ථො… ‘ද්වෙ පටිසෙධා පාකතමත්ථං ගමෙන්තී’ති කත්වා, විධීයතීති, පටිසෙධො විධානඤ්ච, ආරබ්භතෙ විධි

යතෙ පය්‍යතෙත්‍යත්ථො, අනෙනාපවාදවිධින්දස්සෙති, තස්සෙති ආදොයෙනෙති නිද්දිට්ඨස්සඋස්සග්ගස්සබාධනම්භවත්‍යපවාදෙන, යෙන ත්වප්පත්තෙ විසයෙ ආරබ්භතෙ තස්ස බාධනං න

හවතීත්‍යත්ථො, කුතොති චෙ අනවකාසත්තා, තථාහි යදි උස්සග්ගෙන සබ්බො විසයො ගහිතො සියා, කො-පවාදස්සඅඤ්ඤො විසයො සියා, තස්මා අනවකාසත්තා (න) අප (වාදෙ) පන තස්ස බාධනම්භවතීත්‍යවසෙයං, යෙන තුස්සග්ගෙන කොචි දෙවාපවාදවිසයො-නුප්පත්තොසියා, නසබ්බො, තම්පති සාවකා සත්තා තම්බාධතෙති වුත්තං හොති, ‘පඤ්චපූලිමානයෙ’ත්‍යත්‍ර පඤ්චන්නං පූලානං සමාහාරොති විසෙසනසමාසො ‘‘නදාදිතොවී’’ (3-27) සමාහරණං සමාහාරොති සමාහාරස්සපි භාවරූපත්තා ආහ ‘භාවප්පධානත්තෙපී’ති, ගුණභූතදබ්බානි පූලානි.

125. ඉම

සුත්තෙ අනිත්ථීයන්ති කිමත්ථීය (මනෙන) පටිසෙධවචනෙන, යතො ඉමස්සෙත්වෙවානිත්ථිලිඞ්ගෙන නිද්දෙසොති මනසිකත්වා ආහ-නාමග්ගහණෙ’ඉච්චාදි, ‘‘නාමග්ගහණෙ ලිඞ්ගවිසිට්ඨස්සාපි ගහණ’’න්ති පරිභාසායං, තත්ථ ලිඞ්ගෙන සුත්තෙ නිද්දිට්ඨතො අඤ්ඤෙන කෙනචි විසිට්ඨං නාමං ලිඞ්ගවිසිට්ඨං, තස්ස, යත්ථ සද්දසාමඤ්ඤසන්නිස්සයනං, තත්ථ නාමග්ගහණෙ සතිලිඞ්ගවිසිට්ඨස්සාපි ගහණං හොති… සාමඤ්ඤෙ සබ්බවිසෙසානුප්පවෙ සතොත්‍යධිප්පායො, ඉදමෙවාති අනිත්ථීයන්ති වචනමෙව, ඤාපකන්ති පත්ති පුබ්බකො පටිසෙධො, සො ඉත්ථීයම්පත්තියං සති අනිත්ථීයන්ති කතො සියාති අනිත්ථීයන්ති පටිසෙධවචනමෙවෙමං පරිභාසං ඤාපෙතීති අත්ථො, ඉමිනා ඉමිස්සා පරිභාසාය සාමත්ථියලද්ධතං දස්සෙති.

127. සිම්හ

අනපුංසකස්සාති පරියුදාසොති අනපුංසකස්සාති එත්ථ නඤ්සද්දස්ස පරියුදාසො-ත්ථොත්‍යත්ථො.

129. මස්සා

තන්නෙතිආදිනා කත්ථචි පරිභාසාවතිරනිච්චාති සූචෙති.

130. කෙවා

හොතු සිතො-ඤ්ඤත්‍රකෙ සති සාදෙසො, සිම්හි තු කප්පච්චයා පඨමමෙව කතො මස්ස සාදෙසොති තප්පච්චයෙ සති ‘කෙවා’ති කිං සාමඤ්ඤෙන සාදෙසවිධානෙනෙ ත්‍යාසඞ්කිය සුත්තස්ස සාමඤ්ඤ විධානෙ ඵලං දස්සෙතුං ‘කෙනෙකත්ථතායං’ත්‍යාදිමාහ, කෙනෙකත්ථතායන්ති කප්පච්චයෙන සහ ණාදිවුත්තියං, පුබ්බභාගස්සාති අසුභාගස්ස පදත්තාභාවාති ‘‘එකත්ථතාය’’ති (2-119) විභත්තියා පදත්තසාධිකායාපගමෙන පදත්තාභාවා, පදසඞ්ඛාරනිබන්ධනොති පද සිද්ධි හෙතුකො, ‘‘නිමිත්තාභාවෙ නෙමිත්තිකස්සාප්‍යභාවො’’ති ඤායස්සායමත්ථො ‘‘නිමිත්තං කාරණං හෙතුත්‍යනත්ථන්තරං, නිමිත්තස්ස අභාවො නිමිත්තාභාවො, තස්මිං නිමිත්තාභාවෙ හෙතුවිනාසෙත්‍යත්ථො, නිමිත්තා ආගතො නෙමිත්තිකො, ඵලභූතො ධම්මො, නිමිත්තෙ භාවො වා නෙමිත්තිකො, නිමිත්තස්සාභාවෙ තං හෙතුතො පවත්තස්ස නෙමිත්තිකස්ස ඵලස්සාප්‍යභාවො භවතී’’ති, තථාහි ඡත්තනිමිත්තඡායා ඡත්තාපායෙන භවති, පදීපනිමිත්තදස්සනං පදීපාපායෙ න භාති, තථෙහාපි නිමිත්තතො පවත්තානං නිමිත්තාභාවෙ අභාවොයෙව යුත්ති මාති මඤ්ඤතෙ, අඤ්ඤත්‍රවාති සිතො අඤ්ඤත්‍ර ච.

131. තත

ත්‍යඑතානං තකාරස්ස පරිච්චාගාය ‘තතස්සා’ති වුත්තං.

132. ටස

ඉමිස්සායාත්‍යාදීසු ‘‘ස්සං ස්සා ස්සායෙ’’ත්‍යාදිනා (2-52) ඉ, ‘‘තදාදෙසා තෙ විය හොන්තී’’ති පරිභාසතො සාදායාදෙසීනං ගහණාස්සායාදෙසාදීනං ගහණසම්භවෙපි කිං ස්සායාදිග්ගහණෙ න සුත්තගුරුකරණෙනෙ ත්‍යාසඞ්කිය‘ස්සායාදිග්ගහණ’මිච්චාදි, වුත්ති ගන්ථො වුත්තොති දස්සෙතුමාහ-‘නනු චෙ’ත්‍යාදි, ටසස්මාදිකං ‘ටසස්මාස්මින්නන්නාස්විමස්ස වා’ති වත්තබ්බං, නමාදීනම්පි විධිග්ගහණාය [නාදීනම්පවිග්ගහාය (පොත්ථකෙ)], තස්සා

දෙසිනො ආදෙසො තදාදෙසො, තස්ස, තස්ස ආදෙසිනො ගහණං තග්ගහණං, තෙන.

134. දුති

අඤ්ඤථාති ගුරුනිද්දෙසමකත්වා අඤ්ඤෙන ලහුප්පකාරෙන නිද්දිසනෙ සති, එකවිභත්තිනිද්දිට්ඨත්තාති‘දුතියායොස්සා’ති එකවිභත්තියා නිද්දිට්ඨත්තා, අඤ්ඤථාතිආදිනා නෙකදෙසොතිවචනපරියන්තෙනෙතෙන ‘න ත්වෙකවිභත්තියුත්තාන’න්ති පරිභාසෙකදෙසස්ස අධිප්පායො

පකාසිතොති ඤාතබ්බං, එතදෙවානුවත්තතීත්‍යනෙන තු ‘‘එකයොග නිද්දිට්ඨානම්පෙකදෙසො-නුවත්තතෙ’’තිමස්ස, එකවිභත්තියුත්තානං එකදෙසො නානුවත්තතෙති යොජනා පරිභාසායං, ඤාපෙතීති පුබ්බෙ විය සාමත්ථියෙන ඤාපෙති.

139. නාඤ්ඤං

අප්පධානප්පටිසෙධතො සබ්බාදීනං තදන්තවිධිනා භවිතබ්බං, අඤ්ඤථා හි සබ්බාදිග්ගහණෙ කො පසඞ්ගො පියසබ්බාදීනං, යතො අප්පධානප්පටිසෙධො, කරීයතෙ තෙන පරමසබ්බෙඉච්චාදි හොතීති දස්සෙතුමාහ-‘අප්පධානප්පටිසෙධො’ඉච්චාදි.

140. තති

යත්ථාති යස්මිං කත්තරි කරණෙ වා, කත්තරි තතියාසිද්ධිමාහ-‘කරොති’ච්චාදි, කරොතිම්හි කරධාතුම්හි ගම්මමානෙ, මාසෙන කතාති පාඨෙන භවිතබ්බං... මාසෙන කතානං පුබ්බානන්ති වත්තබ්බත්තා, පුබ්බභාවෙති පුබ්බභවනෙ මාසස්ස කරණත්තං, එත්ථ තු මාසෙන කරණභූතෙන පුබ්බභූතානන්ති අත්ථො, තෙනෙවෙත්ථාපි භවන්තීති පාඨෙන භවිතබ්බං.

141. චත්ථ

චස්ස අත්ථො චත්ථො, සොයෙවාති එත්ථ සමාසස්ස පරාමාසො, චත්ථො එත්ථ සම්භවති කින්තු සබ්බාදි න චත්ථසමාසවිසයොති පාඨෙන භවිතබ්බං.

144. මනා

කිං බහුලංවිධානා ‘වුද්ධ්‍යභාවො’ [ඔත්ථාභාවො (පඤ්චිකායං)] ති පාඨෙන පයොජනං යෙනෙ තදත්ථමෙව ‘‘සුමෙධාදීනමවුද්ධි චෙ’’ති ගණපාඨො කතො, හෙමසද්දෙන හෙමමයානි ගහිතාන්‍යභෙදෙනත්‍යාහ- ‘හෙමමයානී’ති, කප්පන සද්දෙන සීසාලඞ්කාරජාලානි ගය්හන්ති, තානියෙව වාසසානි පටා තංසරික්ඛතාය, සකත්ථෙපි යථාගමම්භවන්තීති සම්බන්ධො, බාණාදීසු අභිධෙය්‍යෙසු මනාදීසු න පට්ඨීයන්තීති යොජනා, බාණාදීසූති බාණ සද්දක්ඛයාදීසු, අහසද්දස්ස මනාදිකාරියාසම්භවා අහසද්දො මනාදීසු න දට්ඨබ්බො, රහසීති නිපාතත්තා ඉකාරස්ස ච අසබ්භවා රහසද්දො ච මනාදීසු න දට්ඨබ්බොති සඞ්ඛාහාරො සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො, ඉකාරස්ස කච්චායනෙ ස්මිනො කරීයමානස්ස ඉකාරාදෙසස්ස ච, රහතිසද්දස්ස නිපාතත්තං සභාවතො පකාසෙතුං ‘රහසීත්‍යාදි’මාහ, රහොසද්දෙති එත්ථ රහසද්දොති පාඨො-චගන්තබ්බො, තෙනාති යෙන අහසද්දස්ස මනාදිකාරියාසම්භවො රහසීතිච නිපාතො, තෙන, ඉහමනාදීසු.

146. භව

ගෙති ගසඤ්ඤෙ පරෙ, කුතො-නුඉච්චාදො භො’ඉති බහුවචනන්තො නිපාතො, තථාසති ‘තයොජනා’ති යුජ්ජති, තඤ්ච නිපාතත්තං සමත්ථෙතීති [නිපාතමත්තෙති] දස්සෙතුමාහ- ‘බහුත්තෙ’ච්චාදි.

148. න්තස්සං

සත්තම්‍යන්තං භවතීති සෙසො, නනුවන්තස්සාති වුත්තෙ න්තන්තුප්පච්චයොවාවසීයති, න තදන්තවිධීති [න්තන්තුප්පච්චයොව නාවසීයති, තදන්තවිධිපීති පාඨෙන භවිතබ්බං] ආහ- ‘න්තප්පච්චය ස්සෙවෙ’ච්චාදි, සුතත්තාති සොතවිඤ්ඤාණෙන ගහිතත්තා පච්චක්ඛත්තාති වුත්තං හොති, අනුමිතස්ස ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා’’ති (1-26) ලිඞ්ගතො තදන්තසඞ්ඛාත අත්ථදස්සනසඞ්ඛාතඅනුමානඤ්ඤාණෙන විඤ්ඤාතස්සාති අත්ථො.

154. රාජ

දළ්හො ධම්මො ධනු අස්ස දළ්හධම්මා. රාජාදීස්විමප්පච්චයෙ පයීතෙ

තදන්තො පච්චයග්ගහණ පරිභාසාය ගය්හතී ත්‍යාහ- ‘ඉමිනා ඉච්චාදි.

162. ළ්තු

පච්චයඉච්චාදිනා ‘‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො තදාදිනො තදන්තස්ස ච ගහණ’’න්ති ඤායං දස්සෙති, තත්ථ යතො විහිතො තං විනා න භවති පච්චයොත්‍යනෙන ඤායෙන පත්තොයෙවාත්ථො ආඛ්‍යායතෙ

‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො, තදාදිනො ගහණ’න්ති, ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සෙ’’ති තදන්තග්ගහණංත්‍යාඛ්‍යායතෙ ‘තදන්තස්ස ච ගහණ’න්ති, සො පකතිවිසෙසො ආදි යස්ස සමුදායස්ස සො තදාදි, සො පච්චයො-න්තෙ යස්ස සමුදායස්ස සො තදන්තො, තාදිසස්ස තදාදිතදන්තසමුදායවිසෙසස්ස ගහණං, න තු තදන්තමත්තස්සෙත්‍යත්ථො, ඉහ තු තදන්තග්ගහණමෙවානුරූපන්ති’ දස්සෙතුමාහ-‘‘කත්තරි ල්තුණකා’’ති ඉමිනා ත්‍යාදි, තදාදිතදන්ත සමුදායස්ස තු ගහණෙ ඵලං ‘බ්‍යජිගිසී’තිආදීසු දට්ඨබ්බං, තඤ්ච ‘‘තුංස්මා ලොපොචිච්ඡායං තෙ’’ති (5-4) සුත්තෙ සයමෙව වක්ඛති.

165. සලො

කච්චායනෙ ‘‘සකමන්ධාතාදීනඤ්චෙ’’ති (2-3-44) සුත්තිතං, සොපි ල්ත්වන්තොයෙවාත්‍යභිමතසිද්ධීති දස්සෙතුං වුත්තියමුදාහටංත්‍යාහ- ‘සකමන්ධාතු’ඉච්චාදි, ල්ත්වන්තො මන්ධාතුසද්දො අත්ථීති ‘සකමන්ධාතු’ සද්දොපි ල්ත්වන්තොති සඤ්ඤාහාරො පදසම්බන්ධො දට්ඨබ්බො, තතොපීති න කෙවලං කත්තුතොව, මන්ධාතුසද්දස්ස ල්ත්වන්තතං සාධෙත්වා සකමන්ධාතුසද්දම්පටිපාදෙතුං ‘සබ්බෙස’න්තිආදිමාහ.

169. ටප

සඞ්ඛ්‍යාසද්දො යදිපි සඞ්ඛ්‍යානෙ වත්තතෙ, තථාපි සඞ්ඛ්‍යානද්වාරෙනිධසඞ්ඛ්‍යෙයො වත්තතීත්‍යාහ-‘චුද්දසහි සඞ්ඛ්‍යාහී’ති පාඨෙන භවිතබ්බං, චුද්දසසද්දවචනීයාව පඤ්චාදිසඞ්ඛ්‍යා, යතො සඞ්ඛ්‍යාසද්දො නෙහ පරිග්ගහිතොති.

175. දිවා

දිවසතො ස්මිනො ටිම්හි පුබ්බසරලොපෙ දිවි.

181. යොනං

දුතියාග්ගහණෙනාති ‘දුතියායොස්ස නෙ වා’ත්‍යෙවං සුත්ත රචනායං දුතියාග්ගහණෙන.

185. නාම්හි

එනාදෙසස්සාසම්භවාති නාස්ස ස්මාදෙසත්තා.

187. ගස්සං

උභයවිකප්පොති සමාසාසමාසපක්ඛද්වයවිධානං, කච්චායනවුත්ති කාරස්ස විප්පටිපත්තිමාවීකත්තුමාහ-‘කච්චායනෙ’ච්චාදි, ඉත්ථිපුමන්නපුංසක සමූහොති එත්ථායන්තෙසං සාධනක්කමො ‘ද්වන්දඑට්ඨීහි සමාසෙ ඉත්ථිපුමනපුංසකසමූහො’ති ඨිතෙ ‘‘සමාසෙ ච විභාසා’’ති (2-2-35) පුමන්තස්ස අමාදෙසෙ ‘‘වග්ගන්තං වා වග්ගෙ’’ති (1-42) නිග්ගහීතස්ස වග්ගන්තො.

192. පුම

කම්මාදිත්තා එනස්සාපි අභාවපක්ඛෙති ‘‘නා ස්සෙ නො’’ති (2-80) කම්මාදිතො නාස්ස එනාදෙසකරණතො වුත්තං.

197. ඉමෙ

ආදෙසො කථනං, අන්වාදෙසො-නුකථනමිච්චාහ-‘අන්වාදෙසො කථිතානුකථන’මීති, කථිතස්සානුකථනං කථිතානුකථනං, අනෙන ච නෙහ පච්ඡා උච්චාරණමත්තමන්වාදෙසො, කිඤ්චරහි එකස්සාභිධෙය්‍යස්ස පුබ්බසද්දෙන පටිපාදිතස්ස දුතියම්පතිපාදනමන්වාදෙසොති වදති, තෙනෙහ න භවති ‘දෙවදත්තං භොජය, ඉමඤ්ච යඤ්ඤදත්ත’න්ති, කෙනචි විසෙසන්තරයොගෙන කථිතස්සානුකථනං අන්වාදෙසොති සම්බන්ධො. කථම්පන විසෙසන්තරයොගො ගම්‍යතෙච්චාහ- ‘සාමත්ථියා’ති, කෙනචි විසෙසනායොගෙ වුත්තස්සෙව පුනබ්බචනානුපපජ්ජනං සාමත්ථියං, තෙනෙවාහ- ‘අඤ්ඤථෙ’ච්චාදි.

198. කිස්ස

නවිරුජ්ඣතීති ඉමිනා ‘‘ඉත්ථියමත්වා’’ති (3-26) සාමඤ්ඤෙන විධානතො ස්‍යාද්‍යන්තමජ්ඣෙපි ඉත්ථියම්පච්චයො නවිරුජ්ඣතීති වදති.

204. නම්හි

නනු යථාක්කමං නංවිභත්තික්කමෙනාපි සම්භවති, තථාසති 'ද්වින්නං සද්දානං ද්වෙආදෙසා කමෙනෙ'ච්චෙව කස්මා වුත්තං ත්‍යාසඞ්කියාහ 'න නංවිභත්තික්කමෙනාපී'ති. කාරණමාහ- 'තස්සානපෙක්ඛිතත්තා'ති, ඉමිනා නිස්සයකරණමෙකා සත්ථීයා යුත්තීති දස්සෙති, අපෙක්ඛිතෙ කථං භවෙය්‍යා ත්‍යාහ- 'යදි හී'ච්චාදි, අපෙක්ඛිති යථාක්කමං, එවමඤ්ඤතෙ "කිඤ්චාපි ජාතිනිද්දෙසෙන ද්වෙපි නං රූපානි ගය්හන්ති, තථාපි 'තිචතුන්න'න්ති විය බ්‍යත්තිනිද්දෙසොව යථාක්කමොපකාරීයමානාන, මනුදෙසස්ස තථා විඤ්ඤයමානත්තාති නංසුඉච්චෙව වදෙය්‍ය, න තථා වුත්තං, තතො-වසීයතෙ 'න යථාක්කමමෙත්ථාපෙක්ඛිත'න්ති.

205. න්ත

නනු න්තන්තූනන්ති තදන්තා ගය්හන්ති පච්චයග්ගහණපරිභාසාය, තථා සති කාරියිත්තෙන තදන්තාව ගය්හන්ති කථං න්තන්තූයෙවා ත්‍යාසඞ්කියාහ- තෙයෙවෙ'ච්චාදි, පච්චක්ඛතායාති [සුතථාය-පඤ්චිකා] සුතත්තා, බලවත්තා තෙයෙව කාරියිත්තෙන ගය්හන්තීති සම්බන්ධො, න තදන්තා, දුබ්බලාති බ්‍යතිරෙකං වත්වා දුබ්බලත්තෙ කාරණමාහ- 'අනුමිතත්තා'ති, අනුමිතත්තං සාධෙතුමාහ- 'අනුමිතාහි'ච්චාදි, භවිභත්තීනන්ති පාඨො යුත්ත තරො, තස්ස අන්තාදෙසෙ අකාරෙති සම්බන්ධො.

219. යොම්හි

යොම්හීති සත්තම්‍යන්තජාතිනිද්දෙසා ලබ්භමානත්ථවසෙන 'පච්චෙක'න්ති වුත්තියං වුත්තං, තෙනෙවාහ පඤ්චිකායං- 'කථමිදමවසීයතෙ යොම්හීති නිද්දෙසා'ති, තස්සදානි අත්ථම්පකාසෙතුං 'පච්චෙකන්ති එකෙකස්මි'න්තිආදි වුත්තං. එකෙකස්මිං යොම්හි ද්වින්නං ආදෙසානං සම්භවා ආදෙසීනම්පි බහුත්තසම්භවොති සුත්තෙ 'ද්වින්න'න්ති බහුවචනනිද්දෙසො, වුත්තියම්පන පච්චෙකං යොම්හි පච්චෙකං ද්විසද්දසම්භවා 'ද්විස්සා'ති වුත්තං, දුතියායම්පි දුවෙ ද්වෙ.

228. නාස්මා

පකතවසෙනාති තුම්හාම්හානමාදෙසානමධිකතවසෙන, කමමනතික්කම්ම න භවන්තීති සම්බන්ධො.

230. වංවා

කච්චායනාචරියො තුම්හාම්හෙහි පරාය චතුත්ථී ඡට්ඨී සවිභත්තියා "සස්සං"ති (2-3-3) සුත්තෙන අමාදෙසං විධාය 'තුම්හං අම්හ'න්ති බහුවචනරූපානි සාධෙති... එකස්මිම්පි අත්තනි ගුරුආදිකෙ ච ගාරව වසෙන බහුවචනරූපදස්සනතොති දස්සෙතුමාහ-තුම්හං අම්හ'න්තිආදි, තස්සායුත්තත්තා 'තමයුත්ත'න්ති වත්වා අයුත්තතං සාධෙති 'එවං හි'ච්චාදිනා, ඉමස්මිම්පන සත්ථෙ එකස්මිම්පි සබ්බථා බහුවචන රූපසාධනක්කමං දස්සෙතුං 'ඉධ පනා'තිආදිමාරද්ධං.

232. අපා

නෙනාති නකාරෙන, පදසඤ්ඤාවිධාය කවචනාභාවෙපීති පාණිනි යානම්ව ස්‍යාදිත්‍යාද්‍යන්තානං පදසඤ්ඤාවිධායකස්ස සුත්තස්ස අභාවෙපි, අන්වත්ථවසෙන පදන්ති ගය්හමානෙ අතිප්පසඞ්ගොපි සියාති ආහ-'රුළ්හියාචාතිප්පසඞ්ගා භාවො'ති, ආඛ්‍යාතං සාඛ්‍යයකාරක විසෙසනං වාක්‍යන්ති කෙචි, එකාඛ්‍යාතිකං වාක්‍යන්ත්‍යපරෙ, තං සබ්බං එකතො සඞ්ගහෙත්වා 'පදසමූහො වාක්‍ය'න්ති වුත්තිකාරෙන වුත්තන්ති දස්සෙතුමාහ- 'සාඛ්‍යයෙ'ච්චාදි, ආඛ්‍යාතං ත්‍යාද්‍යන්තමාහු, අඛ්‍යයමසඞ්ඛ්‍යං, ආඛ්‍යාතං සාඛ්‍යයං සකාරකං සවිසෙසනඤ්ච වාක්‍යොසඤ්ඤං භවතීත්‍යත්ථො, විසෙසනන්ති කාරකවිසෙසනස්ස කිරියා විසෙසනස්ස ච සාමඤ්ඤෙන ගහණං, සාඛ්‍යයං-සද්ධිං වචති, සකාරකං ඔදනං පචති දෙවදත්තො පචති, සකාරකවිසෙසනං-මුදුං විසදමොදනම්පචති, දස්සනීයො දෙවදත්තො පචති, සකිරියාවිසෙසනං- මුදුං පචති, මන්දං පචති, පදසමූහො වාක්‍යන්ති වුත්තෙ අයම්පි අධිප්පායවිසෙසොවසීයතීති වත්තුමාහ-වත්තු'මිච්චාදි, යථෙච්චාදිනා අනෙකාඛ්‍යාති කම්පි ගුණප්පධානභාවෙ නොපකාරතො වාක්‍යමෙකම්භවති... පද සමූහො වාක්‍යන්ති වුත්තත්තාති වදති, යථා වාක්‍යනානත්තන්ති සම්බන්ධො. ඉහාපීති වත්තුමිච්ඡිතත්ථෙත්‍යාදොපි.

233. යොනං

හිග්ගහණෙ පඤ්චමීහිස්සාපි ගහණම්භවෙය්‍යාති සුත්තෙ 'අපඤ්චම්‍යා'ති වුත්තං, තුම්හෙහි පුඤ්ඤං පසුතං අනප්පකන්ති ගාථාපාදෙ තුම්හෙහිතිආදිසු තත්තා න වොආදෙසො, තුම්හෙ තිට්ඨථ නගරෙති පුබ්බවාක්‍යතො වාක්‍යන්තරත්තා එකවාක්‍යතා නත්ථී, තුම්හෙ විය දිය දිස්සන්ති අම්හෙ විය දිස්සන්තීති විග්ගය්හ 'දිස-පෙක්ඛණෙ' ඉච්චස්මා "සමානඤ්ඤභවන්තයාදි තුපමානා දිසා කම්මෙ රීරික්ඛකා"ති (5-43) කප්පච්චයෙ "නතෙ

කානුබන්ධනාගමෙසූ’’ති (5-85) එත්තාභාවෙ ‘‘ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ’’න්ති (3-1) සමාසෙ ච ‘එකත්ථතායං’’ති (2-119) විභත්තිලොපෙ ච ‘‘සබ්බාදීනමා’’ති (3-86) ආ ‘තුම්හාදිසාන’මිච්චාදි.

235. අන්වා

පච්ඡා ආදෙසො අන්වාදෙසොති ගහිතෙ කථිතානුකථනන්ති කථං ඤායතීති ආහ- ‘පච්ඡා කථනඤ්ච කථිතාපෙක්ඛන්ති කත්වා’ති.

236. සපු

සහ විජ්ජමානො පුබ්බො යස්ස සො සපුබ්බො.

237. නව

අපරම්පරයොගප්පතිපත්‍යත්ථන්ති ‘ගාමනගරානං වෙනා’තිආදිනා වුත්තස්ස පරම්පරයොගස්ස අග්ගහණත්ථං.

240. නසා

ජටා අස්ස අත්ථීති ජටිලො, සොව ජටිලකො, ජටිලකාති එකත්ථෙ නිදස්සිතවිසෙසවචනං, මාණවකාති විය න සාමඤ්ඤවචනං, අසත්තෙ සම්පත්තෙති ඉදං ‘‘ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා’’ති (2-239) සුත්තස්ස සාමඤ්ඤතා වුත්තං, සාමඤ්ඤවචනස්ස පටිසෙධොති ඉමිනා විසෙසවචනෙ ජටිලකඉච්චත්‍ර ‘ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා’’තිමස්ස පත්තින්දස්සෙති, දෙවදත්තාදිසාමඤ්ඤවචනෙති දෙවදත්තො දෙවදත්තසද්දො ආදි යස්ස, තඤ්ච තං සාමඤ්ඤවචනඤ්ච, තස්මිං දෙවදත්තාදිසාමඤ්ඤවචනෙ මාණවකෙ මාණවකසද්දෙ පරභූතෙ සති, උභින්නම්පි අසත්තෙති ඉමිනා ඉදං දීපෙති ‘‘දෙවදත්තාති විසෙසවචනත්තා පටිසෙධාභාවා පුබ්බපරානමුභින්නම්පි ‘‘ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා’’තීදං පප්පොතී’’ති.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

දුතියකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. තතියකණ්ඩවණ්ණනා

1. ස්‍යාදි

යස්සාතිකමාවට්ඨිතස්සයොආදිඅක්ඛරසමුදායස්ස, කින්තන්ති ආහ- ‘ඉද’මිච්චාදි, ඉදන්ති යථාවුත්තං ස්‍යාදිසමුදායරූපං, අවයවෙන විග්ගහො සමුදායො සමාසත්ථො, සමුදායෙ පවත්තා සද්දා අවයවෙසුපි වත්තන්තීති ස්‍යාදිසද්දො සිආදිකෙ අවයවෙපි වත්තතෙ, විධිග්ගහණඤායෙනාති ‘‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා ස විහිතො තදාදිනො තදන්තස්ස ච ගහණ’’න්ති ඤායෙන. ස්‍යාදි අන්තෙ යස්ස තං ස්‍යාද්‍යන්තං. නනු ච ‘‘ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ’’න්ති සාමඤ්ඤෙන වුච්චමානෙ යංකිඤ්චි ස්‍යාද්‍යන්තං යෙනකෙනචි ස්‍යාද්‍යන්තෙන සහෙකත්ථීභාවමරහති, තථාහි යථා ගාමගතොතිආදො, තථා පස්ස දෙවදත්තෙ ගාමං, ගතො යඤ්ඤදත්තො ගුරුකුලන්ති ආදොපි සමාසො ත්‍යාසඞ්කියාහ-‘සාමඤ්ඤෙන වුත්තෙපි’ච්චාදි, යස්ස ස්‍යාද්‍යන්තස්සයෙන ස්‍යාද්‍යන්තෙන සම්බන්ධො, තෙන ස්‍යාද්‍යන්තෙන සහතං ස්‍යාද්‍යන්තමෙකත්ථම්භවතීති සම්බන්ධතො විඤ්ඤායති අවසීයතීති යස්සාත්‍යාදිස්වත්ථො, තථා ච ගාමගතොත්‍යත්‍රත්ථීමෙස-මඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො සම්බන්ධොතෝ‍යකත්ථීභාවො, තතොයෙවෙත්ථාහු-

නියතං සාධනං සාධ්‍යෙ, ක්‍රියා නියතසාධනා;
සන්නිධානෙන මෙතෙසං [වෙථීස්සා (පොත්ථකෙ)], නියමො-යම්පකාසතීති.

අයමෙත්ථ අත්ථො ‘‘යතො ගාමමිච්චෙතං සාධනං සාධ්‍යං කිරියං තංබ්‍යපදෙසජානනයොග්‍යමපෙක්ඛතෙ ගතොති, අතො සාධනං කාර කං සාධ්‍යෙ කිරියාය නියතං, යතො ච කිරියා සයං සාධනමපෙක්ඛතෙ කිං ගතොති, අතො කිරියාපි නියතං සාධනමෙතිස්සාති නියතසාධනා හොති අයං යථාවුත්තො නියමො අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාවසෙන වත්තමානො එතෙසං සාධ්‍යසාධනානං සන්නිධාන මත්තෙන අඤ්ඤමඤ්ඤතො පකාසතී’’ති. පස්ස දෙවදත්ත ගාමං, ගතො යඤ්ඤදත්තො ගුරුකුලංත්‍යත්‍ර තු ගාමන්ති සාධනං පස්සෙති සාධ්‍යමපෙක්ඛතෙ, ගතොති ගමනකිරියා තු ගුරුකුලමපෙක්ඛතෙ, තතො ච ගාමගතානං වාක්‍යන්තරාවයවානං නත්ථෙවාපෙක්ඛාති න භවති සමාසො, සබ්බත්ථෙවමූහනීයං, සම්බන්ධො හි අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො සම්බන්ධ්‍යන්තරතො-නවට්ඨිතං නිවත්තෙත්වා විසෙසෙ නිවෙසෙති, තථාච වුත්තං–

තස්ස ත්වාකඞ්ඛතො භෙදෙ, යා පරිප්ලවමානතා;
විසෙසෙ තං නිවෙසෙන්තො, සම්බන්ධොවාවජීන්දතීති.

භෙදෙ විසෙසෙ ගාමන්තෙතං සාමඤ්ඤං විසෙසාපෙක්ඛං ‘ගාමමාසීසති, ජහාති, ගතො’ති, තථා ‘ගතො ගාමං, වනං, ගුරුකුල’න්ති වෙචමාකඞ්ඛතො-හිලසතො තස්ස තු පධානපදස්සුපසජ්ජනපදස්ස ච යා පරිප්ලවමානතා අනවට්ඨිතතා තං විසෙසෙ විසිට්ඨෙ සම්බන්ධිනි නිවෙසෙන්තො පතිට්ඨපෙන්තො සම්බන්ධොවානෙකප්පකාරො ක්වචි සාධ්‍යසාධනභාවලක්ඛණො ක්වචි පකතිවිකාරභාවසභාවො ක්වචි සස්සාමි සම්බන්ධරූපො අවජීන්දති සම්බන්ධ්‍යන්තරතො නිවත්තෙතීති අත්ථො, යතො-යමපෙක්ඛා වාක්‍යකාලෙයෙව නිරූප්‍යතෙ, තතො යත්ථාත්ථී පදානමපෙක්ඛා, තත්ථ සමාසාවගමො, යත්‍ර තු නත්ථී, තත්‍ර න භවතීත්‍යනුපදිට්ඨො විසයවිභාගො ඤායතෙති භාවො, බාලෙ අබුධෙතු නිස්සාය විචිත්තො සමාසවිධානලොපාදිනානෙකප්පකාරො පටිපත්තියා සාධුසද්දපරිජානනත්ථමුපායො සම්භවති, පරමත්ථතො තු සද්දන්තරත්තා අච්චන්තං [අඤ්ඤත්තං] වාක්‍යසමාසානං භෙදො, න හි වාක්‍යෙ දිට්ඨපදානි සමාසෙ සන්ති, තථා ච වුත්තං–

බාලෙ නිස්සායුපායො-යං, විචිත්තො පටිපත්තියා;
භෙදො වාක්‍යසමාසානං, ච්චන්තං [ඤ්ඤත්තං (පොත්ථකෙ)] සද්දන්තරං යතොති.

අතොයෙවාති යතො සාමඤ්ඤෙන වුත්තෙපියස්සයෙන සම්බන්ධොතෙන සහ තදෙකත්ථම්භවතීති සම්බන්ධතො විඤ්ඤායතීති නානිට්ඨං කිඤ්චිපීහ හොති, අතොයෙව හෙතුතොති අත්ථො. බ්‍යපෙක්ඛා සාමත්ථීයපරිග්ගහායෙති පදානමඤ්ඤොඤ්ඤාකඞ්ඛා බ්‍යපෙක්ඛා, සාව සා මත්ථීයං, තස්ස පරිග්ගහාය. සමත්ථවචනං න කතන්ති පාණිනියෙහි විය ‘‘සමත්ථො පදවිධී’’ති (පා, 2-1-1) සමත්ථවචනං න කතං. සමත්ථො පද විධීති පරිභාසායමයමත්ථො ‘‘විධීයතෙ [විධීයතීති (පොත්ථකෙ)] විධි, පදානං විධි පදවිධිසමාසාදි, යොකොචීහ සත්ථෙ පදවිධි,සො සමත්ථො විග්ගහ වාක්‍යත්ථාභිධානෙ (සත්ති) වෙදිතබ්බො’’ති, තාදිසපරිභාසාය බ්‍යාපාරතො තෙසං ‘පස්ස දෙවදත්ත ගාමං, ගතො යඤ්ඤදත්තො ගුරුකුලං’ ත්‍යාදො නානිට්ඨප්පත්ති, සාමත්ථීයඤ්චෙත්ථ ද්විධාත්‍යුපගම්‍යතෙ වාක්‍යෙ බ්‍යපෙක්ඛාවුත්තියමෙකත්ථීභාවො චෙති [වුත්තියමෙකත්ථීභාවො වාක්‍යෙ බ්‍යපෙක්ඛාචෙති (පොත්ථකෙ)]. තත්ථ පඨමස්ස පරිග්ගහං වචනමන්තරෙන පටිපාදිය දුතියස්ස පරිග්ගහමිදානි වචනෙන පටිපාදයමාහ- ‘එකත්ථී භාවො’ච්චාදි, එකත්ථීභාවො භින්නත්ථානං සාධාරණත්ථතාවසෙන පවත්තිවිසෙසො, වාක්‍යෙ හි සාධාරණත්ථතා නත්ථී භින්නත්ථත්තා, අතොයෙවෙත්ථ භෙදනිබන්ධනා ඡට්ඨ්‍යුපජායතෙ ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ති, වුත්තියන්තුභයපදබ්‍යවච්ඡින්නත්ථාභිධානතො සාධාරණත්ථතා භවති, ඉදං වුත්තං හොති ‘‘සමාසෙ විසෙසනං විසෙස්සමනුපවිසති එකීභවති විසෙසනං, වාක්‍යෙ තු විසෙසනං විසෙස්සතො විසුංයෙවා වතිට්ඨතෙ’’ති. ද්වන්දසමාසස්ස තු පදානං විසෙසනවිසෙස්සාභාවෙපි සකලපදත්ථප්පධානත්තා ‘රඤ්ඤො ගො ච අස්සො ච පුරිසො

වා’ති වාක්‍යතො ‘රඤ්ඤො ගවාස්ස පුරිසා’ති සමාසස්ස විසෙසො එකත්ථී භාවලක්ඛණො භවතොව, තථාහි තත්ථ වාක්‍යෙ භින්නත්ථනිබන්ධන සමුච්චයපටිපාදනාය වසද්දො පයුජ්ජතෙ, සමාසෙ තු නප්පයුජ්ජතෙ, එකත්ථ වචනෙනෙවාති ‘‘ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ’’ න්‍යොකත්ථවචනෙනෙව, එකත්ථිභාවොයෙව භවතීති සෙසො, එවකාරො න වාක්‍යෙ තථාහි දීපෙති. වාක්‍යෙ කථන්ති ආහ- වාක්‍යෙ’තිආදි.

වාක්‍යෙති විග්ගහවාක්‍යෙ, විසෙසෙන ගය්හති ඤායත්‍යනෙනෙති විග්ග- හො , සො ච තං වාක්‍යං චෙති විග්ගහවාක්‍යං, විසෙසෙන වා ගහණං විග්ගහො, තදත්ථං වාක්‍යං විග්ගහවාක්‍යං, තස්මිං, කායං බ්‍යාපෙක්ඛාති ආහ-‘භෙදාදිලක්ඛණා’ති, ආදිසද්දෙන සංසග්ග භෙද සංසග්ගානඤ්ච ගහණං.

තත්ථ සාන්තරෙහි සාමාන්‍යන්තරෙහි ච බ්‍යාවුත්ති ඡෙදො, සංවිසෙස සාමිවිසෙසානං සම්බන්ධො සංසග්ගො, තදාහ- ‘තථාහි’ච්චාදිනා, භෙදකො බ්‍යාවත්තකො, අත්ථගහිතොති කාරණවසෙන භෙදවාදිනා ගහිතො, යදෙච්චාදිනා සංසග්ගවාදිනො-ධිප්පායමාහ යදා තුභයම්පිච්චාදිනා උභයවාදිනො, අභිමතොති ‘‘පාක්කඩාරාසමාසො’’ච්චනෙන (2-1-3) පාණිනිනා ඉච්ඡිතො. පාක්කඩාරාති ‘‘කඩාරා කම්මධාරයෙ’’ච්චනෙන (2-2-38) කඩාරාසංසද්දනා පගෙවාති අත්ථො.

‘පුථ භින්නො අත්ථො යෙසං පදානං තානි පුථගත්ථානි, වාක්‍යෙ හි රඤ්ඤො පුරිසො තෙත්ථ රාජසද්දො රාජත්ථමෙව වදති, පුරිසසද්දො පුරිසත්ථමෙව, වුත්තියන්තු රාජපුරිසොතෙත්ථ රාජසද්දොපි පුරිසත්ථමෙව වදතීති ද්වින්නමෙකත්ථීභාවො භවති, අඤ්ඤොයෙවාවයවත්ථාන්විතො සමුදායත්ථො පාතුභවතීති තදපෙක්ඛාය වෙකත්ථීභාවො වුච්චතෙ, ජහමානසකත්ථවුත්තිමබ්භුපගම්ම වුත්තං- ‘විසෙසනස්ස සකත්ථ පරිච්චාගෙනෙ’ච්චාදි, අතොයෙව පරො චොදෙස්සති ‘නනු චෙ’ච්චාදිනා. එකත්ථීභවනං සමසනන්ති ඉමිනා එකත්ථන්ති සමාසොති නාත්ථන්තරන්ති දීපෙති.

ජහමානානි පදානි සකත්ථං යස්සං (සා) තථා වුත්තා, නාච්චන්තාය ජයාතීති එවම්මඤ්ඤතෙ ‘‘පරිච්චාගමත්තමභිසන්ධාය ජහමානසකත්ථංත්‍යුච්චතෙ, න තු සබ්බථා පරිච්චාගොපරොපකාරාය තස්සොපාදානතො, සබ්බථා ච සකත්ථපරිච්චාගෙ පරොපකාරාසම්පාදනතො-නුපාදානමෙව පයොජනාභාවා තස්ස සියා’’ති, ඨපති වඩ්ඪති. අත්ථන්ති රාජසද්දවාච්චං. අච්චන්තපරිච්චාගෙපි න දොසො… වාක්‍යෙ දිට්ඨස්සුපසජ්ජනස්ස වුත්තියං සොයෙවායන්ත්‍යන්වයාවසායතො තදත්ථාව ගතියාති දස්සෙන්තො ආහ- ‘අථ චෙ’ච්චාදි.

සොයෙවායන්ත්‍යජ්ඣවසායො-න්වයො, සොයෙවායං රාජසද්දො යො වාක්‍යතාලෙ දිට්ඨොති වොහාරිනමෙකත්තාවසායෙනාසත්‍යපි (රාජසද්දස්ස)ත්ථෙ පුරිසස්ස විසෙසනමිභවිස්සතීති භාවො, එත්ථෙව දිට්ඨන්තමාහ- ‘යථෙ’ච්චාදි.

2. අසං

අබ්‍යයන්ති යදඤ්ඤෙසං පසිද්ධන්ති ලිඞ්ගවචනභෙදෙපි බ්‍යයරහිතත්තා උපසග්ගනිපාතානං පරෙහි අබ්‍යයසඤ්ඤාකරණතො අබ්‍යයන්ති පරෙසං පසිද්ධං, තෙසන්ත්වයං සමාසො අබ්‍යයත්ථපුබ්බඞ්ගමත්තා අනබ්‍යයං අබ්‍යයම්භවතීති අබ්‍යයීභාවො පසිද්ධො, අසඞ්බ්‍යස්ස සුතත්තා තස්සෙව විභත්‍යත්ථාදයො විසයභාවෙන විසෙසනානීති විඤ්ඤායන්තීත්‍යාහ- ‘අසඞ්ඛ්‍යො’ච්චාදි, ඉමිනා නෙමෙසමාසත්ථාති දීපෙති.

තාවසද්දස්ස කමවුත්තියං යො-ත්ථො සම්පජ්ජතෙ තමාහ- ‘විභත්‍ය’ච්චාදි, විභත්‍යත්ථෙ උදාහරිත්වාති විභත්‍යත්ථවිසයෙ වත්තමානස්සාසඞ්ඛ්‍යස්ස ඉත්ථීසද්දෙන සමාසමධිත්ථීති උවාහරිත්වා, නිච්චයමාසාන මවිග්ගහො, අසකපදවිග්ගහො වා යුත්තො, අඤ්ඤථා අනිච්චතාපත්තීත්‍යාහ- ‘නිච්චසමාසත්තා’ඉච්චාදි.

අසකපදෙන අනත්තනියපදෙන අඤ්ඤපදෙන විග්ගහො අසකපදවිග්ගහො, තෙන, එත්ථ හි යථා කුම්භස්ස සමීපංත්‍යඤ්ඤපදවාක්‍යෙ සමීප සද්දෙනුපසද්දවචනීයස්ස වුත්තත්තා උපසද්දො නප්පයුජ්ජතෙ, යථා ඉත්ථී සූති එත්ථාධිසද්දවචනීයස්සා (ධා)රත්ථස්ස සත්තමියා වුත්තත්තා නාධිසද්දොති ‘ඉත්ථීසූ’ති අඤ්ඤපදවාක්‍යං වුත්තං, කථාපවත්තාති ත්වාධෙයෝ‍යා පදස්සනං, එවං සබ්බත්ථොන්නෙයං, අසකපදවිග්ගහෙනාත්ථොව වුත්තො,

අධිසද්දස්ස පන පුරතොවට්ඨීතස්සාධාරෙ වත්තමානස්ස තංසමානාධිකරණෙන සත්තම්‍යන්තෙනිත්ථීසද්දෙන සහ සමාසොති දස්සෙතුමාහ-‘අධිසද්දො’ච්චාදි.

ස්‍යාදිලොපොති අධිසද්දතො ඉත්ථිසද්දතො ච පරෙසං සත්තමී බහුවචනානං ලොපොති අත්ථො. අත්ත (භාව) සම්පත්තීති සරීරසම්පත්ති අධිප්පෙතාති බ්‍රහ්මසද්දස්ස සරීරං අත්ථොති ආහ- ‘බ්‍රහ්මං සරීරන්ති, කත්ථචී උත්තරපදත්ථප්පධානත්තාවාසඞ්ඛ්‍යසමාසස්ස ‘සම්පන්නං බ්‍රහ්ම’න්ති විග්ගහො වුත්තො.

සමාසවිභත්තියාති සමාසතො උප්පන්නවිභත්තියා, සකලො පදෙසසකලො, පරිග්ගහාපෙක්ඛාති අබ්භුපගමාපෙක්ඛායාති අත්ථො, අබ්භුපගමෙපි හි පරිග්ගහසද්දො–

සපථෙ පරිවාරෙ ච, මූලාභ්‍යුපගමෙසු ච;
රව්මිහි රාහුගහිතෙ, දාරෙසු ච පරිග්ගහො''ති නිඝණ්ටු.

සකලස්ස භාවො සාකල්‍යං-සකලසද්දප්පවත්තිනිමිත්තං, තම්පන නිස්සෙස [මතනිස්සෙස (පොත්ථකෙ)] ග්ගහණා පුථු භවතීත්‍යාහ- 'අසෙසග්ගහණ'න්ති, තිණානං සාකල්‍යන්ති විග්ගහො, තිණසද්දෙන හි තිණසහිතානි ගහිතානි, තෙනෙව වක්ඛති බ්‍යතිරෙකනයෙ- 'තං සබ්බං තිණසහිතමජ්ඣො- හරතී'ති, සතිණමජ්ඣොහරතීතෙත්ථාධිප්පායත්ථ මාහ-'යාවා'තිආදි.

තිණසද්දො උපලක්ඛණං සෙසා-නජ්ඣොහාරියානං, තෙනාහ 'තිණාදිකම්පී'ති. පරිග්ගහාපෙක්ඛායන්තභූතස්ස ගහණත්ථං ''අබ්‍යයං විභත්තිසමීපා''දිසුත්තෙ 'සාග්‍යධීතෙ'ති නිප්ඵාදනත්ථමන්තවචන මුදාහතම්පාණිනිනා, තම්පි සාකල්‍යෙයෙවාහරිතුං [සාකල්ලෙනොදාහරිතුං] සාග්‍යධීතෙත්‍යුදාහටන්ති දස්සෙතුං 'තතො'ත්‍යාදි වුත්තං.

තතොති යතො සකලසකලෙ න වත්තති, පරිග්ගහාපෙක්ඛාය සමත්තියා අන්තතො සකාසා සාකල්‍යං න හිජ්ජතෙති සම්බන්ධො, සමත්ථියම්පි අන්තෙ උදාහරණන්ති සෙසො.

අග්ගිපරියන්තන්ති අග්ගිඅත්ථො ගන්ථො තාදත්ථියා අග්ගි, සොපරියන්තො-ස්ස අජ්ඣෙයස්සාති අග්ගිපරියන්තං, යත්තකස්සාජ්ඣෙයස්ස පරිග්ගහො, තස්ස අග්ගි පරියන්තො, අග්ගිනා පරියන්තභූතෙන සහිතො සකලොති විග්ගහො, අග්ගිනො සාකල්‍යන්ති වා.

සද්දිකානන්ති බ්‍යාකරණඤ්ඤූනං. අත්ථාභාවෙඉත්‍යත්ථග්ගහණං ඉතරෙතරාභාවෙ ධම්මාභාවෙ ච මා සියාති, අතොයෙව චොච්චතෙ 'අථෙතරෙතරාභාවෙ'ඉච්චාදි, ඉතරස්මිං ඉතරස්ස අභාවො ඉතරෙතරාභාවො, ගො අස්සො න භවතීති හි අත්ථන්තරත්තං නිසෙධීයතෙ, න වත්ථුභාවො, බ්‍රාහ්මණො න භවතීත්‍යත්‍රපිබ්‍රාහ්මණත්තධම්මො නිසෙධීයතෙ, න වත්ථුභාවො, පරත්තාතිආදිනා විප්පටිසෙධ විසයමාහ.

අතික්කමාභාවෙතී එත්ථ අතික්කමාති පඤ්චමියා අසමාසනිද්දෙසොති ආහ- 'අතික්කමා'ති, න පනුප්පන්නස්ස පච්ඡාති ඉමිනා අතික්කමාභාවො නාම උප්පන්නස්ස පච්ඡා අභාවොති දස්සෙති.

නිත්තිණන්ති උත්තරපදත්ථප්පධානො-සඞ්බ්‍යසමාසො. සම්පතිසද්දස්ස සාමඤ්ඤවචනත්තෙපි ඉධාධිප්පෙතං කාලං දස්සෙතුමාහ- 'උපභොගස්සෙ''ච්චාදි, උපභොගො කම්මසාධනො ලහුපාවුරණස්ස නායමුපභොගකාලොති විග්ගහො, (අති) ලහුපාවුරණන්ති රූපසිද්ධීති දස්සෙතුං ලහුපාවුරණස්සාතිආදි වුත්තියං වුත්තං.

යොග්ගං රූපන්ති විග්ගහෙ අනුරූපං, නනු චාත්‍ර නිච්චසමාසත්තාසපදවිග්ගහෙන භවිතබ්බංත්‍යාසඞ්කියාහ-'විච්ඡාය'මිච්චාදි, අනුසද්දෙන හි යොගෙ විච්ඡායං ''අනුනා''ති (2-10) දුතියා විධීයතෙ, වාක්‍යෙයෙවාස්ස ච පයොගො නාඤ්ඤත්‍රෙති වාක්‍යම්පි භවතීති මඤ්ඤතෙ. සකිඛීති එත්ථාපි ''අකාලෙ සකත්ථෙ''ති (3-81) සහස්ස සො.

සදිසො කිඛියාති එත්ථ කිඛියා පසිද්ධභූතාය සාධියස්ස සාධනභාවෙන ගහිතාය සධම්මත්තෙන කොචි සාධියො සදිසොති වුත්තොති කිම්ධ සදිසො අප්පධානං [පධානමෙවාති අත්ථො] තථා සති පුප්පපදත්ථප්පධානෙනාසඞ්බ්‍යසමාසෙන සකිඛීති එත්ථ න භවිතබ්බන්ති ආහ-'නනුචෙ'ත්‍යාදි, කිඛියාති සම්බන්ධෙ ඡට්ඨී, එත්ථ පන සදිසත්තස්ස කිඛීයා-ප්පටිබද්ධත්තාප්පධානත්තං. නෙතදත්ථීතිආදිනා යථාවුත්තං චොදනං පරිහරති.

යථා දෙවදත්තොති එත්ථ යදි සමාසො භවෙය්‍ය, දෙවදත්තෙන සදිසො යථාදෙවදත්තන්ති භවෙය්‍ය, පටිසිද්ධත්තා පන (න) සමාසොති, කිඛීති මක්කටස්සාභිධානං. ජෙට්ඨානුක්කමෙනාති වුත්තත්තා අනුජෙට්ඨන්ති තතියන්තතා ගම්‍යතෙ. චක්කෙන යුගපදි සචක්කං.

4. යාවාවධාරණෙ

අමත්තානං යත්තකො පරිච්ඡෙදො යාවාමත්තං.

5. පය්‍යපාබහිතිරො පුරෙපච්ඡාවාපඤ්චම්‍යා

පඤ්චම්‍යාති කස්මා වුත්තං නනු අවුත්තෙපි තස්මිං වක්ඛමානනයෙන පඤ්චම්‍යන්තත්තා පඤ්චම්‍යන්තෙහෙව සමාසො විඤ්ඤායතීත්‍යාසඞ්කියාහ'යදිපි'ච්චාදි. තථාපිච්චාදිනා පරිහරති, හොතු කාමං 'පරිපබ්බතං විජ්ජොතතෙ'ති දුතියානිසෙධාය, අඤ්ඤත්‍ර කථන්ති ආහ 'ඉහ චෙ'ත්‍යාදි.

ආවත්තාරො වාති ආසද්දො වාක්‍යෙ, සරණෙ වා, ගාමො බහි තිට්ඨතීත්‍යත්ථො, පුරතො ගාමම්පස්සාති වදන්තො පුරෙත්‍යත්ථප්පසානොයන්නිද්දෙසො, නසරූපප්පධානොති දස්සෙති, අභිමුඛෙ ගාමම්පස්සාත්‍යත්ථො.

අවුත්තානමෙතාන්‍යුපලක්ඛණානි, තස්මා ‘තිරො ගාමම්පස්සා’තිපි වුත්තං හොති, තිරියතො ගාමම්පස්ස, පච්ඡතො ගාමම්පස්සාති අත්ථො.

අපසද්දයොගෙ නිච්චපඤ්චන්තස්ස විකප්පෙන සමාසවිධානාවාභවනෙනොදාහරණං දින්නං (එත්ථ) පඤ්චමයාති පයොජනාභාවෙපි අඤ්ඤදත්ථං කරියමානමිභාපායත්ථවන්තං හොති.

6. සමී

“අනු යං සමයා”ති (2-1-15) ච “යස්ස චායාමො”ති (2-1-16) ච පාණිනිනො වචනද්වයං, අයමෙතෙසමත්ථො “යස්ස සමයා සමීපවාචී අනුසද්දො, තෙන සහ සමස්සතෙති ච, අනු යස්සායාමවාචී, තෙන ස්‍යාද්‍යන්තෙන සහ සමස්සතෙ”ති ච. වත්ථුතො තු සාමීප්‍යායාමවන්තානමනිද්දෙසෙපි සාමත්ථියා තදාක්ඛෙපොති දස්සෙන්තො ආහ-‘සමීපායාමාන’මිච්චාදි.

සම්බන්ධිත්තාති සම්බන්ධිසද්දා සකත්ථම්ව නියතපටියොගිනමාක්ඛපන්ති… තෙන විනා තෙසං සකත්ථාභාවා. ආයාමො දීඝතා, “යස්ස සමීපායාමෙස්වනු”ති යථාවුත්තසුත්තද්වයමාක්ඛෙපෙනුපදිසති, වනස්ස සාමිප්‍යාමනුවනං, “අසඞ්ඛ්‍යං විභත්තිසම්පත්තිසමීප” ඉච්චෙව (3-2) සිද්ධෙපුන සමීපග්ගහණං විකප්පත්ථං, තෙන වනස්සානුති වාක්‍යෙනාපි භවිතබ්බං.

ගඞ්ගාය ආයාමො අනුගඞ්ගං, භාගවුත්තිකාරො “ලක්ඛණෙනෙ”ති වත්තතෙ. යස්සායාමවාචී අනු, තෙන ලක්ඛණෙන සමස්සතෙ අනුගඞ්ගං බාරාණසී, ගඞ්ගාය ලක්ඛණභූතාය පසිද්ධායාමගුණාය බාරාණසී ලක්ඛීයතෙ යාවායතායාමා ගඞ්ගා තාවායම්පීති සභාවතො තුපමානොපමෙය්‍යභාවො සමාසෙ පතීයතෙ ගඞ්ගා විය දීඝා”ති ලක්ඛියලක්ඛණභාවං වණ්ණෙති. එවං සති බාරාණසීති පඨමා නොපපජ්ජතෙති මඤ්ඤමානො ආහ-‘ගඞ්ගායා මෙන යුත්තා “ත්‍යාදි. අනුගඞ්ගං බාරාණසියාති බාරාණසියා ගඞ්ගායාමො ලක්ඛණන්ති අත්ථො.

7. තිට්ඨ

අකතසමාසාවාති අනෙන ඉමිනා කතසමාසතං දීපෙති, තිට්ඨන්තීති ඉදංන්තප්පච්චයන්තස්සාත්ථපදන්ති දස්සෙතුමාහ-“න්තොකත්තරි වත්තමානෙ”තිච්චාදි, (5-64) ආයතීතිමස්සාත්තපදං ආයන්තීති, පුම්භාවාභාවො නීපාතනා, අකාරො ච නිපාතනා “ගොත්ව වත්ථෙ වා ලොපෙ”ත්‍යාත්‍ර (3-46) ‘නාඤ්ඤාසඞ්ඛ්‍යත්ථෙසු’ත්‍යානුවත්තනතො.

ලූනයවාදීනමෙත්ථ නිපාතනා කාලෙපි නපුංසකලිඞ්ගත්තං, සංහටායවා යස්මිං කාලෙ සංහටයවං, උම්මත්තගඞ්ගන්ති සඤ්ඤායමඤ්ඤපදත්ථෙ වාධිකාරෙපි නිච්චසමාසො, න හි වාක්‍යං සඤ්ඤාති, ආදිසද්දෙන‘සමස්ස සොභනත්තං සුසම’මිච්චාදීනඤ්ච සඞ්ගහො, පභාවනං පකාසනං.

8. ඔරෙ

ඔරං ගඞ්ගාය, පාරං යමුනායාති සමාසෙ කතෙ නිපාතනා එකාරො, තෙනෙව වුත්තියං වුත්තං ‘එකාරන්තත්තං නිපාතනතො’ති, වුත්තිවිකප්පනත්ථතොති වුත්තියා විකප්පො අත්ථො යස්සාති විග්ගහො.

10. අමා

සොචෙකත්ථීභාවො විසිට්ඨො-හිමතොති සම්බන්ධො, මුහුත්තන්ති අච්චන්තසංයොගෙ දුතියා, පාදිසමාසං කත්වාති ආසද්දස්ස හරසද්දෙන වුත්තිසද්දෙන [වුත්තිපදෙන (පඤ්චිකා)] කිරියාබ්‍යාපායතෙති අසත්‍යුපසෙවනාදිකිරියායං සඞ්ඛාරකං සඞ්ඛාරියං වා න භවති, අත්ථීචෙහ තදුභයං, තතො තෙසං සම්භවායෙව සමාසන්තොභූතකිරියා ගම්‍යතෙති මඤ්ඤතෙ, තථාහි දධිභොජනංත්‍යාදො වුත්තෙ අධ්‍යාදිනො සඞ්ඛාරකත්තං භොජනාදිනො ච සඞ්ඛාරියත්තං පතීයතෙ, න චොපසෙකාදිමන්තරෙන සඞ්ඛාරියසඞ්ඛාරකභාවො-ත්ථීති සාමත්ථියායෙවුපසෙකාදිප්පතීති.

තදපෙක්ඛායාති ගම්මමානොපසෙචනාදිකිරියාපෙක්ඛාය. පාණිනියෙහි අත්ථෙන ‘එතස්සිද’න්ති අත්ථෙ නිච්චසමාසො-හිමතො සබ්බලිඞ්ගතා ච, තථා වචනාභාවම්හ මනසිකත්වා ‘කථ’මිච්චාදිනා වුත්ති යංවුත්තංචොදකවචනමාහරිත්වා තත්ථාධිප්පායංවිවරති ‘එවමඤ්ඤතෙ’ච්චාදිනා, විධානං කතන්ති එවමඤ්ඤතෙති සම්බන්ධො, තත්ථෙච්චාදිනා අඤ්ඤ පදත්ථෙ භවිස්සතීතොත්ථාධිප්පායං විවරන්තො නිච්චසමාසතං සබ්බලිඞ්ගතඤ්ච පටිපාදයති, වාක්‍යනිවත්තිසිද්ධායෙවාති.

අත්ථසද්දෙනාවගතත්ථාය එතස්සාති වත්තුමයුත්තන්ති ‘එතස්ස අත්ථො’ති වාක්‍යනිවත්ති සිද්ධායෙව, කථඤ්චිපි චතුත්ථ්‍යන්තා භින්නත්ථස්ස සමාසෙ කතෙපි තත්ථ විරොධමාහ- ‘චතුත්ථ්‍යන්තස්සෙ’ත්‍යාදි.

වචනම්පීති ‘‘අත්ථෙන නිච්චසමාසො සබ්බලිඞ්ගතාච’’ඉති (3-1-36) වාක්‍යකාරෙන පතිට්ඨිතවචනම්පි, පාණිනීයානං ‘එතස්ස ඉද’න්ති අත්ථෙ සමාසෙ කතෙ යො-ත්ථො සම්පජ්ජති, අඤ්ඤත්ථසමාසෙපි සොයෙවත්ථොති දස්සෙති ‘යො’ ඉච්චාදිනා, අනුපාදාපරිනිබ්බානනිමිත්තං වායාමොච්චාදිනා යොජෙතබ්බං… තංනිමිත්තත්තා වායාමාදීනං, තෙසං කථාදීනන්ති එත්ථ තෙසං වායාමාදීනන්ති වත්තබ්බං… වායාමොත්‍යාදිනා වුත්තත්තා සො ච තන්නිමිත්තං හොතෙව, අයමෙත්ථාධිප්පායො ‘‘එතස්ස ඉදන්ති වාක්‍යෙ අත්ථෙන සමාසෙ සබ්බලිඞ්ගතා ච ‘එතදත්ථො එතදත්ථා එතදත්ථ’න්ති වායාමාදයො ච සමාසත්ථා හොන්ති, එතං අනුපාදාපරිනිබ්බානමත්ථො පයොජනමෙතස්ස එතිස්සා එතස්සාති අඤ්ඤපදත්ථෙපි එසං පදානං සොයෙවත්ථොති නාත්ථභෙදො’’ති.

ඉදඤ්ච ‘‘අවිප්පටිසාරත්ථානි ඛො ආනන්දං කුසලානි, අවිප්පටිසාරො පාමොජ්ජත්ථාය…පෙ…. විමුත්තිඤාණදස්සනං අනුපාදාපරිනිබ්බානත්ථාය එතදත්ථො වායාමො එතදත්ථා කථා එතදත්ථා මන්තනා එතදත්ථං සොතාවධාන’’න්තිආදි (තිකඞ්ගුත්තර, ආනන්දවග්ග) පාළිං නිස්සාය වුත්තං.

පාණිනියෙහි ‘‘කත්තුකරණෙ කිතන්තෙන බහුල’’න්ති (2-1-32) කිතන්තෙන තතියාසමාසවිධානා තත්ථෙව බහුලග්ගහණෙන ‘ගාමනිග්ගතා’දීසු සමාසො වුත්තො, තෙනෙත්ථාන්තොදාහරණානං ද්විත්තමධිකත්තං, සමාසාභාවො-භිමතොති පාණිනීයෙහි ‘‘පූරණගුණසුහිතත්ථසදබ්‍යයතබ්බසමානාධිකරණෙනෙ’’ති (2-2-11) සුත්තෙ ගුණ ඉතිවචනෙනාභිමතො, සදිති සඤ්ඤා තෙසං න්තමානානං.

සො කථන්ති ඉහ ‘භාවතිත්තත්ථෙහී’ති භාවප්පච්චයන්තෙනෙව සමාසපටිසෙධවිධානා ‘බ්‍රාහ්මණස්ස සුක්කා’ ඉච්චාදො සො සමා සප්පටිසෙධො කථං සිජ්ඣතීති අත්ථො.

ගුණත්තනියෙවාති ගුණසභාවෙ එව, අභිමතොති වාත්තිකකාරස්සාභිමතො ‘‘තදවට්ඨෙහි ච ගුණෙහී’’ති, තසද්දෙනාස්ස ගුණස්ස පරාමාසො තස්මිංයෙව ගුණෙ අවතිට්ඨන්තීති තදවට්ඨා, ගුණෙයෙව ගුණාතිට්ඨන්ති න කදාචිපි සොයමිත්‍යභෙදා දබ්බවුත්තයො සුක්කාදයො විය තෙ තදවට්ඨා ගුණා ගන්ධාදයො, තදවට්ඨීතෙහි ගුණෙහි ඡට්ඨී සමස්සතෙති වත්තබ්බන්ති අත්ථො.

ආභිමතොති ‘‘පූරණා’’දිසුත්තෙ අබ්‍යයග්ගහණෙන, දෙවදත්තස්සාති ඡට්ඨියා ගුරුම්හි සාපෙක්ඛත්තෙපි ගුරුසද්දස්ස සම්බන්ධිසද්දත්තා සකත්ථෙ [වාක්‍යෙ] විය වුත්තියං බ්‍යපෙක්ඛා-යාභානිතො වුත්තිසබ්භාවං වචනන්තරෙන සාධෙතුමාහ- ‘තථාචාහූ’ති.

සාත්ථෙවාති සකත්ථෙ විය, අස්සාති සම්බන්ධිසද්දස්ස, සාමත්ථියං ගමකත්තඤ්චත්ථීති පදානමඤ්ඤොඤාඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණං සාමත්ථියං සාමත්ථියාභාවෙපි විග්ගහවාක්‍යත්ථස්ස ගමකත්තං වා අත්ථීති අත්ථො, ගුරුනො කුලං දාසස්ස භරියාති විග්ගහො, අථාත්‍ර බ්‍රාහ්මණස්ස උච්චෙ’ඉච්චාදො සාමත්ථියං ගමකත්තං වා නත්ථීති කුතො-වසිතං, යෙන තදාභාවාත්‍ර සමාසාභාවො වණ්ණියතෙච්චාහ-‘සාමත්ථ්‍යාදිනොත්වි’ච්චාදි.

සමාසාභාවො-භිමතොති ‘‘පූරණා’’දිසුත්තෙ සමානාධිකරස්සාපි උපාදානතො. සෙහීති අත්තනියෙහි, නාභිමතොති ‘‘චයුත්තෙහි සෙහි අසමාසිතෙහි ඡට්ඨීසමාසප්පටිසෙධොවත්තබ්බො’’ (වා) ත්‍යනෙන, පුථගත්ථතාය [භින්නත්ථතායං-වුත්ති] මිච්චස්සවිවරණං ගවාදීනමසමාසෙති, එවමස්සාදීනං සමාසෙනාලන්ති සම්බන්ධො.

යොගීනන්ති ඉතරීතරයොගීනං, අනෙනෙතරෙතරයොගවත්ථසමාසං වදති. වුත්තිහොතීත්‍යස්ස විවරණං ඡට්ඨීසමාසො භවතීති, එකත්ථීභාවෙඉච්චස්ස විවරණං ගවාදීනඤ්ච වත්ථසමාසෙ සතීති.

රුළ්හිත්තාති සමාසස්සෙව කීළාවාචකත්තෙන ජීවිකාය ච පච්චාය කත්තෙන පසිද්ධත්තා, න වාක්‍යස්සාති ‘උද්දාලපුප්ඵභඤ්ජිකා’ත්‍යාදො රුළ්හීවසෙන නිච්චසමාසො භවිස්සතීති තත්‍ර කිං වචනෙනෙති මඤ්ඤතෙ, සරසි රුළ්හන්ති විග්ගහො.

අයම්පන අමාදිසමාසො කම්මධාරයදිගුසමාසාති සබ්බෙපි පරෙසං තප්පුරිසසදිසත්තා තප්පුරිසා, යථා හි තස්ස පුරිසො තප්පුරිසොති උත්තරපදත්ථප්පධානො, තථා තෙ සියුං, සඞ්ඛ්‍යාපුබ්බත්ත නපුංසකත්තසඞ්ඛාතෙහි ද්වීහි ලක්ඛණෙහි ගච්ඡති පවත්තතීතිදිගු.

11. විසෙ

කින්තං විසෙසන මිච්ඡාහ-‘යම්’ච්චාදි, යං අවත්ථාපයති තං වුච්චතීති සම්බන්ධො, කින්තං විසෙස්සමිච්චාහ-‘යදනෙකෙ’ච්චාදි, යං අවත්ථා පීයතෙ තමභිධීයතෙති සම්බන්ධො, නන්වෙකත්ථෙනෙත්‍යුච්චමානෙ විසෙස්සෙනෙති කථමවගම්‍යතෙ, යතො එවං විවරිතවා ත්‍යාසඞ්කියාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි.

සම්බන්ධිසද්දත්තාති එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘සම්බන්ධිසද්දා සකත්ථම්ව නියතම්පටි-යොගිනමාක්ඛිපන්ති… තෙන විනා තෙසං සකත්ථස්සාසම්භවාති, විවරිතවාති විවරිත්ථ, එකත්ථෙනෙතීමස්ස සමානාධිකරණෙන සහ සමාසො

හොතීති එවං සාජ්ඣාහාරො අත්ථො වෙදිතබ්බො, අත්ථසද්දස්සානෙකත්ථත්තා විසෙසෙති ‘අත්ථො අභිධෙය්‍යො’ති. කථං තෙනත්ථො වුච්චතීත්‍යාහ- ‘අධිකරීයති’ච්චාදි.

විසෙස්සස්ස සමානාධිකරණත්තඤ්ච විසෙසනාපෙක්ඛන්ති සම්බන්ධො. විසෙස්සසද්දස්ස විසෙසනෙන සහ සමානාධිකරණත්තං විසෙසන සද්දාපෙක්ඛන්ති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො, තත්ථ කාරණමාහ- ‘සම්බන්ධා’ති, අධිකරණස්ස සමානත්තං නාම භින්නානං සම්බන්ධීනං භවති, සම්බන්ධිනො ච සම්බන්ධමන්තරෙන න හොන්ති [හොති (පොත්ථකෙ)] ති විසෙසනවිසෙස්සානං සම්බන්ධො විඤ්ඤායතෙ, එවං විඤ්ඤාතා තස්මා සම්බන්ධාති අත්ථො.

සද්දබ්‍යතිරෙකෙන හෙත්ථ අත්ථානං විසෙසනවිසෙස්සභාවො න සම්භවති, තථා හි ‘නීලමුප්පල’න්ති පඤ්ච වත්ථූනි සන්නිහිතානි නීලන්ති නීලත්තං ගුණසාමඤ්ඤං, නීලො ගුණො, තදාධාරො දබ්බන්ති තීණි, උප්පලන්ති උප්පලත්තං උප්පලජාති, දබ්බඤ්ච තන්නිස්සයොති ද්වෙ.

තත්ථ උප්පලජාති ගුණජාතීනං [නීලජාතිඋප්පලජාභධනං (කාතන්තටීකා)] තාව න සම්භවති විසෙසනවිසෙස්සභාවො ජාතියා නිග්ගුණත්තා, නීලත්තස්ස ච නීලගුණෙ සමවායිනො, උප්පලත්තස්ස ච උප්පලදබ්බෙ සමවායිනො සමානාධිකරණත්තම්පි නත්ථි, උප්පලජාතියා නීලස්ස ච ගුණස්ස අත්ථි සමානාධිකරණත්තං… නීල මුප්පලන්ති පවත්තිනිමිත්තානං උප්පලජාතිනීලගුණානමෙකමධි කරණංනිස්සයොති, විසෙසන විසෙස්සභාවො තු නත්ථි ජාතියා අනීලත්තා, ගුණදබ්බානන්තු සම්භවතිවිසෙසනවිසෙස්සත්තං දබ්බස්සානෙකගුණත්තා, සමානන්තු තෙසම්පරමධිකරණං තතියං නත්ථි, යෙන සමානාධිකරණත්තං සියා, එවං නීලදබ්බ උප්පලදබ්බානම්පි අඤ්ඤමඤ්ඤපරිහාරෙන වත්තුමිච්ඡිතානං න විසෙසන විසෙස්සභාවො, නාපි සමානාධිකරණත්තං, කස්මා අඤ්ඤමඤ්ඤාසම්බන්ධතො අපෙක්ඛාභාවතො, වුත්තපටිපක්ඛතො පන වක්ඛමානනයෙන සද්දානමෙව සාමානාධිකරණ්‍යං විසෙසනවිසෙස්සත්තඤ්ච වෙදිතබ්බං, තෙනෙවාහ-‘අතොයෙවෙ’ච්චාදි.

අතොයෙවාති යතො විසෙස්සස්ස සමානාධිකරණත්තං විසෙසනාපෙක්ඛං, අතොයෙව හෙතුතොති අත්ථො, භින්නනිමිත්තප්ප යුත්තානමෙවාති සාමඤ්ඤෙන නීලගුණාධාරෙ දබ්බෙ ගුණෙයෙව වා නීලසද්දස්ස, උප්පලසද්දස්ස ච සාමඤ්ඤෙන ගුණවති දබ්බෙ වත්තමානත්තා අඤ්ඤමඤ්ඤෙසු භින්නෙසු සද්දප්පවත්තියා කාරණෙසු පයුත්තානං සද්දානමෙව [නිට්ඨානමෙව (පොත්ථකෙ)].

සමානාධිකරණත්තන්ති නීලුප්පලසද්දානං විසුංවිසුං යොගෙ විසිට්ඨදබ්බ වාචිත්තස්සාසම්භවා, නීලඤ්ච තං උප්පලං චෙති සාමානාධිකරණ්‍යෙ සන්නිපතිතෙ සති සම්භවා එවං තත්ථ විසිට්ඨෙ වත්ථුම්හි පවත්තානං තෙසං සමානත්ථතා, එවකාරෙන බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථං දස්සෙතුමාහ-‘නත්වභින්නෙ’ච්චාදි.

නනුචෙත්‍යාදි චොද්‍යං, සීසම්පාතීති සීසපා රුක්ඛවිසෙසො, නයිද මෙවමිච්චාදි පරිහාරො.

අථ තුච්චතෙඉච්චාදිනා පරස්ස වචනාවකාසමාසඞ්කතෙ, විසෙසවුත්තීති එලස්ස රුක්ඛස්ස ච සාමඤ්ඤසද්දත්තා භාවෙන විසෙසෙ වුත්ති, ඉමෙසන්ති සීසපාදීනං න සමොධාරිතාති න නිච්ඡිතා, සාමඤ්ඤවුත්තියෙව සමොධාරිතාති අධිප්පායො, අවසිතා නිච්ඡිතා වුත්ති යෙසං සීසපාදීනං තෙ අවසිතවුත්තයො, පයතනං විනා තදා පප්පොති වාති සම්බන්ධො, පයතනන්ති ‘සාමත්ථියලද්ධෙපිවිසෙස්සෙ’තිවචනං. තඤ්චනත්ථීච්චාදි පරිහාරො, සරූපමත්තකථනායාති වුත්තත්ථානම්පි සරූපමත්තකථනාය ‘පූපෙ බහු ආනයෙ’ති යථා, එවං ජාතියකන්ති සරූපකථනප්පකාරයුත්තං. උපසංහරමාහ-‘තදෙව’මිච්චාදි, නිපාතසමුදායොවායං වුත්තෙන පකාරෙනෙත්‍යස්ස අත්ථෙ වත්තතෙ.

අඤ්ඤතරසම්භවෙපි තන්නිවත්තියා වචනසබ්භාවං දස්සෙතුමාහ- ‘අථපි’ච්චාදි, අඤ්ඤතරසම්භවෙපීති විසෙසනස්ස විසෙස්සස්ස වා සම්භවෙපි, යත්‍රප්‍යභින්නමත්ථි විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවො තත්ථපිතාව බහුලංවචනතොව නිවත්ති හොති, කිම්පනා-ඤ්ඤතරසම්භවෙති දස්සෙතුමාහ-‘යථා පුණ්ණො’ඉච්චාදි, එත්ථ පන අඤ්ඤෙපි පුණ්ණනාමකා සන්තීති බ්‍යභිචාරසම්භවා උභින්නම්පි විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවෙ බහුලංවචනමෙව සමාසං නිවත්තෙති, එවං විධෙපීති අඤ්ඤතරසම්භවෙපි, න කෙවලං විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවෙ, අථ ඛො එවං විධෙප්‍යඤ්ඤ තරසම්භවෙපිත්‍යවිසද්දස්ස අත්ථො.

යජ්ජෙවමිච්චාදි පච්චෙකං විසෙසනවිසෙස්සභාවෙ සති අනිට්ඨා පාදනචොදනා, පච්චෙකං විසෙසනං සියා උභින්නම්පි විසෙසනත්තා, තත්ථ දොසමාහ-‘විසෙස්සස්සච පුබ්බනිපාතො’ති, චො-වධාරණෙ, වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ වා, කුතොච්චාහ- ‘නාග්ගහිතෙ’ච්චාදි, ඉති කාරණෙ, අතො කිමනිට්ඨමායාත මිච්චාහ- ‘උප්පලනීලන්තිපි සියා’ති, ඉත්ථඤ්චරහි කින්ත්‍යාහ- ‘නීලුප්පලන්ති චෙ’ච්චාදි. පරිහාරමාහ-‘නෙසදොසො’ච්චාදි, උපපත්ත්‍යන්තරමාහ- ‘අථ චෙ’ච්චාදි.

අඤ්ඤමඤ්ඤානුපකාරිත්තාති අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස විසෙසනවිසෙස්සත්තෙ නානුපකාරිත්තා සප්පධානත්තාති අත්ථො, අථ ද්වින්නම්පි අප්පධානත්තං කස්මා න සියා ත්‍යාහ- ‘අප්පධානත්තෙපි’ච්චාදි, සකසකප්පධානාපෙක්ඛාවන්තානන්ති සකෙසකෙ පධානෙ අත්තනි අපෙක්ඛාවන්තානං. අථ කුතො දබ්බස්සෙව

පධානත්තමසිතං, න තු ගුණස්සෙත්‍යාසඞ්කිය ඤායමුපනිස්සයති ‘අථ වෙ’ත්‍යාදිනා. ඡාගොත්‍යාජො වුච්චතෙ, තං සෙතවණ්ණමාලභෙථ මාරෙය්‍යා, ඵුසනං වා කරෙය්‍යාති අත්ථො, ආපුබ්බො ලභි හි මාරණෙ ඵුසනෙ ච වත්තතෙ, දෙසනායන්ති [චොදනායන්ති චොදනාවාක්‍ය (පොත්ථකෙ)] වෙදවාක්‍යෙති අත්ථො, කුතො ඡාගතො-ඤ්ඤො නාලබ්භතෙච්චාහ- ‘න හි’ච්චාදි.

ඡාගාභාවෙති සෙතගුණයුත්තස්ස ඡාගස්සාභාවෙ, පිට්ඨපිණ්ඩිමාලබ්භාති සෙතගුණයොගෙන පිට්ඨපිණ්ඩිං ආලම්භ, න ච නාලම්භතෙ තස්මා ගුණො අප්පධානන්ති අජ්ඣාහරිතබ්බං.

පුන චොදෙන්තො ආහ- ‘නනු චෙ’ච්චාදි, අථෙත්‍යාධිප්පායමාසඞ්කතෙ, අනිට්ඨමාපාදයති නීලසද්දෙපි පසඞ්ගො’ති, කුතොච්චාහ- ‘සොපිහි’ච්චාදි, ඉදං වුත්තං හොති- ‘‘උප්පලසද්දො ජාතිවාචී, න තු දබ්බවාචී, ජාති විසිට්ඨදබ්බවාචිත්තා යදි දබ්බවාචීති වුච්චතෙ, තදා නීලසද්දොපි ගුණවිසිට්ඨ දබ්බවාචිත්තා දබ්බවචනමාපජ්ජතීති ඉමෙසං න කොචි විසෙසො’’ති, පරිහරන්තො ආහ ‘නෙදමත්ථී’ච්චාදි, අපායිනො අපගන්තාරො දබ්බාති ගම්‍යතෙ, කුතොච්චාහ- ‘සතිපි’ච්චාදි, ඉති කාරණෙ.

විසෙසනමෙකත්ථෙනෙති සිද්ධෙපි පපඤ්චත්ථං පරිප්ඵුටත්ථඤ්ච උදාහරණබහුත්තං දස්සෙතුං පාණිනියෙහි බහුං සුත්තිතං, සබ්බස්සෙතස්ස පච්චක්ඛාතභාවං දස්සෙතුං වුත්තියමුදාහරණමත්තං දස්සිතං, තදිදානි බ්‍යාඛ්‍යාතුකාමො ආහ- ‘පුබ්බකාලෙ’ච්චාදි, ජිනෙනාව විසෙසනන්ති සම්බන්ධො ‘‘පුබ්බකාලෙක සබ්බජුරපුරාණනවකෙවලානි සමානාධිකරණෙනෙ’’ති (2-1-49) තෙ සමෙත්ථ සුත්තං, තත්ථෙකාදීනං වුත්තියමුදාහරණානි න දස්සිතාන්‍යුපලක්ඛණතොව විඤ්ඤායන්තීති දස්සෙතුමාහ- ‘එකෙ’ච්චාදි, එකො ච සො පුරිසොචාත්‍යාදිනා විග්ගහො උපලක්ඛණත්තායෙව ච ‘සත්ත ච තෙ ඉසයො ච සත්තිසයො’ච්චාදිකඤ්ච දට්ඨබ්බං.

උපමීයතෙ පරිච්ඡිජ්ජතෙ-නෙනෙත්‍යුපමානං, උපමීයතීත්‍යුපමෙය්‍යං, තෙසං උපමානොපමෙය්‍යානං සාධාරණො යො ධම්මො සාමතාතෙන විසිට්ඨං යදුපමෙය්‍යං, තං වචනෙනෙත්‍යත්ථො උපමානොපමෙය්‍යච්චාදි කස්ස, සමාසො භවතීති සෙසො, කාරණමාහ- ‘විසෙසෙ’ච්චාදි, විසෙසාපරිග්ගහාති විසෙසනන්තොව සාමඤ්ඤෙන පරිග්ගහා, එවම්හු තස්සාපීති උපමානරූපස්සාපි. නනු සත්ථීසද්දස්සසත්ථීයං වුත්ති සාමාසද්දස්ස තු දෙවදත්තාය, අතො බ්‍යධිකරණත්තා කථමෙත්ථ සමාසොච්චාසඞ්කියාහ- ‘යදෙ’ච්චාදි, සමානො ධම්මො සාමත්තාදි යස්ස සො සධම්මො, තස්ස භාවො සාධම්මියං සාමත්තං, තස්මා දෙවදත්තාත්ථෙ වත්තතෙ උපචාරවසෙන, සාමාසද්දොපි ගුණවචනොපි සාමත්තං වත්වා සද්ධාදිත්තවසෙනාභෙදොපචාරෙන වා දෙවදත්තායං වත්තතෙ, නනු ච සාමාසද්දස්ස දෙවදත්තාභිධානෙ චරිතත්ථතාය සත්ථී ගුණෙන නිද්දිට්ඨාත්‍යානියතගුණප්පතීතිප්පසඞ්ගො නෙකගුණාධාරත්තා සත්ථීයාත්‍යාසඞ්කියාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි.

ඉහාති නිද්ධාරණෙ, එතෙසං ගුණානං මජ්ඣෙති අත්ථො, ඉහ වා සත්ථීයං, සාමගුණවන්තතාය සාමායාති ගම්‍යතෙ, පසිද්ධිවසෙනාති සත්ථීසාමාත්‍යත්‍රොපමානං සත්ථී, උපමෙය්‍යා දෙවදත්තා, පසිද්ධන්තුපමානං භවති නාප්පසිද්ධං... පසිද්ධසාධම්මියා සාධ්‍යු සාධනමුපමානන්ති කත්වා සත්ථීයෙව සාමඞ්ගුණෙන පසිද්ධා න දෙවදත්තා, තස්මා සාමගුණප්පසිද්ධියාති අත්ථො. සාධ්‍යුතෙ උපමීයතෙනෙනෙති සාධනමුපමානං, සාධ්‍යතෙ උපධීයතෙති සාධ්‍යමුපමෙය්‍යං, පසිද්ධස්ස සාධම්මියං තෙන, සාධ්‍යස්සාප්පසිද්ධස්ස කස්සචි සාධනං සාධ්‍යසාධනං. යත්‍රත්‍යච්චාදිනා බහුලංවචනසාමත්ථියා සාමඤ්ඤවචනෙනෙව සමාසසබ්භාවං වත්වා අඤ්ඤෙනාසබ්භාවමුදාහරණෙන ඵුටයිතුං ‘ඵාලා ඉව තණ්ඩුලා’ත්‍යාදි ආරද්ධං.

තණ්ඩුලසද්දොති උපමෙය්‍යභූතතණ්ඩුලසද්දො, තණ්ඩුලත්තම්පි වත්වා දබ්බෙ පවත්තො සාමඤ්ඤවචනො නතු භවතීති සම්බන්ධො, දබ්බෙති තණ්ඩුලදබ්බෙ ඵාලදබ්බෙ ච.

උපමානොපමෙය්‍යසාධාරණසූරත්තාදිධම්මවචනාප්පයොගෙති උපමානොපමෙය්‍යානං සාධාරණො යො විසාරදත්තාදිධම්මො තබ්බචනස්ස ‘මුනි අයං සීහො විය විසාරදො’ත්‍යාදො විසාරදාදිසද්දස්සාප්පයොගෙති අත්ථො, කෙසඤ්චිති කෙසඤ්චි සද්දානං මජ්ඣෙ, විසෙස්සත්තමෙව ඵුටයති. ‘තථා චෙ’ත්‍යාදිනා, විසෙසනවිසෙස්සානං යථිට්ඨත්තා නිච්චං සීහාදීනං විසෙස්සතායෙව වචනිච්ඡාති පුබ්බනිපාතත්තාප්පසඞ්ගොති භාවො, උපපත්‍යන්තරමාහ-‘විසෙසනස්සෙවෙ’ච්චාදි, යදිපි සීහො විසෙසනමෙව න විසෙස්සං, තථාපි බහුලාධිකාරා විසෙසනස්සාපි පරනිපාතොති භාවො.

අථාත්‍රාපි විසෙසනන්තෙව සමාසප්පටිපාදනෙ’මුනි අයං සීහොව විසාරදො’ච්චාදො සාමත්ථියතොව සමාසාප්පසඞ්ගෙපි උපමානො පමෙය්‍යානං සාධාරණවිසාරදත්තාදිධම්මවචනාප්පයොගෙ සති තප්පසඞ්ගාභාවත්ථං වචනමාරබ්භනීයන්ති චොදෙති ‘නනුචෙ’ත්‍යාදිනා, සාමත්ථියතොති සාමඤ්ඤවචනප්පයොගෙ සාපෙක්ඛත්තා සමාසාප්පසඞ්ගොති සාමත්ථියං තස්මාති අත්ථො. සාමඤ්ඤප්පයොගත්ථන්ති සමාසවාක්‍යෙ සාමඤ්ඤවචනස්ස සූරත්තාදි(නො), අප්පයොගත්ථං, තථා හිච්චාදිනා සාමඤ්ඤසද්දප්පයොගෙ සාමත්ථියතො සමාසාසබ්භාවා සුත්තන්තරස්සානාරබ්භනීයභාවං සාධෙති.

විසෙසානන්තබ්භාවාති සාමඤ්ඤස්ස සමාසෙ අන්තොභාවෙපි තික්ඛිණත්තාදිතො විසිට්ඨස්ස සූරස්සාදිවචනීයස්ස විසෙසස්ස සමාසෙ අනන්තොගධත්තා අප්පසඞ්ගො සාපෙක්ඛමසමත්ථන්ති. අථෙති ‘සච්චමෙත’න්තිආදිං

පරවචනමාසඞ්කිය වදති, එවමාදිසිජ්ඣනත්ථං සමාසොති (ඤාපනත්ථං) ආරබ්භනීයම්භවතීති සම්බන්ධො.

පධානස්සාති ‘රඤ්ඤොපුරිසො-භිරූපො’තෙත්ථ අභිරූපසාපෙක්ඛස්ස පුරිසස්ස විසෙසනත්තෙනෙවා [විසෙසනං තෙනෙවා (පොත්ථකෙ)] ජ්පධානං, සමාසාවයවභූතං රාජානං පති විසෙස්සභාවෙනාවිච්ඡිතසකත්ථතාය පධානභූතස්ස පුරිසස්ස. ආදිසද්දෙන ‘රාජපුරිසස්ස දස්සනීයස්ස ගෙහ’න්ති සඞ්ගණ්හාති.

එත්ථ හි ගෙහම්පති විසෙසනභාවෙනාප්පධානත්තෙපි රාජානම්පති පධානභූතස්ස පුරිසස්ස සාපෙක්ඛස්සාපි සමාසො හොතෙව. ඉදඤ්චඤාපනත්ථං වචනාරම්භප්පයොජනඤ්ච, කාරණමාහ- ‘ගමකත්තා’ඉච්චාදි.

ගමකත්තාති විග්ගහවාක්‍යත්ථස්ස වුත්තියම්පතීයමානත්තා ගමකත්තං තස්මා, නවෙහ ගමකත්තමත්ථීති ‘මුනි සීහොව සූරො’ත්‍යත්‍ර තු වාක්‍යතො යොත්ථො පතීයතෙ, නායං ‘මුනි සීහො සූරො’ත්‍යතො ගම්‍යතෙති ගමකත්තං නත්ථී-ති අත්ථො, තථාහි මුනිසීහසද්දෙනෙවො පමානොපමෙය්‍යභාවනිමිත්තස්ස විසාරදත්තස්ස සභාවෙනෙවොපාදානතො විසාරදසද්දස්ස තෙන සම්බන්ධාභාවො.

අපවග්ගො නිබ්බානං, වාක්‍යමෙවෙති එවකාරෙන බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථම්පදස්සයමාහ- ‘වුත්තිනිවත්තෙතී’ති බහුලාධිකාරතො විඤ්ඤායති, නනු චාත්‍ර විසෙස්සභාවාසම්භවාප්පසඞ්ගොයෙව වුත්තියාති චොදෙති. ‘නනුචෙ’ත්‍යාදිනා.

පුණ්ණතාබ්‍යභිචාරාති පුණ්ණතාසඞ්ඛාතස්ස බාලාදිඅවත්ථාවිසෙසස්ස අවිනාප්පවත්තිතො බ්‍යභිචාරී හි විසෙස්සම්භවති යථා නීලතායුප්පලං, පරිහරති ‘නෙදමත්ථි’ච්චාදිනා, මන්තාණිපුත්තානං අනෙකත්තාති කෙවලං මන්තාණියා පුත්තො පුණ්ණොයෙවාති අභාවා තෙසං බහුභාවතො, අත්තනො අත්තනො ගහස්ස පතයොති ගහපතීනං බහුත්තං පාකටමෙව.

වුත්තියෙවෙති එවකාරෙන බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථමාහ-‘වාක්‍යං නිවත්තෙතී’ති. විසිට්ඨජාතිවචනාති වුත්තං කණ්හසප්පජාතියා ලොහිතසාලිජාතියා ච විසිට්ඨත්තා.

තච්ඡකො සප්පොති බ්‍යාඛ්‍යෙයමුපනික්ඛිප්පචොදයමාහ- ‘නනු චෙ’ච්චාදි. තච්ඡකභාවානපෙතොති බාලයුවත්තාදිසඞ්ඛාතතච්ඡකභාවතො අබ්‍යාවුත්තො, අත්ථිනාමධෙය්‍යොති තච්ඡකො නාම කොචි තන්නාමො අත්ථි, කිරියාසද්දොති තච්ඡතීති තච්ඡකොති එවං කිරියාය පවත්තිනිමිත්තත්තෙනොපාදින්නො වඩ්ඪකීවාචී තච්ඡකසද්දො, එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘යථාවුත්තනයෙන විසෙසනවිසෙස්සසබ්භාවා සමාසෙන භවිතබ්බං, තථා සති කිමිදං පච්චුදාහරණං කත’’න්ති. අත්‍ර කෙනචි න නාමධෙය්‍යස්සෙත්‍යාදි නොපජායතෙවාත්‍යෙතදවසානං වුච්චමානමනුද්‍යතං නිරාකත්තුකාමො ආහ-‘යොපා හෙ’ච්චාදි.

ඉමස්සායමධිප්පායො ‘‘වුත්තනයෙන තච්ඡකසද්දස්ස කිරියා සද්දස්සාත්ථවිසයාපෙක්ඛායාභාවතො විසෙස්සත්තාභාවා පච්චුදාහරණමිදං කත’’න්ති.

කස්මා අයුත්තමිච්චාහ-‘යතො’ච්චාදි, නාමධෙය්‍යස්ස කිරියාවාචිනො ච අත්ථාභිධානසාමත්ථියං තුල්‍යං වා න වා, අවයවප්පසිද්ධියා සමුදායප්පසිද්ධි බලවති වා නවෙත්‍යෙතං විචාරෙතුං යතො නාධිකතන්ත්‍යත්ථො, කිඤ්චරහි අධිකතන්ත්‍යාහ- ‘අපිත්වි’ච්චාදි, තච්ඡකසද්දොනෙකත්ථවුත්ති නානෙකත්ථොති විචාරෙතුමධිකතන්ති යොජනා.

එවං මඤ්ඤතෙ- ‘‘විසෙසනවිසෙස්සභාවචින්තායං සද්දානමත්ථාභිධානසාමත්ථියචින්තා න යුජ්ජතෙ ‘සති සම්භවෙ බ්‍යභිචාරෙ ච විසෙසනං සාත්ථකං හොතී’ති විසෙසනං මග්ගීයතෙ, නාසම්භවෙ නාබ්‍යභිචාරෙ යථා සීතං (හිමං) උණ්හොග්ගීති, තස්මා සම්භවබ්‍යභිචාරචින්තා විසෙසනවිසෙස්සභාවචින්තායමුපයුජ්ජතීති තච්ඡකසද්දො-නෙකත්ථවුත්තිචා න වෙත්‍යෙතදෙව විචාරෙතුමධිකතන්ති කත්ථච්පි විසෙසනවිසෙස්ස සබ්භාවෙ සමාසො හොතෙවා’’ති, යදිපි නාමධෙය්‍යකිරියාවාචීනමතුල්‍යාමත්ථාභිධානං සමුදායප්පසිද්ධියා ච බලවතිත්තං, තථාපි වක්ඛමානනයෙන සමාසසබ්භාවා න කාචි හානීති දස්සෙතුමාහ- ‘එත්ථ වා’තිආදි.

එත්ථවාති කෙචි පක්ඛෙ ච, කඤ්චි පීළමාවහතීති සම්බන්ධො, කුතොච්චාහ ‘තථාහි’ච්චාදි. එවං මඤ්ඤතෙ- ‘‘යදීපි සමුදායප්පසිද්ධියා සති කිරියාසද්දත්ථවිසයාපෙක්ඛා නොපජායතෙ, තථාපි නාමධෙය්‍යස්සෙව තච්ඡකසද්දස්සාප්‍යනෙකත්ථවුත්තිත්තමත්ථෙව… සප්පවිසෙසෙ මනුස්සෙ ච තන්නාමකෙ නාමධෙය්‍යස්ස තච්ඡකසද්දස්ස පවත්තිසබ්භාවා(ති) විසෙසනවිසෙස්සසබ්භාවතො සමාසප්පසඞ්ගො තදවත්ථො යෙවා’’ති, න කෙවලං සප්පවිසෙසස්සෙව තච්ඡකසද්දො නාමධෙය්‍යාමපිතු මනුස්සානම්පීති පිසද්දත්ථො.
තච්ඡකසද්දස්සානෙකත්ථවුත්තිත්තෙපි න සමුදායප්පසිද්ධියා අවයවප්පසිද්ධිබාධාති දස්සෙතුමාහ- ‘නචා’තිආදි. චො-වධාරණෙ, කුතොච්චාහ ‘කිරියෙ’ච්චාදි. කමෙනත්ථප්පසිද්ධීති යං, එතම්පන සක්කා විඤ්ඤාතුන්ති යොජනා.

යන්ති යං පසිජ්ඣනං, කමෙනාති බාධාභාවතො අනුක්කමෙන. එවඤ්චෙති ඉමිනා නවෙත්‍යාදිනා වුත්තං පච්චාමසති… කිම්පටිවිහිතං සියා පරිහටං සියාති අත්ථො, ඉති ඉමිනා කාරණෙන ‘තච්ඡකො සප්පො’ති පච්චුදාහරණං න යුත්තං… තච්ඡකසප්පොති සමාසසබ්භාවතොති අධිප්පායො, නෙදමෙවම්ච්චාදිනා පරිහරති, යදා චරති යථා

වුත්තෙන විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවො, තදා කථංත්‍යාහ- 'යදා විසෙසනෙ'ච්චාදි. තදාපි කථං වාක්‍යෙන භවිතබ්බමිච්චාහ- 'ඉදඤ්චෙ'ච්චාදි. බහුලංවචනතොයෙවාති අධිප්පායො.

අඤ්ඤස්සාති කම්මනි සම්බන්ධවචනිච්ඡායං ඡට්ඨී. අවච්ඡෙදකත්තාති එත්ථ කත්තුනා භවිතබ්බන්ති කාළස්සාති කත්තරි භාවයොගෙ ඡට්ඨියා අජ්ඣාහරිතබ්බං. පත්තාපන්නෙහි දුතියන්තස්ස ජීවිකම්පත්තො ජීවිකා පන්නොති සමාසො 'කාරකං බහුල''න්තෙව (වං-2-2-19) විහිතො දුතියන්තෙන තු තෙසං සමාසත්ථං සුත්තන්තරං කතං පරෙහි, අත්ථඤ්ච තෙසමිත්ථිලිඞ්ගානම්පි සමාසෙනෙව, කාරනිවත්තියා, තථා මාසො ජාතස්සාති විග්ගහෙ පරිමාණිවාචිනා ඡට්ඨියන්තෙන පරිමාණවචනානං කාලසද්දානං, තදාහ- 'පත්තාපන්නාන'මිච්චාදි, පරිමාණං මාසාදි පරිච්ඡෙදො තමස්සත්ථීති පරිමාණී ජාතාදි.

එත්ථ හි මාසො පරිමාණං පරිච්ඡෙදකත්තා, ජාතො පරිමාණී පරිච්ඡෙජ්ජත්තා, පත්තා ජීවිකානෙනාති [පත්තො ජීවිකන්ති පාඨෙන භවිතබ්බං] වචනිච්ඡායං යො-ත්ථො සො- ඤාපදත්ථසමාසෙපාතින්නො වචනිච්ඡාභෙදමන්තරෙනාතිදස්සෙතුං 'අඤ්ඤපදත්ථෙ භවිස්සතී'ති යං වුත්තියං වුත්තං, තං බ්‍යාබ්‍යාතුකාමො ආහ- 'වානෙකඤ්ඤත්ථෙ ඉච්චෙවා'තිආදි. අඤ්ඤත්ථ සමාසෙ කතෙ සබ්බත්ථ ''ඉත්ථියං භාසිතෙ''ච්චාදිනා (3-67) පුම්භාවො. මාසො ජාතස්සාති වචනිච්ඡායං යො-ත්ථො, සො-ඤ්ඤත්ථසමාසෙපාහින්නො වචනිච්ඡාභෙද මන්තරෙනාති දස්සෙතුමාහ- 'යස්ස ජාතාදිනො'ච්චාදි.

ජාතසද්දස්සත්ථමාහ සම්පන්නොති, සම්පුණ්ණොත්‍යත්ථො, ඉමිනා ච මාසො ජාතො-ස්සාති විග්ගහස්ස අත්ථො දස්සිතො, අඤ්ඤථාති යදි මාසො තස්ස අඤ්ඤපදත්ථස්ස ජාතාදිනො සම්පුණ්ණො න භාතීති අත්ථො. ත්තත්තවන්තූනං නිට්ඨාසඤ්ඤං විධාය තදන්තස්සඤ්ඤත්ථසමාසෙ ''නිට්ඨා''ති (2-2-36) සුත්තෙන පුබ්බනිපාතො වුත්තො, තදාහ- 'නවෙ'ච්චාදි, පුබ්බනිපාතප්පසඞ්ගො නව සියාතිසම්බන්ධො, කුතොච්චාහ- 'ජාති'ච්චාදි. කෙසඤ්චිති වාක්‍යාකාරමාහ, නව යුත්තන්ති සම්බන්ධො, කාරණමාහ- 'විසෙසන'මෙච්චාදි, තථාහිච්චාදිනා විසෙසනස්ස සාත්ථකත්තෙ සමාසබ්භාවමභාවෙ වාභාවං සාධෙති... ඡට්ඨීසමාසෙ 'සති සම්භවෙ බ්‍යභිචාරෙ ච විසෙසනස්ස සාත්ථකම්භවතීති විසෙසනස්ස සාත්ථකත්තා.

අවචනෙපීති නියමවචනෙ (අ)සතිපි, ඡට්ඨීසමාසප්පසඞ්ගො චරහි වුත්තනයෙන බ්‍යවච්ඡෙජ්ජ බ්‍යවච්ඡෙදකත්තාභාවෙන විසෙසනානත්ථක්‍යා න භවෙය්‍යා චෙ වාක්‍යෙනාපි න භවිතබ්බන්ති ආහ- 'වාක්‍යං ත්වි'ච්චාදි. අයම්පන විසෙසනසමාසො පරෙහි කම්මධාරයොති ඤායති... යථා කම්මං කිරියං පයොජනඤ්ච ධාරෙති එවමයං සමාසො කම්මමිව ද්වයං ධාරයතීති.

12. නඤ

එත්ථෙවාති ''ට නඤ්ස්ස''ඉති (3-74) සුත්තෙඑව. පාමනපුත්තොතිපාමා කුට්ඨවිසෙසො අස්ස අත්ථීති පාමසද්දා ''දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා''ති (4-120) නප්පච්චයො, පාමනස්ස පුත්තො, යදි හෙත්ථ ඤකාරො විසෙසනත්ථො න කරීයෙථ, තදා ''ට නස්සා''ති සුත්තං කරීයෙථ, තථා ච සත්‍යුත්තරපදෙ පරතො පාමනසද්දෙ නකාරස්සාපි ටො

සියාති භාවො, නනු චිහ සමාසවිධිම්හි ඤ කාරොච්චාරණා ඤ ලොප රහිතස්ස සමාසො න භවතීති වත්තුමුචිතං, න තු ''ට නඤ්ස්සා''ති විසෙසනත්ථොති [ඤ්ඤකාරො එත්ථොච විසෙසනත්ථො, ති භවිතබ්බ] සච්චං, කින්ත්විහ සමාසවිධිම්හි ඤ කාරස්ස බ්‍යවච්ඡජ්ජං න දිස්සතෙ.

පරියුදාසවුත්තීති පරි තුලිතමුග්ගය්හ නිසෙධනීයස්ස අසනං බෙපනං වජ්ජනං පරියුදාසො, තෙන පරියුදාසෙන විසිට්ඨෙ-ත්ථෙ වුත්ති අස්සෙති පරියුදාසවුත්ති, පසජ්ජප්පටිසෙධවුත්තීති පටිසෙධනීයමෙව පසජ්ජ පත්වා තංසදිසමනපෙක්ඛිය නිසෙධො, තෙන වුත්ති අස්සෙති පසජ්ජප්පටිසෙධ වුත්ති.

යත්ථ බ්‍රාහ්මණා අඤ්ඤොව භවතීත්‍යෙවං වාක්‍යෙනාත්ථන්තරවිධානා විධිනො පධානත්තං, අත්ථන්තරවිධානසාමත්ථියෙනෙව බ්‍රාහ්මණස්ස පටිසෙධො පතීයතෙ, බ්‍රාහ්මණස්ස [බ්‍රාහ්මණස්සා (පොත්ථකෙ)] නිවත්තනෙ තදපෙක්ඛායාඤ්ඤස්ස විධානයොගතො සකපදෙන නඤ්බ්‍යෙන විධිභාගී න වුච්චතෙ, කිඤ්චරහි අඤ්ඤසද්දෙන... පරියුදාසනිස්සයිනොඤ්ඤසද්දස්සෙව වාක්‍ය පයොගතො' අඤ්ඤො බ්‍රාහ්මණා අබ්‍රාහ්මණො'ති, නඤ්ස්සව ස්‍යාද්‍යන්තෙන සාමත්ථියං, න ත්‍යාද්‍යන්තෙනෙත්‍යෙකවාක්‍යතා... අඤ්ඤො බ්‍රාහ්මණා අබ්‍රාහ්මණොති තත්ථ තත්ථ පරියුදාසවුත්තිත්තා.

පසජ්ජප්පටිසෙධෙතු පටිසෙධස්ස පධානත්තා බ්‍රාහ්මණො න භවතීති වාක්‍යෙන බ්‍රාහ්මණස්ස පටිසෙධො විධි අත්ථගම්මො වාක්‍යභෙදො, සකපදෙන ච නඤ්බ්‍යෙන පටිසෙධභාගිචාචී සම්බජ්ඣතෙ. කො සො බ්‍රාහ්මණා අඤ්ඤොති ආහ- 'බ්‍රාහ්මණත්තානජ්ඣාසිතො'ච්චාදි.

ඉතරස්මින්ති පසජ්ජප්පටිසෙපෙක්ඛෙ, කෙනචි සංසයනිමිත්තෙනාති උපවීතදස්සනාදිනා කෙනචි සංසයකාරණෙන, සබ්බම්පි පදං සකත්ථෙ පයොගම්පති ඤාණමපෙක්ඛතෙ, තඤ්ච ඤාණං ද්විධා සම්මාඤාණං මිච්ඡා

ඤාණඤ්ච. උභයම්පෙතබ්‍රාහ්මණසද්දං පවත්තයති. තත්ථ සම්මාඤාණ පුබ්බකෙ අබ්‍රාහ්මණසද්දප්පයොගෙ නත්ථි නඤ්ස්ස බ්‍යාපාරො, න හි තත්ථ තෙන කිඤ්චි කරීයති. මිච්ඡාඤාණපුබ්බකෙ තු විජ්ජතෙ තස්ස බ්‍යාපා රො තත්ථ හි තෙන මිච්ඡාඤාණප්පභවතා පරස්සාබ්‍යායතෙ, මිච්ඡාඤාණං චෙන්ද්‍රියහෙතුකං, විනා සදිසත්තං න භවතීති පටිසෙධෙ සති උත්තරපදත්ථසදිසො සමාසත්ථො ජායතෙච්චාහ- ‘තත්ථ සදිසත්තං විනෙ’ච්චාදි. රජ්ජුයං හි සප්පබුද්ධි සදිසත්තා.

පයොගසාමත්ථියාචෙති අබ්‍රාහ්මණමානයෙච්චාදිපයොගසාමත්ථියා ච. එවම්මඤ්ඤතෙ- ‘‘යදාත්‍ර බ්‍රාහ්මණමත්තස්සානයනං සියා පුබ්බපදස්සුච්චාරණමනත්ථකං සියා, අථ න කස්සචි ආනයනං එවම්පි සබ්බස්සෙව බ්‍රාහ්මණසද්දස්සානත්ථකත්තං, තස්මා පයොගසාමත්ථියාපි සදිසප්පටිපත්තී’’ති.

තග්ගතාති සදිසත්ථගතා. යථාවුත්තස්සෙවා-ත්ථස්සුපබ්‍රූහනාය විඤ්ඤූවචනමුපඤ්ඤස්සති ‘අතොයෙව වුච්චතෙ’ච්චාදි. අයඤ්චෙත්ථ අත්ථො ‘‘නඤ්වචනෙන ඉවසද්දෙන ච යං යුත්තං තදඤ්ඤස්මිං තප්පදත්ථසදිසෙ-ත්ථෙ පටිපත්තිං ජනෙති, තථාභ්‍යත්ථසම්පච්චයො ලොකෙ දිස්සති ‘අබ්‍රාහ්මණමානයා’ති බ්‍රාහ්මණසදිසො ඛත්තියාදි ආනීයතීති, අධිකරීයති නියුජ්ජතෙ සද්දො-ස්මින්ත්‍යාධිකරණං. යථාවුත්තෙන ච බ්‍යාඛ්‍යානෙන කිමිට්ඨං සිද්ධන්ත්‍යාහ- ‘තදෙව’මිච්චාදි. කෙචි පන උත්තරපදත්ථප්පධානත්තමිහ වණ්ණෙන්ති.

සමත්ථවාදීනන්ති ‘‘සමත්ථො පදවිධි’’ (පා 2-1-1) ත්වෙවං වාදීනං. සමත්ථ වාදීනං සමාසො විධෙයොයාති සම්බන්ධො, විධෙයොයාති වචනන්තරෙන විධෙයොයා, තථාහි අපුනගෙයොයාති ගායනෙන නඤ්ස්ස සම්බන්ධො, න තු පුනසද්දත්ථෙන. අනොකාසං කාරෙත්වාති කරණෙන සම්බන්ධො න ඔකාසෙන. අමූලාමූලං ගන්ත්වාති ගමනෙන, න මූලෙනාති අසාමත්ථියං. ගමකත්තවාදිනොති අසාමත්ථියෙපි යත්‍ර ගමකත්තං තත්ථ සමාසො හොතෙව, තතො ගමකත්තඤ්ච සමාසස්ස නිබන්ධනන්ති යො වදති තස්සෙත්‍යත්ථො. එත්ථාපීති අපුනගෙයොයාත්‍යාදොපි, නන්වයමප්‍යාචරියො ගමකත්තවාදී, තථාසති ගමකත්තාඉච්චනභිධාය බහුලාධිකාරාති කස්මාවුත්තන්ති ආහ-‘සො චෙ’ච්චාදි.

කෙහිචීති වුත්තිග්ගන්ථෙන බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථං දස්සෙන්තො ආහ- ‘කෙහිචියෙව න සබ්බෙහී’ති, අපුනගෙයොයාති ‘‘ට නඤ්ස්සා’’ති (3-74) නස්සටො, අතිප්පසඞ්ගාභාවතොති සුත්තන්තරෙන සමාසෙ අවිහිතෙපි අනභිමතත්ථානම්පතීතියා අභාවතො.

13. කුපා

ස්‍යාදිවිධිනොති කාරකවිභත්තිවිධානතො විසුං ඉත්ථම්භූතාදීසුවිධානා ස්‍යාදිවිධීතිසඞ්ඛං ගතස්ස ස්‍යාදිවිධිනො, අස්‍යාදිවිධිම්හීති පරියුදාසො-නත්ථකොති චොදෙන්තො ආහ ‘නන්වි’ච්චාදි, අනත්ථකං භවෙය්‍යා… ලක්ඛණාද්‍යත්ථානං සමාසෙ ගුණීභූතත්තා සමාසතො කිරියාසම්බන්ධානුරූපවිභත්තියත්ථස්ස පධානභාවතො, පරිහරති ‘නයිදමෙව’මිච්චාදිනා. ‘‘අනුනා’’ති (2-10) විච්ඡායමනුනා යොගෙ දුතියා විධානසාමත්ථියා වාක්‍යම්පි හොති, අඤ්ඤථා නිච්චසමාසෙ දුතියා විධානමනත්ථකන්ති භාවො, නිගමයති තස්මාඉච්චාදිනා, ‘‘කු පාපත්ථෙ’’ති පරෙසං ගණපායො, එවමුපරිපි ‘‘දුනින්දායං’’ත්‍යාදි වෙදිතබ්බං.

14. චික්‍රි

චීසද්දොති එත්ථ චීති ඉමිනා චිප්පච්චයන්තං පරාමසති, චිප්පච්චයන්ත සද්දොති අත්ථො.

15. භූස

පීතිසම්භමොති පීතියා සම්භමො පීතිපුබ්බිකා පච්චුට්ඨානාසන දානාදිවිසයා තුරිතතා, අලංභුත්වා පරියත්තං සම්පුණ්ණං භුත්වා.

16. අඤ්ඤෙ

පුරොභූය අග්ගතොභූය. තිරොභූය අන්තරධානීභූය. අනච්චාධානෙති ඉමස්ස අත්ථො ‘උපරියාධානතො අඤ්ඤත්‍රා’ති, ආධානං පතිට්ඨාපනං, ඉච්ඡන්තීති පාණිනියාදයො ඉච්ඡන්ති, උරසි කත්වා පාණින්ති පාණිං උරසි කත්වා.

17. වානෙ

අනෙකග්ගහණස්ස පයොජනං වත්තුමුපසක්කති ‘ඉධෙ’ච්චාදි, විවච්ඡිතෙකසඞ්ඛ්‍යාසාමඤ්ඤන්ති විවච්ඡිතං එකසඞ්ඛ්‍යාය සාමඤ්ඤං, එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘යදි’ස්‍යාදි ස්‍යාදිනෙ’ති වත්තුමිච්ඡිතෙකසඞ්ඛ්‍යාසාමඤ්ඤස්ස පරිග්ගහො න සියා තදා ඉහානත්ථක (මනෙක)ග්ගහණං සියා තෙනෙහානෙ කග්ගහණසාමත්ථියායෙව ‘ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙ’ති වත්තුමිච්ඡිතෙකසඞ්ඛ්‍යා සාමඤ්ඤම්පරිග්ගහිතන්ති විඤ්ඤායතෙ’’ති තෙනෙච්චාදිනා ඉදං දස්සෙති ‘‘තෙන යථාවුත්තෙන පුබ්බෙ වුත්තො සබ්බොපි සමාසො පුබ්බපරානං ද්වින්නංයෙව ස්‍යාද්‍යන්තානං හොතී’’ති.

යජ්ජෙවං කථං 'තදහුජාතො'ති බහුලාධිකාරෙන විසෙසන සමාසගබ්භකාරකසමාසෙන වා සිජ්ඣති, අයං අඤ්ඤපදත්ථසමාසො. එත්ථෙ බහුන්නම්පියත්තා තදත්ථඤ්චානෙකග්ගහණං, තෙන 'හොතු පොතු පිතා පුත්තා'ති හොති උත්තරපදෙ (යොනි) සම්බන්ධෙ පරතො පුබ්බපදස්ස ''පුත්තෙ''ති (3-65) සුත්තෙනාත්තෙන, අඤ්ඤථා ද්වින්නංද්වින්නං සමාසෙ සබ්බත්ථ උත්තරපදසම්භවෙන ''විජ්ජායොනිසම්බන්ධානමා තත්‍ර චත්ථෙ''ති (3-64) ''පුත්තෙ''ති ච සුත්තද්වයෙනාත්තෙන'හොතා පොතා පිතා පුත්තා'ති ආපජ්ජෙය්‍යා. අනෙකන්ති පඨමන්තත්තා ස්‍යාදිතිදමෙවානුවත්තතෙ, තෙනෙවානෙකං ස්‍යාදාන්තමිච්චෙව වුත්තං. අථාඤ්ඤත්ථෙති වුත්තෙ-ඤ්ඤස්ස වාක්‍යස්සත්ථෙති අවත්වා පදස්සෙච්චෙව කස්මා වුත්තන්ත්‍යාසඞ්කියා හ- 'ස්‍යාදාන්තස්සෙ'ච්චාදි, තස්සෙවාති සාමත්ථියලද්ධස්ස ස්‍යාදාන්ත පදස්සෙව සමාසො විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධො.

තස්ස ගුණා තග්ගුණා තස්සෙච්චනෙනාඤ්ඤපදත්ථො නිද්දිසීයතෙ, තස්ස අඤ්ඤපදත්ථස්ස යෙ ගුණා යානි විසෙසනානි, තෙසං සංවිඤ්ඤාණං ගහණං තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, අථවා සො ගුණො යස්ස සො තග්ගුණො, තග්ගුණස්ස තග්ගුණයුත්තස්සාඤ්ඤපදත්ථස්සසංවිඤ්ඤාණං, න ගුණවිරහිතස්සා(ති) තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, එත්ථ පන 'අඤ්ඤපදත්ථෙ තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං ප්‍යත්ථී'ති පරිභාසීයති, තත්ථායමත්ථො ''අඤ්ඤපදත්ථෙ සමාසෙ-ඤ්ඤපදත්ථො විසෙසනෙන සහ විඤ්ඤායති නවිසෙසනරහිතො''ති, ක්වචි අතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණස්සාපි දස්සනෙ නාපිසද්දො, යත්‍රාවයවෙන විග්ගහො සමුදායො සමාසත්ථො තත්ථෙව තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං භවති, තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණතො අඤ්ඤං අතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, තස්මිං, යත්‍රාවයවොයෙව සමාසත්ථො තත්‍රාතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං.

එත්ථ පන බහුධනසද්දො පුරිසස්ස උපලක්ඛණභාවෙන කතත්තා. අභිමතොති පාණිනීයානං අභිමතො දසන්නං සමීපෙ ආසන්නා දසන්නමිච්චාදිවාක්‍යෙ.

පරිමාණමෙවසඞ්ඛෙය්‍යන්ති පරිමාණලක්ඛණමෙව සඞ්ඛෙය්‍යං, තඤ්ච පරිමාණලක්ඛණං සඞ්ඛෙය්‍යඤ්ච.

සඞ්ඛ්‍යානරූපන්ති සඞ්ඛ්‍යානසභාවං.

පරිමාණෙනාති පඤ්චසඞ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡිජ්ජමානෙන සඞ්ඛෙය්‍යසඞ්ඛාතෙන පරිමාණෙන.

සඞ්ඛ්‍යානවුත්තීති තෙන අනතිවත්තියමානතප්පරිච්ඡෙදක සඞ්ඛ්‍යානරූප සඞ්ඛාතෙ සඞ්ඛ්‍යානෙ වුත්ති යස්සා සා සඞ්ඛ්‍යානවුත්ති-පඤ්චසඞ්ඛ්‍යා.

දිට්ඨන්තෙනිමිනා ඉමං දීපෙති ''යථා පඤ්ච පරිමාණමෙසන්ති පඤ්චකාති එත්ථ පරිමාණරූපො-වයවභෙදසමුදායසභාවො පකතියත්ථො සමුදායිනො සකුනා පච්චයත්ථො, තථා තිදසාති එත්ථාපි''ති, කප්පච්චයො පකතිප්පච්චයත්ථභෙදසම්භවෙන.

කෙචි පනාති ඉමිනා පාණිනීයෙ දස්සෙති.

පකතිප්පච්චයත්ථභෙදසම්භවාති ඉමිනා පරෙසං පකතිප්පච්චයත්ථානං භෙදාභාවස්ස ඉච්ඡිතත්තා සඤ්ඤායං සකත්ථෙ කප්පච්චයස්ස විධානං දස්සෙති.

ස්‍යාදාන්තස්සාති ඉමිනා වාසද්දස්ස පදත්තං දස්සෙති.

තදත්ථෙපීති තස්ස වාඉති අඤ්ඤපදස්ස අත්ථෙපි, තදත්ථො චෙත්ථ විකප්පත්ථො වා සියා තදා පන ද්වින්නං ගහණෙ න තිණ්ණං, තෙසන්තු ගහණෙ න ද්වින්නං, සංසයො වා, තදා තු සංසයස්සොභයා ලම්බනරූපත්තා ද්වෙවාති වුත්තෙ තයො, තයොවාති වුත්තෙ ද්වෙ අපෙක්ඛීයන්තීති බුද්ධිවිසයා පඤ්ච අත්ථා සමාසාභිධෙය්‍යා හොන්ති.

නාමත්තෙනාති රුළ්හිනාමත්තෙන, අභිමතො පාණිනියානං, විකප්පිතං සුත්තන්තරෙන විභාසා සබ්බනාමසඤ්ඤාවිධානෙන.

අවයවධම්මෙනාති අවයවසඞ්ඛාතෙන සභාවෙන.

නනු ච සමානාධිකරණානං බහුබ්බීහි වුත්තො පාණිනියෙහි 'පඤ්චහි භුත්තමස්සෙති බ්‍යධිකරණානං න සියා'ති, තථා පඨමත්ථං වජ්ජෙත්වා සබ්බවිභත්‍යත්ථෙසු ඉට්ඨයො 'වුට්ඨියෙ දෙවෙගතොච්චත්‍ර වුට්ඨයදෙවොති න සියා'ති තස්මා කථමත්‍ර බ්‍යධිකරණානං පඨමත්ථෙ සමාසො වණ්ණීයතෙච්චාසඞ්කියාහ-'බ්‍යධිකරණානම්පි'ච්චාදි, බ්‍යධිකරණානම්පි යථාභිධානංසමාසසබ්භාවතො පඤ්චහි භුත්තමස්සෙත්‍යාදො බහුලාධිකාරා අනභිධානතො වා න භවිස්සති, තතොයෙව ච පඤ්ච භුත්ත වන්තො-ස්සෙති සමානාධිකරණානම්පි ක්වචි න භවිස්සති, තථා පඨමත්ථෙපි ක්වචි න භවිස්සති වුට්ඨියෙ දෙවෙ ගතො'ති. තුල්‍යයොගෙ ගම්‍යමානෙති අත්ථො.

අඤ්ඤත්‍රවාති තුල්‍යයොගතො-ඤ්ඤත්‍ර සලොමකොත්‍යාදීසු ච, විජ්ජමානානි ලොමාන්‍යස්ස, විජ්ජමානා පක්ඛා අස්සාති විග්ගහො. උපසඞ්ඛ්‍යානතො ''ස්‍යාද්‍යධිකාරෙ-ත්ථීබීරාදීනමුපසඞ්ඛ්‍යාන''න්ති (2-2-24-වා) සභාවතො එව නිවත්තො න සුත්තන්තරතො, ගතත්ථස්සාපි හි පයොගෙ අනවට්ඨානං සියා පිට්ඨපෙසනෙ විය, කථඤ්චරහි බ්‍රාහ්මණෙ බහූ ආනය, අහං පචාමීති නාවස්සමෙවං පයොගො, කත්ථචි පන වචනසිලිට්ඨතාදිප්පයොජනෙ සති හොතෙව.

කණ්ඨෙ සම්භවොති කාළස්ස කණ්ඨෙ සම්භවො. ඨයසද්දත්ථොති කණ්ඨට්ඨයසද්දෙ ඨයසද්දත්ථො. ඔට්ඨසද්දොව මුඛවුත්තිත්‍යානෙන ගම්මමානත්ථත්තා දුතියස්ස මුඛසද්දස්සාප්පයොගමාහ, තස්මා ඔට්ඨොව මුඛමස්සාති විග්ගය්හ ඔට්ඨමුඛොති සමාසො, න ච පාණි පාණ්‍යන්තරස්ස මුඛං, මුඛෙනෙව ච පාණිමුඛස්ස සදිසත්තං පසිද්ධන්ති සාමත්ථියා ඔට්ඨමුඛමිව මුඛමස්සෙත්‍යත්ථෙව තිට්ඨතෙ, උපන්‍යාස්‍යන්තෙත්‍යුපන්‍යාසා, විසයදස්සනත්ථාති ඉමිනා'කණ්ඨෙ කාළො යස්සා'ත්‍යාදීකමෙව වාක්‍යන්ති දස්සෙති. සමුදායෙ විකාරෙචාති සමුදායසම්බන්ධෙ විකාරසම්බන්ධෙ ච. තංසමාසස්සාති තස්සා ඡට්ඨියා සමාසස්ස, තදභිධායිනන්ති සඞ්ඝාත විකාරාභිධායීනං, කෙසානං සඞ්ඝාතො ඉච්චාදි පරෙසං වාක්‍යං. ධාතුතො ජාතං ධාතුජං, උත්තරපදං පතිතසද්දාදි, තස්ස පයොගොති පතිතසද්දස්ස පයොගො.

''නඤ්ඤස්මාත්ථ්‍යත්ථාන''න්ති (2-2-24) වාත්තිකං, එතනාහ-'ඤ කාරානු බන්ධා'ඉච්චාදි. පාණිනියා තු අවිජ්ජමානසද්දො නඤ්ඤසමාසො, පදන්තරෙ නාස්ස බහුබ්බීහි වොත්තරපදලොපො, අවිජ්ජමානා පුත්තාස්ස අපුත්තොවිජ්ජමානපුත්තොති සාධෙන්ති, ඉච්ඡතෙ පාණිනීයෙහි... දක්ඛිණපුබ්බා සද්දානං නානත්ථත්තා බ්‍යධිකරණත්තා, චවනෙපීති සුත්තෙ විජ්ජමානෙපි, අය මඤ්ඤපදත්ථසමාසො පරෙහි බහුබ්බීහීති වුච්චති තථාහි බහවො විහයො යස්ස සො බහුබ්බීහි, යථා බහුබ්බීහීති අඤ්ඤපදත්ථප්පධානො තථා අයම්පි.

19. චත්ථෙ

සමුච්චීති පිණ්ඩීකරණං, කො සොති ආහ- 'සාධනමෙක'මිච්චාදි. එකං සාධනං එකං කිරියං වා පටිච්ච චීයමානතාති සම්බන්ධො, කෙසන්ති ආහ- 'කිරියාසාධනාන'න්ති, කෙනාති ආහ- 'අත්තරූපභෙදෙනා''ති. තත්ථ දෙවදත්තො භුඤ්ජති තිට්ඨති පචතිචාති සාධනම්පටිච්ච කිරියානං අත්තරූපභෙදෙන චීයමානතා වෙදිතබ්බා, ධවෙ ච ඛදිරෙ ච පලාසෙ ච ඡින්දාති කිරියම්පටිච්ච අත්තරූපභෙදෙන සාධනානං චීයමානතා වෙදිතබ්බා.

සොති සමුච්චයො භවතීති සෙසො, කෙසන්ති ආහ- 'තුල්‍ය බලාන'මිච්චාදි.

තුල්‍යබලානන්ති ඉමිනා විසුං පධානභාවෙන කිරියාභිසම්බන්ධා අඤ්ඤමඤ්ඤානපෙක්ඛත්තමාහ.

අනියතක්කමයොගපජ්ජානන්ති කමො ච යොගපජ්ජඤ්ච, අනියතං කමයොගපජ්ජං යෙසං සද්දානං තෙසං, යථෙත්‍යාදිනා තත්ථොදාහරණං දස්සෙති, එත්ථායමධිප්පායො ''එත්ථ ගවාදීනං විසුං පධානභාවෙනානයනකිරියාභිසම්බන්ධා තුල්‍යබලතා ගවාදීනං වුත්තක්කමෙනෙව නයනාභාවා අනියතක්කමතා ගවාදීනං යුගපදි නයනාභාවා අනියත යොගපජ්ජතා ච හොති, තථා අඤ්ඤං තාදිසම්පී''ති. අනු පච්ඡා පධානානුරොධෙන (චයනං) අන්වාචයො, තං බ්‍යඤ්ජයති 'යත්ථෙ'ච්චාදි, තදනුරොධෙනාති තදනුගුණෙන, උදාහරති 'යථෙ'ච්චාදි, භික්ඛාගමනමෙත්ථ පධානමන්තරඞ්ගත්තා , නෙතරං බහිරඞ්ගත්තා, තං කරණෙ යදි ගාවොපි පස්සති තාපාානයති, එත්ථ තු ගොස්සානයනං භික්ඛාටනමපෙක්ඛතෙ, නෙතරමිතරස්ස... විනාපි තෙන තදනුට්ඨානතො. ඉතරස්ස ඉතරෙන යො ගො ඉතරෙතරයොගො, සො ච එතාදිසොති ආහ- 'අඤ්ඤමඤ්ඤෙ'ච්චාදි.

අවයවප්පධානො චාති සාභාවිකාභිධානසාමත්ථියෙනාපුථුභූතො ච, වුත්තිවයෙන සාරිපුත්තසද්දො මොග්ගල්ලානත්ථො හොති මොග්ගල්ලානසද්දො සාරිපුත්තත්ථොපීති අඤ්ඤමඤ්ඤත්ථෙ පධානතො යුගපද්‍යධිකරණවචනෙ සති චත්ථ සමාසොති සො-යමධිකරණ සමුදායො උභයපදානුගතඋභයත්ථවසෙන චතුබ්බිධොපි යුගපදි බුද්ධියා ගය්හමානො කදාචි උබ්භූතාවයවභෙදො තෙනෙව සාභාවිකාභිධානසාමත්ථියෙනෙච්චෙවමවයවප්පධානො ච, නනු ච ජනනමරණානීති විරුද්ධානං කථමෙකෙනාභිධානන්ති වුච්චතෙ- සබ්බොපි සද්දො පයුජ්ජමානො (ඉතරී) තරෙනාවධාරණං චත්තතෙ, තෙන එකෙකො සද්දො එකෙකස්සත්ථස්ස වාචකො, තථාපි යථා සාරිපුත්තමොග්ගල්ලානාති එත්ථ බහුවචනස්සඤ්ඤථානුපපත්තියා යුගපද්‍යධිකරණවචනතා හොති, තථාත්‍රාපි බහුවචනස්සඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණෙන සාමත්ථියෙන එකෙනාප්‍යභිධානං හොති. ඉති හෙතුම්හි, යතො එවමවයවප්පධානො තතොති අත්ථො.

බහුත්තාති කිඤ්චාපි වාක්‍යො නෙසං [වාක්‍යෙනෙවෙසං (පොත්ථකෙ)] විසුං බහ්වත්ථතා, න හි සාරිපුත්තමානයාති වුත්තෙ මොග්ගල්ලානස්සාපි සම්පච්චයො භවති, තථාපි යතො වුත්තිවිසයෙ සහභූතානමෙවෙසං විසුං බහ්වත්ථතා, තතො තත්ථ වචනීයස්ස අත්ථස්ස සඞ්ඛ්‍යානතෙදෙන බහුත්තං. සමාහරණං පිණ්ඩීකරණවසෙන සංහරණං සමාහාරො, සො චෙවං වෙදිතබ්බොති දස්සෙතුමාහ 'අඤ්ඤමඤ්ඤෙ'ච්චාදි.

එත්ථ ච කිඤ්චාපි ඉතරීතරයොගස්ස සමාහාරස්ස ච භාවරූපත්තා අදබ්බරූපතා, තථාපීතරීතරයොගෙ තු යථා ගුණවච නානං සුක්කං චත්ථං සුක්කො කම්බලො සුක්කා ගාවීති නිස්සයභෙදතො ලිඞ්ගවචනසිද්ධි, තථා

තද්ධම්මානමභිධානතො නිස්සයතො ලිඞ්ගවචන සිද්ධි වෙදිතබ්බා, සංහතිප්පධානත්තාවෙකවචනන්ති යදා බහුන්නං සමුදායො තිරොහිතාවයවභෙදො සංඝාතො පක්කමීයතෙ, තදා සමාහාරෙච්චෙව සංහතිප්පධානත්තා එකවචනං හොතීති අත්ථො. තදනුට්ඨානතොති තස්ස කරණතො. බ්‍යතිකරො මිස්සතා, බ්‍යතිකරං දස්සෙති පාණිච්චාදිනා, පච්චෙකං පරිසමත්තියං වාක්‍යබහුත්තං දස්සෙති 'තත්ථ හිච්චාදි.

චක්ඛුඤ්ච සොතඤ්ච, මුඛඤ්ච නාසිකා ච, හනු ච ගීවා ච, ඡවි ච මංසඤ්ච ලොහිතඤ්ච, නාමඤ්ච රූපඤ්ච, ජරා ච මරණඤ්චාති විග්ගය්හ සමාසො, ''සමාහාරෙ නපුංසක''න්ති (3-20) සබ්බත්ථ නපුංසකලිඞ්ගං, ස්‍යාදිම්හි මුඛ නාසිකන්තිආදීසු ''ස්‍යාදීසු රස්සො''ති (3-23) රස්සො. අලඟතා ගොමුඛං ඩිණ්ඩිමො භෙරිවිසෙසා, ආළම්බරං පණවො, මුරජො මුදඞ්ගො, මද්දවො මුදඞ්ගො. මද්දවවාදනං පණවවාදනඤ්ච සිප්පමස්ස මද්දවිකො පාණවිකො, සම්මං කංසතාළං, තාළං හත්ථතාළං, අලසතා ච ආළම්බරො ච, මුරජො ච, ගොමුඛො ච, සඞ්ඛො ච ඩිණ්ඩිමො ච, මද්දවිකො ච, පාණවිකො ච, ගීතඤ්ච වාදිතඤ්ච, සම්මඤ්ච තාළඤ්චාති විග්ගහො. යුගස්ස හිතා යොග්ගා ගොණා, තෙසමිදං යොග්ගං කසිකම්මං, තස්ස අඞ්ගං. තෙනාහ- 'කසිභණ්ඩාන'න්ති, ඵාලොකසකො, පාචනං පතොදො, යුගො ච නඞ්ගලඤ්චාති විග්ගහො. පිණ්ඩමායුධවිසෙසො, අසි ච සත්ති ච තොමරඤ්ච පිණ්ඩඤ්චාති විග්ගහො. චම්මං සරවාරණඵලකං, කලාපො තූණීරං, පහරණඤ්ච ආවරණඤ්චාති විග්ගහො. අහි ච නකුලො ච, බිළාරො ච මූසිකො ච, කාකො ච උලූකො ච, නාගො ච සුපණ්ණොචාති විග්ගහො. සඞ්ඛ්‍යා ච පරිමාණඤ්ච සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණං, තත්ථ පරිමාණසඤ්ඤානං යථාදීඝො ච මජ්ඣිමො ච දීඝමජ්ඣිමං. එකකඤ්ච දුකඤ්චාති විග්ගහො, දුකතිකාදීසුපි එසෙවනයො.

බුද්ධජන්තු සියා- නථියී, අථවා බුද්දකොච යො;
සතං වා පසතෙ යෙසං, කෙචි ආනකුලා අපි.

කීටො ච පතඞ්ගො ච, කුන්ථො ච කිපිල්ලිකො ච, ඩංසො ච මකසො ච, මක්ඛිකා ච කිපිල්ලිකාචාති විග්ගහො. පචනචණ්ඩාලාති ඔරබ්භිකාදීනං රුළ්හීසඤ්ඤා. උරබ්භෙ හන්ත්වා ජීවතීති ඔරබ්භිකො, එවං සෙසෙසු. සානං සුනඛං පචතීති සපාකො, වෙනා තච්ඡකා, රථකාරා චම්මකාරා. සාධාරණා සමානා, චරණසද්දො- යං ඉධ ගය්හතීති සම්බන්ධො, යථා සකමජ්ඣයනාය චරීයන්ති චතානොයතෙසූති චරණානි, කඨාදිවාක්‍ඛානාජ්ඣයනානි සාඛාසඤ්ඤකානි. යස්මා එතෙහි චරති අරියසාවකො ගච්ඡති අමතං දිසං, තස්මා චරණානි සීලාදයො පණ්ණරස ධම්මා. තෙනාහ- 'කඨාදීහී'තිආදි, කඨාදීහීති පසිද්ධිවසෙන කමාතික්කමෙනාපි වුත්තං, තතො ආදිසද්දෙන අතිසාදයො ගය්හන්ති. අතිසෙන භාරද්වාජෙන කඨෙන වුත්තං විදන්ත්‍යධීයන්ති වාති ''අඤ්ඤස්මි''ති (4-121) ණො, ''ලොපො''ති (4-123) ලොපො අතිසා භාරද්වාජා කඨා. කලාපිනා වුත්තං විදන්ත්‍යධීයන්ති වාති, තෙනෙව ණො, කලාපා, කඨා ආදි යෙසං තෙ කඨාදයො, තෙහි අජ්ඣෙනවිසෙසෙ ච පුරිසෙ ච උපචාරාති සම්බන්ධො.

සීලාදයොතිආදිසද්දෙන ඉන්ද්‍රියසංවරාදයො ගය්හන්ති. සීලඤ්ච පඤ්ඤාණඤ්ච, සමථො ච විපස්සනා ච විජ්ජා ච චරණඤ්චාති විග්ගහො. එකතො අජ්ඣයනමෙතෙසූති එකජ්ඣයනානි, පකථානි වචනානි පාවචනානි සද්ධම්මො, එකජ්ඣයනානි ච තානි පාවචනානි ච තෙසං, දීඝො ච දීඝාගමො ච මජ්ඣිමො ච මජ්ඣිමාගමො ච, එකුත්තරො ච අඞ්ගුත්තරාගමො ච සංයුත්තාගමො ච, ඛන්ධකො ච විභඞ්ගොචාති විග්ගහො.

තෙසන්ති ඉමිනා ලිඞ්ගවිසෙසානන්ති ඡට්ඨීයන්තතං දීපෙති, ඉත්ථී ච පුමා ච, දාසී ච දාසො ච, චීවරඤ්ච පිණ්ඩපාතො ච සෙනාසනඤ්ච ගිලානපච්චයො භෙසජ්ජපරික්ඛාරො ච, තිණඤ්ච කට්ඨො ච සාඛා ච පලාසො චාති විග්ගහො. ඡෙකො දක්ඛො, පුබ්බා ච පරාචාතිආදිනා විග්ගහො.

පුබ්බදක්ඛිණන්තිආදීසු ''බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා''ති (1-33) රස්සො. කාසො ච කුසො ච උසීරො ච බීරණඤ්ච, මුඤ්ජඤ්ච බබ්බජඤ්චාති විග්ගහො. ඛදිරො ච පලාසොචාතිආදිනා ච, ගජො ච ගවජො චාතිආදිනා ච, හත්ථී ච ගොච අස්සො ච වළවාචාති ච, හංසො ච බලාවා චාතිආදිනා ච, බකො ච බලාකාචාති ච. හිරඤ්ඤඤ්ච සුවණ්ණො ච, මණි ච සඞ්ඛො ච මුත්තා ච වෙළුරියො ච ජාතරූපඤ්ච රජතඤ්චාති ච, සාලි ච යවකොචාතිආදිනා ච, සාකඤ්ච සුවඤ්චාතිආදිනාච, කාසියො ච කොසලාචාතිආදිනා ච විග්ගහො, ජනපදවාචිනා ච බහුවචනන්තා.

එකවීසතිච්චාදිනො එකඤ්ච තං වීසතිචාති විසෙසනසමාසො වා සියා, එකඤ්ච වීසති ච එකවීසතීති චත්ථසමාසො වා, සමාහාරෙ නපුංසකත්තන්තු න පප්පොති, ''නානුසාසනීයං ලිඞ්ගං සොකනිස්සයත්තා ලිඞ්ගස්සෙ''ති ලොකෙ නපුංසකලිඞ්ගස්සෙභානභිධානතො නපුංසකලිඞ්ගං න භවිස්සතීත්‍යධිප්පායො, සභාපරිසායාති ඤාපකතො වා සමාහාරෙ නපුංසකලිඞ්ගමත්‍ර බ්‍යභිචරතීති දට්ඨබ්බං.

පුබ්බප්පයොගො-හිමතොති උපසජ්ජනසඤ්ඤකස්ස ස්‍යාදීති පඨමාය නිද්දිට්ඨස්ස සමාසෙ පුබ්බනිපාතො ''උපසජ්ජනං පුබ්බ''මිච්චනෙන (2-2-31) ඉට්ඨො කමස්ස පධානභාවෙන වත්තුමිට්ඨත්තාති ''ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ''න්ති (3-1) එත්ථ ස්‍යාදීති පඨමානිද්දිට්ඨස්සාසඞ්ඛ්‍යාදිනො පුබ්බමවට්ඨානතො ස්‍යාදිනෙති තතියානිද්දිට්ඨස්ස පච්ඡාවට්ඨානතො ''ස්‍යාදිස්‍යාදිනා''ති සුත්තෙ පටිපාටියා පධානභාවෙන වත්තුමිට්ඨත්තා.

පරප්පයොගො-භිමතොති හෙට්ඨා වුත්තසුත්තෙන පුබ්බනිපාතෙ පත්තෙ ‘‘රාජදන්තාදීසු පර’’න්තිමිනා (2-2-30) පරනිපාතො-භිමතො, වචනෙනාති- ‘‘බහුල’’න්ති වචනෙන, පුබ්බකා ලයුත්තස්ස පරප්පයොගො-භිමතොති රාජදන්තාදිපාඨතො එවා-භිමතො.

කමම්පච්චනාදරාති ඉමිනා පධානභාවෙනා-ක්කමස්ස වත්තුමිට්ඨත්තමාහ. සරො ආදි යස්ස තං සරාදි, සඞ්ඛො ච දුන්දුභි ච වීණා ච, උදුක්ඛලඤ්ච මුසලො ච, ධනපති ච රාමො ච කෙසවොචාති විග්ගහො. ජංදංසද්දා ජායාසද්දසමානත්ථා අසඞ්ඛ්‍යා-ජඤ්ච පති ච, දඤ්ච පතිචාති විග්ගහො, අවන්තයො ච අස්සකාච, අග්ගි ච ඉන්දොචාති විග්ගහො, තංනිවාසිම්හි ගහිතෙ අවන්ති ච අස්සකොචාති එකත්තෙනපි විග්ගහො වත්තති. ද්වන්දසමාසො- යං ද්වන්දසදිසත්තා ද්වන්දො, ද්වෙ ච ද්වෙ ච පදානි ද්වන්දානීති හි උභයත්ථප්පධානො- යං ද්වන්දසද්දො.

21. සඞ්ඛ්‍යා

අථ ‘‘සමාහාරෙ නපුංසක’’න්ති (3-20) විජ්ජමානෙ කිං ‘‘සඞ්ඛ්‍යාදී’’ ති ඉමිනා සත්ථගාරවකරෙනාති ආසඞ්කිය චොදෙති ‘නනුචෙ’ච්චාදි. තථාහිච්චාදිනා ‘‘සමාහාරෙ නපුංසක’’න්තෙව සිජ්ඣනං සමත්ථෙති. යථාවුත්තචොදනාචාලනෙ පරාධිප්පායං පරිකප්පෙන්තො’වත්ථෙ’තිආදිමාහ.

නෙති ඉමිනා වත්ථෙතිආදිනා කතපරිකප්පනා න සිජ්ඣතීති දස්සෙති, තත්ථ හෙතුමාහ- ‘සම්බන්ධස්ස පුරිසාධීනත්තා’ති, සතිචෙච්චාදිනා ‘සමාහාරෙ නපුංසක’න්තෙත්ථ විසෙසනග්ගහණෙ පයොජනං වත්වා ‘සඞ්ඛ්‍යාදී’ති ඉමස්ස නිරත්ථකත්තමෙව ථිරීකරොති.

පයොජනෙති ලාසවප්පයොජනෙ;
සම්බන්ධීයතීති විසෙසනග්ගහණං සම්බන්ධීයති;
එත්ථාති එතස්මිං ‘සඞ්ඛ්‍යාදී’සුත්තෙ;
තන්නෙති ඉමිනා යථාවුත්තං චොදනං නිවත්තෙති.

‘සඞ්ඛ්‍යාදී’ති සුත්තස්ස සාත්ථකත්තමාහ- ‘වත්ථසමාසානන්තර’මිච්චාදිනා. එකත්තබ්‍යපදෙසො කාතබ්බොති ‘‘සඞ්ඛ්‍යාපුබ්බො දිගු’’ති (2-1-52) සඞ්ඛ්‍යාපුබ්බස්ස සමාසස්ස දිගුසඤ්ඤං විධාය තදත්ථස්ස ‘‘දිගුරෙකවචන’’න්තිමිනා (2-4-1) එකත්තබ්‍යපදෙසො පරෙහි විය කාතබ්බො.

සමාහරණං සමාහාරොති ඉමිනා භාවසාධනො-යං සමාහාරසද්දො. යදි සමාහරීයතීති සමාහාරොති කම්මසාධනො සියා, තදා පඤ්ච කුමාරියො සමාහටාති වාක්‍යස්සාත්ථෙ වුත්ති සියා පඤ්චකුමාරීතොයත්ථ සකපදත්ථප්පධානත්තා බහුවචනං සියා ‘‘සාපස්සාන්තස්සාප්පධානස්සා’’ති (3-24) අප්පධානරස්සත්තඤ්ච න සියා… සමාහටානමෙව කුමාරීනං පධානත්තා, තස්මා පඤ්ච ගාවො ස මාහටාතොයතස්මිං වාක්‍යෙ සමාසොව නත්ථි කම්මසාධනස්සානුපගමතො. පඤ්චන්නං ගුන්නං සමාහාරො, චතුන්නං පථානං සමාහාරොති වාක්‍යෙ පන අත්ථි, සමාහාරස්සෙකත්තා තු සතං යූථං වනන්ති එත්ථ විය සාභාවිකමෙකවචනං සිද්ධමෙවෙති විඤ්ඤාපෙති.

22. ක්වචෙ

ක්වචිසද්දස්ස පයොගනියමනත්ථො ‘‘පරො ක්විචී’’ති (1-27) එත්ථ වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො. අවිසෙසෙන උදාහරණෙපීති පරෙසං විය ‘‘ඡායා’’ති (2-2-73) සුත්තයිත්වා විකප්පෙන ‘(කුඩ්ඩච්ඡාය) කුඩ්ඩච්ඡායාති ච ‘‘බාහුල්ලෙ’’ති (වං, 2-2-74) සුත්තයිත්වා නිච්චං ‘උච්ඡුච්ඡායං සලභච්ඡාය’න්ති ච නොදාහරිත්වා සාමඤ්ඤෙන ‘සලභච්ඡායං සකුන්තච්ඡාය’න්ති උදාහරණෙ දස්සිතෙපි. අඤ්ඤත්ථාති බහුලභාවතො අඤ්ඤත්ථ. විග්ගහසමත්තස්සාති විග්ගහසාමඤ්ඤස්ස, යථාසම්භවන්ති පාසාදස්ස ඡායාඉච්චාදිනා සම්භවානතික්කමෙන, සද්දාති සද්දතො පරාය.

23. ස්‍යාදි

නනුචෙච්චාදිනා වුත්තං චොදනං නිසෙධෙති ‘තන්නෙ’ති. තත්ථ කාරණමාහ- ‘සසඤ්ඤත්තා’ත්‍යාදි. අසොනන්ති සඹකාරවජ්ජිතානං, නනු ඉත්ථී යමාකාරො සො, තථාසති නපුංසකෙ සො (න සියාති) පරිකප්පෙති ‘නපුංසකත්තා සත්තමෙව නත්ථීති චෙදි’ති. තම්පි නෙති යථා වුත්තම්පටික්ඛිපිත්වා අත්ථෙව නපුංසකෙ සත්තන්ති [නපුංසකත්තන්ති (පොත්ථකෙ)] දස්සෙතුමාහ-ඡට්ඨීසමාසස්සෙ’ච්චාදි. නපුංසකෙ සත්තස්ස [නපුංසකත්තස්ස (පොත්ථකෙ)] සබ්භාවමෙව සමත්ථෙති නපුංසකත්තං හි’ච්චාදිනා, පාරිභාසිකන්ති එත්ථ සුත්තමෙවාධිප්පෙතං, පරිභාසාය නිබ්බත්තං පාරිභාසිකං සුත්තිකන්ති අත්ථො. ආරභිතබ්බමෙවිදං සුත්තං (නපුංසකස්සාපි) රස්සත්තවිධානායාති අධිප්පායො. සනිස්සිතම්පි කාරියන්ති ‘‘සබ්‍රහ්මාදීතෙ’’ත්‍යාදිනා (2-60) විධියමානමෙකාරාදිකාරියම්පි. එතං සනිස්සිතං කාරියං නච යුත්තන්ති සම්බන්ධො. අයුත්තත්තෙපි දොසො-යමාපතතෙවාක්‍යාසඞ්කියාහ-‘නායම්පිදොසො’ච්චාදි, න රස්සස්ස එත්ථෙව ලද්ධාවසරත්තා පඨමං තෙන පවිට්ඨෙ… (සනි)ස්සිතං කාරියන්ති නායම්පි දොසො පරිභාසාව සෙනාති මන්තබ්බං. සලභච්ඡායෙ ඉති පදච්ඡෙදො.

24. සම

අතොඑවවාතිආදි හෙට්ඨා වුත්තනයාවලම්බෙන වුත්තං.

25. ගොස්සු

සකත්ථපරිච්චාගෙන කුලෙ පවත්තත්තාති ඉමිනා ඡට්ඨීසමාසස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තමාහ.

26. ඉත්ථී

ඉත්ථිවිධිසු ''පුථුස්ස පඨවපුථවා''ති (3-39) සුත්තපරියන්තෙසු. ඉත්ථියන්ති ඉදං නාමවිසෙසනං වා සියා පච්චයත්ථවිසෙසනං වා, තත්ථ නාමවිසෙසනමෙවිදං න පච්චයත්ථවිසෙසනන්ති දස්සෙතුමාහ- 'නාමෙ'ච්චාදි. අකාරන්තතො නාමස්මාති එකත්තාදිමහන්තත්ථවාචිතො අකාරන්තතො නාමස්මා. ඉත්ථත්තන්ති එත්ථ ඉත්ථීති ඉත්ථිලිඞ්ගං වුච්චති. ඉත්ථියෙව හි එසාති ලිඞ්ගීයති සඞ්කෙතීයතීති ලිඞ්ගං. ඉත්ථියා එසාති පසිද්ධිමතො අත්ථස්ස භාවො සාමඤ්ඤං බාලයුවත්තාදි ලක්ඛණං ඉත්ථත්තං. කිමෙත්ථ ලිඞ්ගං නාම–

එසෙසො එතමිති ච,
පසිද්ධි අත්ථෙසු යෙසු ලොකස්ස;
ථීපුං නපුංසකානීති,
වුච්චන්තෙ තානි නාමානි.

අත්ථෙසු යෙසු එසා එසො එතන්ති පසිද්ධි ලොකස්ස හොති එතානි යථාක්කමං ඉත්ථිපුරිසනපුංසකලිඞ්ගානීති ලොකෙන වුච්චන්තීති අත්ථො. එවඤ්චකත්වා වුච්චතෙ ''ලිඞ්ගං නානුසාසනීයං ලොකනිස්ස යත්තා ලිඞ්ගස්සා''ති. තත්ථ ගොඉච්චාදීස්වෙසා එසොති පසිද්ධියා ඉත්ථිලිඞ්ගත්තං, අච්චිආදීස්වෙසා එතන්ති පසිද්ධියා ඉත්ථිනපුංසකත්තං, තටොහටී තටමිච්චාදීස්වෙසො එසාඑතන්ති පසිද්ධියා පුමිත්ථිනපුංසකත්තං, මාලාඉච්චාදීස්වෙසාති පසිද්ධියා ඉත්ථත්තං, රුක්ඛොච්චාදීස්වෙසොති පසිද්ධියා පුල්ලිඞ්ගත්තං, කුලමිච්චාදො එතන්ති පසිද්ධියා නපුංසකත්තං. සමාසස්සාපොයවං දට්ඨබ්බං, ජොතකාති දස්සෙතීති සම්බන්ධො. ජොතකා ඉත්ථත්තස්සෙති පකරණතො විඤ්ඤායති. තතො චෙච්චාදිනා පච්චයත්ථභාවිනො යෙ දොසා තෙසමෙත්ථනාවකාසොති දස්සෙති. සමානාධිකරණත්තං බහුවචනම්පි හොතීතිසම්බන්ධො. ඉමිනා ඉදං දීපෙති ''ඉත්ථත්තස්ස පච්චයත්ථත්තෙ සති පධානත්තාස්ස බ්‍යතිරෙකලක්ඛණාය ඡට්ඨියා 'කුමාරිත්තං (දෙවදත්තායා'තිභවිතබ්බං, තතො ච න සියා කුමාරී) දෙවදත්තා'ති සමානාධිකරණත්තං, තථා කුමාරියොති බහුවචනම්පි ඉත්ථත්තස්සෙකත්තා. පකතියත්ථ විසෙසනපක්ඛෙ තු පකතියා ඉත්ථත්තවිසිට්ඨං දබ්බමෙවොච්චතෙ, ආආදයො තු ජොතකතාති තත්ථ බ්‍යතිරෙකාභාවා ඡට්ඨියා අප්පසඞ්ගො ච බහුවචනම්පි අනෙකත්තාව දබ්බස්ස යුත්තන්ති යථාවුත්තදොසාවසරාභාවා ඉට්ඨත්ථසිද්ධී''ති. අඤ්ඤෙති ජයාදිච්ච ජිනින්දබුද්ධාචරියාදයො දස්සෙති.

ඉත්ථියමභිධෙය්‍යායන්ති ඉත්ථිලිඞ්ගසඞ්ඛාතෙ ඉත්ථත්තෙ අත්ථභූතෙ, යථෙච්ඡීතිආදිනා උපමාවසෙන යථාවුත්තමෙවත්ථං විභාවෙති. තත්ථ ඉත්ථත්තමිච්චාදිනා පරොපවණ්ණිතපක්ඛස්සායුත්තත්තන්නිච්ඡීන්දෙති, නො පපජ්ජතෙ [නොපපජ්ජෙය්‍ය (පඤ්චිකා)] දෙවදත්තාසද්දවචනීයස්සාපි ඉත්ථත්තතො අබ්‍යතිරිත්තත්තා 'ඉත්ථත්තං දෙවදත්තායා'ති භින්නාධිකරණතා න යුජ්ජතෙ, අනුපපත්තිමෙව සමත්ථෙති 'දෙවදත්තායාති'ච්චාදිනා. සමානාධිකරණත්තමෙව සියා ඉත්ථීසද්දවචනීයතො අනඤ්ඤත්තා දෙවදත්තා සද්දවචනීයස්ස ඉත්ථී දෙවදත්තාති.

අතොඑවාති ඉත්ථත්තෙ ආවිධානතොයෙව. තබ්බතොත්ථස්සාති ඉදං ජයාදිච්චාදිමතානුගාමිනා [නුගාමී පන (පොත්ථකෙ)] වුත්තං, තථා හි තෙ එවං ලිඞ්ගලක්ඛණ මාහු (පා, 4-1-3 කාසිකායං) ''සාමඤ්ඤවිසෙසා ඉත්ථත්තාදයො ගොත්තාදයො විය බහුප්පකාරබ්‍යත්තියොති [සාමඤ්ඤානි ච තුල්‍යජාතියපදත්ථසාධාරණත්තා තානි විසෙසා ච අඤ්ඤ මඤ්ඤෙහි විජාතියෙහි ච විසිස්සන්තෙ බ්‍යාවත්තන්තෙති සාමඤ්ඤවිසෙසා. බ්‍යඤ්ජියන්තිආ එතෙහීති බ්‍යත්තියො සාමඤ්ඤවිසෙසානං නිස්සයා, බහුප්පකාරා බ්‍යත්ති යො යෙසං සාමඤ්ඤවිසෙසානං තෙ තථාවුත්තාති– (කාසිකාවිවරණ පඤ්ජිකා.)] තෙ හොවං මඤ්ඤන්තෙ ''යථා ගොත්තාදයො සමානජාතියෙසු සබ්බෙස්වනුවත්තන්තෙ, විජාතියෙහි පන නිවත්තන්තෙ, තථා ඉත්ථත්තාදයොපි. විචිත්තත්තා පන සාමඤ්ඤවිසෙසනිස්සයානං බ්‍යඤ්ජකානං කොචියෙව සාමඤ්ඤවිසෙසො කෙනචිදෙව නිස්සයෙන බ්‍යඤ්ජතෙ, න සබ්බො සබ්බෙන (පති) නියතවිසයත්තා භාවසත්තීනං, තත්ථ යෙනත්ථෙන ඉත්ථත්තමෙව බ්‍යඤ්ජතෙ න පුමත්තං නාපි නපුංසකත්තං, සා ඉත්ථියෙව භවති න පුමා නාපි නපුංසකං. යෙන පුමත්තමෙව බ්‍යඤ්ජතෙ, සො පුමායෙව. යෙන තු නපුංසකත්තං තං නපුංසකමෙව. යො තු ද්වින්නං තිණ්ණං (වා) බ්‍යඤ්ජකො, සො ද්විලිඞ්ගො තිලිඞ්ගො වෙ''ති (පා, 4-1-3 කාසිකාවිවරණපඤ්ජිකා) තස්මා පබ්බතො යථා වුත්තඉත්ථත්තවතො අත්ථස්ස අභිධෙය්‍යස්සාති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො.

අථෙච්චාදිනා යථාවුත්තදොසපරිහාරාය ජිනින්දබුද්ධිනා යදුපවණ්ණිතං තං පරිකප්පෙති. සො එව වරහිච්චාදිනා උපහාසපුබ්බකමුත්තර මාචික්ඛතෙ. මසිමක්ඛිතකුක්කුටොචියාති යදා කොචි අඤ්ඤකුක්කුටො අඤ්ඤස්මා භීතො සියා,

තදා විජයිනො කුක්කුටස්ස මුඛං මසියා මක්ඛෙත්වා උපනෙන්ති සො පඨමං තතො භීතොපි පුන අඤ්ඤොති මන්ත්වා යුජ්ඣිතුමුස්සහතෙ. යථාත්‍ර සොව කුක්කුටො බ්‍යාජෙ නොපදස්සිතො, තථා ත්‍රාමීත්‍යත්ථො.

29. ආරා

පුංයොගෙන හරියායං වත්තමානතොව නියමෙන ''මාතුලාදිත්වානී හරියායං'' (3-33) ත්‍යානී, ඉමිනා ත්වනියමෙන හරියායමහරියායඤ්ච ඉනීත්‍යනියමෙන වත්තුමාහ- 'ආරාමිකස්ස හරියා'ඉච්චාදි.

31. ක්ති

ත්තිම්හාති එත්තකෙ වුත්තෙපි ත්තිප්පච්චයන්තතොති වචනෙ කාරණමාහ-කෙවලස්ස අඤ්ඤපදත්ථෙ පයොගාභාවා'ති. ඉමිනා පච්චයග්ගහණපරිභාසමන්තරෙනාපි සාමත්ථියෙනෙවායමත්ථවිසෙසො ලබ්භතීති දීපෙති.

32. සර

තංසන්නියොගාති තෙන නීප්පච්චයෙන සන්නියොගා එකීභාවා, අයමෙත්ථාධිප්පායො 'යත්ථ නීප්පච්චයො තත්ථෙව යලොපො'ති.

33. මාතු

හරියායන්ති පකතිවිසෙසනත්තා මාහ- 'හරියාය'න්තිආදි. පුන්නාමධෙය්‍යාති පුරිසස්ස සමඤ්ඤාභූතා, පුංයොගෙනාති පුරිසෙන සහ සම්බන්ධෙන හෙතුනා. ඉත්ථියං වත්තන්තීති සොයමිත්‍යභෙදවචනිච්ඡායං යදා හරියාසඞ්ඛාතායමිත්ථියං වත්තන්තෙ, නදාදිපාඨාති වුත්තෙ විඤ්ඤායති 'ආකතිගණත්තා නදාදිපාඨො හොන්තො එවං හොතී'ති දස්සෙති, පුන්නාමස්මායොගාඅපාලකන්තාති නදාදිපාඨතොති අත්ථොති සෙසො. ඉදඤ්ච නදාදීසු ගණසුත්තන්ති වෙදිතබ්බං, තස්ස අත්ථං වදති-'පුමුනො'ඉච්චාදි, අපාලකන්තාති කිංපසුපාලිකා ඛෙත්තපාලිකා.

39. පුථු

පුථුසද්දතො සඤ්ඤායං වීප්පච්චයං සමත්ථෙති'පුථුභූතා පඨවීති හි මහී වුච්චතී''ති, පුථුභූතාති හි ඉමිනා පඨවීසද්දස්ස පුථුසද්දභූතත්තං විඤ්ඤාපෙති, මහී වුච්චතීති ඉමිනා නදාදිපාඨා සඤ්ඤායං වීප්පච්චයත්තං, පුථුභූතා පත්ථටාති අත්ථො.

40. සමා

පරාධිකාරතො පච්චයස්ස පරවිධිනාව සාමීප්‍යස්ස සිද්ධත්තා සාධිප්‍යවචනස්සන්තසද්දස්ස ගහණමනත්ථකං සියාති මන්ත්වාවයවවචනො යමන්තසද්දො ගය්හතීති දස්සෙන්තො ආහ- 'තස්ස අන්තො'ඉච්චාදි. අවසානවති+අවයවොති පදච්ඡෙදො, සමාසග්ගහණෙන ගහණෙ කාරණමාහ-'අවයවත්තා'ති. යථාවුත්තචොදනාය නිද්දොසත්තමුපමාවසෙන දස්සෙතුමාහ-'නායං දොසො'ච්චාදි. පල්ලවිතස්ස රුක්ඛස්ස පල්ලවානමවයවත්තං විය සමාසතො උත්තරකාලං විධීය මානස්ස අකාරස්ස සමාසාවයවත්තං න විරුජ්ඣතීති අත්ථො.

44. අසං

අතික්කන්තමඞ්ගුලියොති විග්ගහො. ද්වෙ අඞ්ගුලියො සමාහටාති පරවිග්ගහෙනාත්ථමාහ, ද්වෙ අඞ්ගුලියො පමාණමස්සාති විග්ගහෙනෙවං සමාසො තතො මත්තප්පච්චයෙ තග්ඝප්පච්චයෙ වා තස්ස ''ලොපො''ති (4-123) ඉමිනා ලොපෙ කතෙ විසෙසනසමාසා අකාරොති දස්සෙතුං 'කථ'මිච්චාදිනා යං වුත්තං තං දස්සෙතුං 'අඤ්ඤපදත්ථෙ'ච්චාදි වුත්තං. සමාසවිධානං අතොපීති මත්තාදිප්පච්චයලොපං කත්වා ''විසෙසනමෙකත්ථෙනෙ''ති (3-11) සමාසවිධානා, අථ නායමඞ්ගුලිසද්දෙනෙවං සමාසො, මානෙ පච්චයලොපවසෙන විනාව අප්පච්චයෙන නිප්ඵප්පත්තීති මන්ත්වා 'අඞ්ගුලසද්දො වා'ච්චාදිනා යං වුත්තියං වුත්තං තත්ථ ආසඞ්කං විරචයති 'අථෙ'ච්චාදි. ද්වඞ්ගුලසද්දස්ස පමාණනිවත්තනතො කථඤ්චිපි අඤ්ඤපදත්ථතා සියාති 'යථා තථා අඤ්ඤපදත්ථෙ වත්තතු'තිවුත්තං. නනු නිරඞ්ගුලන්ත්‍යාදි සබ්බමඞ්ගුලසද්දෙන සාධෙතුං සක්කා, තථා සති කිමඞ්ගුලි සද්දා අප්පච්චයවිධානෙනෙත්‍යාසඞ්කිය පයොජනන්තරං අපදිසිතුමාහ- 'සබ්බත්ථෙ'ච්චාදි. අඞ්ගුලිසද්දතො අප්පච්චයෙ අවිහිතෙ නිරඞ්ගුලිච්චාදිපි සියා තන්නිවත්තනමෙත්ථ පයොජනන්ති දස්සෙති 'අඞ්ගුලිසද්දනිවත්තනත්ථ'න්ති.

45. දීඝා

දීඝරත්තන්ත්‍යාදො නානුසිට්ඨත්තා ලිඞ්ගවිසෙසස්ස කථං නපුංසකත්තමෙච්චාසඞ්කිය චොදෙති 'නනුචෙ'ච්චාදි. නායංදොසොච්චාදිනා පරිහරති. ''ලිඞ්ගං නානුසාසනීයං ලොකනිස්සයත්තා ලිඞ්ගස්සා''තිදමාලම්බ වදති 'ලොකෙ'තිආදි. අථවාති පක්ඛන්තරොපදස්සනත්ථෙ නිපාතො, විභජ්ජාති විභජිත්වා. ක්වචීති යොගවිභාගෙනාති අධිප්පායො.

අහොරත්තන්ති සමාහාරෙ (චත්ථ) සමාසා නපුංසකත්තං. අතිරත්තොති පුල්ලිඞ්ගෙ පාදිසමාසො, සමුදායසද්දස්සාප්‍යවයවෙ වුත්ති සබ්භාවතො එකදෙසවචනො පුබ්බරත්තාදො රත්තිසද්දොච්චාහ-'පුබ්බා ච සා රත්ති චා'තිආදි. එවමෙකරත්තන්ති පායෙන න භවිතබ්බං… තස්ස සමාහාරෙන සමාසත්තාභාවා. නපුංසකලිඞ්ගම්පන ලොකසන්නිස්ස යත්තා විඤ්ඤෙය්‍යං.

අසමාසන්තපක්ඛෙති සමාසන්තඅප්පච්චයස්සාභාවපක්ඛෙ. පුබ්බා අතික්කන්තා රත්ති පුබ්බරත්ති(ති රත්ති සද්දො) නෙකදෙසවචනොති සමාසන්තාභාවො.

46. ගොත්ව

නනුචෙච්චාදිනා යථාපාදිතදොසං නායං දොසොති පරිහරති. ස්‍යාදිලොපස්සිච්චාදිනා සුලභස්‍යාදි ලොපතො ප්‍යාසුලභතද්ධිත ලොපොච අලොපෙතීමිනා පරාමට්ඨුං යුත්තොති දස්සෙති.

47. රත්ති

රත්තින්දිවං භුඤ්ජතීති පයොගෙ ආධෙය්‍යො භොජනසඞ්ඛාතෙ අපෙක්ඛිතෙ රත්‍යාදයො ආදෙය්‍යසාපෙක්ඛා, තෙසම්පි ඉමිනා නිපාත නෙනෙවාතිමතා සමාසස්ස සිද්ධීති දස්සෙන්තො ආහ- 'රත්තන්දිව'න්තිආදි, රත්ති ච දිවාචාති විග්ගහො, චත්ථසමාසෙ තු ර(ත්තින්දි) වා.

50. දාරු

සමාසත්ථො (එත්ථ) දාරු, නාස්ස මුඛ්‍යාභි අඞ්ගුලීහි සම්බන්ධො යුජ්ජති, නනු ද්වෙ අඞ්ගුලී පමාණමස්ස දාරුනොච්චාදිං මුඛ්‍යො අඞ්ගුලිසද්දොගහිතොති සම්බන්ධො සම්භවති කිමෙවං වුච්චතෙච්චාසඞ්කියාහ-'යදිපි'ච්චාදි, පමාණවචනෙනාති මත්තාදිපච්චයත්ථභූතපමාණවාචකෙන, අඞ්ගුලි සද්දස්ස දාරුනො පමාණවාචකත්තා වුත්තං- 'දාරුනො සම්බන්ධො අත්ථී'ති. විසෙසනසමාසතො පරං තදත්ථවිසයෙ තස්මිංපමාණත්ථවිසයෙ ''මානෙමත්තො''තිආදිනා (4-46) මත්තාදිප්පච්චයෙනභවිතබ්බන්තිඅත්ථො, ලොපෙනභවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො, ''අසඞ්ඛ්‍යෙහි චාඞ්ගුල්‍යා නඤ්ඤාසඞ්ඛ්‍යත්ථෙසු''ඉච්චත්‍ර (3-44) යදාඛ්‍යාතං, තදිහාප්‍යතිදිසමාහ-'පුබ්බෙ වියසිද්ධ'න්ති, අනකාරන්තානන්ති භූමිආදීනං, තබ්බිධානෙ තස්ස අප්පච්චයස්ස විධානෙ පයොජනංසිස්සොකාරොතිසම්බන්ධො. ඉමිනා කච්චායනානං පකරණෙ පයොජනං දස්සිතං. අථච පනෙත්ථ ''ක්වචි සමාසන්තගතානමකාරන්තො''ති (ක, 2-7-22) ඉමිනා අකාරන්තස්ස සමාසන්තෙ කතෙ සාමත්ථියා 'ස්‍යාච'ඉති (ක, 2-3-29) සිස්සාකාරාදෙසාභාවා නිච්චමොකාරන්තරූපං සම්පජ්ජතීති පරිකප්පියතස්සායුත්තභාවං දස්සෙතුං යං වුත්තංවුත්තිකාරෙන, තං දස්සෙතුමාහ'අකාරන්තස්සපි'ච්චාදි, යං-වුත්තං සිස්සාකාරා දෙසනිවත්තනෙ අකාරකරණෙ සාමත්ථියං, තදභාවා සිස්සාකාරාදෙසො න නිවාරීයතීති දස්සෙතුමාහ-'නචෙ'ච්චාදි. චරිතත්ථතාය නිට්ඨිතප්පයොජනතාය, තෙනෙව කච්චායනවුත්තිකාරෙනෙව අප්පච්චයන්ත මුදාහටං සක්කතගන්ථානුසාරෙන, අබ්‍යඤ්ජනන්තත්තාති ඉමිනා තිණ්ණමෙසං සද්දානං සක්කතෙ බ්‍යඤ්ජනන්තත්තමෙව බොධෙති, නිරත්ථකන්ති පුබ්බෙව අකාරන්තත්තා නිරත්ථකං, ආකාරවිධානෙනෙවාති (ක, 2-7-25) ''ධනුම්හාච'' ඉත්‍යාකාරවිධානෙනෙව.

51. විවී

අඤ්ඤමඤ්ඤකිරියෙති කිරියාපරිවත්තනමාහ, ඉමිනා සුත්තෙ කිරිය සද්දාභාවෙපි වීතිහරණසද්දෙනෙව කිරියාබ්‍යතිහාරෙති ලබ්භතීති දස්සෙති.

52. ලත්වී

පටිමුක්කකම්බු ආමුක්කවලයා.

53. වාඤ්ඤ

කාපෙක්ඛෙහීති කප්පච්චයමපෙක්ඛිතෙහි.

54. උත්ත

ආපරිච්ඡෙදාවසානා න පරෙ [පරෙන (පොත්ථකෙ)] තතො පරං ණාදිකාරියවිධානා.

57. ටන්ත

ටාදෙසෙ පුබ්බසරලොපො, අතිසයෙන මහන්තීති විග්ගහෙ ''තරතමිස්සිකියිට්ඨාතිසයෙ''ති (4-64) තරප්පච්චයො ණාදිවුත්තියං විභත්තිලොපො. මහත්තරසද්දා 'නදාදිතොවී'' (3-27) මහතො භාවොති වාක්‍යෙ''තස්ස භාවකම්මෙසුත්තතා ත්තන ණ්‍ය ණෙය්‍ය ණිය ණියා''ති (4-56) ත්තො, විභත්තිලොපො, ඡට්ඨීසමාසො, තෙනාහ 'රත්තඤ්ඤූන'මිච්චාදි.

58. අ

න්තො නෙති සම්බන්ධො.

60. පර

පරාසද්දො එත්ථ අධිකත්ථොති ආහ-'අධිකා'ති.

63. ක්ලු

අපවාදවිසයෙපීති ''විජ්ජායොනිසම්බන්ධානමා තත්‍ර චත්ථෙ''ති (3-64) ඉමස්ස අපවාදසුත්තස්ස විසයෙපි.

64. විජ්ජා

අථ විජ්ජායොනිසම්බන්ධානමිත්‍යුච්චමානෙ විජ්ජාසම්බන්ධීනං යොනිසම්බන්ධීනන්ති කථං විවරණමිච්චාහ-'විජ්ජායොනි'ච්චාදි, විජ්ජා ච යොනි ච විජ්ජා යොනී තාසං සම්බන්ධො, සො යෙසං අත්ථි තෙ හොතාදයො මාතාදයො ච අභෙදොපචාරෙනෙහ විජ්ජායොනිසම්බන්ධිසද්දෙන ගය්හන්තීති අධිප්පායො, තසද්දෙනාති තත්‍රෙත්‍යත්‍ර. තෙ ච ල්තුපිතාදයොති තසද්දෙන පරාමට්ඨා ල්තුපිතාදයො ච, අත්ථෙ කාරියා සම්භවා තංවාචකො සද්දො ගය්හති.

65. පුත්තෙ

ල්තුපිතාදී (ති පුබ්බ) සුත්තෙ තත්‍රෙති ගහිතල්තුපිතාදි.

66. විස්මිං

පච්චයග්ගහණපරිභාසාය විප්පච්චයන්තෙති වුත්තං.

67. ඉත්ථී

ඉත්ථීසද්දෙන ඉත්ථිලිඞ්ගං ගහිතං න ඉත්ථී, තග්ගහණෙ සති 'ඉත්ථියං වත්තමානෙ'ති වුත්තිගන්ථස්ස ඉත්ථිසඞ්ඛාතෙ අත්ථෙ වත්තමානෙති අත්ථො ගය්හෙය්‍ය, එවං සති 'කල්‍යාණිප්පධානා'ති එත්ථාපි පුම්භාවො පසජ්ජෙය්‍ය... පධානසද්දස්ස කල්‍යාණියං වත්තමානත්තාති ආහ- 'ඉත්ථියන්ති ඉත්ථිලිඞ්ගෙ'ති. අථ ඉත්ථියන්ති එත්තකෙ වුත්තෙ කථං තග්ගහණං සියාති ආහ-'විසෙසනෙ'ච්චාදි, එකත්ථෙති වුත්තෙපි ඉත්ථියං වත්තමානෙති අයමත්ථො විඤ්ඤායතීති ඉත්ථියන්ති වචනමනත්ථං සියාති සමත්ථමඤ්ඤථානුපපත්තියන්ති ඉත්ථියන්ති විසෙසනමිත්ථිලිඞ්ගස්සෙව ගහණෙති ආහ- 'විසෙසනෙ'ච්චාදි, ඉත්ථියන්ති ඉත්ථිලිඞ්ගස්සෙව ගහණන්ති සම්බන්ධො. බ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවා විසෙසනමනත්ථකං සියාති එකත්ථෙඉච්චනෙනෙව ඉත්ථියං වුත්තියා (ගම්ම) භාවතොති භාවො. පුමෙ පුල්ලිඞ්ගෙ වත්තමානො සද්දො පුමාසද්දො, සකලොති පදෙසසකලො හි ගය්හති... කස්සචි සුත්තත්ථස්ස පුථභූතත්තා, තෙනෙවචාහ- 'ඉත්ථියන්තු න වත්තත්තෙ'ති.

69. සබ්බා

වත්තනං එකස්මිං අත්ථෙ අධිත්ථිච්චාදො ඉත්ථිවිසිට්ඨෙ සත්තමියත්ථාදො, වාසිට්ඨොච්චාදො වසිට්ඨාදිවිසිට්ඨෙ අපච්චාදො, පුත්තීයතිච්චාදො පුත්තාදිවිසිට්ඨෙ ඉච්ඡාද්‍යත්ථෙ පවත්ති, තෙනාහ-'එකත්ථීභාවො'ති. සාමඤ්ඤ ගහණත්ථන්ති ඉමිනා මත්තසද්දස්ස කසිණත්ථෙ පවත්තිමාහ.

70. ජාය්‍යා

එවන්ති ඉමිනා ඉතරීතරයොගෙ චත්ථසමාසං විභාවෙති. ජානිජායා, සද්දන්තරෙනාති ජානිසද්දෙන තථාසද්දොපදිට්ඨෙන දං ජං සද්දන්තරෙන ච, කෙසඤ්චිති බරිගතන්තිආදීසු 'බරී'තිආදීනං කෙසඤ්චි, බරීති බරත්ථෙ වත්තමානො-යං සද්දො නියතවිසයො... ගතසද්දං විනා අඤ්ඤත්ථ අදිට්ඨත්තා, නායම්පයොගොති තුදම්පතිප්පයොගං නිවත්තෙත්වා හෙතුමාහ- 'ආගමෙ'ච්චාදි, අඤ්ඤෙහි චාති ඉමිනා රූපසිද්ධිං ගණ්හාති.

75. අන

නනු සුත්තෙ'සරෙ'ති එත්තකං වුත්තං'සරාදො'ති කථං ලද්ධන්ති ආහ-'සරෙ'තිආදි, වණ්ණෙ යන්තන්තදාදොති සිට්ඨවචනං, වණ්ණෙ පරභූතෙ යං කාරියං විධීයතෙ තං සො වණ්ණො ආදි යස්ස තං තදාදි, තස්මිං තදාදො උත්තරපදෙ සම්පජ්ජතීති අත්ථො, බාධාතුතො ක්තප්පච්චයෙ විහිතෙ රස්සෙනාකාරෙනෙවායම්පයොගො, න විසුං අකාරෙනාති දස්සෙතුං න ආක්ඛාතං අනක්ඛාත ''බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා''ති උත්තරපදාදි සරස්ස රස්සත්ත'න්ති වුත්තං.

76. නඛා

සඤ්ඤාසද්දෙසුචාතිආදිනා අවයවත්ථනිරපෙක්ඛානම්පි යථාකථඤ්චි නිප්ඵත්තිං දස්සෙන්තො සබ්බෙසමෙව සද්දානං නිප්ඵන්නවාචිතඤ්චාත්තනො දීපෙති, යථාකථඤ්චි නිප්ඵත්ති, රුළ්හියා අත්ථනිච්ඡයො, තෙන සඤ්ඤෙච්චාදො-ධිප්පායං විවරති 'යංකිඤ්චි'ත්‍යාදිනා, ඉත්ථී ච පුමා ච ඉත්ථීපුමං, න ඉත්ථී පුමන්ති සමාසෙ නිපාතනෙනිමිනා නපුංසකාදෙසො [නපුංසකනිද්දෙසො (පොත්ථකෙ)] ති දස්සෙති 'න ඉත්ථී'ච්චාදිනා. ඛී-ඛයෙ, ඛර-විනාසෙ චාති හි එතෙහි 'න ඛීයති න ඛරතී'ති අත්ථෙ ''භාවකාරකෙස්ව ඝණ ඝකා''ති (5-44) අප්පච්චයෙ' න ඛය න ඛර'ඉති ඨිතෙ ඛත්තාදෙසොති ආහ- න ඛීයති'ච්චාදි.

77. නගො

එවන්ති ඉමිනා ගච්ඡතීති වාක්‍යො ක්විප්පච්චයාදිං දස්සෙති, විසෙසො පනෙත්ථ නඤ්ස්ස(ටො) වසලො චණ්ඩාලො, සීතෙන කරණභූතෙන.

78. සභ

තත්ථ තස්මිං පරභූතෙ, යස්ස ච ඣත්තන්ති සම්බන්ධො.

80. අප

අප්පච්චක්ඛං පච්චක්ඛඤාණෙනානුපලබ්භනීයං තම්පනාත්ථතො-නුමෙය්‍යමෙව. තස්මිං ගම්මමානෙ යමාදෙසොති කෙනචි ලිඞ්ගෙනාධිගතෙනානුමානඤාණෙනානුමෙය්‍යුත්තමග්‍යාදිනොති දස්සෙතුමාහ- 'කපොතෙ'ච්චාදි. කපොතාදිභාවෙති කත්ථචි සරාදො කපොතවාතමණ්ඩලිකාදීනං දස්සනවසෙන සබ්භාවෙ සති. අග්‍යාදිදස්සනතොති අග්ගිපිසාචාදිදස්සනතො, අඤ්ඤත්‍රාපීති සරාදිතො අඤ්ඤත්‍ර, කපොතවාතමණ්ඩලිකාදිනො ලිඞ්ගස්ස, අග්‍යාදියොගන්ති අග්ගිආදීහි අනුමෙයොහි සම්බන්ධං. මන්ත්වාති අනුමානඤාණෙන ජානිත්වාපයොගොති සාග්ගිසපිසාචාති පයොගො.

81. අකා

සකත්ථෙ වත්තමානස්ස සහසද්දස්සාති වත්තබ්බෙ වත්තමානො තප්පධානොයෙවාති ආහ- 'සකත්ථප්පධානස්ස සහසද්දස්සා'ති, වුත්ති භවතීති සම්බන්ධො, යුගපදි ධුරා සධුරං. අපරණ්හෙන සහිතං සහා පරණ්හං.

82. ගන්ථ

''අට්ඨාදස නිමෙසා තු, කට්ඨා තිංසන්තු තාකලා''ති වචනතො ආහ- 'කලා කාලවිසෙසො'ති. කලාදිසඞ්ඛාතගන්ථස්සාන්තෙ සහසද්දො වත්තතීතිසමාසවාක්‍යං නිද්දිසති 'කලන්ත'මිච්චාදි. ගන්ථන්තෙච්චාදිනා ආසඞ්කතොයමධිප්පායො ''කාලත්ථපරිච්චාගෙන ගන්ථන්තෙ වත්තමානත්තා අකාලත්ථො''ති. ගන්ථවුත්තිපි කලාදි කාලසද්දත්ථං නාතික්කමතීති අධිප්පායෙනාහ- 'ගන්ථවුත්තිපි'ච්චාදි. අධිකො මාසකො අස්සාති සමාසකො, විකප්පෙන සිද්ධෙති ''සහස්ස සො-ඤ්ඤත්ථෙ''ති (3-78).

83. සමා

සමානො පති යස්සා සපත්තිනී සපත්තී ඉති නිප්ඵන්නානමෙකදෙසො 'පත්තිනී පත්තී'ති දස්සිතොති වත්තුමාහ- 'යක්ඛාදි ත්විනි'ච්චාදි. වයසද්දස්ස ''සරවයායවාසවෙතා ජලාසයාක්ඛයලොහපටමනෙසූ''ති ගණපාඨතො අක්ඛයෙ

වත්තමානස්සො මනාදිත්තා ඔකාරන්තත්තන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘වයො’තිආදි. යප්පච්චයන්තොති ඉමිනා නිපාතනෙන තකයප්පච්චයන්තො.

84. උද

‘‘අඤ්ඤස්මි’’න්ති (4-121) ඉයප්පච්චයවිධායකං සුත්තං.

88. තුම්හා

තුම්හෙ විය දිස්සන්තීති තුම්හාදී අම්හාදීච්චාදිං ‘‘සබ්බාදීනමා’’ති (3-86) ආ.

90. විධා

ගබ්භෙනාති ඉමිනා කුච්ඡිගතෙන ගබ්භෙන සහ ද්විහදයත්තමස්සාති දස්සෙති, පුබ්බපදෙති දුසද්දෙ.

92. දිගු

ගුණො පටලා [ද්වෙ පදානි අස්ස ඉති භවිතබ්බං] ද්වෙ පාදා එසං ද්වෙ සතානි අස්ස, ද්වෙ සහස්සානි අස්ස, ද්වින්නං සතානං ද්වින්නං සහස්සානං වා සමාහාරොති විග්ගහො.

93. තීස්ව

ද්වත්තිපත්තාති පඨමන්තා‘පූර-පූරණෙ’ඉච්චස්මා කරණත්ථෙ ‘‘භාව කාරකෙස්ව ඝණ ඝකා’’ති (5-44) අප්පච්චයෙ ස්‍යාදිසමාසොති දස්සෙතු මාහ- ‘ද්වත්තිපත්ත’ඉච්චාදි.

94. ආසං

ද්වෙ ච තිංසා ච, ද්වීහි වා අධිකා තිංසාති විග්ගහො.

96. චත්තා

සම්පත්තවිභාසායන්ති අයංයොගො (සම්පත්තවිභාසාති) දස්සෙති, සම්පත්තෙ විභාසා විකප්පොති අත්ථො, තයො ච චත්තාලීසා ච, තීහි වා අධිකා චත්තාලීසාච්චාදිනා විග්ගහො, තිස්සො චත්තාලීසා අස්ස තිචත්තාලීසං ගණො.

97. ද්විස්සා

සම්පත්තවිභාසත්තාති ‘‘ආසඞ්ඛ්‍යායෙ’’ච්චාදිනා (3-94) ආකාරෙ සම්පත්තෙ විභාසත්තා.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

තතියකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චතුත්ථකණ්ඩ

1. ණො වාපච්චෙ

නනු ච 'ණො වාපච්චෙ'ති වචනතො කථං පකතිවිසයාවගමො සියා. යථාකථඤ්චි පකතිවිසයාවගමෙපි සාමඤ්ඤවචනතො පන ධම්මෙනාපච්චන්ත්‍යාදො යතො කුතොචි ධම්මෙනිච්චාදිතොපි සියා ණා දිපච්චයොත්‍යාසඞ්කියාහ 'අපච්චවතා'ච්චාදි. අපච්චස්සාති අපච්චත්ථස්ස, අපච්චවතාති ''ණො වාපච්චෙ''ති වසිට්ඨාදාත්ථස්සෙව පරිග්ගහණාය සාමඤ්ඤවචනතො යො අපච්චවා තතො, අත්ථතො පන අසම්භවා දබ්බාවකසද්දාව සාමත්ථියෙන ඡට්ඨියන්තා සබ්බලිඞ්ගවචනා ජායතෙති විඤ්ඤාතබ්බං. ධම්මස්මාපච්චංත්‍යාදීසු ණාදිප්පච්චයො (න ජායතෙ) ති සම්බන්ධො.

ධම්මෙනාති ධම්මෙන කරණභූතෙන. ධම්මායාති ධම්මත්ථං, ධම්මස්මාති ධම්මහෙතුනා, තතො අසම්භවෙ කාරණමාහ 'සාපෙක්ඛත්තා'ති. සාපෙක්ඛත්තමෙව සමත්ථෙති 'අපච්චවාහි'ච්චාදිනා, ධම්මෙනාපච්චං කස්සාති පුච්ඡිත්වා දෙවදත්තස්සාති අපෙක්ඛියමානං වදති. දෙවදත්තස්සාති අපච්චවා දෙවදත්තාදි අපෙක්ඛීයතෙති සම්බන්ධො, හිසද්දො හෙතුම්හි. න හෙත්ථ ණාදිවුත්ති අඤ්ඤත්ථ [නහෙතකාමන්තත්ථ (පොත්ථකෙ)] සාපෙක්ඛත්තා කම්බලො වසිට්ඨස්සාපච්චං දෙවදත්තස්සාති එත්ථ පන වසිට්ඨො-පච්චවාති තතො ඡට්ඨියන්තා හොතිච්චාසඞ්කියාහ- 'න චෙ'ච්චාදි. න ච හොතීති සම්බන්ධො.

කාරණමාහ- 'අසම්බන්ධා'ති. න හෙත්ථ සම්බන්ධො වසිට්ඨස්ස කම්බලාපෙක්ඛත්තෙන අපච්චස්ස ච දෙවදත්තාපෙක්ඛත්තෙනාත්ථන්තරාපෙක්ඛාය වසිට්ඨස්සාපච්චෙන සම්බන්ධාභාවායෙව වසිට්ඨස්ස අපච්චං වාසිට්ඨොති ණාදිවුත්තියා භාවෙ සාමත්ථියං නත්ථි, සමත්ථඤ්හි වසිට්ඨං රාජපුරිසාදි සමාසවුත්තියමෙකත්ථත්තමිව වාසිට්ඨාදිණාදිවුත්තියං ණාදිප්පච්චයමුපජනයති, නාසමත්ථං, තතො සබ්බමෙවෙතම්මනසි නිධාය වුත්තං- 'අසම්බන්ධා'ති.

යදි පනෙත්ථ ණාදිප්පච්චයො සබ්බථා සම්බන්ධමපෙක්ඛතෙ, තදා විසෙසතො යස්සාපච්චෙන සම්බන්ධො තතොව ජනකතො සො සියාති දස්සෙතුමාහ- 'යජ්ජෙව'මිච්චාදි.

යො ජනකොති යොයො යස්ස යස්ස අපච්චස්ස ජනකො. තතොයෙවාති තස්මාතස්මා ජනකතොයෙව. සියාති තස්මිං තස්මිං අපච්චත්ථෙ ණාදිප්පච්චයො සියා. තත්ථ හෙතුමාහ- 'තස්සෙවාපච්චෙන යොගා'ති. යොගාති අපච්චසම්බන්ධතො, න මූලප්පකතිතොති පරමප්පකතිතො න හොතීති වුත්තං හොති. හෙතුමාහ- 'අයොගා,ති, වචනාභාවම්පෙත්ථ දස්සෙතුං චෙ'ත්‍යාදි වුත්තං.

වචනන්ති සුත්තං, සම්බන්ධාභාවා (තාදිසවචනාභාවා) ච මූලප්පකතිතො ණාදිප්පච්චයස්සාභාවං දස්සෙත්වා ඉදානි මූලප්පකතිතොවාස්සාභිමතභාවං දස්සෙතුං 'මූලප්පකතිතො'ච්චාදි වුත්තං.

කථම්පනිදං විඤ්ඤායතිච්චාදිනා ජනකස්සෙවාබ්‍යාහිතස්සාපච්චෙන මුඛ්‍ය සම්බන්ධමානීය ඉදමයුත්තන්ත්‍යාදිනා බ්‍යවහිතජනිතස්සාප්‍යපච්චයස්ස පරමප්පකතියාභිසම්බන්ධසබ්භාවං වත්වා තං සාධයිතුමාරභතෙ 'කථ'මිච්චාදි, එවං හිච්චාදි කථංපනිදමිච්චාදිනා යථාවුත්තස්ස සමත්ථ නවාක්‍යං, හියස්මා තං දිස්වා තථා පුච්ඡිතො දෙවදත්තස්සවාතිආදිනා උප්පාදෙතාරමෙව නිද්දිසති, නාත්තානං පිතාමහො, තස්මා උප්පාදෙතායෙවාපච්චෙන සම්බජ්ඣති න පිතාමහොති යොජෙත්වා අධිප්පායො වෙදිතබ්බො. ඉදං යථාවුත්තමුප්පාදෙතුනිද්දිසනං, තෙන අපච්චෙන සද්ධිං උප්පාදෙතුයෙව ජනකස්සෙව යොගො සම්බන්ධො පටිපාදෙතුං න සක්කාති සම්බන්ධො.

තන්තිතං [තත්ථ-ඉති (පඤ්චිකායං)] පුච්ඡානිමිත්තං, තෙනාති අපච්චෙන. අපතනන්ති නරකෙ අපතනං භවති, සොති යොසො යස්සාත්‍යනියමනිද්දිට්ඨො සො ඤාතුං න ඉච්ඡිතොති සම්බන්ධො. ඉමිනා ඉදං දීපෙති- ''නපතත්‍යනෙන නරකෙත්‍යපච්චන්ති වුච්චති අපච්චෙනානෙන යස්සකස්සචි අවිසෙසෙනාපතනම්භවති නරකෙ සොසො තාය පුච්ඡාය ඤාතුං න ඉච්ඡිතො''ති. සො වාති කස්සායං පුත්තොති පුච්ඡායානුරොධනෙ සො උප්පාදෙතායෙව ඤාතුමිච්ඡිතොති සම්බන්ධො. තුසද්දො චෙත්ථාපච්චෙන නරකාපාතසබ්බ ජනජානනිච්ඡාවිසෙසජොතකො, යදි සියාති සම්බන්ධො, අත්තානම්පි නිද්දිසෙය්‍ය න කෙවලමුප්පාදෙතාරං, අත්ථීච්චාදි පිතාමහස්ස අත්තනොපි නිද්දෙසෙ කාරණවචනං, තං අපච්චං නිමිත්තං කාරණං, යස්ස තං තංනිමිත්තං තස්මා [කත්වා (පොත්ථකෙ)] එවං දිට්ඨීකො හිච්චාදිනා යථාවුත්තං සමත්ථෙති.

බ්‍යවහිතජනිතෙනාපීති බ්‍යවහිතෙන කත්තුනා ජනිතෙනාපි, කරණෙ වායං තතියා, හෙතුම්හි වා. කස්මා එවං දිට්ඨීකොති ආහ 'යං නිමිත්තං හි'ච්චාදි. හිසද්දො යස්මාදත්ථෙ. යස්සාති පුබ්බජස්ස, තෙන අපච්චෙන අපතනං තදපතනං තතො, ඉදං වුත්තං හොති ''තෙන බ්‍යවහිතජනිතෙනාපි පුමුනා පුබ්බජොපි නරකං න පතති සො පුබ්බජස්සාප්‍ය පච්චං භවති යථාවුත්තෙන නිබ්බචනෙනා''ති. තස්මාච්චස්ස පුබ්බෙ වුත්තයස්මාත්‍යනෙනාභිසම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. උපපත්‍යන්තරමාහ-'උපචාරතොවෙ'ච්චාදි. පුබ්බ පුබ්බභාවෙ සතීති පුබ්බස්ස පුබ්බස්ස විජ්ජමානත්තෙ

සති. බ්‍යවහිතෙන ජනිතෙ අපච්චෙපි නිමිත්තං අපායාපතකාරණභාවො අත්ථීයෙ වාති සම්බන්ධො. කෙසන්ති ආහ-'පුබ්බෙසන්ති පුබ්බජානන්ති අත්ථො, කෙ නාති ආහ- 'පාරම්පරියෙනා'ති. අභෙදොපචාරෙනාති පුබ්බපුබ්බභාවෙ සතිච්චාදිනා වුත්තනයෙන ජනකස්ස විය පාරම්පරියෙනපුබ්බෙසම්පිනිමිත්තතා වතො ජනකසදිසත්තා ජනකාව නාම තෙ සියුන්ති එවමභෙදෙන උපචරණතො චින්තනතොති අත්ථො. උභයථාති ඤායෙන උපචාරෙනවාති උභයෙන පකාරෙන, එවමුභයථාපි මූලප්පකතියා පච්චෙනාභිසම්බන්ධා කථමනන්තර [මනන්තරාදි (පොත්ථකෙ) (තත්ථ) පොත්ථකෙ] ජනිතෙනාපච්චෙනාදිපුරිසසම්බන්ධොයෙන තතො ණාදිප්පච්චයො සියාති නාසඞ්ක්නීයං.

තතො චාති මූලප්පකතිතො ච, අපච්චසාමඤ්ඤවචනිච්ඡායන්ති ඉත්ථී පුන්නපුංසකත්තවිසෙසොපග්ගාහි අපච්චසාමඤ්ඤස්ස වචනිච්ඡායං.

එවම්මූලකතිතො- පච්චසාමඤ්ඤෙන ණාදිප්පච්චයං වත්ථපෙත්වා ඉදානි අපච්චාදිතොපි හොතෙව ණාදි සාමඤ්ඤවිධානා. සො ච බහුලාධිකාරතො ගුරුජනායත්තත්තා තන්නියොගාවරණෙන පසත්ථෙ යෙවාපච්චෙ බ්‍යවහිතජනිතෙපි ඉත්ථිවජ්ජිතෙ සියාති දස්සෙතුමාහ 'නත්තාදීහි'ච්චාදි. සතියෙව ගුරුජනෙ සප්පධානභාවෙන කුච්ඡිතෙ-පච්චෙතු නත්තාදිවුත්තීහි වසිට්ඨාදීහි ණාදිප්පච්චයො හොති වාසිට්ඨොතිආදි, ඉත්ථියඤ්ච න හොති වාසිට්ඨීතිආදි.

අත්ථතොති සාමත්ථියතො. අපච්චෙ විධීයමානො පච්චයො අපච්චවතා ජායමානො තස්සාපච්චන්ති අත්ථෙ ජායති. සොචාය මත්ථවිසෙසො ඡ(ට්ඨීයන්ත) තාභාවෙ කථං සියාති ඉදමෙත්ථ සාමත්ථියං. අනන්තරෙ වාපච්චෙ පුත්තෙ-භිධෙය්‍යා නත්තාදො වාපච්චෙ-භිධෙය්‍යාති සසම්බන්ධො. කුතොචි අපච්චවතා නත්තාදො එව. ඉදඤ්ච සබ්බම්බහුලවචනෙව සම්පජ්ජතීති ආහ- 'බහුලාධිකාරා'ති. අපච්චෙති එකවචනෙන නිද්දෙසෙ පුමුනා නපුංසකෙන කරියති, තෙනෙ කස්මිං යෙවාපච්චෙ සියා, න බහුසු වසිට්ඨස්සාපච්චානි වාසිට්ඨානි, න චිත්ථී වාසිට්ඨානි, න චිත්ථීයං වාසිට්ඨීත්‍යාසඞ්කියාහ-'ඉදඤ්චෙ'ච්චාදි. ඉදඤ්ච අපච්චවචනඤ්ච. ඉමිනා චෙත්ථ තථා නිස්සයකරණං දස්සෙති. තස්ස වචනිච්ඡාභාවතොති තස්ස ලිඞ්ගවචනස්ස සුත්තෙ වත්තුමිච්ඡායාභාවතොති අත්ථො.

කිං පන කාරණං සුත්තෙ ලිඞ්ගවචනාවචනිච්ඡායං තස්සාප්පධානත්තා යෙනකෙනචි ලිඞ්ගාදිනා නිද්දෙසො-වස්සං කත්තබ්බොති නානන්තරියකත්තා තස්සෙහොපාදානං, යථාධඤ්ඤත්ථිනොපලාලාදිනොප්‍යාප්පධානස්සොපාදානන්ති. තතොයෙවාහ-'උපලක්ඛියස්සෙත්ථ පධානත්තා'ච්චාදි. ඉත්ථිපුමත්තයුත්තජඤ්ඤවිසෙසො උපලක්ඛියො, අපච්චෙතීදමුපලක්ඛණං, සයන්ති යථාවුත්තමුපලක්ඛණං සයං. කාරියප්පටිපත්තියාති පුමෙ නපුංසකෙපච්චෙ-භිධෙය්‍යො විධි හොතිච්චෙවං කාරියප්පටිපත්තියා වත්තුං න ඉට්ඨං.

වචනන්තරෙපි අඤ්ඤස්මිං වචනෙ. ආණීති ණිප්පච්චයසුත්තං වදති. අගොත්තාදිතොති යොගොත්තස්සාදිභූතො න හොති, තතො, තෙනෙව ''ආණී''ති සුත්තෙ (4-5) වක්ඛති-'අකාරන්තමත්තතොවායංණින ගොත්තාදිභූතතො'ති. වාක්‍යසමාසාපීති යථාසඞ්ඛ්‍යෙනාහ. තස්මිං අත්ථෙති තස්මිං වාක්‍යොපදස්සිතෙ අත්ථෙ, තන්ති වාක්‍යං. සමාසවුත්තිඤ්ච නිවත්තෙය්‍යුන්ති සම්බන්ධො.

සතිපනාති වාකාරෙ සති තු අනිච්චත්තා ණප්පච්චයස්ස. සොපීති සමාසොපි, සමාසොතිආදිනා පක්ඛන්තරමාහ. තෙන වාක්‍යසිජ්ඣනෙන. පක්ඛෙ වාක්‍යසමාසාපි සියුන්ති පක්ඛෙ සමාසවුත්තියා එව බාධිතත්තා පක්ඛන්තරෙ ණාදිවුත්ති න බාධියතීති වාක්‍යවුත්තියොපි සියුන්ති අත්ථො.

2. වච්ඡා

වච්ඡකච්චාදිනා කච්චාදිගණං දස්සෙත්වා තස්ස විභාගෙන නිප්ඵත්තිං දස්සෙතුං 'වච්ඡාදීහී'තිආදිමාහ. ''කණ්හො බ්‍රාහ්මණෙ''ති ගණසුත්තං. තත්ථ කණ්හසද්දො බ්‍රාහ්මණෙ වත්තමානො ණානණාය නප්පච්චයෙ උප්පාදයතීති අත්ථො. එවමාදීහිච්චාදිනා ආකතිගණත්තමස්ස දස්සෙති. ''කතාණියොවෙ''ති ගණසුත්තං, දිච්චාදීසූති යතොණෙය්‍යා දිස්සති ''ණ්‍ය දිච්චාදීහී''ති (4-4), තෙ දිච්චාදයො, තෙසු පාඨාති තංසුත්තප්පදෙසෙ ''කතා ණියොවෙ''ති පාඨාභාවෙපි දිච්චා දීනමාකතිගණත්තා පයීතමෙව නාම තන්ති වුත්තං.

ණෙයාති ණ්‍යප්පච්චයෙ කතෙ. ගොත්තාදිසද්දාති ගොත්තෙ වංසෙ ආදිභූතා සද්දා. වංසොති අන්වයො. සොයෙව ගාවං සජාති සාධාරණං විජාතිවිනිවත්තනං සකටාදිවචනං තායතීති ගොත්තන්ති වුත්තං, තෙනාහ-'ගොත්තං වංසො'ති. තස්සාති ගොත්තස්ස, තස්සාදයො ගොත්තාදයොති සෙසො. කෙතෙ ගොත්තාදයොච්චාහ- 'සඤ්ඤාකාරිනො'ච්චාදි. වච්ඡාදයො නත්තාදිනො අපච්චස්ස අපච්චං තදපච්චාදි චාති දස්සෙතුමාහ-'නත්තාදිනො'ච්චාදි.

3. කත්ති

සපසඤ්ඤන්තාවෙත්ථ හීයෝ‍යා කත්තිකාදයොති ගය්හන්ති. යදි පනෙත්ථ අඤ්ඤෙපි ගය්හන්ති, අත්ථී පණ්හිආදයො කෙච්යෙව කත්තිකාදීසු අන්තොගධා හොන්තීති වත්තුමාහ- 'එත්ථා'තිආදි. විනතා සුපණ්ණමාතා, තෙහීති විධවාදීහි. විධවාදිගණං දස්සෙති 'බන්ධක'ච්චාදි. විගතො ධවො පති අස්සාති විධවා, බන්ධකී අභිසාරිණී.

4. ණායදි

යස්ස ච චවග්ගොති සම්බන්ධො, කෙවලං ගග්ගොයාති එත්තකමෙවා දස්සෙත්වා පරසත්ථාගතගග්ගාදිගණෙකදෙසභූතකුණ්ඩනීසද්දතොපි කොණ්ඩඤ්ඤොති මුදාහරන්තො සො ගග්ගාදිගණොපායාත්‍රාභ්‍යුපගතොති විඤ්ඤාපෙති. තස්මා තස්මිං ගග්ගාදිකෙපි පරසත්ථපයීතෙ යොයො පයොගො ආගමෙ දිස්සති වච්ඡො අග්ගිවෙස්සොච්චාදි. සොපීහ වෙදිතබ්බොති දස්සෙතුමාහ-'ගග්ගාදි'ච්චාදි. ගග්ගාදීති ගග්ගාදි අයං. ගොත්තස්ස ගග්ගවංසස්ස ආදිභූතෙන ගග්ගෙන උපලක්ඛිතො ගණො ගොත්තාදිගණො, තෙන ගග්ගො නාම කොචි, තස්සත්වපච්චං ගග්ගීති භවති. පපුත්තාදොවාති අවධාරණං ගග්ගස්සාපච්චං ගග්ගිච්චෙව යථාසියාති.

5. ආණි

පකතස්සාති ''මාගධං සද්දලක්ඛණ''න්ති වා ''නාමස්මා''ති වා පකතස්ස. ආති නාමවිසෙසනෙසති ''විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා''ති තදන්ත විධිනා අකාරන්තො ගය්හතීති ආහ-'විසෙසනෙන වා'තිආදි. අනන්තරමපච්චන්ති සම්බන්ධො.

6. රාජ

පච්චයන්තෙනාති රාජඤ්ඤොති පච්චයන්තෙන. රාජඤ්ඤොතිමස්සත්ථො ඛත්තියජාතීති, රාජඤ්ඤජාතීති අත්ථො. රඤ්ඤො අපච්චං රාජාපච්චං.

8. මනු

සමුදායෙනාති පච්චයන්තසමුදායෙන, ජාතියන්ති මනුස්සජාතියං. ජාතිසද්දාඑතෙති ඉදං මනුස්සො මානුසොති එත්ථ අපච්චත්ථාභාවෙ හෙතුවචනං. අපච්චත්ථො එත්ථ නත්ථෙවාති ච ඉදං විසුං මනුස්සමානුස සඞ්ඛාතස්ස පච්චත්ථස්සාභාවදස්සනත්ථං වුත්තං. ණොවාති මනුනො අපච්චන්ති අත්ථෙ''ණො වාපච්චෙ''ති (4-1) ණප්පච්චයොව. න ජාතීති බ්‍යතිරෙකමාහ.

9. ජන

රාජසම්බන්ධෙති රඤ්ඤෙති වුත්තරාජසම්බන්ධෙ. පඤ්චාලානං ඛත්තියානං අපච්චං, පඤ්චාලානං ජනපදානං රාජාති වා එවමෙත්ථ වි(භාගො) වෙදිතබ්බො ඔක්කාකානං අපච්චං රාජා වා ඔක්කාකො.

11. ණරා

සාමඤ්ඤෙන රත්තසද්දස්සාත්ථමාහ- 'කුඞ්කුමාදිනා'ති. අඤ්ඤථා 'රාගො කුසුම්භාදී'ති වුත්තත්තා කුසුම්භාදිනාති (වුත්තං) සියා, රඤ්ජී අය මත්ථි අභිසඞ්ගෙ'භොජනෙ රත්තො'ති. අත්ථි වණ්ණවිසෙසෙ 'රත්තොගො'ති, ලොහිතොතාත්ථො, අත්ථි සුක්කසජ වණ්ණන්තරාපාදනෙ'රත්තො පටො'ති. ඉහ තු තතියෙ-ත්ථෙ වත්තමානො ගය්හතීති වුත්තං- 'වණ්ණන්තරමාපාදිත'න්ති. රාගාති.

අත්ථග්ගහණන්ති අත්ථප්පධානත්තා නිද්දෙසස්ස වුත්තං. තඤ්චාචරියාන මුපදෙසතො අවිච්ඡින්නා (චරිය) පාරම්පරියාවගමාතෙ, රාගාති කසාව සඞ්ඛාතඅත්ථනිද්දෙසො. තෙනාති පටස්ස රත්තභාවෙ රාගස්ස කරණනිද්දෙසො, රත්තන්ති පච්චයත්ථනිද්දෙසො, පච්චයො වායං කසා වත්ථතො භවත්‍යසම්භවා, තෙන සුත්තෙ රාගාති වුත්තෙපි තබ්බාචකා කසාවසද්දාති විඤ්ඤායති, රාගාති පන තෙනාති රාගස්සෙව නිද්දිට්ඨෙපි තබ්භාවෙනා [තබ්බාචකභාවෙනා-ති භවිතබ්බං] ත්ථො නිද්දිට්ඨො, තබ්බාචකා ච හොන්තො'තෙන රත්ත'න්ති අත්ථෙ හොතීති කසාවෙන රත්තන්ති විඤ්ඤායතීති රාගවාචිනො තතියන්තත්තං සම්පජ්ජති, තෙන 'ණ රාගා තෙන රත්ත'න්ති වුත්තෙපි ලබ්භමානත්ථවසෙන වුත්තං- 'රාගවාචිතතියන්තතො'ති. සුත්තෙ පන රාගෙන රත්තන්තෙතස්මිං අත්ථෙ රාගා රාගවාචීසද්දා තතියන්තා ණප්පච්චයො හොතීති අත්ථො. අභිධානතොති උපචාරවසෙන කථනතො. විනාපි තෙනාති තංපච්චයං විනාපි.

12. නක්ඛ

තතියන්තතො විජ්ඣත්ථං තෙනාති අනුවත්තතෙති සම්බන්ධො. සුත්තෙ අයමත්ථො ''ඉන්දුයුත්තෙන නක්ඛත්තෙන ලක්ඛිතො වෙ කාලො, තදා තෙන ලක්ඛිතෙ කාලෙත්‍යස්මිං අත්ථෙ තතියන්තතො නක්ඛත්තා ණො හොති''ති. සුත්තවිවරණෙ තු තඤ්චෙත්‍යාදිකමධිප්පායවසෙන වුත්තං. තෙනාත්‍යානුවුත්තියා තතියන්තතොති ලබ්භති නක්ඛත්තෙනාති සුතත්තාති, කාලෙති පන අත්ථනිද්දෙසතො ණප්පච්චයාධෙය්‍යස්ස කාලො ආධාරොති විඤ්ඤායතීති 'ලක්ඛිතෙ කාලෙ'ති වුත්තං, විසෙස්සගතවිභත්තියා විචාරිතාය විසෙසන ගතා ච (විචාරිතා) නාමාති ආහ- 'නක්ඛත්තෙනෙ'තිච්චාදි, ඉහ කෙචි ඛන්ධපඤ්චකසඞ්ඛාතං කිරියාසභාවමිච්ඡන්ති අනිච්චං, අපරෙ තු දබ්බසභාවං

නිච්චං. තස්සො භයස්සපි කාලස්ස චන්දයුත්තෙන ඵුස්සාදිනා ලක්ඛියභාවා ලක්ඛණෙ තතියා යුත්තන්ති වත්තුමාහ- 'කිරියා රූපො කාලො'ච්චාදි.

විසෙසාවසායොති කාලස්ස විසෙසාවධාරණත්ථමෙව හි 'ඵුස්සී රත්ති'ච්චාදි. ලොකෙ පයුජ්ජතෙ. ගුරුනාති එත්ථ ගුරු ජීවො, න නක්ඛත්තං, චන්දයුත්තතා පනෙත්ථ අත්ථි... චන්දයුත්තෙන ගුරුනා රත්තියා ලක්ඛිතත්තා. කත්තිකාය ලක්ඛිතො මුහුත්තොති එත්ථ චන්දං විනා කත්තිකාය තු කෙවලාය මුහුත්තො කාලො ලක්ඛිතො 'කත්තිකා මුහුත්තො'ති. ඵුස්සෙන ලක්ඛිතා අත්ථසිද්ධීති එත්ථ ඵුස්සෙනින්දුයුත්තෙන අත්ථසිද්ධි ලක්ඛිතා න කාලො ඵුස්සොති. නක්ඛත්තයුත්තස්ස කාලස්ස රත්‍යාදිවිසෙසාපරාමාසෙන නක්ඛත්තවාචිතො උප්පන්නස්ස පච්චයස්ස සුත්තන්තරෙන ලොපං විධාය පුන අඤ්ඤෙන සුත්තෙන යුත්තාති දෙසවිධානෙන සකලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යායුත්තෙහි-ට්ඨමභිධානං පරෙහි, තදාහ- 'අහො රත්තො'ච්චාදි.

රත්‍යාදිවිසෙසාපරාමාසෙනාති ඵුස්සී රත්ති ඵුස්සො අහොති එවං රත්‍යාදිවිසෙසස්ස අපරාමාසෙන අසම්මස්සෙන අග්ගහණෙන. සකලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යායුත්තෙනාති ඵුස්සකත්තිකාදීනං යංයං ලිඞ්ගං යායා සඞ්ඛ්‍යා, අත්තනියෙහි තෙහි තෙහි ලිඞ්ගෙහි තාහිතාහි ච සඞ්ඛ්‍යාහි යුත්තෙන නක්ඛත්තසද්දෙන. න තදුපලක්ඛිතො කාලොති කත්තිකා සද්දොබහුවචනන්තො බහුතාරකත්තා කත්තිකාය, තායකත්තිකාය ලක්ඛිතොකාලොපරෙහිවිය න කථීයතීති අත්ථො. අථ තදුපලක්ඛිතස්සකාලස්සෙවකත්තිකාසද්දෙනාභිධානෙ කො දොසො යෙ නෙවමුච්චතෙච්චාහ- 'අජ්ජෙති'ච්චාදි. ඉමිනා ච පරමතෙ දොසො උබ්භාවිතො, තදත්ථත්තෙ සතීති තදුපලක්ඛිතකාලත්ථත්තෙ සති.

සත්තමී සියාති නක්ඛත්තසද්දා තද්ධිතලොපන්තා ඵුස්සෙන පායසං භුඤ්ජෙය්‍ය, ඵුස්සෙ පායසං භුඤ්ජෙය්‍යා'ත්‍යාදො ආධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛා සියා සත්තමී, යා සුත්තන්තරෙන විධීයති පාණිනීයෙහි, තතො 'අජ්ජකත්තිකා'තෙත්ථාප්‍යාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛා සත්තමී සියා ලොපන්තත්තා 'අජ්ජකත්තිකාසූ'ති, න පඨමා. පඨමායෙව පනායං පයොගො 'අජ්ජකත්තිකා,ති. අජ්ජෙත්‍යාධිකරණප්පධානො අහොරත්තකාලවාචී සද්දො, කත්තිකාසද්දොපි තද්ධිතලොපෙන තක්කාලාභිධායකො, තතො යෙවඋභින්නම්පිසාමානාධිකරණ්‍යා කත්තිකායොප්‍යාධිකරණං සම්පජ්ජන්තෙ, තඤ්ච න විනාධෙය්‍යෙන භොතීත්‍යාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛායං තෙසු සත්තමීයෙව සියා, න පඨමා (උප) පජ්ජෙය්‍යාත්‍යධිප්පායො. අත්තනොදානි දස්සනෙ සත්තමියා අප්පසඞ්ගං පඨමායෙවොපපත්තිං දස්සෙතුමාහ- 'චන්දෙ පනුපචාරෙනෙ'ච්චාදි, නාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛාච්චනෙන සත්තමියා අප්පසඞ්ගමාහ. එවඤ්චරහි වචනමන්තරෙන පරෙසං විය සත්තමීවිධායකං කථං කත්තිකාය ජාතොච්චාසඞ්කිය තම්පටිපාදෙතුමාහ- 'කත්තිකාය ජාතො'ච්චාදි. බහුවචනන්තත්තෙපි කත්තිකාය ජාතියමෙක වචනන්තං. පකාරන්තරමාහ- 'ලොපොති'ච්චාදි. ලොපෙනාති කත්තිකාහි ඉන්දුයුත්තාහි ලක්ඛිතො කාලොති විග්ගය්හ කතණප්පච්චයස්ස ලොපෙන.

13. සාස්ස

සෙති පඨමන්තාති සාති නිද්දිට්ඨපඨමන්තා, යං පඨමන්තන්ති සාචෙති දස්සිතං පඨමන්තමාහ. පඨමන්තස්ස දෙවතාපුණ්ණමාසිත්තභාවතො තදත්ථමෙහෙදෙනාහ- 'සා'ති. කා සා දෙවතාච්චාහ- 'ලොකප්පසිද්ධායෙව දෙවතා'ති. යාගසම්පදානම්පි ලොකෙ දෙවතාති පසිද්ධන්ති යාගස්ස යජිතබ්බස්ස පුරොඩාසාදිනො සම්පදානම්පි පටිග්ගාහකො පින්දාදි ලොකෙ දෙය්‍යස්ස පුරොඩාසාදිනො දෙවතා සාමීති පසිද්ධන්ත්‍යත්ථො, ඉන්දො දෙවතා අස්ස ඉන්දං, ආදිච්චො දෙවතා අස්ස ආදිච්චං, හවි පුරොඩාසාදි යාගදබ්බං.

මන්තථොමනීයම්පි දෙවතාති පසිද්ධන්ති යෙන මන්ථෙන යො ථූයතෙ සො තස්ස මන්තස්ස දෙවතා සාමීති ලොකෙ පසිද්ධන්ත්‍යත්ථො මහින්දො යමො වරුණො දෙවතා අස්සාති විග්ගහො. වුත්තනය මෙවාති ''නක්ඛත්තෙනින්දුයුත්තෙන කාලෙ''ති සුත්තෙ වුත්තනයමෙව. ජාත්‍යෙකවචනං මසායාති, තාරකරූපානම්පන බහුත්තා මසාසද්දො බහුවචනන්තො. පාණිනීයා ''සාස්මිං පුණ්ණමාසීති සඤ්ඤාය''න්ති (4-2-21) සුත්තයිත්වා ඵුස්සී පුණ්ණමාසී අස්මිං ඵුස්සො මාසො ඵුස්සො අද්ධමාසො ඵුස්සො සංවච්ඡරොති සඤ්ඤායං පටිපාදෙන්ති, තෙන තෙසං ඵුස්සී පුණ්ණමාසී අස්මිං පඤ්චදසරත්තෙති එත්ථ ච හතකමාසෙ ච තද්ධිතො න හවති. ඉධ පන 'සඤ්ඤාය'න්ති වචනාභාවෙ හතකමාසෙපි ඡට්ඨ්‍යාත්ථෙ භවතීත්‍යාසඞ්ක විරචයති 'හතකමාසෙපි'ච්චාදි. පුණ්ණො මා ඉච්චත්‍ර මාසද්දො චන්දපරියායොති ආහ- 'මාසද්දෙනෙ'ච්චාදි. පුණ්ණො මා අස්සන්ති නිබ්බචනාති එත්ථ පුණ්ණමාසීසද්දස්ස පුණ්ණො මා අස්සන්ති නීහරිත්වා වචනාති අත්ථො. වුත්තියා අත්ථස්ස ඵුටීකරණාය වුත්තං- 'සො පුණ්ණො තිආදි. තස්සන්ති පුණ්ණමාසියං. සාපුණ්ණමාසී, හතකස්ස හතියා කම්මකාරකස්ස යො තිංසති රත්තො මාසො පරිබ්බයනියමිතො, තස්ස සම්බන්ධිනී නෙති සම්බන්ධො.

යස්සඤ්චතිථියන්ති අනියමෙන පටිපදාදිමාහ. අතොඑව ච නිපාතනාති ඉමස්මාව නිපාතනා, තෙනෙවාහ- 'සුත්තෙ වචනමෙව නිපාතන'න්ති. මාසසුතියාච්චාදො සාධිප්පායමත්ථං විවරති 'යදිපි'ච්චාදිනා. අස්සාති සාමඤ්ඤවචනෙපි 'සාස්ස දෙවතා පුණ්ණමාසී'ති සුත්තෙ අස්සාති අවිසෙසවචනෙපි සොයෙව පුණ්ණමාසීසද්දෙ සූයමානො මාසොයෙව ඡට්ඨ්‍යාත්ථො විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධො.

පඤ්චදසරත්තාදොති පරෙසං සඤ්ඤාගහණෙන නිවත්තිතපඤ්චදසරත්තාදො. අථ අද්ධමාසසංවච්ඡරානම්පි උදාහරණත්තෙ නොපඤ්ඤාසො කස්මා න කතොච්චාහ- 'අද්ධමාසසංවච්ඡරාන'මිච්චාදි. එවම්මඤ්ඤතෙ ''අද්ධමාසසංවච්ඡරානං න පච්චයෙනොජුකමභිධානමපි තු සංවච්ඡරෙපි ඵුස්සාදිමාසසම්භවාස්මිං සංවච්ඡරෙ ඵුස්සෙන මාසෙන සම්බන්ධා ඵුස්සොත්‍යුපචාරීයතෙ, යථා ච ඵුස්සාදිමාසස්ස සම්බන්ධී අද්ධමාසො ඵුස්සො අද්ධමාසොත්‍යුපචාරීයතෙ , න පනොජුකන්ති තෙසමුදාහරණත්තෙ නානුපාදාන''න්ති.

14. තම

නාකඞ්ඛනත්ථොති ඛස්සාකඞ්ඛනත්ථො න හොති. යදාකඞ්ඛනත්ථො අස්ස, තදා වානුකඞ්ඛිතං නොත්තරත්‍රානුකඞ්ඛෙය්‍යාති මඤ්ඤතෙ, කොචියෙව හොතීති හොන්තීති ඉතො භින්දිත්වා ආනෙතබ්බං. තදා දෙසස්සාති ඉමිනා ''තදාදෙසා තග්ගහණෙන ගය්හන්ති''ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති. කතයාදෙසස්සාපීති කතො යාදෙසො යස්ස තස්ස කතයාදෙසස්සාපීති. ඉකාරස්සාති යාදෙසතො පුබ්බෙ ඉකාරස්ස, ඉමිනා වාදෙසාදෙසීනමභෙදො දස්සිතො. තසද්දෙ නෙකෙනාපි පච්චෙකාභිසම්බන්ධෙ සිද්ධෙති එවමඤ්ඤතෙ- ''යථා'තෙන කතංකීත' (4-29) න්‍යාදිසුත්තෙ එකොච තසද්දො බහූහි පච්චයත්තෙහි සම්බජ්ඣතෙ, තථීහාපි එකමෙව තසද්දග්ගහණං 'තමධීතෙ තංජානාති'ති පච්චෙකමභිසම්බජ්ඣතෙ, තස්මා කිමෙතදත්ථෙන ද්විතග්ගහණෙනෙ''ති. ද්විතග්ගහණෙ පයොජනත්තයං වුත්තං, තත්ථ පඨමං දස්සෙන්තො ජානනිච්චාදිනාධිප්පායමාවිකත්වා ද්විතග්ගහණමිච්චාදිනා පදත්ථමාහ.

තත්ථ-'යො යමධීතෙ ජානාති වා'ති ඉමිනා ද්විතග්ගහණාභාවෙ පච්චයත්ථාවයවස්ස සමුච්චයප්පසඞ්ගමාහ. සමුච්චයෙ සති(යො) යමධීතෙ ජානාති ච, තත්ථෙව සියා, යො පනාධීතෙ කෙවලං, න (ජානාති) තත්ථ න සියාති බොධයිතුං බ්‍යභිචාරමාහ'න පච්චෙකාති සම්බන්ධෙනෙ'ති. යථා ''තෙන කථං කීත''මිච්චාදො ''තෙන ජිතං ජයති''ච්චාදි පච්චෙකසම්බන්ධෙන භවති එවම්මාවිඤ්ඤායීති යථෙච්චාදි කස්සාත්ථො. 'තෙන කතං කීත''මිච්චාදීහි අවත්වා ''තෙන ජිතං ජයති''ච්චාදිසුත්තෙකදෙසවචනමත්ථබ්‍යත්ති තථා වුත්තෙ හොතීති වුත්තං, තෙන ජිතමිච්චාදො ජයනාදිකා කිරියානෙ කදබ්බසමවායිත්තෙන පසිද්ධාති යුත්තො තත්ථ පච්චෙකාභිසම්බන්ධො, නෙවමජ්ඣෙන වෙදනා පොයකදබ්බසමවායිත්තාභියොගත්‍යධිප්පායො.

ඉදානි දුතියං දස්සෙති 'ජානන'මිච්චාදි, නිමිත්ත මිට්ඨානිට්ඨබොධකාරණං මුහුත්තො කත්තිකාදි, උප්පාතො ඉට්ඨානිට්ඨසූචකං පථවිසමුද්දාදීනං සභාවපරිච්චාගෙනාඤ්ඤතත්තගමනං. ජානනසාමඤ්ඤෙති නිමිත්තාදීනං ජානන සාමඤ්ඤෙ. 'යථාවුත්තජානනස්ස අජ්ඣෙන විසයත්තෙ හෙතුමාහ- 'තං ජානාතීති තසද්දෙන අධීයමානපරාමසතො'ති. තතියං දස්සෙති 'යතො වෙ'ච්චාදිනා. යතො ච උප්පන්නෙන විධිනා අජ්ඣෙන ඤාතු අභිධානම්පසිද්ධන්ති සම්බන්ධො, පොත්ථකෙසු පන අජ්ඣෙතුඤාතූසුති පාඨො දිස්සති, එත්ථායමධිප්පායො ''කත්ථචි පසිද්ධිවිසයො හොති තසද්දො, තථා ච වුත්තං සුබොධාලඞ්කාරටීකායං පක්කන්තවිසයො තථා පසිද්ධවිසයො අනුභූතවිසයො ච තංසද්දො යං සද්දං නා පෙක්ඛතෙ'ති, තස්මා පසිද්ධිවිසයෙන තසද්දෙන පුථගෙව පසිද්ධියා උපසඞ්ගහත්ථං ද්විතග්ගහණං කත්තබ්බ''න්ති. අත්ථත්තයෙ වත්තමානස්ස තු තසද්දස්ස සවිසයො විසෙසො තතොවාත්ථිකෙහි වෙදිතබ්බො.

15. තස්ස

විසයසද්දො ගාමසමුදායෙපි වත්තතෙ, ගාමසමුදායො ච නාම දෙසොයෙව, තෙනාහ විසයොපි ගාමසමුදායත්තා දෙසොයෙවා'ති, ඉමිනා විසයදෙසසද්දානං සමානාධිකරණත්තමාහ. වසාති දෙසවාසිනො වසාතයො, අනුවාකො ගන්ථවිසෙසො.

16. නිවා

තන්නාමෙච්චාදිනා න කෙවලං නිවාසෙයෙව, අථබො වක්ඛමානෙසු පීති දස්සෙති. පච්චයන්තං සෙබ්බාදි. දෙසනාමම්භවති චතූසු අත්ථෙසූති විඤ්ඤායති, තෙනාහ-'නිවාසාදො විධී'ති. නිවාසාදොති නිවාස අදූරභවනිබ්බත්තඅත්ථිඅත්ථෙසු. සංභිතනාමං නාම ලොකියසද්දවො හාරාප්පසඞ්ගමඤ්ඤසද්දවොහාරෙනුපාත්තනාමං.

17. අදූ

නගරම්පි දෙසොයෙවාති ආහ- 'අදූරභව'න්ති.

18. තෙන

යථායොගත්ථොති වුත්තියං වුත්තයථායොගසද්දස්ස අත්ථො.

19. තම්

පච්චයන්තනාමෙති පච්චයන්තනාමං යස්ස සත්තමයත්ථභූතස්ස දෙසස්ස හස්මින්ති අත්ථො, නාඤ්ඤස්සෙති භූමාදිවිසිට්ඨත්ථයුත්තතො අඤ්ඤස්ස පච්චයන්තනාමං න හොතීති අත්ථො. බදරා බබ්බජා අස්මිං දෙසෙ සන්තීති විග්ගහො.

21. අජ්ජා

හීයාත්තනොති ‘‘සරම්හා ද්වෙ’’ති (134) ද්විත්තං.

23. අමා

අමාසහ භවො අමච්චො.

24. මජ්ඣා

මජ්ඣෙ භවො මජ්ඣිමො, අන්තෙ භවො අන්තිමො ඉච්චාදි.

25. කණ

මගධෙසු අරඤ්ඤෙ ගඞ්ගායං පබ්බතෙ වනෙ කුලෙ බාරාණසියං චම්පායං මිථිලායං සම්භවොති විග්ගහො. ‘‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’’ති (4-120) ඵයාකොති සෙසො. පච්චයන්තරදස්සනෙ සති ඉමිනාව සුත්තෙන ඉතො අඤ්ඤත්‍රාපි පච්චයන්තරානි හොන්තීති සෙසො, ගාමෙ භවො උදරෙ භවො පඤ්චාලෙසු භවො බොධිපක්ඛෙ භවොති විග්ගහො.

26. ණිකො

සරදෙ භවො, භවා වාති විග්ගහො.

27. තමස්ස

සිප්පසද්දත්ථමාහ-‘ලොසල්ල’න්ති. තමෙව බ්‍යඤ්ජයති ‘කිරියෙ’ච්චාදිනා, කරණං කිරියා වාදනාදිකස්ස අභ්‍යාසො, සො පුබ්බො යස්සාති සමාසො, වීණාදිසද්දෙහි කිමුච්චතෙච්චාහ- ‘වීණාදි’ච්චාදි, දබ්බං තංතංසමුදායරූපං. සිප්පඤ්චාති වත්වා තදත්ථං විභාවෙති ‘කිරියා විසෙසො’ති. වාදනාදිකිරියාය විසිට්ඨො ජානනකිරියාවිසෙසොති අත්ථො, ඉමිනා වීණාදිසද්දා දබ්බත්ථවුත්තිනො වාදනාදිකිරියං කිරියා විසෙසඤ්ච සිප්පමුපචාරෙන වදන්තීති දීපෙති. ඉතිසද්දො හෙතුම්හි. සායෙවෙති අභ්‍යාසිතබ්බා ජානනකිරියාවිසෙසස්ස පුබ්බභූතා වාදනකිරියා, විසෙසෙතුං යුත්තා වීණාදිසද්දෙනාති අධිප්පායො.

යුත්තතා චෙත්ථ… වීණාදිවාදනවසෙන සිප්පස්ස ගහෙතබ්බභාවතො, කථං වීණාදිසද්දෙහි දබ්බවුත්තීහි වාදනා වුච්චතීති ආහ- ‘වීණාදි විසයත්තා’ති, වාදනවුත්තිවීණාදිසද්දානං සිප්පවුත්තිත්තං යථාවුත්තස්සො පමාවසෙන වත්තුමාහ- ‘යථෙ’ච්චාදි. වීණාදිවාදනන්ති යථෙති සම්බන්ධො. වුත්තමෙව ඵුටයන්තො වුත්තිගන්ථස්ස මුඛං විවරීයති ‘කිරියෙ’ච්චාදිනා. කිරියාභ්‍යාසපුබ්බකං ඤාණක්කමං කොසල්ලං වාදනකිරියා විසයත්තා වීණාවාදනමිච්චනෙන කිරියාසද්දෙන වුච්චතීත්‍යත්ථො. මුදඞ්ගං මුදඞ්ගවාදනං සිප්පමස්ස, වංසො සිප්පමස්සාති විග්ගහො. සීලමද්දබ්බං කථං පංසුකූලාදි(නො) සීලත්ථසමානාධිකරණත්තෙනාභිධානන්ත්‍යාහ- ‘පංසුකූලාදිධාරණ’මිච්චාදි. තඤ්ච සීලන්ති සම්බන්ධො.

අප්පිච්ඡතායාති පච්චයප්පිච්ඡතාය. සන්තුට්ඨිතායාති චතූසු පච්චයෙසු ද්වාදසවිධසන්තුට්ඨියා. අනුවිධීයමානං කරීයමානං. ඵලනිරපෙක්ඛන්ති ඉමිනා ඉධ ලොකෙ චීවරාදිහෙතු පණිධාය පංසුකූල ධාරණාදිං පටික්ඛිපති, සීලං තප්පරභාවෙන සෙවනා. ඉදං වුත්තං හොති ‘‘පංසුකූලාදිධාරණං පංසුකූලාදිවිසයන්ති පංසුකූලාදිසද්දෙනොපචාරෙනාභිධීයතෙ, සීලං පංසුකූලධාරණවිසයන්ති පංසුකූලාදි සද්දෙනොපචාරෙනොච්චතී’’ති. තිචීවරං සීලමස්සාති විග්ගහො තෙසං ගුළො පණ්‍යමස්සාති විග්ගහො තොමරං, මුග්ගරො පහරණමස්සාති විග්ගහො, උපධීයත්‍යුපරිආධීයතීති රථඞ්ගං වුච්චති. කාමක්ඛන්ධකිලෙසාභිසඞ්ඛාරා වා උපධි උපදධාති සුඛං දුක්ඛංවාති කත්වා.

28. තංහන්ති

බහුම්හි භූතානගතෙසුපි පච්චයභාවෙ කාරණමාහ-‘සඞ්ඛ්‍යාකාලානමවිවච්ඡිතත්තා’ති, සුත්තෙ වුත්තාය එකසඞ්ඛ්‍යාය වුත්තමානකා ලස්සෙව ච වත්තුමනිච්ඡිතත්තාති අත්ථො.

තදුපාදානන්තුති තෙසමෙකවචනාදීනමුපාදානන්තු. තං නානන්තරීය කත්තාති උපලක්ඛණවසෙන තෙසං වචනකාලන්තරානමවිනාභාවිත්තාති අධිප්පායො. හන්තිච්චාදිත්‍යාද්‍යන්තස්ස කිරියාප්පධානත්තෙ කථං ණාදීනං තදත්ථෙ ජායමානානං සාධනප්පධානත්ත මිච්චත්‍ර හෙතුමාහ ‘සභාවතො’ති. මීනෙ හන්තීති මෙනිකො. අජිව්හා අනිමිසා ච මච්ඡා, දිට්ඨොච සන්දිට්ඨන්ති ඉමිනා සංසද්දස්ස විසුං අත්ථභාවං දස්සෙති. ලොකුත්තරධම්මොති නවවිධො ලොකුත්තරධම්මො, ඵලධම්මොපි හෙට්ඨිමො සකදාගාමිවිපස්සනාදීනං පච්චයභාවෙන උපරිමග්ගාධිගමස්ස උපනිස්සයභාවතො පරියායතො දිස්සමානොව වට්ටභයං නිවත්තෙති, භාවනාභිසමයවසෙන මග්ගධම්මො සච්ඡිකිරියාභිසමයවසෙන නිබ්බානධම්මො.

වට්ටභයන්ති කම්මකිලෙසවිපාකසඞ්ඛාතං තිවිධවට්ටභයං. විධාන වචනන්ති අප්පත්තෙ-ත්ථෙ නියොගසඞ්ඛාතවිධිනො පකාසතං එහිපස්ස වචනං. පරිසුද්ධත්තාති කිලෙසමලවිරහෙන සබ්බථා විසුද්ධත්තා. අමනුඤ්ඤම්පි කදාචි සප්පයොජනං යථාසභාවප්පකාසනෙන දස්සෙතබ්බං භවෙය්‍යාති තදභාවං දස්සෙති. තෙනාහ ‘විජ්ජමානම්පි චෙ’ච්චාදි. නනු ච එහිපස්සාති ත්‍යාද්‍යන්තා, තස්මා නෙතෙති පච්චයො පප්පොති, තථාහි පාටිපදිකතො පච්චයවිධානම්පටිපාදිතං, න ත්‍යාද්‍යන්තතො නාපි වාක්‍යතො, තස්මා කථමෙහිපස්සිකොති හොතීති ආහ-‘එහිපස්සසද්දොවාය’මිච්චාදි. පදසමුදායස්සානුකරණොති පදසමූහස්ස අනුකරණභූතො එකො එහිපස්සසද්දො. අථවා එහි ආගච්ඡ ඉමං ධම්මං පස්සාති යො අප්පත්තෙ-ත්ථෙ නියොගසඞ්ඛාතො විධි, තබ්බාචකො යන්නිපාතො එහිපස්සාති, එහිපස්සවිධිං අරහතීති එහිපස්සිකො, අථවා එහිච්චෙව නිපාතො, දස්සනං ඤාපනං පස්සො, එහීති පස්සො ඤාපනං එහිපස්සො, එහිපස්සං අරහතීති එහිපස්සිකො.

29. තෙන

එකීභාවොති මුග්ගෙහි සංසට්ඨානං මාසානමිව මිස්සීභාවො. එසොති සංසග්ගො, උක්කංසෙනාති උක්කංසාධානෙන [උත්කංසසාධනෙන (පොත්ථකෙ)] ච භවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො . සංසග්ගඋක්කංසානං සහභාවස්ස අනෙකන්ති කත්තෙ කාරණමාහ- ‘අසුචිදබ්බෙ’ච්චාදිනා. බ්‍යතිරෙකමාහ- ‘නුක්කංසො’ති යත්ථ සංසග්ගරහිතං කෙවලමභිසඞ්ඛත්තමත්ථි, තත්ථ පච්චයමුදාහරණෙන දස්සෙත්වා විජ්ජාය සහ සංසග්ගස්සාවිජ්ජමානත්තෙ කාරණං වදති ‘රූපී ධම්මත්තා’තිආදි. රූපං භූතොපාදායභෙදමස්ස අත්ථීති රූපී, සතාදි සංසට්ඨං හත්තාදි. තස්ස ධම්මො සභාවො සංසග්ගො, තස්ස භාවො තත්තං, තස්මා, තස්සාති සංසග්ගස්ස, විජ්ජාත්වරූපී… යථාවුත්ත රූපසභාවාභාවා, තෙනාහ- ‘විජ්ජාය ච අරූපිත්තා’ති චරඉච්චන්ධාතුයෙව චරති.

වාචසිකං මානසිකන්ති ‘‘මනාදීනං සක, යංකිඤ්චීති සතාදිකං යංකිඤ්චි. බාහුලකෙනෙවෙත්ථාවධාරණං ලබ්භතීති වුත්තං- ‘තතො වා’ති, දෙවදත්තෙන කීතොති සො අත්ථො තදත්ථො, තස්ස අප්පතීති අභිධානසත්තිවෙකල්ලෙන වුත්තියමනවගමො, දෙවදත්තිකොති හි වුත්තෙ දෙවදත්තෙන කීතොත්‍යයමත්ථො නප්පතීයතෙ… තාදිස සද්දසත්තිවෙකල්ලෙන තදත්ථස්සානමීධීයමානත්තා, අවගමො ච නාම සති සාමත්ථියෙ සියාති ඉමමත්ථං සඞ්ඛෙපතො දස්සෙතුමාහ- ‘තදත්ථාප්පතීතියා’තිආදි.

අභිධානලක්ඛණත්තන්ති අභිධානං සති සාමත්ථියෙ වාක්‍යෙ වචනීයස්සාත්ථස්ස වුත්තියා කථනං ලක්ඛණං සභාවො යෙසන්තෙ අභිධානලක්ඛණා, තෙසං භාවො තත්තං, තබ්බාදිසමාපොය්‍යවමෙව දට්ඨබ්බා. මරිචෙන අභිසඞ්ඛතං සංසට්ඨං වාති, සලාකාය ජිතන්ති විග්ගහො.

30. තස්ස

යො ‘‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’’ති (4-120)

34. ණො

පවුත්තෙපීති කච්චායනෙන පවුත්තන්ති අත්ථෙ ‘‘අඤ්ඤස්මිං’’තිස්මිංණො හොතෙවාති අධිප්පායො.

35. ගවා

දුනො රුක්ඛස්ස.

38. මාතා

මාතාපිතුන්නං මාතාපිතරොති මාතුයා මාතාපිතරො පිතුස්ස මාතාපිතරො, න එකමෙකතො ද්වීසූති එකතො එකතො වුත්තනයෙන ද්වීසුද්වීසු අත්ථෙසු න භවතීති අත්ථො.

39. හිතෙ

මාතු හිතො, පිතු හිතොති විග්ගහො.

40. නින්ද

සෙන රූපෙන ඤාතෙපි විසෙසරූපෙන අඤ්ඤාතො අඤ්ඤාතවිසෙසො. කට්ඨාදිමයා යා පටිමා තම්පටිච්ඡන්දකං. සම්බන්ධො සස්සාමීලක්ඛණො අස්ස අත්ථීති සම්බන්ධි කස්සාති කිං සද්දනිද්දිට්ඨො, සොච විසෙසො, සම්බන්ධිවිසෙසො විසයො අස්ස අඤ්ඤාණස්සාති සමාසො. පයොගාසම්භවාති අයමස්සොති වුත්ත අස්සප්පකතියාපි පයොගා සම්භවා. තථාහි යදි යස්සාච්චන්තමජානනං සියා තථා සති සබ්බථා වත්ථුජානනාභාවෙ පකතියෙව න සියා, න හි සබ්බථා අවිඤ්ඤාතත්ථො සද්දො පයොගමහරති, තස්මා සරූපෙන ඤාතස්ස යස්ස විසෙසො අවිඤ්ඤාතො, සොයෙව්ධ අඤ්ඤාතො-තිමතොති විඤ්ඤායතෙ, අඤ්ඤාතො-ස්සොකස්ස [අඤ්ඤාතො සෙසඤ්ඤස්ස (පොත්ථකෙ)] වා කුතොතිවා කිං සභාවො වෙති හි අස්සකොති. කප්පච්චයන්තො හත්ථිකඉච්චයන්නාමධෙය්‍යං නාමං යස්ස හත්ථිවියාති දස්සිතපටිභාගස්ස සො කප්පච්චයන්තනාමධෙය්‍යො. අභිනිවෙසෙන වා සිජ්ඣන්ති යථා අජ්ජුනාදිවෙසධාරිනි අජ්ජුනාදිසද්දෙනාති අධිප්පායො.

පටිමායාති එත්ථ පූජනත්ථා එව පටිමා ගහිතා, මොරසමාන නාමත්තා මොරොවියාති යොජනා, චඤ්චා තිණපුරිසො, ඉධ පන තං සදිසො පුරිසො මනුස්සො චඤ්චා. අකස්මා එව ආකස්මිකං ''සකත්ථෙ''ති (4-122) ණිකො. යංකිඤ්චි අබුද්ධිපුබ්බකං, තමාකස්මිකං, තස්මිං ආකස්මිකෙභිධෙය්‍යො සති ඉවසද්දත්ථෙ වත්තමානතො ර්යො හොතීති අත්ථො. කාකො ච තාලඤ්ච ඵලං කාකතාලානි, තෙසම්ව මිලනං. අජාබග්ගානම්ව මිලනං යදාකස්මිකං, කිඤ්චි තම ජාබග්ගීයං , ණො ඉවත්ථෙ. සක්කරන්ති ''සංයොගෙ ක්වචී''ති (4-125) වුද්ධ්‍යාභාවො. මුනීව, බාලොව, කුලිසම්ව, එකසාලාඉවාති විග්ගහො, ලොහිතොව ලොහිතිකො ඵටිකමණි.

41. තමස්ස

දොණාදීත්‍යාදිසද්දෙන බාරසතාදයොපි පරිමාණවිසෙසා ගය්හන්ති. සඞ්ඛ්‍යා අසීතිපඤ්චාදයො, අඤ්ඤං වා යංකිඤ්චීති උපඩ්ඪකායාදි, සොළස දොණා එකා බාරී. නනු පඤ්චකං ගන්ථජාතන්ති වත්වා අඤ්ඤං වා සඞ්සාදිකන්ති වුත්තං තං කථං පාණිනියෙහි විය ''සඞ්ඛ්‍යාය සඤ්ඤාසඞ්සසුත්තාජ්ඣයනෙසූ''ති (5-1-58) සුත්තිතත්තාභාවාති මනසි නිධාය 'සඞ්ඛ්‍යාවාචීහි'ච්චාදි වුත්තං. ''ආදසහි සඞ්ඛ්‍යෙයෙ වත්තන්තී''ති පඤ්චසද්දස්ස සඞ්ඛ්‍යෙයෙ වුත්තත්තා ආහ- 'පඤ්චාවයවා'ති. පරිමාණසද්දසන්නිධානෙ සඞ්ඛ්‍යානෙපි පඤ්චසද්දොති මඤ්ඤමානො ආහ- 'පඤ්චසඞ්ඛ්‍යානඤ්චෙ'ති. පඤ්චා වුත්තයොති පඤ්චවාරා, රූපානීති ච පරියායන්තරෙන ආවුත්තිසද්දස්සෙ වාත්ථං ඛ්‍යාත්තං කරොති.

44. කිම්හා

නනු සුත්තෙ සඞ්ඛ්‍යායන්ති න වුත්තං කත්‍යාදයො ච පයොගා සඞ්ඛ්‍යා පරිමාණෙයෙව දිස්සන්ති කථං නාමෙත්ථායං විධීති ආහ- 'බහුලෙ'ච්චාදි. සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණෙයෙවායං විධීති කිං සද්දෙ සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණ විසයෙයෙව වත්තමානෙ අයං රත්‍යාදිකො විධීති අත්ථො, නනු චෙත්ථ කිං සද්දො පඤ්හෙ වත්තමානො කථං සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණෙ වත්තතෙති වුච්චතෙ, යජ්ජපි සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණෙ න වත්තතෙ, තථාපි සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණස්ස පුච්ඡියමානත්තා සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණවිසයෙ වත්තතෙ වාති. බහුලාධිකාර පයොගසාමත්ථියහෙතුනිදස්සනෙ ඵලමාහ- 'යත්‍රත්ච්'ච්චාදි, පරිච්ඡෙදකත්තෙන පරිමාණකත්තෙන. අයමෙත්ථාධිප්පායො ''යදාකිමිදං සඞ්ඛ්‍යා පරිමාණමෙසං දසන්නං න කිඤ්චි අප්පකමෙවෙතන්ති සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණමෙව කිං සද්දෙන නින්දීයතෙ, තදාපි සඞ්ඛ්‍යා පරිමාණස්ස නින්දීයමානත්තා සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණවිසයත්තමෙවෙති බෙපෙ වත්තමානාපි කිං සද්දා රතිච්චාදි සියා, බහුලාධිකාරාදිතොව පනෙත්ථ න සියා''ති. රකාරානුබන්ධා ඉසද්දලොපත්ථාති යොජනා.

45. සඤ්ජාතං

බුභුක්ඛාපිපාසප්පකතීහි ඛසන්තාහි අකම්මචචනිච්ඡායං ''ගමනත්ථා කම්මකාධාරෙ චා''ති (5-59) කත්තරි ක්තෙ ඤිම්හි ච බුභුක්ඛිතො පිපාසිතොති සිද්ධෙපි වත්තමානෙ පයොගත්ථං බුභුක්ඛාපිපාසාති පාඨො.

46. මානෙ

සබ්බම්පරිච්ඡෙදරූපන්ති උම්මානපරිමාණාදිකං සබ්බං පරිච්ඡෙදරූපං. තත්‍ර ච උච්චත්තෙන මානමුම්මානං, සබ්බතො මානං පරිමාණං.

47. තග්ඝො

''පමාණපරිමාණෙහි සඞ්ඛ්‍යායවාපි සංසයෙ මත්තොවත්තබ්බො''ති (5-2-37) පාණිනියවත්තබ්බකාරවචනං, තත්ථ පමාණ මායාමො. සඞ්ඛ්‍යායාති පඤ්චමී. එතෙහි සංසයෙ මත්තො වත්තබ්බොති අත්ථො. විදත්ථිමත්තං

රතනමත්තං වාතිආදීනි කමෙන තත්ථොදාහරණානි.

න වත්තබ්බන්ති යථාවුත්තවත්තබ්බවචනං පටික්ඛිපති. පටික්ඛිත්තෙ තස්මිං විදත්ථිමත්තං රතනමත්තං වාතිආදි(නා) යංකිඤ්චි දණ්ඩපුබ්බණ්ණාදිකං [පණ්ණාදිකං (පොත්ථකෙ)] සංසයිතං, තෙන මානසඞ්ඛාතස්ස පරිච්ඡෙදස්සාභාවා කථමෙතෙ පයොගා සියුන්ති ආසඞ්කිය තත්ථ කාරණමාහ- 'තථාභ්‍යූහනතො සිද්ධත්තා'ති. තථාභ්‍යූහනතොති විදත්ථිමානම්පමාණමස්ස රතනම්මාන මස්සාත්‍යාදිනා තෙනප්පකාරෙන අභ්‍යූහනතො අභ්‍යුපගමතොති අත්ථො. සංසයො ච නාම උභයපක්ඛපරාමසනෙ සති සියාති යථාවුත්තමබ්භූහනං සාධෙතුමාහ- නාන්තරෙනෙ'ච්චාදි. පක්ඛද්වයෙහීති විදත්ථි මානමස්ස රතනම්මානමස්සාති එවමාදිකෙහි පක්ඛද්වයෙහි. අභ්‍යූහනං සංසයස්සාති ගම්‍යතෙ. ජණ්ණු මානමස්ස ජණ්ණුතග්ඝං.

48. ණොව

පුරිසො පමාණමස්සාති විග්ගහො.

49. අයූ

උපාධ්‍යන්තරොපාදානාති 'අංසෙ'ති නිමිත්තන්තරොපාදානා නිවත්තතීති යොජනා.

50. සඞ්ඛ්‍යා

සච්චුතීසාසදසන්තාය සඞ්ඛ්‍යාය පඨමන්තාය අස්මිං සතසහස්සෙ අධිකා සඞ්ඛ්‍යාති අත්ථෙ ඩො භවතීති සුත්තත්ථො. සච්චුතීසා සදසන්තාති පඨමාවචනං පඨමන්තතො විධිඤාපනත්ථං. නනු ච සුත්තෙ 'සතසහස්ස සතසහස්සෙ ඩො'ති න වුත්තං, තථා සති වුත්තියං කථං 'සතං සහස්සං සතසහස්සං වා'ති වුත්තන්ත්‍යාසඞ්කියාහ- උභයථාවගමා'තිආදි. උභයථාවගමාති සතං සහස්සන්ති ච සතසහස්සන්ති ච උභයප්පකාරෙනාවගමා, උභයථාවගමො පයොග දස්සනඤ්චෙත්ථ එවං විවරණෙ කාරණන්ති අධිප්පායො. පච්චයත්ථෙන සමානජාතියෙ පකත්‍යත්ථෙ සතීති යෙනකෙනචි සුවණ්ණකහාපණාදිනා පච්චයත්ථෙන සමානජාතියෙ. සුවණ්ණමාසකදීන [සුවණ්ණකහාපණාදීනං (පොත්ථකෙ)] මසමාන ජාතියානං. අකෙවලං චොදාහරණං දස්සෙතුං 'එකවීස'න්ති වුත්තං. අනිප්ඵන්නත්තා සද්දානම්ධ පච්චයග්ගහණපරිභාසාවතාරො නත්ථි.

51. තස්ස

නනු ච සඞ්ඛ්‍යාසද්දො සඞ්ඛ්‍යානෙ සඞ්ඛෙය්‍යෙ ච වත්තතෙ, කථමෙත්ථ සඞ්ඛ්‍යානෙවසිතා වුත්ති යෙනෙවං විවරණං කතමිච්චාහ- 'යදිපි'ච්චාදි, පච්චාසන්නං සඞ්ඛ්‍යාසද්දස්සාති අධිප්පායො. ඉමිනා ච කරණසාධනො-යං පූරණසද්දොති විඤ්ඤාපෙති. යතොති වුත්තයං සද්දසම්බන්ධිනා තංසද්දෙන සෙති උල්ලිඞ්ගිතස්ස සඞ්ඛ්‍යාතිඅත්ථමුපදස්සිය සායෙව පූරීයතෙතීමස්ස කම්මභාවෙන තිට්ඨතීති දස්සෙතුං තෙන පූරණෙන පූරීයතෙ'ති ආහ.

සම්පජ්ජතෙති පූරීයතෙත්‍යස්සත්ථමාචික්ඛති. අනෙනෙතං දස්සෙති ''(න) සට්ඨිකාදීනම්ව දබ්බානං දබ්බන්තරෙ නාතිරිත්තීකරණං සඞ්ඛ්‍යාය පූරණං කිඤ්චරහි තස්ස සමප්පත්තියෙවා''ති. අථ කායං වචොයුත්ති 'සාසඞ්ඛ්‍යා පූරීයතෙ යෙනෙ'ති, යාවතා සාති යස්මා පච්චයො විහිතො තස්ස සඞ්ඛ්‍යාසද්දස්ස පරාමාසො තස්ස ච පූරණෙන අභෙදොච්චාසඞ්කියාහ- 'අභෙදෙනොච්චතෙ සඞ්ඛ්‍යා පූරීයතෙ යෙනෙතී'ති අභිධානාභිධෙය්‍යානමභෙදොපචාරෙන වුච්චතීත්‍යත්ථො, සඞ්ඛෙය්‍යාපූරණෙ ඩො න හොතීති වත්වා තදත්ථං විභාවෙතුමාහ- 'ද්වාදසන්න'මිච්චාදි. සො සථො ත්‍යාසං සට්ඨිකානං පූරණො දබ්බානං දබ්බන්තරෙ නාති රිත්තීකරණවසෙන. වීසතියා පූරණොතිආදිනා විග්ගහො.

54. ඡා

කච්චායනෙන ''ද්විතීහි තියො''ති (2-8-42) සුත්තෙන ද්විතිසද්දෙහි තියප්පච්චයං විධාය ''තියෙ දුතාපි චා''ති (2-8-43) ද්විතීනං දුතාදෙසෙන දුතියං තතියන්ති ච ''චතුඡෙහි ථඨා''ති (2-8-41) සුත්තෙන චතුතො ථප්පච්චයං විධාය ද්වින්තෙන චතුත්ථන්ති ච නිප්ඵාදිතං. ඉධ තථා භාවෙන කථං තෙ සිජ්ඣන්තීති ආසඞ්කිය වුත්තියං 'කථ'මිච්චාදි වුත්තන්ති දස්සෙතුමාහ 'සඞ්ඛො'ච්චාදි. වුත්තියං 'දුතියස්සා'තිආදිනා සුත්තෙකදෙසා දස්සිතාති තානි සම්පුණ්ණං කත්වා දස්සෙතුං 'දුතියස්සා'තිආදිනා 'චතුත්ථතතියාන'මිච්චාදිනා ච වුත්තානි.

55. එකා

සඞ්ඛ්‍යාවචනස්ස ගහණෙ කො දොසොච්චාහ-'සඞ්ඛ්‍යාවාචි'ච්චාදි. බහුත්තවිසයෙ පයොගො න සියාති සඞ්ඛ්‍යාවචනස්ස එකත්ථෙ නියතත්තා වුත්තං. එකාකීහිච්චස්ස අත්ථමාචික්ඛති පධානභූතෙහෙව'ච්චාදිනා. උපපජ්ජකෙ බහුත්තවිසයෙ පයොගොත්‍යපෙක්ඛතෙ.

56. වච්ඡා

තරො හොතීති වුත්තෙපි තෙහි තරො හොතීති විඤ්ඤායති, වච්ඡාදීහීති සුතත්තා පන වච්ඡාදීනන්ති ච විඤ්ඤායතීති වච්ඡාදීනන්තිආදිනා වුත්තිගන්ථොපදස්සනං. නනු තනුත්තෙ චවච්ඡාදීහි පච්චයො විධීයතෙ, යෙ ච සරීරෙන කිසාවච්ඡාදයො, තත්‍රාපාවිසෙසෙන පයොගො පසජ්ජති [පයොපසජ්ජනෙ (පොත්ථකෙ)] විසෙසානුපාදානතො, තස්මා කථමත්‍ර සභාවස්සෙව තනුත්තං විඤ්ඤායතෙ යෙනෙවං විචාරමිච්චාහ- 'වච්ඡාදිසද්දාන' මිච්ච-දි, වච්ඡාදීහි පකතීති පච්චයෙ විධීයමානෙ තාසං පවත්තිනිමිත්තං වයොවිසෙසාදි, යස්මිං සති වච්ඡාදයො සද්දා දබ්බෙ-භිනිවිසන්තෙ, තං පච්චයා-සන්නං, න ච කිසත්තස්ස භාවා දබ්බෙ වච්ඡාදිසද්දා පවත්තන්තෙ. අතො තස්සෙව සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස තනුත්තෙ යුත්තං පච්චයෙන භවිතුං, (න) තනුත්තමත්තෙති මඤ්ඤතෙ. පවත්තිනිමිත්තං සම්බන්ධි ආසන්නන්ති සමානාධිකරණානි.

වච්ඡො පඨමවයො, තස්ස තනුත්තං දුතියවයප්පත්ති. දුතියඤ්හි වයං පප්පොන්තස්ස වච්ඡස්ස පඨමො වයො වච්ඡසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං කිඤ්චිමත්තාවසෙසං භවති අමුමෙවාහ-'සුසුත්තස්සෙ'ච්චාදිනා. උක්ඛොතරුණොදුතියවයප්පත්තො වුච්චතෙ, තස්ස තනුත්තං තතියවයප්පත්ති. තතියඤ්හි වයප්පත්තකාලෙ දුතියස්ස වයස්ස උක්ඛසද්දප්පවත්ති නිමිත්තස්ස කිඤ්චිමත්තා වසෙසතො [වසිස්සතෙ (පොත්ථකෙ)] ජාතිසඞ්කරත්තා ගද්දභජාතියා වළවාජාතියා ච මිස්සත්තා. භාරවාහකත්තම්පති යො සමත්ථො, සො උසභොත්‍යුච්චතෙ, යදාතු තස්ස භාරවාහකත්තෙ සාමත්ථියං මන්දං භවති පරික්ඛීණං, තදා තනුත්තම්භවතීත්‍යාහ- 'සාමත්ථියස්ස තනුත්තං අප්පබලතා'ති.

57. කිම්හා

සමුදායො නාම ද්වාවයවො වා සියා බහුකාවයවො වා, තත්ථ ද්ව්‍යවයවසමුදායා නිද්ධාරණෙ සාමත්ථියා එකස්සෙව නිද්ධාරණං විඤ්ඤායති තමෙවානුසරති. බහුකාවයවසමුදායාපෙ‍ාය 'කස්ස නිද්ධාරණෙ'ති සුත්තෙ එකස්සාති වචනාභාවෙපි එකස්සෙව නිද්ධාරණං විඤ්ඤාතබ්බං තෙනෙව කතරො භවතං දෙවදත්තො'ත්‍යාදිකමුදාහරණමදාසි. කතරො භවතං දෙවදත්තො කතරො භවතං කඨොත්‍යාද්‍යුදාහරණබහුත්තෙන නිද්ධාරණවාචීනමබහුත්ථෙපි නිද්ධාරියමානවාචීහී'ති බහුත්තෙන වුත්තං. අපච්චපරංපරාය පවත්තං ගොත්තං වංසො, තදභි ධායිනො අපච්චප්පච්චයන්තාපි අභෙදොපචාරෙන ගොත්තං, තෙවාපච්චා පච්චවන්තසම්බන්ධද්වාරෙනාපච්චෙ පවත්තාති සම්බන්ධිසද්දා භවන්ති, චරණසද්දා ච කඨා යො කිරියාසද්දා භවන්ති කඨාදීහි වුත්තජ්ඣයනත්ථං යථා සකංචතචරණකිරියානිමිත්තත්තෙනාජ්ඣෙතූසු පවත්තාති තෙසං සම්බන්ධිසද්දානං කෙසඤ්චි අත්ථස්ස කිරියාසද්දානං චාත්ථස්ස අසත්‍යපි ජාතිත්තෙ ජාතිනිබන්ධනං ලොකෙ කාරියමිට්ඨං තදුත්තං ''ගොත්තඤ්ච චර- ණෙහි සහා''ති. තත්ථාපි ජාතිත්තම්පරිභාසිතං, තෙනාහ- 'කඨස්ස චරණත්තා ජාතිත්තං ගොතත්තා ජාතිත්ත'න්ති ච.

58. තෙන

ලොකියාති පරසද්දසත්ථකාරෙ සන්ධායාහ. ඉහ තු අවිසෙසෙන වුත්තන්ති සම්බන්ධො. නිරුත්තියං සාමඤ්ඤෙන වුත්තත්තාති යොජනා. සාමඤ්ඤෙන වුත්තාකාරං දස්සෙතුං 'කථ'න්තිආදි වුත්තං. දෙවෙහි දත්තො බ්‍රහ්මුනා දත්තොතිආදීනි කත්තරි කරණෙ වා විග්ගහවාක්‍යානි. දෙවදත්තො දෙවදත්තිකො දෙවියො දෙවලොතිආදීනි වුත්තිපදානි.

තත්ථ නිරුත්තිපිටකාගතානං 'දෙවදත්තා දෙවදත්තිකො'තිආදීනං වුත්තිපදානමඤ්ඤථා නිප්ඵත්තිමුපදස්සිය දෙවලො දෙවියොතිආදීනම්පන වචනන්තරෙනෙව නිප්ඵත්තිං දස්සෙතුං 'දෙවෙහි දත්තො'තිආදි වුත්තං. පරසද්දසත්ථකාරානම්පි දෙවලො දෙවියොති වචනන්තරෙනෙව සාධනං සාධනාකාරඤ්ච තෙසං දස්සෙතුං 'කෙචීහී'තිආදි වුත්තං. එකදෙසතොයෙව පච්චයමිච්ඡන්ති තෙන තෙසං දෙවලො දෙවියො දත්ති ලොච්චාදි භවති. කප්පනාගාරවොති දත්තසද්දලොපනාමෙකදෙසවසෙන කප්පනාගාරවො.

59. තස්ස

න ච සබ්බෙතිආදිනා බහුලාධිකාරෙ ඵලං වුත්තං. භාවසද්දො කත්ථචි කිරියායං වත්තතෙ 'භාවෙ අයං විධී'ති. කත්ථචි අධිප්පායෙ 'අයමෙතෙසං භාවො [භාවොධිප්පායො]'ති. කත්ථචි පදත්ථෙ 'ඉමෙ භාවා'ති. කත්ථචි සත්තාමත්තෙ'තිණානං භාවො'ති. තෙනාහ-'භාවසද්දස්සෙ'ච්චාදි. රූපසාධන ද්වාරෙනාති භාවසද්දස්ස රූපසාධනද්වාරෙන, සප්පන්ති පකාසෙන්ති අත්ථ මනෙනාති සද්දො. සොච අභිධානං අභිධීයතෙ-නෙනත්ථොති කත්වා. බුජ්ඣති අත්ථසරූපන්ති බුද්ධි, සාච පතීයතෙ-නෙනාත්ථො පච්චෙති අත්ථ මිති වා පච්චයොති වුච්චති.

නනු ච 'භවන්ති එතස්මා බුද්ධිසද්දා'ති වුත්තං තස්මා පවත්තිනිමිත්තමුභින්නම්පි භවති, තථාසති 'සද්දප්පවත්තිනිමිත්ත'න්ති සද්දස්සෙව පවත්තිනිමිත්තතා කස්මා වුත්තාති වුච්චතෙ. පාකටභාවෙන අභිධානාභිධෙය්‍යසම්බන්ධස්ස සද්දස්සෙව පවත්තිනිමිත්තතං වත්වා විසුං බුද්ධියා නිමිත්තස්ස රූපානුගතත්තං විසෙසෙත්වා පවත්තිනිමිත්තතමස්සා දීපෙතුං 'නිමිත්තවසාහි'ච්චාදිමාහ. දබ්බෙගුණොති දබ්බෙ වුත්තියං ගුණො

නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. ගුණසද්දස්සෙව ජාතිසද්දත්තෙනොදාහරණද්වයං දත්තං... ගුණස්ස ජාතියා විසුං ජාතිනිමිත්තස්සාභාවතො [නිමිත්තස්ස භාවතො]. කිරියාදීතිආදිසද්දෙන දබ්බාදීනං ගහණං, කෙචි පන කිරියාසද්දානං කිරියා පවත්තිනිමිත්තන්ත්‍යාහු. තෙසං දෙවදත්තාදීනං අවත්ථාවිසෙසෙන අවත්ථාභෙදෙන සාමඤ්ඤං තදවත්ථාවිසෙසසාමඤ්ඤං. තෙනාහ- 'දෙවදත්තස්සා'තිආදි. විජ්ජමානො පදත්ථො විසයො යෙසං දෙවදත්තාදීනං සඤ්ඤාසද්දානං තෙසං පවත්තිනිමිත්තං ජාතිලක්ඛණමාචික්ඛිතම්පටිපාදිතන්ති අත්ථො.

අනෙන ච දෙවදත්තාදයො සඤ්ඤාසද්දාපි සමානා ජාතිසද්දාති වුත්තං හොති. යදි වරහි සඤ්ඤාසද්දාපි ජාතිවචනා සියුං, පඤ්චවිධත්තමෙසං පරිහායතීති. නෙදමෙවං විඤ්ඤෙය්‍යං... පසිද්ධතරජාත්‍යාභිධාන කඨගොචීහියවාදිසද්දා ජාතිසද්දත්තෙන විසුං පරිග්ගය්හන්ති.

සම්බන්ධිභෙදතොති ඝටාදිසම්බන්ධීනං භෙදතො. අභාවස්සභෙදතොති ඝටපටාදීනං සම්බන්ධීනං භෙදෙන අභාවස්ස භෙදතො අභෙදෙපි භෙදා උපචරිතා සන්තීති යොජනා. යස්ස සාමඤ්ඤස්ස වසා, තෙසු උපචරිතභෙදෙස්වාකාසාදීසු. නිරවයවාවිජ්ජමානවිසයානන්තියෙ ආකාසො විය නිරවයවා අභාවො විය අසන්තා ච, තෙ විසයො යෙසං සද්දානං තෙසන්ති අත්ථො. සාමඤ්ඤං භාවොති පුථුජ්ජනාදිසාමඤ්ඤං භාවොති අත්ථො. අලසස්ස භාවො කිරියාසම්බන්ධිත්තං, බ්‍රහ්මඤ්ඤං ජාති චාපල්‍යං නෙපුඤ්ඤං ගුණො වා. වුත්තියං සකත්ථෙකන්තාති "සකත්ථෙ"ති (4-122) ඉමිනා සකත්ථෙ කතකප්පච්චයන්තාති අත්ථො. න දට්ඨබ්බන්ති සම්බන්ධො. පත්තකාලොව පත්තකල්ලං. කරුණා එව කාරුඤ්ඤං.

62. අණ්වා

"එකයොගනිද්දිට්ඨානං සහවාපවත්ති සහවා නිවත්තී"ති 'භාව කම්මෙසූ'ති අනුවත්තතෙ. තථාපි භාවෙතීමිනාවෙත්ථ සප්පයොජනත්තං දස්සෙතුමාහ- 'භාවකම්මෙසු'ච්චාදි.

64. තර

යජ්ජපි සීධාතුස්ස කෙවලස්ස සුපනෙ පවත්ති, තථාප්‍යතිපුබ්බස්ස උක්කංසෙ පවත්තීති ආහ- 'අතිසයො උක්කංසො'ති. සො ච අතිසයො කස්ස සම්භවතිච්චාහ- 'සො ච කිරියාගුණාන'න්ති. කථං තෙසමතිසයොච්චාහ- 'ආධාරභූතදබ්බවසා'ති. කුතොච්චාහ- 'අනපෙක්ඛිතෙ'ච්චාදි. අනපෙක්ඛිතො කිරියාගුණානං නිස්සයො දබ්බසඞ්ඛාතො යෙසන්ති විග්ගහො, දබ්බස්ස නිස්සයභූතස්සා-තිසයත්තං හොන්තම්පි නිස්සිතානං කිරියා ගුණානං වසෙනෙව සියා නාඤ්ඤථාති වත්තුමාහ-'පච්චධිකරණ'න්තිආදි.

නනු ච යදි කිරියාගුණානමෙවාතිසයො, තදා න සිජ්ඣති 'ගොතරො'ති නෙස දොසො, නො චෙත්ථ ජාතියාතිසයො, කස්ස වරහි ගුණස්ස ගො අයං යො සකටං වහති, ගොතරො-යං යො සකටං වහති සිරඤ්චාති, ජාතියා හි නිච්චායෙකරූපාය නොක්කංසාපකංසයොගො සම්භවතීති දබ්බස්සාපි නාතිසයසම්භවො. තථාහි තුල්‍යප්පමාණස්ස ගුණකතොච මූලතො උක්කංසො දිස්සති සමානෙපි හි ආයාමෙ විත්ථාරෙ ච පටස්ස කාසිකස්සාඤ්ඤොවාග්ඝො භවති මාථුරස්සාඤ්ඤො වාති. දබ්බස්සාපි සාතිසයෙහි යුත්තතාමත්තෙන සාතිසයත්තස්සුපට්ඨාපිතත්තා වුත්තං- 'තෙනෙවාහා'තිආදි. යදග්ගෙන කිරියාගුණානං නිස්සිතානමතිසයවසෙන නිස්සයභූතම්පි දබ්බං කථඤ්චිදප්‍යාතිසයෙ වත්තති නාම, තදග්ගෙ තබ්බාචිකාපි පකති අත්තනො වචනීයත්ථවසෙන තත්ථ වත්තතියෙව නාමාති 'අතියෙ වත්තමානතො'ති පකතිවිසෙසනවසෙන වුත්තං, තෙනෙවාහ- 'ඉමිනා පකති විසෙසනත්තඤ්චාහා'ති. සකත්ථිකානං පකතිඅත්ථො ජොතනීයො හොතීති සම්බන්ධො.

සකත්ථිකානන්ති කත්තරි ඡට්ඨී සම්බන්ධවචනිච්ඡාය, සකත්ථිකෙහීති අත්ථො. හෙතුමාහ- 'පකතිවිසෙසනන්තී'ති. ඉතිසද්දො හෙතුම්හි, යස්මා 'අතිසයෙ වත්තමානතො'ති, පකතිවිසෙසනං, තතො පකත්‍යත්ථභූතෙ-තිසයෙ ජාතත්තා සකත්ථිකෙහි යථාවුත්තනයෙන පකත්‍යත්ථභූතෙතිසයො ජොතනීයො හොතීති අත්ථො. තත්ථ නාභිධෙය්‍යොති බ්‍යතිරෙකමාහ, තථා ච වක්ඛති- 'අතිසයජොතකාතරාදයො'ති.

අථ පකතිවිසෙසනත්තෙ කස්මා නාභිධෙය්‍යො ජොතනීයොච්චාහ 'පකතියායෙව'ච්චාදි. උක්කංසො සමානගුණවිසයෙයෙව ලොකෙ දිට්ඨො [පවිට්ඨො (පොත්ථකෙ)] තෙන සාමඤ්ඤවචනෙපි තාදිථවිසයෙයෙව [සොයෙව] කාරණ වසෙන හොතීති දස්සෙතුමාහ- 'අතිසයෙනෙ'ච්චාදි. ද්වින්නමෙකස්සා-තිසයෙච්චාදිනා 'ද්විබහුසුක්කංසෙ තරතමා''ති (චං 4-3-45) සක්කතසුත්තත්ථස්සාධිප්පායං විවරති. තරඉයාති සකවොහාරෙන වුත්තං, තෙසන්තු ඊයප්පච්චයො. එවම්භාවිධානං සුඛසානෙත්තන්ති සම්බන්ධො.

අයමෙත්ථාධිප්පායො 'යථාවුත්තසුත්තත්ථවසෙන ද්වින්නමෙකස්ස උක්කංසාභාවා 'මාථුරා පාටලිපුත්තකෙහි සුකුමාරතරා'ච්චාදො තරප්පච්චයො න හොතීති එකො මාථුරො දුතියො පාටලිපුත්තකො ඉමෙසං සුකුමාරානං ද්වින්නමෙකො මාථුරො-තිසයෙන සුකුමාරො සුකුමාරතරො, එකමඤ්ඤෙසං ද්වින්නමුක්කංසෙතථාඤ්ඤෙසං ද්වින්නමෙකස්සාති එවං ද්වින්නංද්වින්නමෙකෙකස්ස උක්කංසෙ තරප්පච්චයො භවති, උභයත්‍ර ත්වවයවාපෙක්ඛම්බහුවචනං, තථාහි සුකුමාරත්තෙනුක්කංසියමානානං සමුදායානමවයවා මාථුරා බහවො

පාටලිපුත්තකාපි නික්කංසියමානා තථෙවාවයවා බහවො හොන්ති, එවං මාථුරා පාටලි පුත්තකෙහි සුකුමාරතරා’ති තරප්පච්චයෙන සිජ්ඣති. ඉමස්මිං ගාමෙ අඩ්ඪතරා වාණිජ්ජාච්චාදොපි කථිතෙන ඤායෙන ද්වින්නංද්වින්නමෙකෙකස්ස උක්කංසෙ තරප්පච්චයො භවති, බහුවචනන්තු කත්ථචි අවයවාපෙක්ඛන්ති සබ්බං සක්කතෙ කිච්ඡෙන සාධෙන්ති. ඉහ තු තථාවිධස්ස සුත්තස්සා විධානා ‘‘තරතමිස්සිකියිට්ඨාතිසයෙ’’ති තරාදීනමතිසයෙ සාමඤ්ඤෙන විධානා සබ්බත්ථ තරප්පච්චයෙන සුඛසාධනං හොතී’’ති.

අවත්ථාභෙදෙනාති පටුතරාවත්ථාවතො පටුඅවත්ථාය භින්නත්තා වුත්තං, තථාහි තමෙවාවත්ථන්තරයුත්තං වත්තාරො භවන්ති අඤ්ඤෙ ‘භවංසුඅවත්ථො’ති. පකාරන්තරෙනපි සාධනෙ හෙතුමාහ- ‘අතිසයමත්තෙ වා විධානතො’ති. අනවට්ඨිතත්තමාහ- (‘අතිසයවාපි’ච්චාදි). පඤ්චස්වෙතෙසූති එතෙසං යථාවුත්තානං තරාදීනං පඤ්චන්නං මජ්ඣෙ, රූපානි ගුණවචනස්ස වුත්තියමුදාහරිතානි. කිරියාවචනස්ස තු ‘අතිසයෙන පාචකතරො පාචකතමො’ති. ඉස්සික ඉයඉට්ඨා සරාදී තතො (අඤ්ඤතො) න හොන්ති බහුලාධිකාරා.

66. තස්ස

තස්සාති සාමඤ්ඤෙන වුත්තෙපි විකාරසම්බන්ධීයෙව ඡට්ඨීයන්තො ගය්හති, ඡට්ඨීයන්තසම්බන්ධීයෙව ච විකාරො ගය්හති සම්බන්ධවසාති දස්සෙතුමාහ ‘යස්සා’ච්චාදි. කොසකාරකපාණවිසෙසෙහි කතො කොසො. පාණයො සත්තා, ඔසධ්‍යොඵලපාකන්තා, රුක්ඛා පුප්ඵඵලූපගාති රුක්ඛොසධීනං ලක්ඛණං වදන්ති තල්ලක්ඛණෙනෙත්ථ රුක්ඛො සධයො න ගය්හන්ති, කිඤ්චරහි ඔසධිසද්දෙන ලතාදිපි ගය්හති, රුක්ඛසද්දෙන (වනප්ප)තයොපි, වනප්පතයො හි ඵලවන්තා න පුප්ඵවන්තා. කථං ගාවස්ස විකාරෙ පුරිසෙ මයොච්චාහ- ‘අඤ්ඤස්මි’න්තිආදි. ගාවස්ස ඉදං ගොමයං.

67. ජතු

උපපත්‍යන්තරන්ති පච්චයලොපතො යුත්‍යන්තරං.

68. සමූ

තීසුත්තරෙසු ච වත්තතෙති සම්බන්ධො. රාජඤ්ඤමනුස්සානම්පි ජාතියමපච්චෙ ඤ්ඤස්සප්පච්චයානං විධානා වුත්තං ‘ගොත්තප්පච්චයන්තා’ති ආහ- ‘රාජඤ්ඤානං සමූහො’ච්චාදි. උක්ඛො උසභො. ඔට්ඨො බරතො, උරබ්භො මෙසො, එවමිච්චාදිනා ‘උක්ඛානං සමූහො’ච්චාදි. වාක්‍යමපදිසති. කාකානං සමූහොති විග්ගහො, ණිකඅචිත්තාති ඉමිනා ණිකො අචිත්තවාච කෙහෙව දිස්සතීති ඤාපෙති. අපූපො පිට්ඨපූපො, සංකුලන්ති (ගුළ) මිස්සකඛජ්ජකවිසෙසො.

69. ජනා

‘‘තදස්සට්ඨානමීයො වා’’ති (2-8-13) කච්චායනසුත්තස්සාය මත්ථො ‘‘තදස්සට්ඨානමිච්චෙතස්මිං අත්ථෙ ඡට්ඨියන්තතො ඊයප්පච්චයො හොතී’ති. තෙන මදනස්ස ඨානං මදනීයං බන්ධනස්ස ඨානං බන්ධනීයංත්‍යාදිකං සාධෙන්ති. ඉධ පන තථාවිධස්සාභාවා කථං තං සිජ්ඣතීත්‍යාසඞ්කිය ‘මදනීය’න්තිආදිකං වුත්තං, තං දස්සෙතුමාහ- ‘මදනීයාදිප්පසිද්ධියා’ච්චාදි. සාධනක්කමං දස්සෙතුමාහ- ‘එවමඤ්ඤතෙ’ච්චාදි.

ඨානන්ති කාරණං. ‘‘උපමත්ථායිතත්ත’’න්ති (2-8-14) කච්චායනසුත්තස්සායමත්ථො ‘‘උපමත්ථෙ ආයිතත්තප්පච්චයො හොතී’’ති තෙන ධූමො විය දිස්සතීති ධූමායිතත්තං තිමිරමිව දිස්සතීති තිමිරායිතත්තංත්‍යාදිකං සාධෙන්තීති වුත්තනයමෙව. තම්පිහච්චාදිකං ද්වීසු සාධනක්කමදස්සනං, ධූමො විය දිස්සතීති දස්සිතො යො කම්මත්ථො සොපි ධූමායීති කත්තුවසෙන සක්කා පරිකප්පෙතුන්ති කත්තුසාධනතො ධූමායිතසද්දා සකත්ථෙත්තප්පච්චයෙපි ධූමො විය දිස්සතීති අත්ථෙ ආයිතත්ථප්පච්චයෙපි නාත්ථභෙදො-ඤ්ඤත්‍රවචනිච්ඡාභෙදාති දට්ඨබ්බං, භාවත්ථො පන තෙසං භාවප්පධානවසෙන ලබ්භති, ධූමස්සෙව දස්සනන්ති විග්ගහෙ ආයිතත්තෙන වා.

70. ඉයො

අඤ්ඤස්මින්ති අඤ්ඤස්මිම්පි අත්ථෙ ඉයොති යොජනා.

74. කථා

පවාසෙ දූරගමනෙ සාධු පවාසිකො, උපවාසෙ රත්‍යභොජනෙ සාධු උපවාසිකො.

75. පථා

පථෙ සාධු උපාකාරකං පාථෙය්‍යං, මග්ගොපකරණං, සපතිම්හි ධන පතිම්හි සාධු උපකරණං සාපතෙය්‍යං ධනං.

77. රාගෙො

තුමන්තකිරියායාති සාතෙතුං (ත්‍යාදීතු) මන්තකිරියාය. වා සද්දො සමුච්චයෙො, සාතෙතුං වාතිආදිනා යොජෙතබ්බො.

78. තමෙ

ඉතිසද්දෙන බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථමුපදස්සයමඤ්ඤනාපෙක්ඛං සප්පධානං මන්ත්වාදි විධිම්හිදමත්ථද්වයං බ්‍යාපාරීයතිච්චාහ-'එත්ථ අස්ස අත්ථී'ති. නනු ච යං යස්ස හොති තං තස්මිම්පි හොති (යං යස්මිං හොති) තස්සාපි තං හොති තෙනෙව වුච්චතෙ- 'ඡට්ඨීසත්තමීනමවිසෙසො'ති, තත්‍රඤ්ඤ තරනිද්දෙසෙනෙව සිද්ධෙ කිමත්ථම්හ ඡට්ඨීසත්තමීනං භෙදෙනොපාදානං කරීයතීති වුච්චතෙ-යත්‍රාවයවාවයවිභාවො, තත්ථෙව ඡට්ඨීසත්තමීනමත්ථස්ස අවිසෙසො [වත්ථුතො (පොත්ථකෙ)] යථා 'රුක්ඛෙසාඛා රුක්ඛස්ස සාඛා'ති. සස්සාමිභාවජඤ්ඤජනකභාවාදො තු නාවස්සමාධාරාධෙය්‍යභාවොති ද්වින්නමෙවත්ථානමුපාදානන්ති.

නනු ච සම්භවෙ බ්‍යභිචාරෙ ච සති විසෙසනං සාත්ථකං භවති යථා 'නීලමුප්පල'න්ති, නෙවාත්ථීත්තස්සාත්ථී බ්‍යභිචාරො, තථා ච වුත්තං- 'න සත්තං පදත්ථො බ්‍යභිචරතී'ති, තස්මා බ්‍යවෙච්ඡෙජ්ජාභාවා නිරත්ථකමත්ථීතිවිසෙසනන්ත්‍යාහ- 'පදත්ථස්සෙ'ච්චාදි. සත්තායං අබ්‍යභිචාරෙ පීති සම්බන්ධො. කාලන්තරා බ්‍යභිචාරත්ථමත්ථීතිවිසෙසනන්ති දස්සෙතුමාහ- 'කාලෙ'ච්චාදි.

නනු ච සුත්තෙසු කාලො පධානං න හොති, ''තෙන කතං කීතං''ත්‍යාදිනා හි පච්චයත්ථො දස්සිතො, තථා හි කායිකංවාචසිකං ත්‍යාදො න කාලසම්පච්චයො, එවම්හාපි සත්තාමත්තෙ භවිතබ්බං, අත්ථීති තු වත්තමානසත්තාය එව පරිග්ගහො කථමවසීයතෙ යෙන කාලවිසෙසනං සියාති. සච්චං, කින්තු පදත්ථස්ස සත්තාබ්‍යභිචාරාභාවෙපි අත්ථීතිවිසෙසනොපාදානසාමත්ථියාත්‍ර විසිට්ඨො සත්තා අත්ථීති විසෙසනත්තෙනොපාත්තා, න සත්තාමත්තන්ති පතීයතෙ, සා පන විසිට්ඨා සත්තා සම්පතිසත්තා, අත්ථි ච තස්සා බ්‍යභිචාරො සාමඤ්ඤසත්තායාති යුජ්ජතෙව විසෙසනවිසෙස්සභාවොති මඤ්ඤතෙ. උපාධීති විසෙසනං.

න භුඤ්ජතිච්චාදිව්යාති යථා න භුඤ්ජතීති නඤ්ස්ස පටිසෙධත්තා විරුද්ධත්ථපදස්ස සන්නිධානෙ-ත්ථන්තරස්ස පටිසෙධරූපස්සත්ථස්සාවගති පදනිබන්ධනස්ස විධිනො අබාධිකා භවති, තම්වාක්‍යත්ථො. අධිප්පායත්ථ මාහ- 'අත්ථිවචනිච්ඡාය යො විසයො තස්ස නියමො'ති. කති පයසම්භවෙ න පන ගොමා රුක්ඛවාති යොජනා, තෙහීති පසංසාපහුතෙහි. කකුදෙ ආවත්තො කකුදාවත්තො, නින්දිතො කකුදාවත්තො අස්ස අත්ථීති කකුදාවත්ති. කථං නින්දිතත්තමස්සිච්චාහ-'කකුදා වත්තො'ච්චාදි. සංසත්තො දණ්ඩො අස්ස අත්ථීච්චනෙන ගෙහට්ඨිතෙන විජ්ජමානෙනපි දණ්ඩෙන දණ්ඩීති නාභිධීයතීති වදති. දබ්බෙහිධෙයොති ජාතිසන්නිස්සයගොපිණ්ඩඅස්සපිණ්ඩාදිසඞ්ඛාතෙ දබ්බෙ-භිධෙය්‍යො, භවං භවෙය්‍යාති යදාකදාචි භවන්තො යදි භවෙය්‍ය.

79. වන්ත්ච

පඤ්ඤවා ''බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා''ති (1-33) රස්සො.

80. දණ්ඩා

ද්වෙ හොන්තීති ඉකො ඊචෙති ද්වෙ හොන්ති, එකමෙකංවාති උභින්නං. වාසද්දො ද්වෙ හොන්තීති එත්ථාපි දට්ඨබ්බො. උත්තමීණෙව ධනා ඉකොති ගණසුත්තං විවරති 'උත්තමීණෙවා'තිආදි. කෙනෙත්ථ සමාසොති ආහ- 'ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථන්ති සමාසො'ති. උත්තමීණො ධනසාමී. අසන්නිහිතෙ අත්ථාති ගණසුත්තං, අසන්නිහිතෙතීමස්ස අත්ථං විවරති 'අප්පත්තෙ'ති. අසම්පත්තෙති අත්ථො. අසන්නිහිතෙති ච අත්ථො ඉච්චස්ස විසෙසනං. අත්ථනං අසන්නිහිතෙ අත්ථෙ ආසිසනං අත්ථො, සො අස්ස අත්ථීති අත්ථිකො අත්ථී. තදන්තාවාති ගණසුත්තං, අසන්නිහිතෙත්‍යනුවත්තතෙ, අසන්නිහිතොපාධිකා අත්ථන්තා ච ඉක ඊප්පච්චයො භවතීත්‍යත්ථො. වණ්ණන්තාඊයෙවාති ගණසුත්තං, බ්‍රහ්මානං දෙවානං වණ්ණොති වා සමාසො. හත්ථදන්තෙහි ජාතියන්ති ගණසුත්තං.

ජාතියන්ති පච්චයවිසෙසනං. වණ්ණතො බ්‍රහ්මචාරිම්හීති ගණසුත්තං. බ්‍රහ්මසද්දෙන නියමවිසෙසො වුච්චතිච්චාහ-'විජ්ජෙ'ච්චාදි. තස්මිඤ්චනියමවිසෙසවරණෙ තිණ්ණං බ්‍රාහ්මණාදීනමෙවාධිකාරො, නසුද්දස්සාති දස්සෙන්තො ආහ- 'තඤ්චෙ'ච්චාදි. තෙවණ්ණිකො වණ්ණීති වුච්චතීති සම්බන්ධො. තීසු වණ්ණෙසු භවො තදන්තොගධත්තා තෙවණ්ණිකොති භවත්ථෙ ණිකො. වණ්ණසද්දො බ්‍රාහ්මණාදිවණ්ණවචනො. තත්‍ර බ්‍රහ්මචාරිම්හිත්‍යනෙන සුද්දො බ්‍යවච්ඡිජ්ජතෙ.

අථවා බ්‍රහ්මන්ති නිබ්බානං තදත්ථො ගන්ථොපි, තං බ්‍රහ්මං නිබ්බානං ධම්මං වා තෙපිටකං චරතීති බ්‍රහ්මචාරී, යති. යතයොපි හි වණ්ණීති බ්‍රහ්මචාරිනොති වුච්චන්ති. වණ්ණීලිඞ්ගීති හි වුත්තෙ තිලිඞ්ගවාති අත්ථො. වණ්ණ සද්දො පනෙත්ථ යථාවුත්ත බ්‍රහ්මපරියායො. පොක්ඛරාදිතො දෙසෙති ගණසුත්තං. දෙසො චෙත්ථ යත්ථ(ත්ථී පොක්ඛරාදීනි සො). පදුමගච්ඡ පොක්ඛරණීනං වාචකස්සාති ඉමිනා පදුමානි අස්සං සන්තීති පදුමිනීති පොක්ඛරණීපි වුච්චතීති දස්සෙති. නාවා අත්ථීති නාවිකො, යාගමෙ නාවායිකො. සුබද්දක්ඛා ඊ, බලා බාහුරූපුබ්බා චෙති ච ගණසුත්තානි.

82. මුඛා

ඉහාපි පසජ්ජෙය්‍යා මධු අස්මිං සටෙ අත්ථීති එත්ථාපි පයොගෙ මධුරන්ති රප්පච්චයො පාපුණෙය්‍යා මධුම්හි අභිධෙය්‍යාති අධිප්පායො. න ගච්ඡන්තීති නගා. යජ්ජපි ඌසවාච්චාදො පහූතාදිවිසයායාත්ථීතාය සම්භවො, තථාපි ඤුසාදිවතො පච්චය(ත්ථ)ත්තෙන වචනිච්ඡාභාවා ඤුසවා සටොච්චාදි න සිජ්ඣති තස්මා පහූතාදිවිසයාත්ථීතාසම්භවෙපි තංවතො-ත්ථස්ස පච්චය(ත්ථ)ත්තෙන ඤුසරො දෙසොති වත්තු මිච්ඡායං පච්චයො යථා සියා අඤ්ඤත්‍රමාහච්ච්චෙවමත්ථො වෙදිතබ්බොති ආහ- ‘ඉති’ච්චාදි. කුඤ්ජවාතිඑත්ථ කුඤ්ජසද්දො තිණලතාදාච්ඡාදිතපබ්බතෙකදෙසෙ වත්තතෙ.

87. පිච්ඡා

පරෙහි වාචාසද්දා ආලො විහිතො නින්දායං, නෙහ තථෙති චොදනමුබ්භාවයති ‘නින්දාය’මිච්චාදිනා.

88. සීලා

සීලමස්ස අත්ථී, කෙසා අස්ස සන්තීති විග්ගහො. අණ්ණා නිච්චන්ති නිච්චවිධ්‍යුත්ථං ගණසුත්තං. ගාණ්ඩීරාජීහි සඤ්ඤායන්ති සඤ්ඤාවිසයනියමනත්ථං ගණසුත්තං. ගණ්ඩස්ස ගණ්ඩමිගසිඞ්ගස්ස අයං ගාණ්ඩී, සා අස්ස අත්ථීති ගාණ්ඩීවො.

90. සිස්ස

සමස්ස අත්ථීති සුවාමී,සං සකියං.

91. ලක්ඛ්‍යා

අකාරාදෙසො ච ණසන්නියොගෙනාති ඉමිනා යත්ථ ණකාරො තත්ථෙවායමකාරාදෙසොති දස්සෙති. උපාදානතොති ඉමිනා නිස්සයකරණමෙකො සත්ථීයො ඤායොති දස්සෙති. අන්තස්ස අවිධානසාමත්ථියාචාති ඉමිනා සතිපි පුබ්බලොපෙන පයොග නිප්ඵත්තියං අකාරං විධාය තස්ස ලොපො නිරත්ථකොති දස්සෙති. ලක්ඛී සිරී අස්ස අත්ථීති ලක්ඛණො.

94. ඉමියා

කප්පො යොග්‍යතා අස්ස අත්ථීති කප්පියො, ජටා හානභාගො, සෙනා අස්ස අත්ථීති විග්ගහො.

95. තොප

‘ඔහාක චාගෙ’ ඉති සකකාරස්ස හාධාතුනො පයොගෙ තොප්පච්චයං නිසෙධෙත්වා‘සත්ථා හීයතෙ සත්ථා හීනො’ති උදාහරණං දස්සිතං. තෙනාහ- ‘සක්කතෙච්චාදි. දස්සෙතුං තතියමපනුදාහරණන්ති සම්බන්ධො. වීප්පච්චයාවසානානන්ති ‘‘අභූතතබ්භාවෙ කරාසභූයොගෙ විකාරාචී’’ති (4-119) වුත්තො වීප්පච්චයො අවසානෙ යෙ සන්ති විග්ගහො. ජාතියවජ්ජිතානන්ති ‘‘තබ්බති ජාතියො’’ති (4-113) සුත්තෙන ජාතියප්පච්චයෙන වජ්ජිතානං. කච්චායනෙ තු තොආදීනං විභත්ති සඤ්ඤත්තා න තතො පුන විභත්තුප්පත්ති.

96. ඉතො

වුත්තියං ‘එතස්ස ට එත’ ඉති අතොඉච්චත්‍ර එතස්ස ටාදෙසො එත්තො ඉච්චත්‍ර එතආදෙසොති අත්ථො.

97. අභ්‍යා

නනු ච කිං ඉමිනා සුත්තෙන, පඤ්චම්‍යන්තා ‘‘තො පඤ්චම්‍යා’’ති (4-95) භවිස්සති, අපඤ්චම්‍යන්තාතු ‘‘ආද්‍යාදීහී’’ති (4-98) නෙතදෙවං දට්ඨබ්බං. ‘‘තො පඤ්චම්‍යා’’ති (4-95) පකතිවිසෙසානමපරාමාසතො කුතොචි

පඤ්චමාසන්තා හොතු, අපඤ්චමාසන්තා පන ‘‘ආදායාදීහී’’ති සුත්තෙ සසඞ්ඛ්‍යාස්සාදිසද්දස්ස ගහණෙන තංසදිසා සසඞ්ඛ්‍යාළුවොපලක්ඛියන්තීතිපි විඤ්ඤායෙය්‍ය තතො අපඤ්චමාසන්තෙහි අභායාදීහි තො න සියාති අභිතොච්චාදි න සිජ්ඣතීති ‘‘අභායාදීහී’’ති සුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

98. ආදායා

නනු ච තොඉච්චෙව සාමඤ්ඤෙන සුත්තිතෙ යතොකුතොචි පඤ්චමාසන්තා වා අපඤ්චමාසන්තා වා බහුලං වා තොම්හි ඉට්ඨප්පසිද්ධීති කිං ආදායාදීහීති සුත්තෙනාති සච්චං, තථාපි විභාගෙන දස්සිතෙ විභාගසො විසෙසාවසායො සියාති න දොසොති. යන්ති පඨමන්තා තොම්හි යතො.

100. කත්ථෙ

පුබ්බෙනෙවාති ‘‘සබ්බාදිතො’’ (4-99) ච්චාදිනාව. එතස්සාති එතසද්දස්ස, ඉමස්සාති ඉමසද්දස්ස.

101. ධි

වාවිධානාති විකප්පෙන ධිප්පච්චයස්ස විධානා.

102. යා

යත්‍රාති වුත්තෙ යත්ථාති උප්පලක්ඛිතමෙව සියාති න වුත්තං. එවමුපරිපි.

104. කුහිං

හිඤ්චනං විධීයතෙ ‘‘හිං හං හිඤ්චන’’න්ති (2-5-9) සුත්තෙන. හිඤ්චිආදීනන්ති හිඤ්චිදාචිරහචිආදීනං.

105. සබ්බෙ

එතස්මිං කාලෙ එකදාඉච්චාදි දට්ඨබ්බං.

106. කදා

කුදාසද්දො චනංසද්දයොගෙව දිස්සති කුදාචනන්ති.

107. අජ්ජ

නිමිත්තනිමිත්තීනන්ති කාරණකාරියානං, සමානෙති සාධාරණෙ. සමානමෙව බොධෙති ‘තංයථෙ’ච්චාදිනා. එත්ථ පන මම්මතාළනං නිමිත්තං පාණ හරණං නිමිත්ති, තස්සාති අනජ්ජතනස්ස. උපරි ත්‍යාදිකණ්ඩෙ කරහසද්දො තු චිසද්දසංයුත්තොව දිස්සති කරහචීති.

110. ධාසං

සඞ්ඛ්‍යාවාචිනො සද්දා සඞ්ඛ්‍යාසද්දෙන ගහිතාති ආහ- ‘අත්ථෙ’ච්චාදි. පකාරො දබ්බගුණධිසයොපි අත්ථී, තත්ථ යදි සොපි ගය්හෙය්‍ය දබ්බ ගුණානං ලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යාහි යොගා ධාප්පච්චයන්ත(ම්පි තබ්බිසයොයෙවෙති) [වෙත්ථ (පොත්ථකෙ] (පකාරවාචකලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යාහි යොගා) අලිඞ්ගමසඞ්ඛ්‍යඤ්ච [ධාප්පච්චයන්තමලිඞ්ගමසඞ්ඛ්‍යඤ්ච-ඉති කාසිකාවුත්තිපඤ්ජකායං] න සියා, එවඤ්ච සත්‍යාඛ්‍යයත්තමභිමතන්තස්ස න සියා, තඤ්චිට්ඨං, කිරියාවිසයෙ තු තස්මිං ගය්හමානෙ එකධාභුඤ්ජති ද්විධාභුඤ්ජති ද්විධාගච්ඡතිච්චාදො භොජන ගමනාදිකිරියාය සබ්බථා ලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යාහි යොගාභාවා යථාවුත්ත දොසො න සියාති පාණිනීයවුත්තිකාරෙන ජයාදිච්චෙන කිරියා විසයොයෙවෙත්ථ පකාරො ගහිතො. තම්පති ආහ- ‘දබ්බෙ’ච්චාදි. කස්මා පනෙවමාහාති ආහ- ‘නවධාදබ්බ’මිච්චාදි. ‘‘නවධා දබ්බං, බහුධා ගුණො’’ති වෙසෙසිකානං සඞ්කෙතො.

තත්ථ පුථබ්‍යාපොතෙජොවාය්වාකාසකාලදිසාත්තමනානීති නව දබ්බානි. රූප රස ගන්ධ ඵස්ස සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණ පුථුත්තසංයොගවිභාග පරත්තාපරත්තබුද්ධිසුඛදුක්ඛෙච්ඡාදොසපයතනා ච ගුණා, චසද්දෙන ගුරුත්ත දවත්තසිනෙහසඞ්ඛාරධම්මාධම්මසද්දා චෙති චතුබ්බීසති බහුධා ගුණො. අත්‍රාපි යථාවුත්තකාසිකාවුත්තියා පඤ්චිකාකාරෙන ජිනින්දබුද්ධිනා නවධා දබ්බං බහුධා ගුණොත්‍යත්‍රාපි ‘‘කිරියාජ්ඣාහරිතබ්බා නවධා දබ්බං බහුධා

ගුණො උපදිසීයති විඤ්ඤායති බ්‍යාඛ්‍යායතෙ විජ්ජතෙවා''ති කිරියාවිසයොයෙව පකාරො පටිපාදිතො, පයොගදස්සනතො බ්‍යවච්ඡෙජ්ජභාවා සබ්බත්ථ කිරියෙවෙති විසෙසනොපාදානමයුත්තන්ති සම්බන්ධො.

නවධා දබ්බං බහුධා ගුණොති පයොගදස්සනතො දබ්බගුණවිසයානම්පකාරානං ගය්හුපගත්තා බ්‍යවච්ඡෙදයිතබ්බානං දබ්බගුණවිසයානම්පකාරානං භාවා සබ්බස්මිං දබ්බගුණවිසයෙ ජිනින්දබුද්ධිනා වුත්තනයෙන කිරියා අත්ථෙවාති කිරියාවිසයොව පකාරො ගය්හතීති වුත්තිකාර පඤ්ජිකාකාරානං විසෙසනොපාදානමයුත්තන්ති අත්ථො.

තතොයෙවාති යතො විසෙසනොපාදානමයුත්තං තතොයෙව ද්වීහිච්චාදිකමාහෙති අත්ථො. අයමෙත්ථාධිප්පායො ''ද්විධා කරොතීති කිරියාපයොගෙපි පකාරො දබ්බගුණවිසයො... දබ්බවිසයස්ස ගුණවිසයස්ස වා ද්විධාභාවස්ස කරීයමානත්තා, නතු කිරියාවිසයො... ද්විධාභාවස්ස කරණකිරියාවිසයස්සෙත්ථ වත්තුමනිච්ඡිතත්තා. තතොයෙව කිරියාපකාරොපාදානෙ [පකාරොතිසයනෙ (පොත්ථකෙ)] අත්‍ර ධාප්පච්චයන්තප්පයොගො න සියාති විඤ්ඤාපෙතුං 'ද්වීහි'ච්චාදිකමාහෙ''ති තෙනාහ'අත්‍රෙ'ච්චාදි.

දබ්බගුණවිසයෙ පකාරෙ ගය්හමානෙ යොයං දොසො සම්භාවිතො පරෙහි, තං දානි නිරාකත්තුමාහ 'සතිපිචෙ'ච්චාදි. සභාවතො අලිඞ්ගමසඞ්ඛ්‍යඤ්චාති සම්බන්ධො, සඞ්ඛ්‍යන්තරාපාදනෙ ගම්‍යමානෙ ධාප්පච්චයො විහිතො පාණිනියෙහි, තදාහ- 'දබ්බස්සෙ'ච්චාදි සඞ්ඛ්‍යාන්තරාපාදනෙපීති පුබ්බං යා වවත්ථිතා සඞ්ඛ්‍යා, තතො- ඤ්ඤං සඞ්ඛ්‍යාන්තරං තස්සාපාදනං කරණං සඞ්ඛ්‍යන්තරාපාදනං, තස්මිම්පීති අත්ථො.

113. තබ්බ

සො පකාරො අස්සාති තබ්බා, තසද්දෙන පකාරස්ස පරාමට්ඨත්තා තබ්බතීතෙත්ථ පකාරවතීති අත්ථො වුත්තොති ආහ- 'තසද්දෙනෙ'ච්චාදි. පකාරවතීති පකාරවති අත්ථෙ. මුදුප්පකාරවා මුදුජාතියො.

115. කති

කිං සඞ්ඛ්‍යානම්පරිමාණමෙසන්ති අත්ථෙ ''කිම්හා රති රීවරීවතක රිත්තකා''ති (4-44) සුත්තෙන රතිප්පච්චයං විධාය කතීති සිද්ධත්තා වුත්තං- 'සඞ්ඛ්‍යාපරිමාණවිසයෙ සාධිතත්තා'ති, කති ච සො සඞ්ඛ්‍යා පරිමාණවිසයත්තා සඞ්ඛ්‍යා චෙති කතිසඞ්ඛ්‍යා, තාය.

116. බහු

පච්චාසත්තීති සම්බන්ධිම්හි එකම්හි දස්සිතෙ ද්විට්ඨත්තා සම්බන්ධස්ස පරො සම්බන්ධී විඤ්ඤායමානො පරොව විඤ්ඤායති යුත්තිතොති 'සම්බන්ධතොවා'ති වුත්තං.

117. සකිං

නිපාතනස්සාති සකින්ති නිපාතනස්ස.

118. සො

ඛණ්ඩං ඛණ්ඩං ඛණ්ඩසො, පුථු පකාරො පුථුසො.

119. අභූ

නනු ච අභවනන්නාම සබ්බථා අනුප්පත්තියා වා අවත්ථන්තරෙන වා, තථා සත්‍යභූතසද්දො- නුප්පන්නමත්තවචනොපීති කථමභූතසද්දො-වත්ථන්තරෙ නාභූතෙ වුත්තොච්චාහ- 'අභූතස්සි'ච්චාදි. කථමවත්ථාව තසද්දෙන පරාමසීයතීති චෙ අභූතසද්දො යදානුප්පන්නවාචී සියා, තදා තසද්දප්ප යොගොයෙව න සියා... තසද්දෙනාභූතස්සෙව ගහණතො, අභූතභාවෙච්චාදිනා සුත්තිතං සියා, තෙන තසද්දප්පයොගසාමත්ථියා අවත්ථාව තසද්දෙන පරාමසීයති, තප්පරාමට්ඨඤ්චාවත්ථන්තරමභූත සද්දො අපෙක්ඛතෙ, තෙනාහ- 'තබ්භාවෙතිවචනා'ඉච්චාදි. භවනං භාවො තාය අවත්ථන්තරෙ භාවො තබ්භාවො තස්මිං. තෙනාහ 'අභූතස්සෙ'ච්චාදි. භාවෙති විසයසත්තමී, සංසත්තමී වාති ආහ- 'විසයෙ ගම්මමානෙ වා'ති. කුණ්ඩලත්තෙනාති කුණ්ඩලසභාවෙන.

120. දිස්ස

දිස්සන්තීති වුත්තෙ පයොගෙ දිස්සන්තීති අයමත්ථො විඤ්ඤායතීති ආහ ‘දිසි’ච්චාදි, ඉදං සුත්තං විජ්ඣඞ්ග පරිභාසා භවතීති සෙසො. ‘‘ණොවා-පච්චෙ’’තිආදිනා (4-1) සුත්තෙන වුත්තෙස්වනෙකවිධෙසු අත්ථෙසු පරි සමන්තතො භාසතීති පරිභාසා, විධිනො පච්චයස්ස අඞ්ගභූතා පරිභාසා විජ්ඣඞ්ගපරිභාසා. විධියෙවාති සුත්තමිදන්ති සම්බන්ධො. වක්ඛමානසුත්තද්වයන්ති ‘‘අඤ්ඤස්මිං සකත්ථෙ’’ති සුත්තද්වයං.

125. සංයො

අන්තරසද්දො-නෙකත්ථොපීහාන්තරාළවාචී මජ්ඣවාචී ගය්හති, න විජ්ජතෙන්තරමෙසන්ති අන්තරාළමත්තපටිසෙධෙපයොජනං නත්ථීති කත්වාන්තරා ළට්ඨස්සාභාවාන්තරාළං නත්ථීත්‍යුපචරීයති, එවඤ්හි ලොකෙ පයුජ්ජතෙ ‘අනන්තරා ඉමෙ ගාමා අනන්තරා ඉමෙ පාසාදා’ති අන්තරාළගතස්ස ඤ්ඤස්ස ගාමස්සඤ්ඤස්ස පාසාදස්ස වාභාවා තථා බ්‍යපදිසීයතෙ, තථෙවම්හාප්‍යන්තරාළගතස්සඤ්ඤස්ස බ්‍යඤ්ජනස්සාභාවා අනන්තරා ඉත්‍යුච්චන්තෙ, අථවාන්තරසද්දො බ්‍යවධානවාචී බ්‍යවධානාභාවතො-නන්තරා ඉති වුච්චන්තෙ. අන්තරං කරොතීති වා බාදිඉප්පච්චයං [ණිප්පච්චයං (පොත්ථකෙ)] විධාය අන්තරයති බ්‍යවධානං කරොතීති කත්තරි අප්පච්චයං විධාය අන්තරො බ්‍යවධායකො නත්ථෙතෙසන්ති අනන්තරා. යථා ‘රුක්ඛා වනන්තෙ’ත්ථ රුක්ඛා සමුදිතාවෙකවනබ්‍යපදෙසං ලභන්තෙ, තථාත්‍රාපි බ්‍යඤ්ජනා සමුදිතාවෙතෙ සංයොගබ්‍යපදෙසගොචරත්තං පටිපජ්ජන්තෙ.

සංයොගොති හි සමුදායප්පධානො නිද්දෙසො බ්‍යඤ්ජනාත්‍යවයවප්පධානො, තස්මා බ්‍යඤ්ජනාති බහුවචනෙන සංයොගොති එකවචනනිද්දෙසො ඝටතෙ, නනු ච වණ්ණානමුච්චාරිතප්පධංසිත්තා යොගපජ්ජමට්ඨිතමානානං න සම්භවති සමුදායත්තන්ති සමුදායත්තමයුත්තන්ති නායුත්තං, තථාහි උත්තරුත්තරග්ගාහිනි බුද්ධි පුබ්බපරීභූතෙ බ්‍යඤ්ජනාවයවෙ සමුදායරූපෙන සඞ්කප්පෙන්තී සමුදායවොහාරම්පවත්තයීති.

ණානුබන්ධෙති දිතිසද්දස්ස සංයොගාවිසයත්තා දෙච්චොති ‘සරානමාදිස්සා’ති විසයො, උළුම්පසද්දස්ස සංයොගවිසයත්තා ඔළුම්පිකොති එතස්ස විසයොති තත්ථ රාසවො වෙනතෙයො මෙනිකො දෙච්චො දොසග්ගාන්ති රූපානි. ඉධ තු ඔළුම්පිකො කොණ්ඩඤ්ඤොති යුජ්ජන්ති. තෙනෙව ච තත්ථ පඤ්චිකා එත්ථ, එත්ථ ච පඤ්චිකා තත්ථ උපනෙතබ්බාති.

127. කොස

කොසජ්ජන්ති එත්ථ තස්ස ජත්තඤ්ච නිපාතනා, අජ්ජවන්ති එත්ථෙහ ‘‘උවණ්ණස්සා වච සරෙ’’ති (4-129).

135. ජොවු

යකාරස්ස ද්විත්තෙ ජෙයො.

137. කණ

අතිසයෙන අප්පො, අතිසයෙන යුවාති විග්ගහො.

139. ඩෙස

සතිස්සාති වුත්තෙ සතිසද්දො විඤ්ඤායති සත්‍යන්තෙපි විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතෙසත්‍යන්තො කථං විඤ්ඤායතිච්චාසඞ්කිය ‘‘සඞ්ඛ්‍යාය සච්චුතීසාසෙ’’ච්චාදිනා (4-50) සත්‍යන්තාදීහි ඩො විහිතො, තස්මිඤ්ච ඩෙතිනිමිත්තෙනොපාදින්නෙ තදුපාදානසාමත්ථියාසත්‍යන්තොව විඤ්ඤායතීති දස්සෙතුමාහ- ‘ඩෙති නිමිත්තොපාදානා’තිආදි.

142. අධා

ධාතුතො අඤ්ඤො සද්දො අධාතු තස්ස. පඤ්චිකායම්පන පකතිපි සද්දොයෙවාති ධාතුතොඉච්චාදිනා අධාතුසද්දස්ස අත්ථමත්තං වුත්තං.

තස්සාති අධාතුප්පකතියා, අධාතුසද්දස්සාති වුත්තං හොති. තෙනවාති කකාරෙන ච, තස්මාති තෙන කාරණෙන. පුබ්බග්ගහණමන්තරෙනාපිපාණිනිනා ඉකාරාදෙසවිධායකෙ ඉමස්මිංයෙව සුත්තෙකකාරතො පුබ්බස්ස ඉකාරාදෙසවිධානත්ථං පුබ්බග්ගහණං කතං, තං පුබ්බස්සාතිවචනං විනාති අත්ථො. සචෙතිආදිනා කථයතීති සම්බන්ධො. ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) රස්සො වුත්තො, අස්සාති ජාතිනිද්දෙසෙ තු ආකාරස්සවිකාරො භවත්‍යෙව, සියා එතන්ති බහුපරිබ්බාජකාති එතං රූපං හොති. ස්‍යාදාත්‍ර බ්‍යවහිතො… කකාරතො පුබ්බෙ ස්‍යාදි, න ස්‍යාදි කකාරා පරොති.

නනු ච අස්‍යාදිතොති එත්ථ පසජ්ජප්පටිසෙධො නඤ කස්මා ගහිතො, න පරියුදොසොති ආසඞ්කිය පරියුදාසෙස්මිං ගහිතෙ සති දොසං වත්තුමාරභතෙ 'පරියුදාසෙ'ඉච්චාදිනා. ස්‍යාදිතොති ස්‍යාද්‍යන්තතො පරිබ්බාජකසද්දතො. පරිබ්බාජකසද්දොහි ස්‍යාද්‍යන්තො වාක්‍යො ස්‍යාද්‍යන්තත්තා, තෙනෙව වක්ඛති- 'පරිබ්බාජකසද්දතො එත්ථ ස්‍යාද්‍යුප්පත්තී'ති. අස්‍යාදිස්මා පරොති කත්වා බහුපරිබ්බාජකසද්දතො න ස්‍යාද්‍යුප්පත්තීති සම්බන්ධො.

තතොවාති බහුපරිබ්බාජකසද්දතො ච. පසජ්ජප්පටිසෙධෙන නඤසද්දෙන අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙපි සියාව දොසොති දස්සෙන්තො ආහ- 'අවිජ්ජමානොස්‍යාදි'ච්චාදි.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

චතුත්ථකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පඤ්චමකණ්ඩ

1. තිජ

ඛමාවීමංසාසූති පකතිවිසෙසනමෙව කථමිච්ඡිතන්ති ආහ- ‘සම්බන්ධස්සි’ච්චාදි, පදානමඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධස්ස පුරිසාධීනත්තාති අත්ථො, පකති විසෙසනන්ති තිජමාහ සද්දානං විසෙසනං, කිම්පන පකතිවිසෙසනෙ ඵල මිච්චාහ- ‘පකතිවිසෙසනොපාදාන’මිච්චාදි. යජ්ජත්‍ර ‘ඛමාවීමංසාසූ’ති පකතිවිසෙසනං, කස්මිං අත්ථෙ වරති ඛසා විධීයන්තිච්චාහ- ‘අත්ථන්තරස්සා නිද්දෙසා’ඉච්චාදි. අත්ථන්තරස්සාති නිසානාදිඅත්ථන්තරස්ස. ‘‘සුතානුමිතෙසු සුතසම්බන්ධොව බලවා’’ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති ‘සුතානුමිතාන’මිච්චාදිනා. තෙනෙවාති කිරියාරූපාසු ඛමාවීමංසු ඛසානං විධානෙනෙව, සකත්ථෙ විධානෙනෙති වුත්තං හොති. තිතික්ඛකිරියත්තාති ඉමිනා පරෙසං විය ඛාදායන්තානං ධාතුසඤ්ඤාවිධාන මනත්ථකන්ති දස්සෙති.

තිතික්ඛා ඛමා, තිතික්ඛති ඛමති, වීමංසා උපපරික්ඛා, වීමංසති උපපරික්ඛතීති අත්ථො. සුත්තෙ තිජඉති නිද්දෙසා භූවාදිකස්ස ගහණං. නිච්චණ්‍යන්තස්ස චුරාදිකස්ස හි තාදිසෙ පයොජනෙ සති බහුලං විධීයමානෙපි නිච්චත්තමත්තනො නාතිවත්තති. අථවා චුරාදිමානෙනාබ්‍යභිචාරිනා සාහචරියා තිජොපි චුරාදිකොව, තං යථා ‘ගාවස්ස දුතියෙනාත්ථො’ති. වුත්තෙගොයෙවොපාදීයතෙ, නාස්සො, න ගද්‍රභො. කදාචි පන අස්සාදිනොපි දුතියස්ස ගහණං සියා අත්ථප්පකරණා දිප්පභාවතො.

නනු ච වීමංසායං සප්පච්චයවිධාන මනුපපන්නමිතරෙතරනිස්සයදොස දුට්ඨත්තා, තථාහි සිද්ධෙ වීමංසාසද්දෙ සප්පච්චයො උප්පජ්ජතෙ, සති ච තස්මිං වීමංසාති රූපං සම්පජ්ජතීති ඉතරෙතරනිස්සයො, ඉතරෙතර නිස්සයානි ච කාරියානී නොපකප්පන්තීති තෙනාහ- ‘අනුවාදරූපාන’මිච්චාදි. අනාදිකාලසංසිද්ධසද්දානුවාතො නත්ථී ඉතරෙතරනිස්සයො දොසොති භාවො. පයොජකබ්‍යාපාරණිප්පච්චයාභාවෙ තෙජතෙති රූපං.

2. කිතා

පුබ්බෙවිය පකතිවිසෙසනාදීත්‍යානෙන ‘‘සම්බන්ධස්ස පුරිසායත්තත්තා ‘තිකිච්ඡාසංසයෙසූ’ති පකතිවිසෙසනන්ති ආහ- ‘තිකිච්ඡාය’මිච්චාදි’ත්‍යාදිකං සබ්බං යථායොගමෙත්ථාපි වත්තබ්බන්ත්‍යතිදිසති. විස්සත්ථොති විසද්දස්ස අත්ථො. අථ කිමිත්ථං ඡප්පච්චයන්තස්සෙව ද්විධොදාහරණන්ත්‍යාසඞ්කියාහ- ‘අත්ථභෙදා ද්විධොදාහරණ’න්ති. නිකෙතො නිවාසො, සඞ්කෙතො ලක්ඛණං.

3. නින්ද

නින්ද=ගරහායං තතො ‘‘ඉත්ථියමණත්තිකයක්‍යා වෙ’’ති (5-49) අප්පච්චයෙ තතො ‘‘ඉත්ථියමත්වා’’ති (3-26) ආප්පච්චයෙ රූපං. බන්ධතීති බධකො.

4. තුංස්මා

තුංස්මාතීහ පච්චයග්ගහණමාචික්ඛති ‘තුංතායෙ’ච්චාදිනා. තතො චෙති යතො තුංස්මාති පච්චයස්සෙව ගහණං යතො ච විසෙසන නිද්දෙසො, තතොති අත්ථො. පච්චයග්ගහණෙ තදාදිග්ගහණං විඤ්ඤායතෙ… ‘‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො තදාදිනො ගහණ’’න්ති ඤායතො. විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතත්තා තදන්තග්ගහණං… ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා’’ති (1-13) වචනාහි මනසි නිධායාහ- ‘යතො කිරියත්ථා’ඉච්චාදි. සො කිරියත්ථො ආදි යස්ස සමුදායස්ස සො තදාදි සො පච්චයොන්තෙ තස්ස (සො තදන්තො). තදාදිතදන්තසමුදායවිසෙසස්ස ගහණං, (නතු) තදන්තමත්තස්සෙ ත්‍යාත්ථො . නනු ච තුංස්මාඉති විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතෙ හවතු ‘‘විධිබ්බිසෙසනන්තස්සෙ’’ති තදන්තග්ගහණං පච්චයග්ගහණෙ තු කථං තදාදිනො ගහණං වචනාභාවතොච්චාහ- ‘තදවිනාභාවිත්තා’ති. යතො විහිතො තෙන විනා න භවති සීලෙනෙති තදවිනාභාවී තස්ස භාවො තස්මා. ඉමාය යුත්තියා විඤ්ඤායතෙ-ත්ථො, යමාඛ්‍යායතෙ ‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො තදාදිනො ගහණ’න්ති. භවත්වෙවං තදාදිනො තදන්තස්ස ච ගහණං, තතො කිප්ඵලංත්‍යාහ- ‘තෙනෙ’ච්චාදි.

සපාදිතොති පාදිසහිතතො. ඛ ඡ සුප්පත්තාභාවාති ඛ ඡ සානං උප්පත්තියා අභාවා. වුත්තප්පකාරස්සෙව තුංප්පච්චයන්තස්ස පකතිභාවෙන ගහණා සපාදිතො ඛ ඡ සානමනුප්පත්තීති අධිප්පායො. විපුබ්බා ‘ජී-ජයෙ’ඉච්චස්මා තුංපච්චයන්තා ‘විජෙතුමිච්ඡතී’ති අත්ථෙ ‘‘තුංස්මා’’ඉච්චාදිනා(සො), තුංස්සච ලොපො, නෙමිත්තිකෙ එකාරෙ නිවත්තෙ ‘ජිස ජිස ඉති ද්විත්තෙ අනාදිබ්‍යඤ්ජනලොපො ‘‘ජිහරානං ගී’’ති (5-102) ගී. ජිගීසප්පකතිතො ‘‘භූතෙ ඊඋං’’ඉච්චාදිනා (6-4) ඊ. තස්මිං අඤ. ‘‘ආ ඊ ඌ මිහා ස්සා ස්සම්භානං වා’’ති (6-33) ඊස්ස රස්සෙ බ්‍යජිගීසි. යදි තු සපාදිතො සස්ස උප්පත්ති සියා, තදා බ්‍යජිගීසීති එත්ථ ද්විබ්බචනං කරීයමානං සප්පච්චයන්තස්ස පඨමස්සෙකස්සරස්ස ද්විබ්බචනං භවතීති ‘‘ඛ ඡ සාන’’මිච්චාදිනා (5-69) විජිය ඉති සමුදායෙ ආදිභූතස්ස විසද්දස්ස සියා ඊම්හි ච විහිතෙ සපාදිනො පකතිභාවොති විසද්ද පුබ්බෙ අඤාගමො සියා, තතො ච අවිවිජීසීති අනිට්ඨම්පසජ්ජෙය්‍යා.

තුංස්මා ඉච්ඡායන්ති ච පකතිප්පච්චයත්ථානමුපදිට්ඨත්තා තෙන සභාව ලිඞ්ගෙන ඛ ඡ සප්පච්චයා තදන්තො ච අනුමිතො න පන තුං, තුම්හ සුතොති ආහ- 'න තදන්තො, නාපි ඡ ඡසා'ති. ජිඝච්ඡාඉච්චත්‍ර ද්විත්තෙ පුබ්බස්ස ඝස්ස "චතුත්ථ දුතියානං තතියපඨමා"ති (5-78) ගො. තස්ස "කවග්ගහානං චවග්ගජා"ති (5-79) ජො. පාණිනිනාපීහ සප්පච්චය විධායකෙ සුත්තෙ වාක්‍යම්පි යථා සියාති වාචවනං කතං, තදයුත්තන්ති නිරාකත්තුමාහ- 'වාක්‍යම්පි'ච්චාදි. පකත්‍යාදිත්‍යත්‍ර ආදි සද්දෙන අත්ථවිසෙසො ගහෙතබ්බො, පකති විසෙසො තුමන්තො, ඉච්ඡත්ථො-ත්ථවිසෙසො . ඉදං ලක්ඛණන්ති "තුංස්මා ලොපො චිච්ඡායං තෙ"ඉති ඉදං ලක්ඛණං. නියොගතොති නියමෙන. ආසඞ්කායමුපසඞ්ඛ්‍යාන"න්ති (3-1-7) වාක්‍යකාරෙන වුත්තං නිරාකත්තුමාහ- 'ආසඞ්කාය'මිච්චාදි.

අචෙතනත්තා කූලස්ස ඉච්ඡායාසම්භවොති 'කූලප්පතිතුමිච්ඡතී'ති වාක්‍යමෙවෙච්ඡාපකාසනමසිද්ධං, තෙනාසිද්ධෙන වාක්‍යෙනාසිද්ධානං ඛ ඡ සානං සාධනං අසිද්ධෙනාසිද්ධසාධනං. ඉච්ඡාවචනිච්ඡාති ඉච්ඡාය වත්තුමිච්ඡා. ඉච්ඡායපවත්තිතො උපලද්ධීති ඉච්ඡාය උපලද්ධි උපාලම්බො පරිජානනං පවත්තිතොති අත්ථො. චෙතනාවතිච්චාති වුත්තං තස්මා චෙතනාවති පවත්තිතො උපලද්ධිං දස්සෙත්වා තදපදෙසෙ නාචෙතනෙපි දස්සෙතුං 'යොපෙසා'තිආදිමාහ. දෙවදත්තෙ රජ්ජු බීලාදිපාණිනා උයොගො, කූලෙ මත්තිකාවිකිරණාදි. රජ්ජු ගුණො. බීලො [කීල (පඤ්චිකා)] සංක්වාදි.

පුලො තිණාදීනං සඞ්ඝාතො. සා සුනඛො මිමරිසතීති මර=පාණචාගෙ'ඉච්ඡායං තුමන්තා සො. "ඤි බ්‍යඤ්ජනස්සෙ"ති (5-170) ඤි. ද්විත්තෙ පුබ්බතො-ඤ්ඤස්ස ලොපො "ඛ ඡ සෙස්වී"ති (5-76) ද්විත්තෙ පුබ්බස්සාස්ස ඉම්මරිසති. තථා පිපතිසතීති 'පතපථ=ගමෙන' ඉච්චස්ස. සා මිමරිසතීති සතිපි සචෙතනත්තෙ විසත්තජීවිතස්ස සුනඛස්ස මරණිච්ඡා සම්භවතීති පටිපාදිතං. "ඉච්ඡාසන්තා පටිසෙධො වත්තබ්බො"ති (3-1-7) පාණිනීයවාත්තිකකාරෙන වුත්තං, තන්නිරාකත්තුමාහ- 'බුභුක්ඛිතු'මිච්චාදි. ජාතිපදත්ථනිස්සයෙන නිවුත්තිම්පටිපාදයමාහ- 'ජාතිපදත්ථෙ'ච්චාදි. ඉතරො ඉච්ඡත්ථො.

5. ඊයො

කරියති සම්බන්ධියතීති කම්මං. තඤ්ච නාම ජාති ගුණකිරියාදබ්බ සම්බන්ධතො පඤ්චධා භවති. තත්ථ නාමකම්මං' ඩිත්ථො ඩවිත්ථොති නාමෙන පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. ජාතිකම්මං ගොඅස්සොති ගොත්තාදිජාතියා පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. ගුණකම්මං සුක්කොනීලොති සුක්කාදිනා ගුණෙන දබ්බස්ස සම්බන්ධා. කිරියාකම්මං පාචකො පායකොති පාචකාදිකිරියාය දබ්බස්ස සම්බන්ධා. දබ්බකම්මං දණ්ඩීවිසාණීති දණ්ඩාදිනා දබ්බෙන පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. එවං කම්මස්ස පඤ්චප්පකාරසම්භවෙපිච්ඡායමත්ථෙ ඊයස්ස විධානතො ඉච්ඡාසම්බන්ධියෙව කම්මං ගය්හතීති කිරියාකම්මමෙවාත්‍ර ගය්හතෙ අමුකමෙවත්ථමුපදස්සෙන්තො ආහ- 'යදිපි'ච්චාදි. අයඤ්ච නිපාත සමුදායො විසෙසාභිධානනිමිත්තාභ්‍යුපගමෙ වත්තතෙ.

තථාපීතිලොකවුත්තිරයංවිසෙසාභිධානාරම්භෙ. තංසම්බන්ධියෙවාති ඉච්ඡාසම්බන්ධිඑව. අත්තනොපුත්තමිච්ඡතීත්‍යාදිචවනිච්ඡායමත්තසම්බන්ධිනිපුත්තාදො අත්තනොත්‍යනුවත්තියසුත්තන්තරෙනපච්චයොවිධීයතෙපාණිනිනා, එත්ථ ත්ව(ත්ත)ග්ගහණමන්තරෙනොත්ත සම්බන්ධිනොයෙව පුත්තාදො කථං විඤ්ඤායතෙ විසෙසවචනාභාවෙ හි පරසම්බන්ධිනාපි පප්පොතීතිමංචොද්‍යමුබ්භාවය මාහ- 'අත්තසම්බන්ධිනි'ච්චාදි. ඊයස්ස පරසම්බන්ධිනාපි පසඞ්ගොති සම්බන්ධො. කුතොචාහ-ඊයස්සාඉතිධානා'ති. අත්ථග්ගහණස්සාවචනෙ ඊයස්සානභිධානාති භාවො.

අප්පත්තියාති කරණෙ හෙතුම්හි වා තතියා. එත්ථාති අත්තනො පුත්තමිච්ඡතීතෙත්ථාපි. න ඉට්ඨොති ඊයප්පච්චයො නාභිමතො. නෙවෙත්ථ භවිතබ්බන්ති වදතො-ධිප්පායාමාහ 'සාපෙක්ඛත්ත යෙවෙති භාවො'ති. යදි අත්තනො පුත්තමිච්ඡතීති වත්තුමිච්ඡායං සාපෙක්ඛෙත්තෙපි සියා, තදායමනිට්ඨප්පසඞ්ගොති දස්සෙතුමාහ- 'යදිචෙත්ථ'ඉච්චාදි.

අනිට්ඨප්පසඞ්ගස්ස සරූපමාහ- 'අත්තනො පුත්තීයතීති සියා'ති. උප්පජ්ජමානෙන ඊයෙනෙව අත්තත්ථස්සාභිහිතත්තා අත්තසද්දස්සාප්පයොගොති චෙතම්පි න සඞ්ගතන්ති පටිපාදයමාහ 'න ච සක්කා'තිආදි. කස්මාදෙවං වත්තුං න සක්කාති ආහ- 'පකති'ච්චාදි. අපූපාදිකාය පකතියා සමානත්ථස්සෙව විසෙසනස්ස වුත්තිපදෙ අන්තොභාව දස්සනාති අත්ථො. ක්වපනෙවං දිට්ඨන්ත්‍යාහ- 'තංයථෙ'ච්චාදි. "තමස්ස සිප්පං සීලං පණ්‍යං පහරණං පයොජනං"ති (4-27) ණිකෙ ආපූපිකො. නතු භින්නත්ථස්සාති බ්‍යතිරෙකං දස්සෙත්වා තං දිට්ඨන්තෙන සාධෙතුමාහ- 'දෙවදත්තස්සි'ච්චාදි. කාරණමාහ- 'සාමාන්තරෙ'ච්චාදි. දෙවදත්තස්ස ධූරුනො කුලන්ති සාමාන්තරබ්‍යවච්ඡෙදාය දෙවදත්තසද්දස්සො පාදානතො ගුරුකුලන්ති වුත්තිපදෙන දෙවදත්තත්ථස්සාන්තො භාවොති අත්ථො. තමෙත්ථොපි සමානන්තුපදස්සෙන්තො ආහ- 'තථෙහාපි'ච්චාදි. අථාත්තනො පුත්තමිච්ඡතීත්‍යතස්මිං වාක්‍යෙ පදස්සාන්වාඛ්‍යානතො අත්තසද්දස්සාප්එයොගො කින්න සියාති දස්සෙතුමාහ- 'නචාපි'ච්චාදි.

පදස්සාති පුත්තීයාදිනො පදස්ස. නචාපි අප්පයොගොති සම්බන්ධො. කාරණමාහ- 'ඊයන්තස්සා'තිආදි. ඊයන්තො පුත්තීයාදි, නියොගතො න පප්පොතීති සම්බන්ධො. තබ්බාචීසද්දප්පයොගන්ති අඤ්ඤවාචීසද්දයොගං. සුතග්ගහණන්ති

අසුතත්තාති වුත්තසුතග්ගහණං. අත්ථප්පකරණාද්‍යුපලක්ඛණන්ත්‍යනෙන අත්ථතො පකරණාදිතොපි පුත්තස්සත්ත නියතා ගම්‍යතෙ, සුතසද්දස්ස තු ගහණමුපලක්ඛණත්ථන්ති වදති.

නනු ච සුත්තෙ කම්මාති වුත්තත්තා කම්මසමුදායතොපීයො සියා ත්‍යාසඞ්කියෙව (මහා)වං සාධයමාහ- ‘කම්මා’තිආදි. වත්තුං ඉට්ඨා එකසඛ්‍යා යස්ස කම්මසාමඤ්ඤස්ස තං තථාවුත්තං. වත්තුමිට්ඨෛක සඞ්ඛ්‍යස්ස ගහණමාහ- ‘කම්මසමුදායතො’ති. කිම්පනාවයවතො න සියා’ මහන්තම්පුත්තමිච්ඡතී’ච්චත්‍ර පුත්තමිච්චතොච්චාසඞ්කියාහ ‘අවයවතොපි සාපෙක්ඛත්තායෙවා’ති. න හතීති සම්බන්ධො. එවඤ්චරහි ඉදම්පි න සිජ්ඣතීති චොදෙන්තො ආහ ‘චරහි’ච්චාදි. මහා චායං පුත්තොචෙති මහාපුත්තමිච්ඡතීති යදෙවං කරීයති තදායම්පයොගොති දස්සෙන්තො ආහ- ‘හවිතබ්බමෙවෙ’ච්චාදි.

6. උපමා

උපමීයතෙ පරිච්ඡිජ්ජති සාධියතීත්‍යත්ථො. කීදිසන්තමුපමානමිච්චාහ- ‘පසිද්ධසාධම්‍යා’ඉච්චාදි. පසිද්ධො ගවාදි, තස්ස සාධම්‍යා සමාන රූපතාය යම්පසිද්ධස්ස ගවයාදිනො සාධියස්ස සාධනං තමුපමානන්ත්‍යත්ථො. සමානො ධම්මො-ස්සෙති සධම්මො, ගවාදියෙව. තස්ස භාවො සාධම්‍යං. සාධ්‍යතෙ උපමීයතෙ-නෙනෙති සාධනමුපමානං ගවාදි. සාධ්‍යතෙ උපමීයතෙති සාධියො, ගවයාදි. තස්ස සාධනං සාධියසාධනං.

පුත්තමිවාචරතීති එත්ථ ‘ආවසථමාවසති’ච්චාදො විය ආධාරත්ථස්ස විඤ්ඤායමානත්තා පුත්තෙ විය මාණවකෙ මධුරන්නපානදානාදිකමාචරණං කරොතිච්චෙවමත්ථසම්භවෙන ද්වින්නම්පි උපමානොපමෙය්‍යභාවොත්‍යවගමයිතුමාහ- ‘පුත්තෙ’ඉච්චාදි. පසිද්ධෙන සාධනභාවෙනුපමානභූතෙ පුත්තෙ ආචරණම්පි පසිද්ධන්ති ආහ- ‘තම්පසිද්ධ’න්ති. තදාචරණෙන තෙන ආචරණෙන පුත්තමාණවකවිසයමාචරණං වා පුත්තමාණවක සද්දෙනුපචාරතො ගහෙත්වා විසයිච්සෙන විසයභාවවොහාරොතිපි යුජ්ජති. වාක්‍යත්ථො පනෙතස්මිං පක්ඛෙ ‘පුත්තමිව පුත්තවිසය මාණවකමිව ආචරති මාණවකවිසයමාචරණං කරොතී’ති, වුත්තියන්තු යථාවුත්තමත්ථද්වයං යථායොගං යොජෙත්වා වෙදිතබ්බං.

නනු ච යජ්ජත්‍රොපමානොපමෙය්‍යභාවො වුත්තියං ඊයෙනෙව ජොතිතොති ඉවසද්දො නිවත්තතෙ, තදොපමානොපමෙය්‍යභාවො පුත්ත සද්දෙව වත්තතෙ, තං කථමුපමෙය්‍යවචනස්ස මාණවකසද්දස්ස වුත්තත්ථස්ස පයොගො යුත්තොච්චාසඞ්කියාහ- ‘උපමානවචනතො’ච්චාදි.

තබ්බිසිට්ඨාචරණෙති තෙනොපමානෙන විසිට්ඨෙ ආචරණෙ. උපමානොපමෙය්‍යභාවස්සානිවත්තත්තාති එත්ථායමධිප්පායො ‘උපමාන විසිට්ඨාචරණෙ උපමානවචනතො ඊයස්ස විධානෙ නොපමෙය්‍යවචනමන්තරෙනොපමානවචනස්ස පවත්තීති උපමානොපමෙය්‍යභාවස්සානිවත්තී’’ති. අඤ්ඤථාති යද්‍යුපමානොපමෙය්‍යභාවස්ස ඊයෙනෙව ජොතිතත්තා තදන්තස්සුපමෙය්‍යො වුත්ති සියාත්‍යත්ථො. පබ්බතායතීති ‘‘කත්තුතායො’’ති (5-8) ආයො. උපමෙය්‍යස්සානිවත්තත්තා උපමෙය්‍ය කත්තුසාමඤ්ඤෙ තිප්පච්චයො.

7. ආධා

යථානන්තරසුත්තෙ උපමානෙ උපමෙය්‍යස්ස මාණවකස්ස පයොගො උපපන්නො, තථාත්‍රාපි ‘පාසාදෙ කුටිය’න්ති චොපමෙය්‍යස්සපයොගොති අතිදිසන්තො ආහ- ‘හෙට්ඨාවියෙ’ච්චාදි. උපමානෙ උපමෙය්‍යස්සානන්තොභාවාති අත්ථො. නනු කිමත්ථමිදමුච්චතෙ යවතායො පාසාදෙ ඉවාචරති සො පාසාදමිවාචරතීතිපි වත්තුං සක්කාති නාත්ථභෙදො-ඤ්ඤත්‍ර වචනිච්ඡාභෙදාති පුබ්බෙනෙවෙත්ථාපි ඊයො සිද්ධො, තතො නාත්ථො-නෙන වචනෙනෙ ච්චාසඞ්කියාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි.

8. කත්තු

එත්ථ කත්තුතොඉති වචනා කම්මාති නිවත්තතෙ, ආයග්ගහණා ඊයො. කදා පන කත්තුවිසෙසො-වසීයතිච්චාහ-‘යත්ථාදිසද්දසමානාධිකරණත්තෙ’තිආදි. පබ්බතායති හත්ථීච්චෙවමාදිනා හත්ථාදි සද්දෙන සමානාධිකරණත්තෙ සතීති අත්ථො.

9. ඣත්ථෙ

කොයං ච්‍යත්ථොච්චාසඞ්කිය ‘‘අභූතතබ්භාවෙ කරාසභූයොගෙ විකාරාචී’’ති (4-119) චීස්ස අභූතතබ්භාවෙ කරාදියොගෙසති විධානා ‘අභූතතබ්භාවො කරාදිවිසිට්ඨයො’ති ආහ. අභූත තබ්භාවස්ස කරාදිවිසිට්ඨත්තා කරොත්‍යත්ථනිවත්තියාචස්සං පාණිනියා විය භූවිග්ගහණං කත්තබ්බමඤ්ඤථා කරොත්‍යත්ථෙපි සියාත්‍යාසඞ්කිය නිවත්තිහෙතුමාහ- ‘තෙනෙවා’තිආදි. යෙනෙව කරොත්‍යාදිවිසිට්ඨයො අභූතතබ්භාවොච්‍යත්ථො තෙනෙව හෙතුනාති අත්ථො. භවත්‍යත්ථෙ-නෙන කාරණෙන ලද්ධෙ කරොත්‍යත්ථොප්‍යනිට්ඨො ලබ්භතිච්චාසඞ්කිය තන්නිවත්තිම්පටිපාදයමාහ- ‘කරොත්‍යත්ථෙ’ච්චාදි. අධවලං ධවලං කරොති ධවලීකරොතිච්චෙව චීප්පච්චයෙ

කත්තබ්බෙ කම්මෙනෙව කරොතිස්සාභිසම්බන්ධස්ස දිට්ඨත්තාති අත්ථො. කාරණන්තරමාහ- ‘ඉහ චෙ’ච්චාදි. ඉතිසද්දො හෙතුම්හි යස්මා ඉහ කත්තුතොති වත්තතෙ තතොවෙති අත්ථො.

අසත්‍යාත්ථස්ස පන භවත්‍යාත්ථෙයෙවාන්තොභාවා න තන්නිවත්ති පටිපාදිතා. තප්පකරණෙති ධාතුප්පච්චයප්පකරණෙ. ද්විබ්බචනන්ති පඨමෙච්චස්ස ද්විබ්බචනං තතො ‘‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’’ති (4-120) රාප්පච්චයො. ‘‘රානුබන්ධෙන්තසරාදිස්සා’’ති (4-132) අන්තසරාදිස්ස ලොපො. ච්‍යන්තා පච්චයාභාවත්ථං- ‘අචීතො’ති පච්චයවිධානසුත්තෙ පටිසෙධො න කතො, තෙනාහ-‘අචීතොති පටිසෙධාභාවා’ති. චීති භුසොඉති

පයමන්තාචී . ණාදිවුත්තිත්තා ‘‘එකත්ථතාය’’න්ති (2-119) විභත්තිලොපො. ඉහෙවෙති ‘ච්‍යත්ථෙ’’ ඉතීමස්මිංයෙව. න ච වුච්චතෙති සම්බන්ධො.

10. සද්දා

නනු ච අසති සුත්තෙ දුතියාග්ගහණෙ දුතියන්තෙහිච්චායං විසෙසො කුතො ලබ්භතෙ යෙන ‘සද්දාදීහි දුතියන්තෙහී’ති විවරණං කතන්ති සච්චං, තථාපි පච්චයවිධිම්හි යුත්තෙපි පඤ්චමියා නිද්දෙසෙ ‘සද්දාදීනී’ති දුතියායොපාදානසාමත්ථියා තථා විවරණං කතං.

සබ්බත්ථාති ‘‘තමධීතෙ තං ජානාති කණිකාචා’’දො (4-14) සබ්බත්ථ. කිරියාවාත්‍යවධාරණෙන යං බ්‍යවච්ඡින්නං, තමුපදස්සෙන්තො ආහ- ‘න කාලෙ’ච්චාදි. යදිපි අධීතෙච්චාදීසු වත්තමානකාලෙන කත්තුනා එකවචනෙන ච නිද්දෙසො, තථාපි තෙසමප්පධානත්තා අඤ්ඤස්මිම්පි භූතාදිකෙ කාලෙ කම්මාදො සාධනෙ බහුවචනෙන ච පච්චයො සියා එවෙති භාවො.

නනු ච ‘‘ධාත්වත්ථෙනාමස්මී’’ති (5-12) ඉප්පච්චයෙ පත්තෙ-යමාරබ්භතෙ අස්සපි ධාත්වත්ථෙයෙව විධානං, තතො ච සද්දාදීහි ධාත්වත්ථෙ ඉප්පච්චයෙන න භවිතබ්බං, දිස්සතෙ ච ඉප්පච්චයපයොගොච්චාසඞ්කිය ‘නායමිප්පච්චයස්ස බාධකො’ති පටිපාදෙතුමාහ- ‘ධුවං කරොති’ච්චාදි. නානාභින්නං වාක්‍යං නානාවාක්‍යං, තස්ස භාවෙන, තෙන භින්නවාක්‍යභාවෙනායස්ස ඉප්පච්චයස්ස ච සමුච්චයතොති අත්ථො. ‘‘ධාත්වත්ථෙනාමස්මී’’තෙ‍්‍යකං වාක්‍යං, ‘‘සද්දාදීනි කරොත්‍ය’’පරං. එතානි ද්වෙ භින්නවාක්‍යානි- ‘ධාත්වත්ථෙ නාමස්මා ඉප්පච්චයො භවති, සද්දාදීනි කරොතිච්චස්මිං අත්ථෙ ආයො භවතී’ති පච්චෙකමාඛ්‍යාතාපෙක්ඛාය වාක්‍යපරිසමත්තියා භින්නතා, අභින්නෙ හි කිරියාපදෙකවාක්‍යතා, භින්නෙතු නානාවාක්‍යතා, නානාවාක්‍යො ච සති සමුච්චයො. න හි සාමඤ්ඤවිසෙසභාවෙන විධානමෙව බාධාහෙතු, කිඤ්චරහි එකවාක්‍යතාපි, තං යථා-‘බ්‍රාහ්මණානං දධි දිය්‍යතං, තක්කං කොණ්ඩඤ්ඤායෙ’ති. නානාවාක්‍යො තු සමුච්චයො, තං යථා- ‘බ්‍රාහ්මණා භොජීයන්තු, මාඨරාය වත්ථයුගලං දීයතු’ති මාඨරො බ්‍රාහ්මණභාවෙන භොජීයතෙ වත්ථයුගලඤ්ච ලභතෙ, තෙනොජුකං වුත්තෙන වත්ථයුගලදානෙන සාමඤ්ඤවුත්තං භොජනං න බාධීයතෙ, තථෙහාපි උජුකං විහිතෙනායෙන සාමඤ්ඤවිහිතො ඉප්පච්චයො න බාධීයතෙ ලක්ඛියානුරොධෙන සත්ථකාරස්ස වාක්‍ය භෙදාභෙදොති නානවට්ඨීතිදොසොති මඤ්ඤතෙ. තිම්හි ලෙ ච සිද්ධන්ති සම්බන්ධො.

යප්පච්චයො න විහිතො පාණිනීආදීහි වියාති අධිප්පායො. ‘ජල දල- දිත්තියං’. ‘‘මානො’’ති (5-65) මානො, ‘‘කත්තරි ලො’’ති ‘‘පරොක්ඛායං ච’’ති (5-70) චග්ගහණෙන ‘දල දල’ඉතිද්විත්තං ‘‘ලොපොනාදිබ්‍යඤ්ජනස්ස’’ (5-75) ‘‘සරම්හා ද්වෙ’’ති (1-34) දස්සලස්ස ච ද්විභාවෙ දද්දල්ලමානා. ජලමානාති අට්ඨකථාවචනතොති ඉමිනා කිරියාසමභිහාරෙ යප්පච්චයාභාවං දස්සෙති. ඉමිනා ච සක්කතෙ විය භුසාභික්ඛඤ්ඤෙපි කිරියාසමභිහාරො කිරියාපරිවත්තනං, තඤ්ච යදා කිරියමඤ්ඤෙන කත්තබ්බමඤ්ඤො කරොති, තෙන කත්තබ්බඤ්චෙතරො, තදා භවතීති විඤ්ඤෙය්‍යං. ‘‘සාමඤ්ඤවිහිතා විධයො පයොගමනුසරන්තී’’ති ඉමිනා ලක්ඛණෙන ‘දල-දිත්තිය’න්ති ඉමස්මා ‘‘මානො’’ති සාමඤ්ඤෙන විහිතො මානප්පච්චයො භුසත්ථෙ ආභික්ඛඤ්ඤෙ ච භවිස්සති. දද්දල්ල මානාති එත්ථ භුසං ජලමානා, පුනප්පුන ජලමානාති ච අත්ථො වෙදිතබ්බො.

11. නමො

නමො කරොති නමොසද්දමුච්චාරෙති, සද්දං කරොති සද්දමුච්චාරෙතීතිච්චෙවමත්ථො (න) ගහෙතබ්බෙ අනිස්සයනතො අනභිධානතො වා.

12. ධාත්වා

අපරිනිප්ඵන්නොති අනිප්ඵන්නො අසිද්ධාවත්ථොති අත්ථො. කාරකසාධියොති යථාලාභං කාරකෙහි සාධියො. අසත්වභූතොති අදබ්බභූතො. අයන්තු කිරියාරූපො පදත්ථො පචත්‍යාදීනං වික්ලෙදනාදිපධානකිරියාරූපො ච තදවයවරූපා පුබ්බපරීභූතඋද්ධනාරොපනාදිකාදයො තාදත්ථියා ච පචත්‍යාදිවචනීයා. තස්මා යථා වුත්තලක්ඛණෙ ධාත්වත්ථෙ ධාතුතො විධීයමානො ත්‍යාදිප්පච්චයො තථාභූතමෙව වදතීති භෙදාභාවා අභෙදසඞ්ඛ්‍යායෙකවචනෙනොච්චතෙ, ‘න බහුවචනෙන, තෙනෙත්ථ ‘යීයතෙ දෙවදත්තෙන, යීයතෙ දෙවදත්තෙහී’ති

හවති. න යතොකුතොචීතිආදිනා යතො යත්ථ න දිස්සති, තතො තත්ථ න හොතීති දීපෙති. යතො යත්ථ විධි, ස තස්ස සම්බන්ධී හවතීති නාමෙහි වචනීයත්ථතො-ත්ථන්තරභූතො යොයං ධාත්වත්ථො කමාදීනමත්ථභූතො, සො සකත්ථොති සකත්ථෙයෙවායමිප්පච්චයො චුරාදිණිවියාති වෙදිතබ්බො.

තස්සවාති එකාරස්ස ච. අථ අතිහත්ථයතිච්චාදො පාදිවිසිට්ඨෙ එව ධාත්වත්ථෙ ඉප්පච්චයස්ස විධානා තදත්ථවිහිතෙනෙව ඉප්පච්චයෙන පාදිවිසිට්ඨො ධාත්වත්ථො වුත්තො, තෙන කිමත්ථො ඉප්පච්චයන්තස්ස පාදියොගොච්චාසඞ්කිය පයොජනමාබ්‍යාතුමාහ- 'අතිහත්ථයති'ච්චාදි. න සාමත්ථියන්ති සමත්ථතා නත්ථීති අත්ථො.

13. සච්චා

අත්ථමාචික්ඛති, වෙදමාචික්ඛතීති විග්ගහො. සුඛාපෙතිච්චාදො සුඛං වෙදයතිච්චාදිනා විග්ගහො. වාපායාති විකප්පෙන පායතො.

15. චුරා

අසති සුත්තෙ සකත්ථෙති කථං ලබ්භතීති ආහ- 'අත්ථානති දෙසා'ති. අත්ථා-නතිදෙසාති අත්ථවිසෙසස්ස කස්සචි සුත්තෙ අනිද්දෙසාති අත්ථො. අත්ථවිසෙසස්සා-නතිදෙසමත්තෙන සකත්ථොයෙව ණිනා වාච්චොති කථං විඤ්ඤායතෙච්චාහ- 'සකත්ථස්ස ච සුතත්තා'ති. චුර=ථෙයො ඉච්චාදීසු ථෙය්‍යාදිකස්ස සකත්ථස්ස සුතත්තාති අත්ථො. යොගවිභාගතොති 'ණී'තියොගවිභාගතො, රජ්ජං කාරෙතීති එත්ථ සාම්‍යමච්චාදිකං සත්තඞ්ගං රජ්ජං පවත්තෙතීති වා අත්ථො, පයොජකබ්‍යාපාරෙ ණි.

16. පයො

පයොජකො චොදකො බ්‍යාපාරකොති අත්ථො නනු ච වුත්තියං 'කත්තාරං පයොජයතී'ති වුත්තං කථං පයුජ්ජමානස්ස කත්තුත්තංති ආහ- 'පයුජ්ජමානො'ච්චාදි. නාවස්සං කිරියාපවත්තකත්තෙනෙව යොග්ගතාමත්තෙනපි කත්තුත්තං සියාති දස්සෙන්තො ආහ- 'කිරියාය යොග්ගො'තිආදි. පාසාණම්බලෙනුට්ඨාපෙති'ච්චාදීසු හි යොග්‍යතායපි කත්තුත්තාවසායොසියා, කොපනායං පයොජකබ්‍යපාරොති ආහ- 'පෙසනෙ'ච්චාදි. දාසාදිනො හීනස්ස කත්ථචි අත්ථෙ නියොජනං පෙසනං. ගුරුආදිනො සක්කාරපුබ්බං බ්‍යාපාරණමජ්ඣෙසනං. තං පෙසනජ්ඣෙසනාදිකං ලක්ඛණං සභාවො යස්ස සො තථා වුත්තො.

ආදිසද්දෙන ආනුකූල්‍යභාගිනො බ්‍යාපාරස්ස ගහණං, තථා ච 'භික්ඛා වාසයති කාරීසො-ජ්ඣාපෙසී'ති සිජ්ඣති. භික්ඛා හි පචුරබ්‍යඤ්ජනවතී ලබ්භමානා වාසානුකූලං තිත්තිවිසෙසමුපජනයති. කාරීසොපි නිවාතෙ පදෙසෙ සුට්ඨු පජ්ජලිතොජ්ඣයනවිරොධි සීතකතමුපද්දවමපනයන්තො-ජ්ඣයනානුකූලසාමත්ථියමාදධාති තතො තෙසම්පි යුත්තම්පයොජකත්තන්ති.

පයොජකබ්‍යාපාරෙතීදං පච්චයවිසෙසනං වා සියා පකතිවිසෙසනං වා. තත්ථ යදි පකතිවිසෙසනං සියා, තදා පයොජකබ්‍යාපාරෙ වත්තමානා ණිණාපී විධීයන්තීති (ගමනං) පති යො නියොගො තදත්ථො ගමි, න ගත්‍යත්ථො, තස්ස වායං පයොජ්ජොති 'ගමයති මාණවකං ගාම'න්ති ගත්‍යත්ථස්ස පයොජ්ජෙ ''ගතිබොධාහාරෙ''ච්චාදිනා (2-4) විහිතා දුතියා න පප්පොති, තතො පකත්‍යත්ථවිසෙසනපක්ඛො දුට්ඨොති පච්චයවිසෙසනපක්ඛං දස්සෙතුමාහ- 'පච්චයවිසෙසනං චෙදං න පකතිවිසෙසන'න්ති.

පයොජකමත්තගග්ගහණෙති මත්තසද්දො සාමඤ්ඤවාචී, යථා 'කඤ්ඤා මත්තං වාරයතී'ති. කත්තාරං යො පයුජ්ජති යො ච කරණාදීනං පයොජකො තෙසං සාමඤ්ඤෙන ගහණෙ සතීති අත්ථො. බ්‍යාපාරෙත්වෙවාති පයොජකග්ගහණමන්තරෙන බ්‍යාපාරෙඉච්චෙව වචනං කත්තබ්බං සියාති භාවො, තන්ති පයොජකග්ගහණං, විසිට්ඨො විසයො යස්ස පයොජකග්ගහණස්සතංතථාවුත්තං. කොපනායංවිසිට්ඨො විසයොච්චාහ- 'යො ලොකෙ'ඉච්චාදි. ඉතොවාති වක්ඛමානස්ස හෙතුනො පරාමාසො. තන්ති චුරාදීහි ණිවිධානං. එවංසද්දො වක්ඛමානාපෙක්ඛො. තං විසුං චුරාදීහි ණිවිධානමෙව වක්ඛමානප්පකාරෙන සඵලං සියා නාඤ්ඤථාති අත්ථො. තමෙව පකාරං දස්සෙති'යදිමිනා'ච්චාදි.

17. කොයාතා

කත්තරි විහිතෙසුපි මානනත්තත්‍යාදීසු පරභූතෙසු කොයා හවතීති විඤ්ඤායෙය්‍යාති 'භාවකම්මෙසූ'ති න ක්‍යස්ස විසෙසනන්ති ආහ- 'මානනත්තත්‍යාදීන'මිච්චාදි.

යදි හි කත්තරි විහිතෙසු සියා, තථා සති තෙසමුභින්නං පධානත්තෙනාභිධීයමානානමඤ්ඤමඤ්ඤානපෙක්ඛත්තා අසම්බන්ධො සියා, න චෙ වම්භූතානමභිධානමත්ථි, න හි 'ධීයතෙ'ච්චස්මා භාවො කත්තා ච පතීයතෙ, නාපි 'ගම්‍යතෙ'ච්චස්මා කම්මං කත්තාච. අපි තු භාවකම්මානෙව ගම්‍යන්තෙ, තෙනාහ- 'තස්මා'ඉච්චාදි.

තෙසමෙවාති මානන්තත්‍යාදීනමෙව. පරසමඤ්ඤාහි පරෙසං කච්චායනා නං පරොක්ඛාඉච්චෙව නාමං. තබ්බජ්ජිතෙසූති පරොක්ඛාසඤ්ඤිපච්චයවජ්ජිතෙසු. අපරොක්ඛෙසූති එත්ථ පරසමඤ්ඤාවසෙන පරොක්ඛාඉච්චනෙන සහ සමාසං දස්සෙත්වා ඉදානි අඤ්ඤථාපි පටිපාදෙතුං 'අථවා'තිආදිමාහ. පරොක්ඛෙති ඉන්ද්‍රියාවිසයෙ කාලෙ. පරොක්ඛෙවිහිතා පච්චයාති ඉමිනා උපචාරෙන තද්ධිතප්පච්චයවසෙන වා පරොක්ඛාති සද්දනිප්ඵත්තිමාහ. තෙ පන'අ උ' ඉච්චාදයො. තතොති පරොක්ඛප්පච්චයතො.

නනු පුබ්බපක්ඛෙ 'අපරොක්ඛෙසූ'ති එත්ථ 'පරොක්ඛාවජ්ජිතෙසූ'ති අත්ථ වචනං යුජ්ජති, දුතියපක්ඛෙ පන 'පරොක්ඛවජ්ජිතෙසූ'ති, තථා සති කථමෙත්ථ 'පරොක්ඛාවජ්ජිතෙසූ'ති අත්ථවචනං යුජ්ජතීති ආහ- 'තෙපනා'තිආදි. ඉධාති අපරොක්ඛෙසූති ඉමස්මිං. නනු ච "පරොක්ඛෙ අ උ"ඉච්චාදිසුත්තෙ (6-6) 'පරොක්ඛෙ'ති පකතිවිසෙසනන්ති පච්චයානං පරොක්ඛෙ විහිතතා කථන්ති මනසි නිධායාහ 'පරොක්ඛෙ'ඉච්චාදි. භවනං භාවො කිරියාධාත්වත්ථො.

සාධියමානාවත්ථොති ඉමිනා සිද්ධාවත්ථා නිරස්සතෙ. පුබ්බපරීභූතො පධානකිරියාවයවභූතො කිරියාරූපො අත්ථො ලක්ඛණං සභාවො යස්ස ධාත්වත්ථස්ස සො තථා වුත්තො. සත්වභූතොති එත්ථ පතීයතීති සෙසො. බහුවචනම්පි හොති පාකාපාකෙති අධිප්පායො, කරීයතීති කම්මං, තඤ්ච යදිපි නාමාදිකම්මමත්ථී, තථාපි ක්‍රියත්ථාඉච්චාධිකාරතො මානාදීනමඤ්ඤත්ථාලබ්භනතො ච කිරියා සම්බන්ධොව ගය්හතෙ, සු-සවනෙ සූයමානං.

පාණිනියෙහෙත්ථ "භින්දති කුසූලං"ත්‍යාදො යා භෙදනාදිකිරියා කම්මනි දිස්සතෙ, සා යදා සුකරත්තමත්තෙන සප්පධානත්තවචනිච්ඡායං කත්තුත්තෙපුපලබ්භති 'භිජ්ජතෙ කුසූලො සයමෙවෙ'ච්චාදිනා, තදාස්ස කත්තුනො සුත්තන්තරෙන කම්මසරික්ඛභාවො විධීයතෙ 'කම්මනිස්සයං කාරියං යථා සියා'ති. තන්නිස්සායාහ- 'යදා කම්මමෙවෙ'ච්චාදි. යදා කම්මමෙව කත්තුභාවෙන විවච්ඡීයතෙති සම්බන්ධො. කථං කත්වා තථා විවච්ඡීයතෙච්චාහ- 'අත්තසමවෙතාය'ඉච්චාදි. අත්තසද්දෙන කම්මමත්‍ර විවච්ඡිතං, අත්තනි සමවෙතා එකදෙසීභූතා අත්තසමවෙතා, තස්සා කිරියාය කම්මට්ඨකිරියායාති වුත්තං හොති.

සුභෙදත්තාදිනෙති හෙතුම්හි කරණෙ වා තතියා. අත්ථතොති 'කම්මමෙයෙව කොයා'ති (න සක්කි) [තස්මා] වුත්තන්ති අධිප්පායො. තථාහි 'භිජ්ජතෙති සවනා කම්මතාවගම්‍යතෙ'ති ඉමිනා අත්ථතො කම්මමෙයෙවකොයාතිපටිපාදිතමෙව. වුත්තමෙව ඵුටීකරමාහ- 'භිජ්ජතෙ ඉච්චස්මිං පදෙ'ඉච්චාදි. අඤ්ඤථාති යදි කම්මමෙයෙව තෙපච්චයො න සියා. අතොති භිජ්ජතෙ ඉච්චස්මා. උපසංහරමාහ- 'තස්මා'ඉච්චාදි. කිං වචනෙනාති පාණිනීයානම්ව කිං සුත්තත්තරෙනාති අත්ථො.

වචනාභාවෙපි කම්මකත්තරි පදසඞ්ඛාරක්කමොපදස්සනමුඛෙන වුත්ති ගන්ථං විවරිතුමාහ- 'වාක්‍යතො'ඉච්චාදි. වාක්‍යතො උද්ධරිත්වා පදෙසඞ්ඛරියමානෙති 'භිජ්ජතෙ කුසූලො සයමෙවෙ'ති වාක්‍යතො විසුං කත්වා භිජ්ජතෙ'ති පදෙ සඞ්ඛරියමානෙ නිප්ඵාදීයමානෙති අත්ථො. තදෙවාති පදත්ථසාමඤ්ඤමෙව. තන්නිප්ඵාදනෙති තස්ස සඞ්ඛරිමානස්ස පදස්ස සඞ්ඛරණෙ. සයන්තීමස්සාත්‍ර අත්තනාති අත්ථො. න කෙවල මනෙනෙතදෙව වුත්තං- 'කම්මමෙයෙව පච්චයො'ති, කිඤ්චරහි අඤ්ඤම්පත්ථීති දස්සෙතුමාහ- 'අනෙන චෙ'ච්චාදි. චො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ. අනෙනභිජ්ජතෙති සවනාඉච්චාදිනා ඉදඤ්චාහාති අත්ථො. කින්තදිච්චාහ 'කම්ම කත්තුනො'ච්චාදි, න පදමුදාහරණන්ති කම්මකත්තුනො වාක්‍යමෙවොදාහරණං... වාක්‍යෙනෙව තස්ස පතීතියා මඤ්ඤතෙ. පදමෙවොදාහරණං කස්මා න සියාති ආහ- 'පදෙහි'ච්චාදි. දුතියමුදාහරණං දස්සෙතුමාහ- 'කත්තුනිස්සයො පි'ච්චාදි.

අස්මිං පක්ඛෙති අස්මිං කත්තුත්තෙන විවච්ඡිතෙ පක්ඛෙ. තබ්බිසයත්තන්ති කම්මවාචීසයං සද්දවිසයත්තං. භාවකම්මෙසූතීමස්ස කත්තරිච්චස්ස ච පච්චයවිසෙසනත්ථෙ සති සාමත්ථියලද්ධම්පයොජනං දස්සෙතුමාහ- 'භාවකම්මෙසූ'තිආදි. ඉමිනා අනෙන ච විසෙසිසත්තාති සම්බන්ධො. කින්තං විසෙසිතන්ති ආහ- 'මානන්ත ත්‍යාදීසූ'ති. කින්තම්පයොජනන්ති පයොජනං දස්සෙතුමාහ- 'ත්‍යාදීන'මිච්චාදි. යදි භාවකම්මෙසු කත්තරි ච තෙන තෙන [ධානෙන] සුත්තෙන මානාදයො න සියුං, කථන්තං විසෙසිතෙසු මානාදීසු පරෙසු ක්‍යාදයො සියුන්තීමිනා සාමත්ථියෙන ( ) [(සති)] භාවකම්මෙසු කත්තරි ( ) [(ති)] ච "වත්තමානෙති අන්ති"ච්චාදිප්පභුතිකෙහි (6-1) සුත්තෙහි යථාලාභං භාවාදීසු පච්චයා හොන්තීති විඤ්ඤායතීති භාවො.

නතදත්ථං වචනමාරද්ධන්ති භාවකම්මෙසු කත්තරි මානන්තත්‍යාදිවිධානත්ථං පාණිනියෙහි විය සුත්තන්තරං නාරද්ධන්ති අත්ථො. අථ භාවකම්මෙසු කත්තරි ච මානාදිවිධානත්ථං වචනං නාරද්ධං ධාතුනියමනං [ධාතුනියමත්ථං] ත්වස්ස වත්තබ්බන්ති තඤ්ච සාමත්ථියාව (ලබ්භතෙති) දස්සෙතුමාහ- 'කිරියත්ථනියමොපි'ච්චාදි. අකම්මකා ධාතුතො භාවෙ කත්තරි ච සකම්මකා කම්මෙ කත්තරි චෙති කිරියත්ථනියමො යථාවුත්තෙන සාමත්ථියා ලබ්භතෙති සම්බන්ධො. අකම්මකානං කම්මවිරහා, සකම්මකානඤ්ච සතොපි භාවස්සාප්පධානත්තා අකම්මකා කත්තරි භාවෙ ච භවන්ති න කම්මෙ, සකම්මකා කම්මසබ්භාවා කත්තරි කම්මෙ ච භවන්ති න භාවෙතීදං සාමත්ථියං.

කම්මමපෙක්ඛතෙති පචාදිතො කත්තරි පඨමපුරිසෙකවචනෙ කතෙ පචතිච්චාදීසු පචාදිනො පචනාදිකිරියා ඔදනාදිකං කම්මමපෙක්ඛතෙ. කත්තුත්තමපෙක්ඛතෙති භවතිච්චාදීසු භූආදීනං භවනාදිකිරියා කත්තුමත්තමපෙක්ඛතෙ.

20. ණිණා

යදත්ථන්ති යංපයොජනං.

23. ඡඩා

ජිනන්තොති ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) රස්සො. සබ්බත්ථෙව යත්ථ කත්තරි පච්චයො තත්ථ විකරණාපි කත්තරියෙව, යත්ථ භාවකම්මෙසු තත්ථ විකරණාපි භාවකම්මෙසුයෙව,… එකාය පකතියා කාරකභෙදෙ(න) පච්චයස්සාසම්භවතො. තස්මා සහාභිධානානං මානාදිවිකරණානං කථන්නාම සහාසම්භවං ගච්ඡෙය්‍යුන්ති විධීයන්තෙ.

27. භාව

විවච්ඡාභෙදෙනාති සකම්මකාකම්මකවචනිච්ඡාභෙදෙන. උභයත්ථාති භාවකම්මෙසු. කරීයතීති කත්තබ්බො කරණීයො. ‘‘අපවාද විසයෙ උස්සග්ගො නාභිනිවිසතී’’ති එසො උස්සග්ගධම්මො. තබ්බාදීනන්තු කෙසඤ්චුස්සග්ගානම්පි අපවාදවිසයෙ පවත්ති හොති බහුලාධිකාරා. යථා ‘‘භාවකම්මෙසු තබ්බානීයා’’ති උස්සග්ගො, ‘‘වදාදීහියො’’ති (5-30) අපවාදො තංවිසයෙපි තබ්බානීයා හොන්ති ‘ගන්තබ්බො ගමනීයො’ති වෙදිතබ්බොති.

28. ධ්‍යණ

කාරියං ‘‘ඤි බ්‍යඤ්ජනස්සා’’ති (5-170) ඤි.

30. වදා

අන්නතොතීමිනා ‘භොග්ගමඤ්ඤ’න්තෙත්ථ අඤ්ඤං නාම අන්නවතා අඤ්ඤන්ති අත්ථමාහ.

31. කිච්ච

කම්මකරො හරිතබ්බතායෙච්චාදිනා කිරියාසද්දත්තං හච්චසද්දස්ස දස්සෙන්තො සඤ්ඤාභාවමපාකරොති. ‘‘සඤ්ඤායං හරා’’ති ච ගණසුත්තන්ති දට්ඨබ්බං, තෙනාහ- ‘සඤ්ඤායං හරා’තිආදි.

අහරිතබ්බාපිච්චාදිනා ඉදං දීපෙති දුවිධා සඤ්ඤාසද්දා කෙචි දච්චන්ත විගතාවයවත්ථා යථා ඩිත්ථාදයො, කෙචිදවයවත්ථානුගතායථා සත්තපණ්ණාදයො, තත්ථ හරියාසද්දස්ස කම්මම්පවත්තිනිමිත්තං ‘හරිතබ්බා හරියා’ති, යථා සත්ත පණ්ණානි අස්සාති සම්බන්ධො පවත්තිනිමිත්තං සත්තපණ්ණසද්දස්ස, එතඤ්ච පවත්තිනිමිත්තං සද්දනිප්ඵත්තිකිරියායමෙවොපදිසීයතෙ, ක්වචිදෙව ත්වත්ථවිසෙසෙ සත්‍යසති වා තස්මිං නිමිත්තෙ සද්දො වත්තතී’’ති. ඔකාරස්සාති ‘‘යුවණ්ණානමෙ ඔප්පච්චයෙ’’ති (5-82) කතඔකාරස්ස.

32. ගුහා

සද්දිකානන්ති පාණිනියකච්චායනාදිවෙය්‍යාකරණානං. පෙසනං සක්කාරපුබ්බකං වා නියොජනං. කාමචාරානුඤ්ඤාති කත්තුමිච්ඡතො යථිච්ඡ මනුජානනං අතිසග්ගොනාමාති අත්ථො. නිමිත්තභූතස්සාති ‘‘භොතා කටො කත්තබ්බො’ච්චාදීසු කටකරණාදිනො කාරණභූතස්ස.

නනු ච සාමඤ්ඤෙන විහිතා එ(තෙ), තථා ච සති විඡ්ඣත්ථවිහි තෙහි එය්‍යාදීහි තෙ බාධීයන්තිච්චාහ- ‘නචෙ’ච්චාදි. විධිවිසෙසත්තෙ පීති විධානං විධි නියොජනං කිරියාසු බ්‍යාපාරණා, තස්ස විධිනො පෙසාදීනං විසෙසත්තෙපි, නාවස්සන්තිආදි ජයාදිච්චබ්‍යාඛ්‍යානං නිස්සාය වුත්තං, වුත්තඤ්හි තෙන ‘‘කිමත්ථං පෙසාදීසු කිච්චසඤ්ඤිනො තබ්බඅනීයණ්‍යත්‍යප්පච්චයා විධීයන්තෙ, න සාමඤ්ඤෙන භාවකම්මෙසු විහිතා, එවමෙතෙ [විහිතාඑව, චො-කාසිකාවුත්ති] පෙස්වාදිඤ්ඤස්වත්‍ර ච භවිස්සන්තීති විසෙසවිහිතෙන විධ්‍යාදීසු පච්චයෙන බාධීයන්තෙ, වාසරූපවිධිනා භවිස්සන්ති එවඤ්චරහි එතං ඤාපෙති ‘ඉත්ථීඅධිකාරතො පරෙන වාසරූපවිධි නාවස්සම්භවතී’ති [කිමත්ථමිච්චාදි චොදා, විචසසවිහිතෙච්චාදි පරිහාරො, කිච්චා හි සාමඤ්ඤෙන විහිතා, පඤ්චමී තු පෙසාදිනාත්ථවිසෙසෙන, අතො තෙන විසෙසවිහිතෙන කිච්චා පෙසාදිවිසයෙ බාධීයෙරන්ති පුනබ්බියතෙ, වාසරූපෙච්චාදිනා පරිහාරං විසටයති. එවං චරහිච්චාදිනා පෙසාදීසු කිච්චවිධානස්ස ඤාපකත්තං දස්සයති. (ජිනින්දබුද්ධිනු 21 ස)]. අසරූපවිධි අසරූපාපවාදප්පච්චයො වා විකප්පෙන බාධකො හොති උස්සග්ගස්සාති එතං අවස්සං න හොතීති ඤාපනත්ථම්පි න විධීයතෙති යොජනා. ‘‘වා-සරූපො-නිත්ථියං’’ති (පා, 3-1-94) පරසුත්තං. ධාත්වධිකාරෙවිහිතො අසරූපො අපවාදප්පච්චයො උස්සග්ගස්ස බාධකො භවති ඉත්ථී අධිකාරෙ විහිතප්පච්චයං වජ්ජයිත්වාති අත්ථො. හෙට්ඨා වුත්තානුසාරෙනෙදං විඤ්ඤාතබ්බං.

භොතා බලු කටො කාතබ්බොච්චාදි පෙසනෙ. ත්වයා කටො කාතබ්බොති අනුඤ්ඤායං. පත්තකාලෙ පරමුදාහරණං. එත්ථ පන කටකරණෙ කාලාරොචනමත්තමෙව විඤ්ඤායති, න පෙසාදි. ‘‘සත්‍යරහෙස්වෙය්‍යාදී’’ති (6-11) සුත්තං විසෙසවිහිතං, තෙනාහ- ‘සාමඤ්ඤ විධානතො’ච්චාදි. සත්තිවිසිට්ඨෙච්චාදිනා වුත්තමත්ථං විවරති

‘සත්තී’තිආදිනා. කථං සත්තිවිසිට්ඨතා කත්තුනොති ආහ- ‘තංයොගා’ති. තාය සත්තියා යොගො තංයොගො. අවස්සකාධමිණතාවිසිට්ඨෙ තු කත්තරි කිච්චානං තදඤ්ඤෙසඤ්ච භාවාය විසුං- සුත්තිතං, තෙන, වුත්තං ‘ආවස්සකාධමිණතා විසිට්ඨෙව කත්තරී’ති. සබ්බත්ථෙවෙත්ථ ‘උද්ධං මුහුත්තතො’තිආදිනා එකෙකමුදාහරණං කමෙන දස්සිතං. භොතා රජ්ජං කාතබ්බන්ති අරහෙ, භවතා රජ්ජං කාතබ්බන්ති අත්ථො. භවං අරහොති පන අරහකත්තුත්තප්පකාසනත්ථං වුත්තං. එවමුපරිපි. සබ්බමෙතං බහුලග්ගහණානුභාවෙනෙති විඤ්ඤෙය්‍යං.

33. කත්ත

ගලෙචොපකොති අලොපසමාසො. අභිමතො පරෙහි. අරහාදීසු විහිතප්පච්චයෙහීති ‘‘සත්ත්‍යරහෙස්වෙය්‍යාදී’’ (6-11) ච ‘‘සීලාභික්ඛඤ්ඤාවස්සකෙසු ණී’’ති (5-53) ච අරහාදීසු විහිතප්පච්චයෙහි. උපාදානසීලො සික්ඛාපනසීලො. මුණ්ඩනං ධම්මො සභාවො යෙසං තෙ මුණ්ඩනධම්මා. වධුං කතපරිග්ගහං සාවිට්ඨායනා මුණ්ඩයන්ති එතෙසං කුලධම්මො.

35. ආසිං

කාපනායමාසිංසා නාමෙච්චාහ- ‘අප්පත්තස්සෙ’ච්චාදි. කිරියා විසෙසකත්තුවිසයාති කිරියාවිසෙසස්ස යො කත්තා සො විසයො යස්සා සා තථා වුත්තා. කිරියාවිසෙසකත්තුවිසයත්තමෙව ඵුටී කත්තුමාහ- ‘අස්සා’ඉච්චාදි. අස්සා ජීවනකිරියාය නන්දන කිරියාය භවනකිරියාය වා කත්තා තංකිරියං සම්පාදෙන්තො භවෙය්‍යා භවතූති අත්ථො. ජීවතු නන්දතු භවතූති ආසිංසායං පයොගෙන ජීවක නන්දක භවකසද්දානං තංසමානත්ථතා දස්සිතා.

අකෙනෙවාසිං සනත්ථස්ස ගමිතත්තාති ආසිංසනා එව අත්ථො, තස්ස අකප්පච්චයෙනෙව ගමිතත්තා අවබොධිතත්තා. නාසිං සනත්ථස්ස පයොගොති ආසිංසනා අත්ථො යස්ස ජීවතු නන්දතු භවත්විච්චාදිනො සද්දන්තරස්ස, තස්ස නප්පයොගොති අත්ථො.

36. කරා

කරොති අත්තනො ඵලන්ති කාරණං.

37. හාතො

ජහන්ති උදකන්ති වීහීසු හායනසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං දස්සෙති. ජහාති භාවෙ පදත්ථෙති ඉමිනාපි සංවච්ඡරෙ. භාවෙඉච්චස්සත්ථමාහ ‘පදත්ථෙ’ති. නිප්ඵත්තිමත්තං කිරියොපාදානන්ති කෙචි.

39. විතො

නනු ච විතොති පඤ්චමීනිද්දිට්ඨත්තා ‘විතො පරස්මා ඤාඉච්චස්මා’ති වත්තබ්බං කථං විපුබ්බාති වුත්තන්ති ආහ- ‘විතො පරො’ඉච්චාදි. විපුබ්බො යස්සසො විපුබ්බො. විසද්දතො ධාතුම්හි පරභූතෙ සති විසද්දො පුබ්බො නාම හොතීති අත්ථො.

40. කස්මා

සබ්බං ජානාති, කාලං ජානාතීති විග්ගහො.

41. ක්වච

නාමජාතිගුණකිරියා දබ්බසම්බන්ධතො පඤ්චවිධත්තෙපි කම්මස්ස ක්‍රියත්ථස්සාවධිරයමුපාදින්නොති ක්‍රියත්ථසම්බන්ධා කිරියාකම්මස්සෙහ ගහණං. තඤ්ච නිබ්බත්තිවිකතිපත්තිභෙදෙන තිවිධං, තිවිධස්සාපොතස්ස විසෙසානුපානතො ගහණන්ති කමෙනුදාහරන්තො ආහ- ‘කරකරණෙ’ඉච්චාදි.

ලොකවිදූතිආදිදස්සනතො ක්වචිග්ගහණෙ පයොජනං වත්තුමාහ- ‘කම්මතො’ච්චාදි. නනු ච ක්වචිග්ගහණෙනෙව ‘ආදිච්චං පස්සති’ච්චාදොපි (නිවත්ති) වත්තුං සක්කා කස්මා ‘බහුලාධිකාරා’ති වුත්තන්ති ආහ ‘තෙනෙ’ච්චාදි. තෙනාති යෙන ක්වචිග්ගහණං කුතොචියෙවාති දස්සනත්ථං කතං තෙනාති අත්ථො. තෙනාති වා ක්වචිග්ගහණෙන. අථ ආදිච්චං පස්සතිච්චාදො විය කම්මකරාදීසුපි නිවත්තිමදස්සෙත්වා ‘ක්වචීති කිං කම්මකරො’ති කස්මා වුත්තන්ති ආහ- ‘යජ්ජෙව’මිච්චාදි.

තස්සාති බහුලවචනස්ස, මහාධිකාරත්තාති මහාවිසයත්තා. කුතොචියෙවාති කුතොචි ධාතුතොයෙව. අථෙහ කස්මා න හොති දෙවදත්තො සයති දාත්තෙන ලූනාති සුනඛානං දදාති නගරා අපෙති ථාලියං පචති මාතු සරතී''ති, සබ්බමෙවෙදං කිරියා (යා) භිසම්බන්ධියතීති යදිපෙවං, තථාපි කම්මත්තෙනෙව යං වත්තු මිච්ඡිතං න කාරකන්තරත්තෙන නාපි සම්බන්ධභාවෙන, තස්සෙව කම්මසද්දෙන ගහණං කම්මවචනසාමත්ථියා, අඤ්ඤථා ස්‍යාදිතොච්චෙව වදෙය්‍ය කිං කම්මාති වචනෙනාති.

42. ගමා

වෙදන්ති එත්ථ අත්ථමාහ චින්තින්ති, තුට්ඨින්ති අත්ථො.

43. සමා

තඤ්චෙති උපමානස්ස පරාමාසො. භෙදෙන විවරණන්ති සමානාදීහීති අවත්වා භෙදෙන විවරණං. තුල්‍යතායුපලබ්භමානස්ස සදිසාදිසද්දවචනීයත්තා අවයවත්ථානුගමෙනාත්තනො-භිධෙය්‍යො සදිසාදිසද්දානම්පවත්ති වෙදිතබ්බා.

44. භාව

කාරකං සාධකං නිබ්බත්තකන්ති අනත්ථන්තරං. කරොති කිරියං නිබ්බත්තෙති නිමිත්තභාවෙනාති කාරකං. කත්තාදීනං කිරියානිමිත්තත්තන්තු සයමෙව 'තත්ථ කත්තා'තිආදිනා භෙදෙන පකාසයිස්සති. කිරියානිමිත්තං... නිබ්බත්තකෙසු කත්තාදීසු ඡසුපි රුළ්හත්තා තෙනෙත්ථ කත්තාවාත්තප්පධානො, කරණාදයොප්‍යප්පධානා කාරකබ්‍යපදෙසො ලබ්භන්තෙ... අඤ්ඤථා කාරකසද්දෙන තෙසං ගහණං න සියාති. කිමිදං කාරකන්ත්‍යාහ- 'සත්තිකාරක'න්ති. එවං චරහි දබ්බාදීනං කථං කාරකත්තමිච්චාහ- 'තදධිකරණා'තිආදි. තස්සා සත්තියා ආධාරා නිස්සයාති අත්ථො, පුං නපුංසකෙ අධිකරණසද්දො. තෙසු දබ්බා දීසු තිට්ඨතීති තත්‍රට්ඨා, සත්ති. තස්සා භාවො තත්‍රට්ඨතා, තාය. අථ දබ්බාදීනං මුඛ්‍යතො කාරකත්තෙ සති කිමායාතන්ත්‍යාහ 'යදි'ච්චාදි.

තෙසන්ති කත්තාදිකාරකානං. අඤ්ඤමඤ්ඤබ්‍යාවුත්තරූපත්තාති අඤ්ඤමඤ්ඤතො බ්‍යාවුත්තං නිවත්තං රූපං කරණාදිසභාවො යෙසං කත්තාදි කාරකානං තෙ තථා වුත්තා, තෙසං භාවො තත්තං තස්මා. කරණ රූපන්ති කරණං රූපං සභාවො යස්ස අධිකරණස්ස තං තථා වුත්තං. එවඤ්චසතිකො දොසොච්චාහ 'තථා චෙ'ච්චාදි. කෙනචි සුකරත්තෙන සප්පධානත්තවචනිච්ඡායං 'ථාලී පචතී'ති භවති. තත්‍රෙවුක්කංසවච නිච්ඡායං 'ථාලියා පචතී'ති.

එවඤ්චකත්වාති නිපාතසමුදායො-යං හෙත්වත්ථො. තස්මාති අත්ථො. කත්තා නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. කත්තුට්ඨකිරියානිමිත්තස්ස කත්තුනො උදාහරණං 'හසති නච්චතී'ති. තදත්ථෙති තාය කම්මසමවායිනියා පචනාදිකිරියාය අත්ථෙ අධිස්සයනාදයො පවත්තෙන්තො කිරියාය නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. එවමුපරිපි.

ඔදනං පචති දෙවදත්තොති කම්මට්ඨකිරියාය නිමිත්තභූතස්ස කත්තුනො උදාහරණං. භාජනසඞ්ඛරණමධිස්සයනං. ආදිසද්දෙන තණ්ඩුලවපනඉන්ධනාපහරණාදයො ගය්හන්ති. ද්විධාපත්තියන්ති රුක්ඛාදීනං ද්විධා පවත්තියං.

බ්‍යාපනෙති සම්බන්ධෙ. ගිරධාතුතො අප්පච්චයෙ- ''එඔනම වණ්ණෙ''ති (137) සුත්තෙ 'අවණ්ණෙති යොගවිභාගතො ගකාරෙ ඉකාරස්ස අත්තං හොතීති දස්සෙතුමාහ- 'අවණ්ණෙති යොගවිභාගා අත්තං ඉස්සා'ති. අඤ්ඤථාපි පටිපාදෙතුමාහ- 'එස්ස වා'තිආදි. එස්සාති ''ලහුස්සුපන්ථස්සා''ති (5-87) කතඑස්ස. සකලෙනාති 'එඔනම වණ්ණෙ''ති සකලෙන සුත්තෙන. පුරීති නිපාතො.

ඊසක්කරොති බින්දුලොපො, ද්විත්තං, සාමඤ්ඤෙන විධානතොති පරෙසං විසෙසවිධානසබ්භාවමාහ. ගණිකාලයං ගණිකානං ගෙහං. නෙපථ්‍යමාකප්පො. දත්තොලද්ධොති පච්චයස්ස කම්මසාධනත්තං දීපෙතුංවුත්තං. විනාලිඞ්ගවචනෙහි පාටිපදිකත්ථං නිද්දිසිතුං න සක්කාති භාවෙති සබ්බලිඞ්ගසඞ්ඛ්‍යාසම්බන්ධයොග්ගපාටිපදිකත්ථසාමඤ්ඤෙ පච්චයනිමිත්තත්තෙන ගහිතෙපි සාමඤ්ඤෙ චරිතත්ථත්තා ලිඞ්ගවචනං නප්පධානන්ති ඉට්ඨීආවුධන්ති ඉත්ථී නපුංසකෙභාවෙ, පාකාති බහුවචනෙපි භාවෙ භවති එව.

45. දාධා

සපාදීහි අපාදීහිවාති පාදිසහිතෙහි පාදිරහිතෙහි ච දාධාහි.

46. වමා

සාපානදොණියන්ති සාරමෙයානං භුඤ්ජනකඅම්බණෙ. යීතසුපාන වමථුවියාති පවත්තසුනඛච්ඡද්දනං විය.

47. ක්වි

යථාදස්සනන්ති ආචික්ඛතීති යොජනා. තෙන කුතොචි ධාතුතොති. ගණ්හන්තීති ගහ=උපාදානෙච්චස්ස. සලාකාසද්දස්ස සලාකන්ති. සහාසඉච්චස්ස අන්තබ්‍යඤ්ජනලොපෙ සහාපකතිතො ‘‘ඉත්ථී යමත්වා’’ති (3-26) ආප්පච්චයො. පහාතීති ආ=දිත්තියමිච්චස්ස.

48. අනො

චලනාදීනං සීලාදීසු නිප්ඵාදනත්ථං විසුං සුත්තිතං පරෙහි, ඉධ පන බහුලං වචනෙනෙවාති දස්සෙතුමාහ- ‘චලනාදීසූ’තිආදි.

49. ඉත්ථී

ක්ලිකයකිච්චත්‍ර කකාරබහුත්තා කකාරාති බහුවචනං. තිතික්ඛා ඉච්චාදො තිතික්ඛනමිච්චාදිනා විග්ගහො ‘‘ඉත්ථියමත්වා’’ (3-26). අපරි පයීතොති ධාතුපාඨෙ අපරිපයීතො. පාණිවිසෙසොති සත්තවිසෙසො. ඉමිනා ච ‘‘යථාකථඤ්චි නිප්ඵත්ති, රුළ්හියා අත්ථනිච්ඡයො’’ති දස්සෙති.

ආසිං සායං ගම්මමානායං සඤ්ඤාවිසයෙ ධාතුහි තිප්පච්චයො කිච්චප්පච්චයො ච යථා සියාති ‘‘තිකිච්චාසිට්ඨෙ’’ති (7-2-3) සුත්තිතං කච්චායනෙන. තම්හ සාමඤ්ඤෙන විධානාව සිද්ධන්ති නිරූපයිතුමාහ- ‘කච්චායනෙන පනෙ’ච්චාදි. තබ්බ අනීයණ්‍ය තෙය්‍ය රිච්චප්පච්චයානං ‘‘තෙ කිච්චා’’ති (7-1-22) කිච්චසඤ්ඤං විධාය සෙසානං ‘‘අඤ්ඤෙකිතී’’ති (7-1-23) කිත්සඤ්ඤා කතා කච්චායනෙන. තෙනාහ- ‘කිත සඤ්ඤො’ති.

තබ්බාදිප්පච්චයො ච විහිතොති සකියවොහාරෙනාහ. සකිය සත්ථෙ අවුත්තදොසං [සුත්තදොසං] පරිහරිත්වා වක්ඛමානනයෙන යුත්‍යභාවා තථා විධානෙ අයුත්තතං දස්සෙන්තො ‘නවාසිං සාය’මිච්චාදිමාහ. ගුහනං, රුජනං, මොදනන්ති විග්ගහො. සයනං වා සෙය්‍යා. වජධාතුතො වස්ස බකාරෙන භවිතබ්බං, සො කථං යකාරෙ පරභූතෙ අසතීති ආහ- ‘වවග්ගබයඤාතියොගවිභාගා වස්ස බො’ති.

51. කරා

රිරියප්පච්චයෙ ආදිරකාරස්ස අනුබන්ධත්තා ආහ- ‘අන්තසරාදි ලොපො’ති.

52. ඉකි

අථ සරූපෙච්චෙතාවති වුත්තෙ- ‘කිරියත්ථස්ස සරූපෙ’ති කථං විඤ්ඤායතිච්චාහ- ‘කිරියත්ථා’තිච්චාදි. නනු ච ලො-යං කත්තරි විධීය මානොකථමෙත්ථ සියාත්‍යාහ- ‘අකත්තරිපි’ච්චාදි. අභිමතො කච්චායනස්ස. පටිපාදයිතුමාහ- ‘තත්ථා’තිආදි. කරණං උච්චාරණං, අස්ස කරොති සමාසවාක්‍යං. න හි එව දීහි කාරො විහිතොති අක්ඛරෙ හෙව කාරස්ස විහිතත්තා අක්ඛරසමුදායතො න පප්පොතීති භාවො. අථ වෙති මතප්පදානෙ. එවාදිසද්දවාචකා එවකාරාදයො සාධවොති අථ මතන්ති අත්ථො.

තත්ථාති තථා අභිමතෙ තස්මිං. නියමහෙතුනො අභාවාති අක්ඛරෙහෙව කාරප්පච්චයො විධෙය්‍යො න පන එවාදීහිච්චස්ස නියමස්ස යො හෙතු තස්ස හෙතුනො අභාවා.

53. සීල

කිමිදසීලමිච්චාහ- ‘සීලම්පකතිසභාවො’ති. තඤ්ච සීලමනුමානෙන විඤ්ඤායතිච්චාහ- ‘තඤ්චෙ’ච්චාදි. කිරියාවිසයරුචිවිසෙසානුමිතන්ති උණ්හභොජනසඞ්ඛාතා කිරියා විසයො යස්ස සො (කිරියා) විසයො රුචිවිසෙසො, තෙන අනුමිතන්ති අත්ථො. කිමිදමාභික්ඛඤ්ඤන්ති ආහ- ‘ආභික්ඛඤ්ඤ’මිච්චාදි. පුනප්පුනභාවො පොනොපුඤ්ඤං. ආසෙ වා තප්පරතාති තමෙවාභික්ඛඤ්ඤං පරියායෙහි ඵුටීකරොති.

යජ්ජෙවන්ති යදි ආභික්ඛඤ්ඤං තප්පතො වුච්චතෙ. තස්සීලාමිදං හොතීති ඉමිනා- ‘සීලාභික්ඛඤ්ඤාදි’’සුත්තෙ සීලසද්දෙනෙවාභික්ඛඤ්ඤස්ස ගහිතත්තං දීපෙති. අඤ්ඤථාපි සීලතො අඤ්ඤමෙවාභික්ඛඤ්ඤන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘යස්මිං දෙසෙ’තිආදි.

ගම්මමානෙති පතීයමානෙ. පතීති ච අත්ථප්පකරණසද්දන්තරාදීහි. අභිමතොති පාණිනියෙහි අභිමතො. ආවස්සකග්ගහණායෙව සිද්ධොති වුත්තං කථමෙත්ථාවස්සම්භාවො පතීයති ච්චාහ- 'තඤ්චා'තිආදි.

යොගවිභාගාති 'ණී'ති යොග විභාගා. සාධුං කරොති, බ්‍රහ්මං වදති, අසද්ධං භුඤ්ජති, පණ්ඩිතමත්තානං මඤ්ඤතීති විග්ගහො. සාධුන්ති කිරියාවිසෙසනං. අස්සද්ධභොජීති වතෙ. වතඤ්ච භොජනෙ අත්ථීතායං සද්ධඅස්සද්ධභොජනවිසයායං පවත්තියං යදි භුඤ්ජති අස්සද්ධමෙව භුඤ්ජති න සද්ධන්ති සත්ථෙ වුත්තනියමො, අස්සද්ධං භුඤ්ජති එවාති නොත්තරපදාවධාරණං... එවඤ්හි විඤ්ඤායමානෙ යදෙවාස්සද්ධං න භුඤ්ජති තදෙව වතලොපො සියාති [අත්ථීතාය (භොජනාකඞ්ඛිතත්තා) යථෙච්ඡං සාමඤ්ඤෙන භොජනෙ පවත්තියං මත්තායං අසද්ධභොජනං සත්ථවිහිතමුපලභමානස්ස සද්ධතො නිවත්තිත්වා විසෙසෙ හි සද්ධෙ පවත්තිනියමො වතමුච්චතෙ, නියමොචාත්‍රදුවිධො සම්භවති-අසද්ධං භුඤ්ජති එව, අථද්ධමො භුඤ්ජතීති වා, තත්‍රාදිමෙ නියමෙ යදෙවා සද්ධං න භුඤ්ජති තදෙවවත ලොපොසියා (ර-3-228) කාතන්තපඤ්ජිකා]. අඤ්ඤථාපි පටිපාදයිතුමාහ- 'සණන්තාදීහි'ච්චාදි.

54. ථාව

සයමෙව අත්තනාඑව. කම්මකත්තරීති උභයත්ථාපි කම්මකත්තරි පච්චයො බහුලාධිකාරාති අධිප්පායො. එත්ථ පන එකොපි පදත්ථො කම්මඤ්ච හොති කත්තාච කාරකසත්තිභෙදතො. යථා 'පීයමානං මධු මදයතී'ති එකස්සාපි සත්තිභෙදා කම්මත්තං කත්තුත්තං, තථා ත්‍රාපීති විඤ්ඤෙය්‍යං. යො පරං භඤ්ජති තත්ථපි සියා සාමඤ්ඤවිධානතොති ආහ- 'නිපාතනස්සි'ච්චාදි. දොසන්ධකාරං භින්දතීති දොසන්ධකාරභිදුරො.

55. කත්ත

භූතසද්දෙනෙත්ථාධිප්පෙතත්ථමුපදස්සෙතුමාහ- 'භූතමතීත'මිච්චාදි. අඤ්ඤථාති යදාතික්කන්තවචනො න සියාති අත්ථො.

නනුචාත්‍රෙතරෙතරනිස්සයදොසො පසජ්ජතෙ, සති හි භූතාධිකාරෙත්තො විධීයතෙ, සති ච ත්තෙ භූතසද්දස්ස නිප්ඵත්තීති වුට්ටො යෙචිතරෙතරනිස්සයදොසොති. නෙසදොසො, සඞ්කෙතාති බ්‍යත්තො සද්දත්ථසම්බන්ධො චිරකාලප්පවත්තො, නාස්ස කිඤ්චි අසාධුත්තං, අතික්කන්තෙ චාස්ස වුත්ති සද්දසත්තිසභාවතො වෙදිතබ්බා. ක්තවන්තා දයොපි චරහි සද්දසත්තිසභාවතො භූතෙඑව භවිස්සන්තීති න වත්තබ්බං. භූතසද්දො-යමතික්කන්තත්ථෙ පසිද්ධො ක්තවන්තාදයොත්වප්පසිද්ධා, අතො තෙන පසිද්ධත්ථෙනාප්පසිද්ධානමන්වාඛ්‍යානං කරීයතීති. භූතෙති චායං පකතිවිසෙසනං වා සියා 'භූතත්ථෙ වත්තමානා'ති, පච්චයත්ථ විසෙසනං වා'භූතෙ කත්තරී'ති, තත්‍ර කස්සිදං විසෙසනන්ති ආහභූතෙති පකතිවිසෙසන'න්ති. කුතොච්චාහ- 'සම්බන්ධස්ස චෙ'ත්‍යාදි. අථ පච්චයත්ථවිසෙසනෙ කො දොසොච්චාහ- 'පච්චයත්ථවිසෙසනෙ හි'ච්චාදි. පච්චයත්ථස්ස කත්තුනො අනභික්කන්තත්තා අයන්ති පයොගො නොපපජ්ජතෙති භාවො. අභිධෙය්‍යොති ඉමිනා පයොජනාදිං බ්‍යවච්ඡින්දති.

56. ක්තො

කම්මෙ ගුණීභූතත්තාති කම්මෙ සති භාවස්සාප්පධානත්තා. "ගුණමුඛ්‍යෙසු මුඛ්‍යෙයෙව කාරියසම්පච්චයො"ති මුඛ්‍ය කම්මෙයෙව පච්චයො, න තු භාවෙ තස්සෙත්ථාප්පධානත්තා.

57. කත්ත

නනුචාරම්භෙති වුත්තං- 'කිරියාරම්භෙ'ති කථන්ති ආහ- 'සොචෙ'ච්චාදි. සො ච ආරම්භො. කිරියායෙව ආරම්භොකිරියාරම්භො තස්මිං. කිරියාරම්භෙති සාමඤ්ඤෙන වුත්තත්තා කිරියත්ථවිසෙසනං වා එතංසියා පච්චයත්ථවිසෙසනං වා උභයථාපි න දොසොති දස්සෙතුමාහ- 'කිරියත්ථවිසෙසනං චෙත'න්තිආදි. පච්චයත්ථවිසෙසනපක්ඛෙපි සාමත්ථියා ආරම්භෙ කිරියත්ථස්සාපි පවත්ති හොතීති දස්සෙතුමාහ- 'කිරියත්ථස්සාපි'ච්චාදි. සාමත්ථියං දස්සෙති 'සාමත්ථියම්පනා'තිආදිනා. අනන්තරසුත්තෙන යො විහිතො ක්තො, සොපි සාමඤ්ඤෙන වචනතො භාවකම්මෙසු ආරම්භෙපි හොතීති යොජනා. සාමඤ්ඤෙන වචනතොති "ක්තො භාවකම්මෙසූ"ති (5-56) සාමඤ්ඤෙන වචනතො. භාවකම්මෙසුචෙති එවං න වුත්තන්ති 'යථාපත්තඤ්චෙ'ති වදතා වුත්තිකාරෙනෙවං න වුත්තන්ති අත්ථො.

කස්මා එවං න වුත්තන්ති ආහ- 'පුබ්බස්මිං විය'ා'ති ආදි. අනියමුප්පත්ති සඤ්ඤාය සති ඤාපනන්ති තන්නිසෙධෙතුමාහ- 'පුනබ්බචනතො'තිආදි. මාසඞ්කීති කම්මනි, තෙනෙවුප්පත්තීති පඨමා. එවං මඤ්ඤතෙ "භාවකම්ම ගහණං චාකාරෙනොනුකඩ්ඪීය 'භාවකම්මෙසු වා'ත්‍යනෙන ක්තෙවිධීය මානෙ ඉදමාසඞ්කීයතෙ 'පුබ්බෙනෙව සාමඤ්ඤෙන සිද්ධෙ පුනබ්බචනා [පුනබ්බචනං] කිරියත්ථානියමෙන ත්තස්සුප්පත්තී'ති, යථාපත්තඤ්චෙති හ්‍යුච්චමානෙ චකාරෙන යථාපත්තම්පි කාරියමනුඤ්ඤායතෙති පුබ්බෙනෙව වචනෙන භාවකම්මෙස්වාරම්භෙපි යථාපත්තො ක්තො භවතීති විඤ්ඤායතෙ"ති. එවඤ්චරහි භාවකම්මෙස්වාරම්භෙපි

පුබ්බෙනෙව සිද්ධත්තා ''කත්තරිආරම්භෙ''ඉච්චෙව වුච්චෙය්‍ය කිං චකාරෙනෙ ච්චාසඞ්කියාහ- 'පදානමවධාරණ ඵලත්තා'ච්චාදි.

නනුවාදිභූතො කිරියාක්ඛණො ආරම්භො නාම, බහූහි කිරියාක්ඛණෙහි කතෙ පරිසමත්තෙයෙව භූතො කාලො ච භවතීති කිරියාඵලස්සාපරිනිප්ඵන්නත්තා වත්තමානොව කාලොති තත්‍රක්තො න පප්පොතිච්චාසඞ්කියාහ- 'කිරියාඵලස්සි'ච්චාදි. කතෙකදෙසස්සාපි කතත්තා තස්ස ච නිබ්බත්තත්තා භූතවචනිච්ඡාති භාවො. නනුවාදිසුතෙ කිරියාක්ඛණකාලෙ කතො නාභිනිබ්බත්තො, කටකාරණභූතා බීරණාව හි තදා සන්ති, න ච තදවත්ථා තෙ එව කතොති කථං 'පකතො කතො'ති භූතකාලෙන පකතසද්දෙන කටසද්දසමානාධිකරණත්තමිච්චාහ- 'ආදිභූතෙනෙ'ච්චාදි. තත්ථ තස්මිං විසෙසෙ. පකත්තුං ආරභි, පකත්තුං ආරභියිත්ථ, පසොත්තුං ආරභි, පසොත්තුං ආරභනන්ති අත්ථො ත්තො.

58. ය්‍යාස

අනාරම්භත්ථංවචනන්ති ආරම්භෙ පුබ්බෙනෙව සිද්ධත්තා. අපාදිනොපිසිලිසස්ස සකම්මකත්තා- 'යෙභුය්‍යොනා'ති වුත්තං. සකම්මකත්ථන්ති වත්වා සකම්මත්තමෙසං පාදියොගෙ සති හොතීති දස්සෙතුමාහ- 'පාදිසහිතා'ච්චාදි. ඛටොපිකා මඤ්චො.

59. ගම

අවිවච්ඡිතකම්මො වෙහාකම්මකොති කථයමාහ- 'අවිජ්ජමානෙ'ච්චාදි. යාතවන්තො යාතා, යානං යාතං. අයොයිත්ථාති යා තො. ක්තො න විධාතබ්බො පාණිනියෙහි විය. කාරණසාමග්ගියං භූතායන්ති සස්සාදිහෙතුභූතසමිද්ධියං භූතායං. සා ච භූතා යෙවාතීමිනා කාරණසාමග්ගියා අතීතකාලිකත්තමාහ.

60. ආභා

ආධාරෙචෙති අනුවුත්තියා එත්ථ චකාරතො 'යථාපත්තඤ්චෙ'ති සම්බන්ධා වුත්තන්ති සෙසො. එවං න කුතොචි අපකස්සනං සියාති එවමාධාරාදිකෙ අනුවත්තමානෙ සති කුතොචි ආධාරාදිතො අපකස්සනං විසුං කරණං න සියාති අත්ථො. තථා සති හෙට්ඨා සුත්තෙනෙකයොගමෙව කරෙය්‍යාති අධිප්පායො. භාවකම්මෙසූති සම්බජ්ඣතෙති යොජනා.

බහුලස්ස භාවො කම්මංවාති බහ්වත්ථාදානමෙවාත්‍ර බහුලසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං භාවො කම්මංවෙති තත්ථ පච්චයො. කෙචීති පාණිනියෙ යෙව සන්ධායාහ. තස්සාපි භූතෙයෙව පවත්තිමුපදිසති 'සොපි'ච්චාදි

නා . භිජ්ජමානන්ති පච්චමානං. පරරූපෙන පස්සින්නොති යොජනා. කෙචිති තෙයෙව. ''මතිබුද්ධිපූජත්ථෙහි චෙ''ති (3-2-188) තෙසං සුත්තෙ චසද්දාකඩ්ඪිතෙ දස්සෙති 'යථා'තිආදිනා. අක්කොච්ඡි තන්ති කම්මෙ විග්ගහමාහ, තන්ති කම්මපදං, එවමුපරිපි චුරාදිණිලොපෙ ''නිමිත්තාභාවෙ නෙමිත්තිකස්සාප්‍යභාවො''ත්‍යාකාරනිවත්ති. කසිරයං ගත්‍යාදානෙ කත්ථො, කට්ඨංත්‍යත්‍ර කිමත්ථොති ආහ- 'එත්ථ හිංසත්ථො'ති.

හෙතුනොති දුක්ඛඵලස්ස හෙතුනො අග්‍යාදිනො. කට්ඨසද්දස්ස ඵලහෙතුභූතෙ අග්‍යාදිකෙ වත්තමානෙ එවං හොතු ඵලෙවත්තමානෙ කථන්ති ආහ- 'යදාපනා'තිආදි. කොධාතිකො ඉධ.

61. තුංතා

නනු ච භාවෙඉති භවතිනායං සඤ්ඤන්තෙන නිද්දෙසො කරීයතීති භවතිවිසයොව පච්චයත්ථනිද්දෙසො කතො භවති, තතො ච භවතිනො යො භාවො තස්මිංයෙව වාච්චෙ පච්චයො සියා, සො ච භවතිතො යෙවුප්පජ්ජමානෙන පච්චයෙන සක්කාභිධාතුං තතො තස්මාව පච්චයෙන භවිතබ්බං, තස්මා කථං පචිතුං පාකො චාගො රාගොතිපචාදීහිභවති ච්චාහ- 'භවනංභාවො කිරියාධාත්වත්ථො'ති.

කිරියාසාමඤ්ඤඤ්හි සබ්බධාත්වත්ථානුගතං භවතිස්සත්ථො, තෙන කිරියාසාමඤ්ඤවාචිනාත්ථනිද්දෙසො කරීයමානො සබ්බධාතුවිසයෙ කතො භවති තස්මා පචාදීහිපි භවතීත්‍යධිප්පායො.

නනු චාත්‍ර තුමාදයො භාවෙ භවන්තීති වුත්තෙ න විඤ්ඤායතෙ කිංවිසෙසිතෙ භාවෙ තුමාදයො භවන්තිච්චාහ- 'යතො'ච්චාදි. තස්සාති ධාතුනො. යො වත්තබ්බො භාවොති යො වාච්චො භාවො. කුතොච්චාහ- 'සම්බන්ධා'ති. තුමාදීනං යා පකති තාය වාච්චෙනෙව භාවෙන සහ සම්බන්ධාති අත්ථො. ය්‍යාතබ්බන්ති භාවෙ තබ්බො. අථ ක්‍රියායංත්‍යනෙන තබ්බාද්‍යාභිහිතස්ස දබ්බරූපාපන්නස්ස භාවස්ස කථං ගහණංත්‍යාහ- 'යදිපි'ච්චාදි. සකනිස්සයකිරියාබ්‍යපදෙසොති දබ්බ රූපස්ස අත්තනො නිස්සයභූතාය කිරියාය බ්‍යපදෙසො දට්ඨුං චක්ඛුච්චාදො භවනකිරියාය පතීයමානත්තා තුමාදයො භවන්තෙව.

නනු ච තුමාදීනං භාවෙ විහිතත්තා කිරියායෙව පධානත්තන්ති කම්ම කාරකං නප්පතීයතෙති කථං ‘කටං කාතුං ගච්ඡතී’ති සියාච්චා සඞ්කිය පටිපාදෙතුමාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. ධාත්වත්ථකතො කිරියාසඞ්ඛාතෙන ධාත්වත්ථෙන කතො. අත්ථීති ඉමිනා යත්ථ ‘සුප්‍යතෙ දෙව දත්තෙනෙ’ච්චාදො නත්ථි, තත්ථ න කම්මම්පතීයතෙති දස්සෙති.

‘‘ඉච්ඡත්ථෙසු සමානකත්තුකෙසු තවෙතුං වා’’ති (4-2-12) කච්චානෙන අතදත්ථායම්පිකිරියායං තුමාදයො යථාසියුන්ති විසුං සුත්තිතං, තෙනාහ- ‘ඉච්ඡත්ථෙස්මි’ච්චාදි. යථා ‘භොත්තුං පචතී’ත්‍යාදො භොජනකිරියා පයොජනා පචනකිරියා හොති, නෙවමෙත්ථ තප්ප යොජනා ඉච්ඡා… පචනකිරියායවියතප්පයොජනත්තාභාවතොති අයමස්සාධිප්පායො. පුනෙච්චාදිනා වුත්තානිට්ඨපාතස්සාසඞ්කං විරචයමාහ- ‘අතදත්ථායම්පි’ච්චාදි.

ඉච්ඡත්ථස්ස ධාතුනො පයොගාති ඉමිනා ‘ඉච්ඡන්තො කරොතී’ති එත්ථ ඉච්ඡන්තොති ඉච්ඡත්ථස්ස ධාතුනො පයොගත්ථමෙව, න ඉච්ඡාය පයොජනං කරණන්ති දීපෙති. දෙවදත්තං භුඤ්ජමානමිච්ඡතීතෙත්ථ භොත්තුන්ති න හොති සමානකත්තුකෙසූති වචනතො, භොජනස්ස දෙවදත්තො කත්තා, ඉච්ඡතිස්ස අඤ්ඤොයෙවාතිපි සුත්තස්ස විසුං පයොජනං න වත්තබ්බන්ති දස්සෙන්තො ආහ- ‘දෙවදත්ත’මිච්චාදි.

ඉච්ඡතිස්සාති’දෙවදත්තං භුඤ්ජමානමිච්ඡතී’ති එත්ථ ඉච්ඡතීති වුත්තඉසිස්ස. සාධනං ‘දෙවදත්තං භුඤ්ජමාන’න්ති වුත්තකම්මසඞ්ඛාතං අත්ථො පයොජනං යස්ස සො සාධනත්ථො-ඉච්ඡති. තස්ස භාවො තත්තං, තස්මා. කම්මමෙවිච්ඡාය පයොජනභාවෙ ඨිතන්ති භාවො. නිරත්ථකන්ති එතදත්ථමෙව සමානකත්තුකග්ගහණං කතං තඤ්ච යථාවුත්තෙන පසඞ්ගාභාවා නිරත්ථකන්ති අධිප්පායො.

සකාද්‍යත්ථෙසු ධාතූ සූපපදෙසු ධාතු මත්තා තුමාදයො සුත්තන්තරෙන විහිතා පාණිනියෙහි, තෙනාහ- ‘සකාදිධාතුප්පයොගෙ’තිආදි. සිද්ධාති තුමාදයො සිද්ධා. භුජිකිරියත්ථාති භුජිකිරියා අත්ථො යස්සා සත්තියා සා භුජිකිරියත්ථා පතීයතෙ. පතීය මානත්තෙ කාරණමාහ- ‘අසතොපි හී’ච්චාදි. පරෙහෙත්ථ අකිරියත්ථොපපදත්ථො පුනාරබ්භොති වණ්ණිතං. තදෙතං විසටයිතුමාහ- ‘තෙනෙ’ච්චාදි. පරෙසමයමධිප්පායො ‘‘සක්කොති භොත්තුංත්‍යාදො කොසල්‍යං ගම්‍යතෙ. ගිලායති භොත්තුංති තදසත්ති. සටතෙ භොත්තුංත්‍යාදො යොග්‍යතා. ආරභතෙ භොත්තුංත්‍යාදොභුජිස්සෙ වාද්‍යවත්ථාකිරියන්තරං. ලභතෙ භොත්තුංති අප්පච්චක්ඛානං. අත්ථී භොත්තුන්තිආදීසු සම්භවමත්තං. වට්ටති භොත්තුංත්‍යාදො දොසා භාවො ගම්‍යතෙ. සක්කොතිච්චාදිනො උපපදස්ස භොජනාදිකිරියත්ථතා න ගම්‍යතෙ තස්මා අකිරියත්ථෙසුපි සකාදීසූපපදෙසු තුමාදයො භවන්තී’’ති.

පතීයමානෙස්වපොයතෙස්වත්ථන්තරෙසු තාදත්ථීයමත්ථීයෙවාති පුබ්බෙන විහිතස්ස තුමාදිනොත්‍ර න බාධෙති දස්සෙතුමාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. තාදත්ථීයමත්ථීයෙවාති භොජනකිරියත්ථතා සක්කොතිආදීනං අත්ථී යෙවාති අත්ථො සිද්ධායෙව ‘‘තුංතායෙ’’ච්චාදිනා. අලමත්ථවිසිට්ඨෙසු පරියත්තිවචනෙසූපපදෙසු ධාතුතො තුමාදයො විහිතා පරෙහි, තත්ථාහ ‘අලමත්ථවිසිට්ඨෙ’ඉච්චාදි. පහුසද්දම්පි අන්තොගධං කත්වා ‘සමත්ථාදී’ති වුත්තං, භවතිස්ස සම්භවො ‘‘පුබ්බෙකකත්තුකාන’’න්ති (5-63) එත්ථ බ්‍යාඛ්‍යායිස්සතෙ. අභිමතාති කච්චායනෙන ‘‘අරහසක්කාදීසු චෙ’’ති (4-2-13) වසද්දෙන අභිමතා ඉමස්සාති ‘කාලො භොත්තුං’තිආදිනො. යථා භොත්තුමනොතිආදිනා පරෙසම්පි අයමෙව නිප්ඵත්තික්කමොති දීපෙති. අබ්‍යභිචාරතොති අවිනාභාවතො, භවති භොජනං භාවොති භොජනං භුඤ්ජනං භාවො භවතීති අත්ථො. නතුගමිස්සකිරියාතදත්ථාති ගමනකිරියා භොජනත්ථා න හොතීති අත්ථො. අත්ථසද්දොහ්‍යයං පයොජනවචනො යඤ්ච යමුද්දිස්ස පවත්තති, තං තස්ස පයොජනං භවති. නචායං භොජනමුද්දිස්ස ගමිස්සති, කිඤ්චරහි කාරියන්තරං, කෙවලං තෙන නිමිත්තෙන සම්භාවීයතෙ. යදා තු භොජනත්ථමෙවාරබ්භතෙ ගමනකිරියා, තදා භවත්‍යෙව’ගමිස්සති භොත්තු’න්ති.

තුංවිසයෙ ණකොපි විහිතො පාණිනියෙහි, තත්‍රාහ- ‘කාරකො වජති’ච්චාදි. පරිහාරමාහ- ‘පුබ්බෙ’ච්චාදිනා. ‘කත්තරිල්තු’ච්චාදිනා යොයං ණකො තීසුපි කාලෙසු සාමඤ්ඤෙන විහිතො, ක්‍රියත්ථා යං ක්‍රියායං උපපදෙ කත්තුනොභිධානං සිද්ධං, න චාස්ස විසෙසවිහිතෙන තුංපච්චයෙන බාධා භින්නත්තා, තුංපච්චයස්ස හි භාවෙ විධානං ණකස්ස තු කත්තරීති. පුබ්බණකෙනෙව සිද්ධෙපි ල්ත්වාදිනිවත්තියා සො විධෙය්‍යොව, නො චෙ ල්ත්වාදයොපි සියුන්ති චොදකප්පසඞ්ගමාසඞ්කියාහ- ‘නචෙව’මිච්චාදි. අවගමාභාවමෙව ඵුටයිතුමාහ- ‘නහිං’ච්චාදි. හි යස්මාත්‍යත්ථෙ යො එසො වජති සො කත්තා, යො එසො වජති සො වික්ඛිපොත්‍යයමත්ථොත්‍ර ගම්‍යතෙ, න පන තෙහි තාදත්ථීයං ගම්‍යතෙති අත්ථො. චොදකො ල්ත්වාදීහි සාම්‍යමාපාදයිතුං සාමරිසං වුත්තවිධිනෙවාප්පත්තිං ණකස්සාපාහ- ‘ණකොපි’ච්චාදි. අගත්ථං [අපකතත්ථං (පොත්ථකෙ)] යදිපි ණකෙන තාදත්ථීයං න ගම්‍යතෙ පකරණතො ගම්‍යතෙති ණකො භවිස්සතීත්‍යාසඞ්කිය චොදකො ආහ- ‘අථෙ’ච්චාදි. පුබ්බෙච්චාදිනා වුත්තො-යං ‘ණකො න විධෙය්‍යො’ච්චස්ස න පරිහාරො… සොත්තරත්තා යථාවුත්තෙන, කින්තු‘තස්මා නෙවි’ච්චාදිනා ඉමිනා වුච්චමානොවපරිහාරොතිවිඤ්ඤාතබ්බං. තදෙවංල්ත්වාදීනම්පිපත්තිතොණකල්ත්වාදීහි තාදත්ථීයානවගමෙ විනිච්ඡිතෙ තාදත්ථීයවිසෙසෙන තෙසං සම්භවොති අනත්ථකං ‘‘ණකස්ස කිරියත්ථොපපදස්සවිධානං ල්ත්වාදිපටිසෙධනත්ථ’’න්ති වාක්‍යකාරවචනන්ති සත්ථකාරො නිගමයමාහ- ‘තස්මා’’ච්චාදි. භවතු පකරණතොව [වාපච්චයභොව] තාදත්ථීයාවගමො, තථාපිණකො පරො විධෙය්‍යොත්‍යධිප්පායෙනාහ- ‘අථාපි’ච්චාදි. ගතත්තං. භවිස්සති කාලෙ ක්‍රියත්ථායං ක්‍රියායමුපපදෙ භාවෙ ච ණප්පච්චයාදයො විහිතා, තත්‍රාහ- ‘පාකාය වජති’ච්චාදි. අවිහිතෙසුපි තාදත්ථීයා සිද්ධමෙවෙති අධිප්පායො.

62. පටි

සොතුනාදීසු ‘සවනං කාතුන’ඉච්චාදිනා විග්ගහො. සුතෙනෙති සවනන්ති විග්ගහො.

63. පුබ්බෙ

වෙති නාතිසම්බජ්ඣතෙ විධිනො නිච්චත්තා. එකසද්දස්සානෙකත්ථත්තා විසෙසෙති ‘සඛ්‍යාවචනොයමෙකසද්දො’ති. කුතොච්චාහ-‘සද්දාන’මිච්චාදි. එකසද්දස්ස සඞ්ඛ්‍යාවචනත්තෙ යොත්ථො සම්පජ්ජතෙ, තමාහ ‘එකසඞ්ඛ්‍යාවච්ඡින්නො’ති, තදත්ථාති ක්‍රියත්ථස්සත්ථා. යදිපි ‘පුබ්බං බ්‍යාපාර’න්ති සමුදායෙ එකදෙසභූතො බ්‍යාපාරො නිද්ධාරියමානොති වුත්තං, තථාපි පුබ්බසද්දෙන බ්‍යාපාරවාචකො ක්‍රියත්ථො වුච්චතෙ උපචාරා, තෙනෙව ‘තෙසු යො පුබ්බො තදත්ථතො ක්‍රියත්ථා’ති වුත්තියංවුත්තං. නනු ච සත්ති කාරකං, අඤ්ඤා ච පුබ්බකාලකිරියාය සත්ති, අඤ්ඤා උත්තර කාලකිරියාය, තස්මා කුතො එකකත්තුකත්තමිච්චාසඞ්කිය පටිපාදෙන්තො ආහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. සත්තිමතො දබ්බස්සාති දෙවදත්තාදිනො සත්තිමතො දබ්බස්ස. තදජ්ඣාරොපාති එකත්තස්ස අජ්ඣාරොපා. එක කත්තුකානං බ්‍යාපාරානං කමාභිධානාය තුනාදයො විධීයමානා භාවෙයෙවුප්පන්නා සක්කොන්ති කමමභිධාතුන්ති භාවෙත්‍යත්‍රාභිසම්බජ්ඣතෙ.

එකකත්තුකානන්ති බහුවචනත්තා ‘භුත්වා පිත්වා වජතී’තිපි භවති. භුත්තස්මින්තෙත්ථ අනෙකකත්තුකත්තා භුඤ්ජිත්වාපි භවති. පාණිනි යානම්ව විසුං වචනමන්තරෙන තුනාදිවිධිප්පටිපාදයමාහ- ‘මුඛං බ්‍යාදාය සුපති’ච්චාදි. බ්‍යාදායාති දාධාතුස්ස විආපුබ්බස්ස ත්වාප්පච්චයෙ ‘‘පොයා වා ත්වාස්ස සමාසෙ’’ති (5-064) ත්වාස්ස ප්‍යාදෙසෙ රූපං, මුඛවිවරණං කත්වාත්‍යත්ථො, බ්‍යවධායකකාලස්සාති බ්‍යාදාන සුපනානමන්තරෙයො කාලො තස්ස, භෙදානුපලක්ඛණන්ති භෙදස්සාදස්සනං. භෙදස්සීනං කෙසඤ්චිච්ඡමානත්තා’කෙහිචී’ති වුත්තං. සහභාවෙපීති බ්‍යාදානසුපනානං සහභාවෙපි. වඩ්ඪිතකො හත්තරාසි.

අභිමතා පාණිනියානං, පරාය නදියා පබ්බතො-වරො විසෙසී යතෙති අප්පත්වා නදිම්පබ්බතො’ති වුත්තෙ නදියා ඔරභාගෙ පබ්බතොති අත්ථො. භවති, තතො ච පාරෙභූතනදීවිසිට්ඨො පබ්බතො පතීයතෙ. අවරෙන පබ්බතෙන පරා නදී විසෙසීයතෙති අතික්කම්ම පබ්බතං නදීති වුත්තෙ පාරෙ නදියා ඔරෙ පබ්බතොති අත්ථො පතීයතෙ, තතො ච ඔරභාගෙ පබ්බතවිසිට්ඨා නදී විඤ්ඤායතෙ. භවතිනො සබ්බත්ථ සම්භවෙ සති එකකත්තුකතා පුබ්බකාලතා යථා ගම්‍යතෙ තථා දස්සෙති ‘පඨමං න පප්පොති’ච්චාදි. නිගමයති ‘තදෙව’මිච්චාදිනා.

භුත්වා භුත්වා ගච්ඡතීති පරෙ-ඤ්ඤථා නිප්ඵත්තිමාකඞ්ඛන්ති පාණිනියාදයො, තත්‍රාහ- ‘එකකත්තුකාන’මිච්චාදි. ආභික්ඛඤ්ඤාවගමෙ කාරණං පුච්ඡති ‘යජ්ජෙව’මිච්චාදි. වුත්තමෙව ඵුටයති ‘යෙහි’ච්චාදිනා. යෙහීති වෙය්‍යාකරණෙහි. ජීවග්ගාහං අගාහයිච්චාදො පරෙඤ්ඤථා පටිපන්නාතදාහ- ‘කම්ම’මිච්චාදි. සකඩ්ගෙති පාණිපාදාදිකෙ-ත්තනියෙවයවෙ. ණං පච්චයො අභිමතොති සම්බන්ධො. කිං ණම්පච්චයෙනාති ඉදං වුත්තං හොතීති සම්බන්ධො. අඤ්ඤථා සිද්ධිප්පකාරමාහ- ‘ජීවස්සි’ච්චාදි. කිං විසිට්ඨන්ති පුච්ඡිත්වා ජීවග්ගාහෙන විසිට්ඨන්ති දස්සෙතුං ජීවග්ගාහ’න්ති ආහ. ජීවග්ගාහසඞ්ඛාතං ගහණමකාසීති අත්ථො.

ආඛ්‍යාතන්ති අගාහයීති ආඛ්‍යාතං කත්තබ්බරූපන්ති ඉමානා ගහණ කිරියාය කම්මත්තං බොධෙති. තබ්බිසෙසනම්පීති කත්තබ්බරූපාය ගහණ කිරියාය විසෙසනම්පි. තථාභූතමෙවාති කත්තබ්බරූපමෙව. තථා වෙති කිරියාවිසෙසනෙ දුතියාය ණමන්තෙ ජාතෙ සති. ණමන්ත රූපන්ති ණමන්තස්ස රූපං යස්සාති විග්ගහො. ණංපච්චයෙනිහ කිඤ්චිනෙති සම්බන්ධො. ඉහෙති ඉමස්මිං බ්‍යාකරණෙ. කිඤ්චි පයොජනං. පචාදිතොතිආදිසද්දෙන තෙහි අවිහිතණම්පච්චයා ගහිතා.

64. න්තො

යො සාධයිතුමාරද්ධො නච නිට්ඨමුපගතොති යො කටාදිසාධයිතුං නිබ්බත්තයිතුං ආරද්ධො නිට්ඨං පරිසමත්තිං න චොපගතො නප්පත්තො. පවත්තො-නුපරතොවාති යො පබ්බතාදි නිච්චප්පවතො-අවිරතො තෙනෙව නිට්ඨං නොපගතොසොවත්තමානොති වුච්චතෙති යොජනා. තබ්බි සයකිරියාද්වාරෙනාති යථාවුත්තකටාදිවිසය කිරියාමුඛෙන, ඉදං වුත්තං හොති ‘‘යථාවුත්තකටාදීනං වත්තමානත්තා තබ්බිසයා කිරියාපි වත්තමානා එවාති තංද්වාරෙන ක්‍රියත්ථවිසෙසන’’න්ති.

භුඤ්ජති දෙවදත්තොති එත්ථ යජ්ජපි භුඤ්ජමානො හසති බජ්ජති [වදති] පානියං පිවති, තථාපි යුත්තා වත්තමානතා කත්තුමිච්ඡිතස්සාරම්භො න පරිසමත්තොති වුත්තං- ‘සාධයිතුමාරද්ධො න ච නිට්ඨමුපගතො’ති. තිට්ඨන්ති පබ්බතාතිආදීසු නිච්චෙසු පබ්බතාදීසු භූතානාගතානමසම්භවා තන්නිසෙධිනො වත්තමානස්සාප්‍යසම්භවා යදීපි කාලවිභාගො න විඤ්ඤායතෙ, තථාපි ආරද්ධස්ස ඨානස්සාපරිසමත්තියා වත්තමානා එවාති වුත්තං- ‘පවත්තො-නුපරතො වා’ති. කත්තුවිසෙසනෙ සති කො දොසොච්චාහ- ‘කත්තු විසෙසනෙ’ච්චාදි. ඉහාපි සියා කත්තුනො වත්තමානත්තා, වත්තමානත්ත මෙවාස්ස පකාසෙතුමයන්ති වුත්තං. ‘‘අපඨමා සමානාධිකරණෙ’’ත්‍යාදීහි (3-2-124) අනෙකෙහි සුත්තෙහින්තප්පච්චයො පාණිනියෙහි විහිතො.

ඉධ පන සාමඤ්ඤෙන විහිතත්තා ආහ- 'සාමඤ්ඤෙනා'තිආදි. සන්තො 'අස-භුවි'න්තප්පච්චයො. ''කත්තරි ලො'' (5-18) ''න්තමානාන්ති යියුංස්වාදිලොපො''ති (5-130) අකාරස්ස ලොපො. තපන්තො 'තප-සන්තාපෙ'. ජප්පන්තො 'ජප්ප=වචනෙ'. පඨන්තො 'පඨ=උච්චාරණෙ' පචන්තො 'පච=පාකෙ'ධාරයන්තො 'ධර=ධාරණෙ'. පයොජකබ්‍යාපාරෙ ණි, ධරිතුං පයුඤ්ජමානො ධාරයන්තො. දිස්සන්තො දිස දූස=අප්පිතියං'' දිවාදීහි යක'' (5-12) යජන්තො 'යජ-දෙවපූජායං'. අරහන්තො 'අරහ-පූජායං. යථාවාතිආදිනා අපඨමාසමානාධිකරණාදීසු 'සංවිජ්ජමානො විරොචමානං ජප්පමානො'ච්චාදීසු මානො න්තො විය දට්ඨබ්බොති වදති.

65. මානො

කාලකතො අවත්ථාවිසෙසො වයො. මානොවාති ඉමිනාන්තප්පච්චයාභාවමාහ. යුජ්ඣමානා'යුධ=සම්පහාරෙ' ''දිවාදීහි යක'' (5-12) ''තවග්ගවරණාන''මිච්චාදිනා (1-48) ධස්ස ඣො''වග්ගලසෙහි තෙ''ති (1-49) යස්ස ච. ''චතුත්ථදුතියෙස්වෙස''න්තිආදිනා (1-35) ඣස්ස ජො. නච්චමානා 'නච්ච=නච්චනෙ'.

67. තෙස්ස

සවිසයෙති කත්තරි භාවෙ කම්මෙව.

68. ණ්වාද

ණ්වාදයොති 'ණ්වාදයො'ච්චනෙන සුත්තෙන. කතිපයධාත්වාදිපරිග්ගහෙනාති ධාතවො පකතිභූතා ආදී යෙයං කාලාදීනං තෙ ධා ත්වාදයො තෙසං පරිග්ගහෙනාති අත්ථො. කාලො වත්තමානාදි, කාරකං කත්තාදි පකංසෙන නියමෙන පච්චයො කරීයතෙ එතස්මාති පකති. කාක්‍රියං ආයුකාදි.

කාරියවිසෙසන්ති ආදෙසාදිකාරියවිසෙසං. කාරු සිප්පිජාති විසෙසො. තච්ඡකාදයො (තච්ඡකකම්ම) කාරතන්තවායරජකනහාපිතා පඤ්ච කාරවො චාරුදාරුති වත්තමානෙ කාලනියමෙනාඤ්ඤත්‍රාපි භවිස්සති. එවං කාරුආදීසුපි.

69. ඛජ

ඛජසානන්ති වුත්තෙ තදන්තග්ගහණං කථමිච්චාහ- 'පච්චයග්ගහණෙ'ච්චාදි. බ්‍යාබ්‍යාතත්ථං, නනු සුත්තෙ එකස්සරොති පුල්ලිඞ්ගෙන නිද්දෙසො, ආදීති ච තබ්බිසෙසනං, එවං සති නපුංසකෙන විවරණං කථං යුජ්ජතීති ආහ- 'සද්දෙ'ච්චාදි, අථ ජාගරෙච්චාදො පුථගවයවෙකස්සරස්ස ජාගරසද්දස්ස ච පච්චෙකං කස්මා න ද්විභාවොච්චාහ- 'තෙනෙවෙ'ච්චාදි.

තෙනෙවාතිආදීති එකස්සරොච්චස්ස විසෙසනත්තහෙතුනාව. අවයවෙකස්සරස්සාති විසෙසනසමාසො 'අවයවො ච සො එකස්සරො චෙ'ති. අථාදීහි එකස්සරවිසෙසනත්තෙපාවයවෙකස්සරස්ස කස්මා න ද්විභාවොච්චාහ- 'එකස්සෙවාදිත්තා'ති.

ඉතරස්සාති පඨමෙකස්සරතො-ඤාස්සාවයවෙකස්සසරස්ස. දොසදුට්ඨත්තා නෙත්ථ විසෙසනසමාසොති වත්තුමාහ- 'එකස්සරොති'ච්චාදි. තථා සති කො දොසොති ආහ- 'එකො චෙ'ච්චාදි. සරොදීති ච වුත්තෙ 'ඊහ-සටනෙ'ච්චාදීනමෙව සියා.

නනු ච පචතිම්හි යෙනෙවාකාරෙන පචසද්දො එකස්සරො තෙනෙව තදවයවාපි අච්සද්දො පසද්දො ච එකස්සරො, තතොවාවයවානම්පි පච්චෙකං ද්විබ්බචනං පප්පොති... ද්විබ්බචනකාරියිනො ආදිස්ස එකස්සරස්ස සාමඤ්ඤෙන නිද්දෙසා, එවඤ්ච සමුදායස්ස තදවයවානඤ්චෙකස්සරානං විසුං ද්විබ්බචනෙ කතෙ අනිට්ඨම්පප්පොතීතිදමපාකත්තුමාහ- 'සකිංසත්ථප්පවත්තියා සාවයවස්ස සමුදායස්ස ගහණ'න්ති. සකිං සත්ථප්පවත්තියා එකවාරං ද්විබ්බචනසුත්තස්ස පවත්තියා ද්විබ්බචනකරණෙනාති වුත්තං හොති.

සාවයවස්සාති යථාවුත්තාවයවෙහි සහ වත්තමානස්ස න විනා තෙහි. එවං මඤ්ඤතෙ ''යස්ස ද්විබ්බචනෙ කරීයමානෙ සබ්බෙසමවයවානං ගහණං භවති, තස්සෙව සමුදායස්ස ද්විබ්බචනං යුත්තං නාවයවානං, තෙසඤ්හි ද්විබ්බචනෙ එකාය ද්විබ්බචනස්සුප්පත්තියා න සබ්බෙසං ගහණං කතං හොති නාවයවන්තස්ස සමුදායස්ස ච කතන්ති පුන තෙසං ද්විබ්බචනාය සත්ථප්පවත්තියා භවිතබ්බ''න්ති. උපපත්තන්තරමාහ- 'අථවෙ'ච්චාදි. ඉහ ඨානෙ ද්විබ්බචනං ද්විප්පයොගො ද්විබ්බචනන්ති ද්වෙ පක්ඛා. තත්‍ර ඨානෙ ද්විබ්බචනපක්ඛෙ දොසදස්සනතො ද්විප්පයොගො ද්විබ්බචනන්ත්‍යායමෙව පක්ඛොබ්භුපගතොති දස්සෙන්තො පඨමන්තාව ඨානෙ ද්විබ්බචනපක්ඛෙ භාවිනං දොසමාහ- 'පඨමස්සෙකස්සරස්සි'ච්චාදි. ද්විසද්දො සඞ්ඛ්‍යායො වත්තතෙ.

සඞ්ඛ්‍යායඤ්චෙත්ථ සද්දරූපමුච්චාරණං වා, තත්ථ උච්චාරණෙ සඞ්ඛ්‍යායො ඨානෙ ද්විබ්බචනං න සම්භවති… උච්චාරණස්ස සද්දා(නුගත) ධම්මත්තා. සද්දරූපෙ සඞ්ඛ්‍යායො ඨානෙ ද්විබ්බචනං, තත්ථ [තඤ්ච (පොත්ථකෙ)] දොසො. තථා චාහ- 'රූපද්වයෙ විධීයමානෙ'ති. තථා සති නිවුත්තිධම්මෙ ඨානී භවතීති ඨානිනො නිවුත්තියා භවිතබ්බං, නිවුත්තියා ච ධාතුත්තා නිවුත්ති, තෙනාහ- 'පකතිප්පච්චයවිභාගාභාවතො'ති. තෙන ඡපච්චයෙ පරෙ පකතියා විධීයමානං කාරියං න සියා, තෙන වුත්තං- 'අස්ස ඉත්තං න සියා'ති. පිපාසති 'පා=පානෙ'. ඉච්ඡායං පාතුන්තිතුමන්තා ''තුංස්මා''ච්චාදිනා (5-61) සො. 'පාස පාස' ඉති ද්විත්තෙ පුබ්බතො-ඤ්ඤස්ස ලොපො, ''රස්සො පුබ්බස්ස'' (5-74) 'ඛ ඡ සෙස්වස්සි. ද්විප්පයොගෙ තු ද්විබ්බචනෙ නායං දොසො සමාවිසතීති ආහ- 'ආවුත්තියං ති'ච්චාදි. ද්විධා භූතස්සා තිධිනා ධාතුස්සෙව ද්විධාභූතත්තං දීපෙති.

70. පරො

යොගවිභාගා 'අ ඤ'ආදීසු ගම්‍යතෙ. යදි හ්‍යත්‍රාපි ඡට්ඨී අභිමතා සියා තදා ''ඛ ඡ ස පරොක්ඛානමෙකස්සරොදිද්වෙ''ති එකමෙව යොගං කරෙය්‍ය. පරොක්ඛෙ විහිතා අඤාදයො ධාතුතොව, නාඤ්ඤතොති පරොක්ඛාවචනසන්නිධානා වසද්දෙන ධාතුවිහිතපච්චයාව ගය්හන්තීති ආහ- 'අඤ්ඤස්මිම්පි ධාතුවිහිතප්පච්චයෙ'ති. යදි පන භූසත්ථො ආභික්ඛඤ්ඤත්ථො වා වත්තුමිට්ඨො සියා, තදා භූසත්ථාදීසු ච දද්දල්ලතිච්චාදිකං හොතීති වෙදිතබ්බං. චඞ්කමති මොමූහචිත්තානීති භූසත්ථස්ස යුජ්ජමානත්තා ත්‍යාදයො භූසත්ථෙ භවන්ති බහුලාධිකාරාති වත්තුං සක්කාති.

71. ආදි

පඨමො දුතියොති ච ද්වෙ එකස්සරා. තත්ථ ''ඛඡසානමෙකස්සරොදි ද්වෙ'' (5-69) ''පරොක්ඛායං වෙ''ති (5-70) පඨමස්සෙකස්ස රස්ස ද්විබ්බචනං 'ආදිස්මා සරා''ති තු දුතියස්ස, තස්මා කථමඤ්ඤස්සුච්චමානෙඅඤ්ඤස්සබාධකංසියා තස්මා කතෙපිදුතිය ද්විබ්බචනෙපඨමද්විබ්බචනං සම්භවත්වෙවාතිනපඨමද්විබ්බචනාපවාදො-යං යොගොච්චාසඞ්කියාහ- 'පඨමෙ'ච්චාදි. ක්‍රියත්ථාධිකාරා ක්‍රියත්ථානන්ති ඡට්ඨීයා දුතියෙනෙකස්ස රෙනච සම්බන්ධා පඨමද්විබ්බචනස්සවිධාය කමඤ්ඤවාක්‍යමඤ්ඤං දුතියස්සාති න වාක්‍යභෙදොති ආහ- 'එකෙ'ච්චාදි. අස්සාති 'ආදිස්මා සරා''ති අස්ස යොගස්ස, පුබ්බයොගෙති පුබ්බෙහි ද්විහි සුත්තෙහි. ''ආදිස්මා සරා''ති සරමද්විත්තෙනුපාදාය සාමඤ්ඤෙන සද්දරූපස්ස ද්විබ්බචනවිධානතො පුබ්බෙ විය බ්‍යඤ්ජනයුත්තස්සෙව විධානං තථෙවිට්ඨත්ථත්තාති පඨමද්විබ්බචන සම්බන්ධිනො බ්‍යඤ්ජනස්ස ද්විබ්බචනබාධාත්‍යවගන්තබ්බං.

72. නපු

පටිනිමිත්තන්ති නිමිත්තං නිමිත්තං පති පටිනිමිත්තං, නිමිත්තෙ සතීති අත්ථො.

73. යථි

පඨමෙකස්සරස්ස පඨමද්විබ්බචනං විසයො, දුතියෙකස්සරස්ස දුතියද්විබ්බචනං, තෙනාහ- 'යථා විසය'න්ති. පඨම දුතිය තතිය ද්විබ්බචනන්ති එත්ථ පුඉති පඨමං සද්දරූපං, ත්තිඉති දුතියං, යිසිති තතියං.

76. ඛ ඡ

ඛප්පච්චයාදි කරීයතීති සෙසො.

82. යුව

චත්ථපරත්තාති චත්ථසමාසා පරභූතත්තා. තෙන පච්චෙකාති සම්බන්ධෙන. සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනන්ති සම්බන්ධො. ආචරියෙන යොවිභත්තිලොපෙනෙව නිද්දිට්ඨත්තා ආහ- 'ලුත්තයොවිභත්තිකො වා නිද්දෙසො'ති.

83. ලහු

ධූපායතීති ධූපිතා, පච්චයස්සාති තිප්පච්චයස්ස. කානුබන්ධකරණමනත්ථකං සියාති සක්විකරණස්ස පච්චයත්තාභාවෙ (තං) නිබන්ධනස්ස කාරියස්සාභාවා 'න තෙ කානුබන්ධනාගමෙසූ''ති (5-85) පටිසෙධා භාවොති කකාරානුබන්ධමනත්ථකං සියා.

85. නතෙ

පුච්ඡියිත්ථාති විග්ගය්හ ත්තො, තස්ස ''පුච්ඡාදිතො''ති (5-143) යො. සෙසං වුත්තනයමෙව. එ ඔනම්පටිසෙධමුඛෙනාති එඔනම්පටිසෙධස්ස පකතත්තා වුත්තං. විනිතබ්බන්තිආදීසු වීයිත්ථ වීයති වාතිආදිනා විග්ගහො. විනිතුන්තිආදීසු විනනා යාති(ආදිනා). නනු ච (ඤිආග)මො, න පච්චයොති කථම්පච්චයෙ ''ලහුස්සුපන්තස්සා''ති (5-83) එඔ පප්පොන්ති කථඤ්චෙ සම්පටිසෙධොච්චාසඞ්කියාහ- 'ඤිස්සෙ'ච්චාදි. නනුචාදිම්හි න යුවණ්ණාහි කථමෙත්ථප්පසඞ්ගොති ආහ- 'සකාපානං කුක්කුණෙති'ච්චාදි.

පත්තොකාරස්සාති ධුසද්දෙ උකාරස්ස පත්තොකාරස්ස. යුවණ්ණෙච්චාදිනාපත්තස්සාති (තබ්බ) තුං පච්චයෙසු ච ණිනො පත්තස්ස. වා විධානා න ඤි. ධුනාපෙතබ්බන්තිආදිපාඨෙ ඤිම්හි අකතෙ ''අඤ්ඤත්‍රාපී''ති (5-87) පටිසෙධාභාවො. ධුනාපෙතීති පාඨෙතිම්හි ලෙ ච ''ක්වචි විකරණාන''න්ති (5-161) විකරණලොපෙ ච එකාරො. අසති නාගමෙ ''යුවණ්ණෙ''ච්චාදිනා එත්තං සියා තම්පිනාගමෙ උපන්තත්තා නෙත්‍යාධිප්පායෙනාහ- 'තථාපි'ච්චාදි. පක්ඛන්තරමාහ- 'නාගමෙ'ච්චාදි.

87. අඤ්ඤ

සම දම-උපසමෙ. සමෙතීති සමකො, දමෙතීති දමකො, ජන-ජනනෙ, ජනෙතීති ජනකො බධ=බන්ධනෙ, බධතීති බධකො.

92. පදා

නිපජ්ජති නිපජ්ජනං. පමජ්ජතෙ පමජ්ජිතබ්බං. පමජ්ජනාය පමජ්ජිතුං. පමජ්ජති පමජ්ජනං.

93. මංචා

රුන්ධිතුන්තිආදීසු රොධනායාති විග්ගහො.

94. ක්විම්හි

නනු කිමත්ථමන්තග්ගහණං යතො ''ක්විම්හි ලොපො-න්තබ්‍යඤ්ජනස්සා''ති වුත්තං, ''ඡට්ඨියන්තස්සා''ති (1-17) අන්තස්සෙව ලොපො සියාති චොදනං මනසි නිධාය තග්ගහණෙ පයොජනං දස්සෙන්තො ආහ- 'අන්තග්ගහණ'මිච්චාදි. ලොපවිධීසූති (වීආදිලොපවිධීසු, ඡට්ඨී නිද්දිට්ඨන්ති) ''වීමන්තු වන්තූ''න්ති (4-138) ඡට්ඨීනිද්දිට්ඨං. හදන්තවිධිචරිතත්තබ්‍යාපාරං [තදන්තවිධිවිරහෙදනාච්චනබ්‍යාපාරං (පොත්ථකෙ)] නිස්සායාහ- 'ඡට්ඨියන්තස්සා''ති බ්‍යාපාරා'ති. අන්තස්සාති වීආදීනමීකාරාදිනො. අඤ්ඤථාති සබ්බාපහාරිලොපඤ්ඤාපනාභාවෙ. අනත්ථකං සියා ''ඡට්ඨියන්තස්සා''තිමස්ස බ්‍යාපාරසම්භාවා. ඉදානි ඡට්ඨීනිද්දිට්ඨානං විසෙසෙන වත්තුමිච්ඡිත්තං අන්තස්සෙව ලොපපත්තිදොසං දස්සෙතුමාහ- 'තදන්තෙ'ච්චාදි.

101. පර

අථ ද්විත්තෙති කථමවසීයතෙ සද්දෙ අභාවෙතිආහ- 'පර'ඉච්චාදි. අනන්තරසුත්තෙ ''පරිපච්චසමො හී''ති වුත්තත්තා තතො පරස්සාති කින්නාවසීයතීති චොදන මුබ්භාවිය තදයුත්තතං දස්සෙතුමාහ- 'නනුචෙ'ච්චාදි.

103. ධාස්ස

අපචුරප්පයොගත්තාති අබහුප්පයොගත්තා.

104. කිම්හි

ක්තො දූසිධාතුතො දූසයතීති අත්ථෙ.

106. මුහ

''වණ්ණෙ යන්තං තදාදො''ති පරිභාසාය අයමත්ථො ''වණ්ණෙ පරෙ යං කාරියං තං තදාදො තස්මිං වණ්ණෙ ආදිභූතෙ හොති''ති තෙති තකාරෙ පරෙ.

107. වහ

තෙත්වෙවාති වත්වා පච්චුදාහරණං දස්සෙති 'වුය්හතී'ති. වුත්තිවචනං මුල්ලිඞ්ගිය අත්ථං වදති 'උස්සා'තිආදි.

108.

නිධීයිත්ථාති විග්ගහො.

109. ගමා

රානන්ති වුත්තෙ ‘රා-ආදානෙ’ඉච්චස්ස ගහණම්පි විඤ්ඤායෙය්‍යාති ආහ- ‘රාන’න්තිආදි.

110. වචා

සුත්තෙ ‘වස්සා’ති සස්සරොච ගය්හතීති දස්සෙතුමාහ- ‘වස්සාති හී’තිආදි.

112. වද්ධ

වත්ත=වත්තනෙතීමස්මා ත්තිප්පච්චයෙ වා උකාරො න විහිතොති ආසයෙන ‘කථ’මිච්චාදි වුත්තන්ති දස්සෙන්තො ආහ- ‘වත්තවත්තනෙති’ච්චාදි. වුත්තිමත්තෙති නිපාතනාති ‘‘සබ්බාදයො වුත්තිමත්තෙ’’ තෙත්ථ (3-69) ‘වුත්තිමත්තෙ’ති නිපාතනා. ය්‍රා=ගතිනිවත්තියන්ති එත්ථ ‘ගතිනිවත්තිය’න්ති නිපාතනා පක්ඛෙ උකාරො න හොති, තෙනාහ- ‘වත්තී’තිආදි. වත්තනං වුත්ති වත්ති.

113. යජ

කස්ස සබ්බස්සාති ආහ- ‘ය අකාරාන’න්ති.

115. ගාපා

බ්‍යත්තිනිද්දෙසෙනාති ඉමිනා ජාතිනිද්දෙසස්සානිස්සිතත්තං දස්සෙති. ඊස්සෙච්චාදිනා වුත්තිගන්ථස්සාධිප්පායං විවරති.

117. සාස

සත්ථං ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) රස්සො.

120. ඤා

‘‘න්තො කත්තරි වත්තමානෙ’’ති (5-64) න්තොති සම්බන්ධො.

121. සකා

කුක්ප්පච්චයෙ අන්තකකාරො කුප්පච්චයෙ ආදිකකාරො අන්තාවයවත්ථො.

122. නීතො

නාඤ්ඤත්‍රුවයාදීසූති නිච්ඡයතො-ඤ්ඤෙසු [අඤ්ඤස්මිං] වයාදීස්වත්ථෙසු ඡො න භවතීති අත්ථො.

123. ජර

ඊම්හි ජසද්දෙ අකාරස්ස ලොපො, ලෙ තු ජීරාපයති. තස්සාතික්‍යස්ස.

124. දිසස්ස

දිට්ඨී දස්සනං, දස්සනාය දට්ඨුං. ‘‘සරම්හා ද්වෙ’’ති (1-34) ද්විත්තෙ දුද්දසො. ‘‘ආ ඊ’’ච්චාදිනා (6-33) ඊස්ස රස්සො (අද්දක්ඛි). දක්ඛිස්සති ‘‘භවිස්සති ස්සති’’ච්චාදිනා, (6-2) ස්සති.

125. සමා

වාදස්සරෙති විකප්පෙන දකාරස්ස රාදෙසෙ.

127. අන

දස්සාත්‍යානනුවත්තමානෙපි දස්සෙව පප්පොති වචනබලෙනාති දස්සෙතුං පක්ඛන්තරමාහ- 'ආදිස්සා'තිආදි. අනසණ්සු පරෙසු ආපරීහි දස්සානියමෙන ලොච්චාසඞ්කිය නෙවං, යථාක්කමමෙව නිස්සිතොති දස්සෙතුමාහ- 'අනසණ්සු'ච්චාදි. ආපරස්සාති ආකාරතො පරස්ස දස්ස.

128. අත්‍යා

වුත්තියං එතස්මිං විසයෙති එත්ථ එතස්මින්ති ත්‍යාදින්තවජ්ජිතපච්චය විසයෙති අත්ථො. විඤ්ඤායමානත්තා ඤාපිතො හොතීති ගම්‍යතෙ. න ඤාපකතොති ඉමිනා ඉදං දස්සෙති ''කිඤ්චි වචනානුසාරතො විඤ්ඤායමානතාමත්තෙන ඤාපීයතෙ කිඤ්චි ඤාපකෙන, අස්මිම්පක්ඛෙ වුත්තානුසාරතො කත්ථචි කස්සචි ධාතුනො අප්පයොගො විඤ්ඤාපීයතී''ති. පක්ඛන්තරමාහ- 'ඤාපකත්තායෙව වා'තිආදි. සමත්ථෙති තථාභිච්චාදිනා. අසස්සාප්පයොගොති අසධාතුස්ස කිස්මිඤ්චි තබ්බාදිකෙ පච්චයෙ පරෙ භවිතබ්බන්තිආදීනමප්පයොගොති අත්ථො.

විනාපි සුත්තන්ති ''අත්‍යාදී''තිආදිකං සුත්තං විනාපි. එවං මඤ්ඤතෙ ''අසස්ස භූආදෙසෙන සාධියමානං සබ්බමිට්ඨං බහුලාධිකාරතො භූධාතුනාව සිජ්ඣති විනාපි භූආදෙසසුත්තන්තරන්ති කත්ථචි කස්සචි අප්පයොගස්ස ඤාපකත්තම්පිස්ස යුජ්ජති අඤ්ඤත්ථ කරියමානම්හාපි අත්ථවන්තං සියා''ති.

යෙති ධාතුප්පයොගා යස්මින්ති විසයෙ, පාතිස්සාති 'පා-රක්ඛණෙ'තීමස්ස, නප්පයොගො පායයති පායයිතබ්බන්තිආදිප්පයොගො න හොතීති. එවමුපරිපි යථායොගං ඤෙය්‍යං. බ්‍රූස්සාති 'බ්‍රූ=වචනෙ'ඉච්චස්ස. අදිස්සාති 'අද-භක්ඛණෙ'ඉච්චස්ස. ඊආදීති භූතෙ ඊආදි. එතිස්ස ච ඊආදීසූති සම්බන්ධො.

අවබොධෙ එතිස්ස ණිසෙසු ච ඊආදීසු ච, අජ්ඣෙනෙ එතිස්ස පරොක්ඛාසු ච ණිසෙසු ච ඊආදීසුවාති යොජෙතබ්බං. සබ්බත්ථ නප්පයොගොති යොජෙත්වා අත්ථො වෙදිතබ්බො. බහුලංවිධානතො ඤාතබ්බාති යොජනා. යක්විකරණෙන නිද්දෙසා 'අස-ක්ඛෙපනෙතී මස්සා'ති වුත්තං, තදාහ- 'අසස්සා'තිආදි.

129. අආ

ස්සාති ජාතිනිද්දෙසොති ආහ- 'ස්සඉති'ච්චාදි.

130. න්ත

පුබ්බසරලොපෙ රූපස්ස සමානත්තා අන්තිනා අන්තු ච ගහිතොති 'සන්ති සන්තූ'ති උදාහරණද්වයං දස්සිතං.

131. පාදි

තෙ ච පාදයො ජොතෙන්තීති සම්බන්ධො. අන්වයබ්‍යතිරෙකෙහි කිරියා යදිපි ධාතුනාව වුච්චතීති සම්බන්ධො. කිං විසිට්ඨා කිරියෙ ච්චාහ- 'සාමඤ්ඤභූතා විසිට්ඨා වා'ති. සො විසෙසොති යෙන විසෙසෙන විසිට්ඨා කිරියා ධාතුනාව වුච්චති සො විසෙසො. වාචක භෙදතොති සාමඤ්ඤාය ච කිරියාය විසිට්ඨාය ච වාචකානං ධාතූනං භෙදතො තෙනාපීති කච්චානෙනාපි. සණ්ඨානං සණ්ඨීති.

141. කස

කිට්ඨමදතීති කිට්ඨාදො, කිට්ඨසද්දෙනුපචාරතො කසිතට්ඨානෙ උට්ඨිත සස්සං වුච්චති.

142. ධස්තො

ධස්සාභාවත්තං නිප්පච්චන්තෙති අජ්ඣාහාරො.

144. සාස

අනුසාසීයිත්ථාති අනුසිට්ඨො කම්මෙ ක්තො ''සා සස්ස සිස්වා'' (5-117) සාසනාය සාසිතුං.

147. බහ

අථ බහස්සාති ඍාදෙසසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී කස්මා න විඤ්ඤායතෙති ආහ- ‘බහස්සා’තිආදි. ඍයොගපජ්ජෙනාති ඍකාරෙන සහ යොගපජ්ජෙන එකීභාවෙනාති අත්ථො.

148. රුහා

ළොවාති වුත්තත්තාති එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘යදායං පච්චයාදෙසො සියා තදා එතෙ සමාසෙනෙ-කතො නිද්දිසෙය්‍යා’’ති, තෙනාහ- ‘හළාති වදෙය්‍යා’ති.

149. මුහා

මුද්ධොති ‘‘ධො හෙතෙහී’’ති (5-145) තස්ස ධො.

150. භිදා

ඉමස්සාති ‘පී-තප්පනෙ’තීමස්ස, ඉහාති ඉමස්මිං ඨානෙ. පිනයීති ථූලො අහොසීති අත්ථො සූයීති ඉතිසද්දො ආද්‍යත්ථො, තෙන අදීයි අඩීයි අලීයි අලූයීතිමෙ සඞ්ගය්හන්ති. යාව ක්තිග්ගහණාති ‘‘ලොපො වඩ්ඪාක්තිස්සා’’ති (5-158) ක්තිවචනාවධි.

151. දාත්වී

අදීයිත්ථාති දින්නො, අදදීති දින්නවා.

152. කිරා

අකිරී, අකිරීයිත්ථාති වා කිණ්ණො, අකිරීති කිණ්ණවා. අපූරි පූරීයිත්ථාති පුණ්ණො, අපූරීති පුණ්ණවා. අඛියීති ඛීණො ඛීණවා.

153. තරා

අතරි, අජීරීති කමෙන විග්ගහො. වීයිත්ථාති විණ්ණො, විනීති විණ්ණවා.

157. මුචා

අසක්ඛීති සත්තො සත්තවා. ‘සජ=සඞ්ගෙ’ති මස්සාපි සත්තො සත්තවාති හොති.

158. ලොපො

වඩ්ඪනං වඩ්ඪී.

159. ක්වි

අභිභවතීති අභිභූ.

162. මාන

මස්ස ලොපොති සම්බන්ධො.

163. ඤ්ඤිල

ගහෙත්වා ‘ගහ-උපාදානෙ’ගහණං කත්වා ගහෙත්වා.

164. පොයා

ඔස්සට්ඨානුබන්ධස්සාති පරිච්චත්තානුබන්ධස්ස. යකාරමත්තස්ස නිවත්තනත්ථොති විසෙසනත්ථොතීමස්ස අධිප්පායත්ථමාහ. තථාහි විසෙසනං කෙවලයකාරතො විසුං කරණං අත්ථො යස්සාති අඤ්ඤ පදත්ථෙ සති

කෙවලයකාරස්ස නිවත්තනං විඤ්ඤායතෙ. යකාරමත්තෙ ගහිතෙ කො දොසොති ආහ- ‘යො වා ත්වාස්ස සමාසෙතිහී’තිආදි. පත්වාති ‘පත පථ=ගමනෙ, පද=ගමනෙ’ඉච්චස්ස වා.

165. තුං

තයොපීති තුංයාන රච්චා.

169. දිසා

නාප්පක්කෙති න අප්පත්තෙ පත්තෙයෙවාති අත්ථො. ඤාපකාලොපොති ‘‘තිතාලීසා’’ති (1-1) ඤාපකතොයෙව ක්ත්වාප්පච්චයස්ස යො වකාරො තස්ස ලොපොති අත්ථො.

171. රා න

නනු නස්සාති වුත්තෙ පච්චයනකාරස්සාති කථං විඤ්ඤායතීති ආහ- ‘නස්සා’තිආදි,න්තමානත්‍යාදීනං පච්චයානං නස්ස ‘‘නන්තමානත්‍යාදීන’’න්ති (5-172) ණත්තපටිසෙධා විඤ්ඤායති පකරණතොති [පකාරොති (පොත්ථකෙ)] ආහ- ‘පච්චයනකාරොවා’ති.

173. ගම

ඉච්ඡීයතෙති ඉච්ඡිතබ්බං. එසනං ඉච්ඡා. ඉච්ඡීයිත්ථාති ඉච්ඡිතං, ආසනමාසිතබ්බං. ආසනාය අච්ඡිතුං. ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති (1-33) රස්සො.

177. කර

අමානපරච්ඡක්කත්තෙ කුරුආදෙසෙන නොදාහටං. කරානොති ‘‘මානස්සමස්සා’’ති (5-16) මලොපො. කස්මා න්තපුබ්බඡක්කෙසු කුරු ආදෙසෙන නොදාහටන්ති ආහ- ‘වචත්ථීතෙ’ච්චාදි.

179. ණො

නිග්ගහීතස්සාති ‘‘මඤ්චරුධාදීන’’න්ති (5-19) කතනිග්ගහීතස්ස. ගහණීයං ගණ්හිතබ්බං.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

පඤ්චමකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ඡට්ඨකණ්ඩ

1. වත්ත

තදත්ථස්සෙවාති තස්ස ක්‍රියත්ථස්ස. යො කිරියාසඞ්ඛාතො අත්තො තස්සෙව. එතෙන ආධාරමෙතං ක්‍රියත්ථස්සාති ඤාපෙති. නහිච්චාදිනා තදත්ථස්සෙව විසෙසනෙ කාරණමාහ. සුත්තංවිනාතිපරෙසංවිය සුත්තං විනා. තාපි වත්තමානෙයෙව භවිස්සන්තීති ඉමිනා වත්තුමිට්ඨත්තාති එත්ථ සෙසවචනමවබොධෙති. එවකාරෙනා (ති වත්තමානස්සෙවාති එත්ථ එවසද්දෙන.) තබ්බිවච්ඡාති වත්තමානවචනිච්ඡා.

තංසමීපස්සාති එත්ථ තසද්දෙන මහාකස්සපස්ස සුභද්දවචනානුස්සරණසඞ්ඛාතො මරණුප්පත්තිහෙතු දුක්ඛානුභවසඞ්ඛාතො ච කිරියාවිසෙසො පරිග්ගහිතො, තෙ වා වත්තමානකිරියාවිසෙසාති තෙසමුභින්නමාසන්නානි කමෙන අධම්මදීපනමරණානි, තෙනාහ-දීපන මරණානමාසන්නත්තා’ති. එවං මඤ්ඤතෙ ‘‘තක්කාලවත්තමානකිරියාවිසෙසස්ස දීපනමරණසඞ්ඛාතං තංසමීපතාවිපි කිරියන්තරං වත්තමානග්ගහණෙන තංසාමීප්‍යං ගය්හති, යථා (ගඞ්ගාසමීපො) දෙසො ගඞ්ගාති වුච්චති තතො ‘ගඞ්ගායං ගාවො’ති සියා’’ති. පුරෙ ඉච්චාදිනා පක්ඛන්තරං විරචිතං වුත්තිකාරෙන, තදුපදස්සෙතුං මුඛයති ‘සභාවතො’ ඉච්චාදි.

කිරියාකාලොති වත්තමානකිරියාකාලො. අවසිස්සතීති පුරෙපුරාසද්දෙහි දීපිතඅනාගතකාලතො අවසිස්සති. කිරියා කාලෙති දීපනමරණකිරියාකාලෙ. තස්සාති දීපනමරණස්ස. වත්තමානත්තාති එත්ථ වත්තමානෙයෙව භවිස්සන්තීති සෙසො. අනෙනාති පුරෙච්චාදිවුත්තිවචනෙන. පුරෙපුරාසද්දෙහි අනාගතකාලාවගමෙ සති දිප්පති මරතීති එත්ථ දීපනමරණකිරියාකාලො මුඛ්‍යො තදා වත්තතීතිආහ- ‘මුඛ්‍යං වත්තමානත්තමාහෙ’ති. පුන පක්ඛන්තරමුපනීතං කාලෙච්චාදිනා වුත්තිකාරෙන, තමුපදස්සෙතුං මුඛමාවත්තයති ‘අනාගතෙ’ච්චාදි.

වුත්තියං කාලබ්‍යත්තයොති කාලාතිවත්තනං, වත්තමානකාලාතික්කමෙන අනාගතකාලෙපි බාහුලකාත්‍යාදයො හොන්තීති අධිප්පායො. තදෙව සමත්ථෙති ‘භවන්තෙව’ඉච්චාදිනා. ත්‍යාදයොතීමිනා සබ්බෙසං ආඛ්‍යාතිකානං ගහණං. ලස්ස දීසොති සම්බන්ධො. ගච්ඡතීති සක්කස්ස සහභාවං ගමිස්සතීති අත්ථො.

3. නාමෙ

පටිජානිස්සන්තීති වත්තමානෙ අනාගතවචනං, පටිජානන්තීති අත්ථො. ඉතරම්පන භූතෙ භවිස්සතීති ආසි, කරිස්සතීති අකරි, වෙතෙ ස්සසීති චෙතිතා අසි, භුඤ්ජිස්සසීති භුඤ්ජිතා අසි. අනොකප්පනා අස්සද්ධා. අමරිසනං අක්ඛමා. ඉමිනාවාති අත්ථිවචනෙ උපපදෙ කොධා සද්ධාසු ගම්මමානෙස්ව-සතීපි වචනන්තරෙ ඉමිනාව සාමඤ්ඤවචනෙන සිද්ධන්ති අත්ථො. ගරහාවමාති තස්ස හෙතුවචනං. තථාහිච්චාදිනා ගරහාවගමමෙව සමත්ථෙති. අත්ථිනාම ඊදිසන්ති [අත්ථිනාමාති (පොත්ථකෙ)] ආභිදොසිකස්ස කුම්මාසස්ස පරිභුඤ්ජනං විජ්ජතෙ නාමාති අත්ථො. විජ්ජමානම්පි තං අසද්දහන්තො අමරිසන්තො එවං වදති. නත්ථීති මඤ්ඤෙති අධිප්පායො, තෙනාහ- ‘පච්චක්ඛමපී’ති [ඊදිසම්පීති] ආදි. යොපීති සද්දස්ස සොපීති තසද්දෙන සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. අත්ථීති විජ්ජමානත්ථෙති වුත්තවිජ්ජමානත්ථො වක්ඛමානපක්ඛත්තයෙපි දට්ඨබ්බො.

නනු අත්ථිනාම තාතාති එත්තකෙ වුත්තෙ පඨමො අත්ථිනුබොච්චාදිකො නිසීදිත්වාති සද්දපරියන්තො ච, දුතියො අත්ථිනුබොච්චාදිකො නිසීදිත්වාති සද්දපරියන්තො ච තතියො අත්ථිමඤ්ඤෙච්චාදිකො ජිගුච්ඡනෙය්‍යාන්ති සද්දපරියන්තො ච වචනප්පබන්ධො කථං ලබ්භතීති මනසි නිධායාහ- ‘සොපනා’තිආදි. ඉමිනාති ‘අත්ථියෙවිභාපි නින්දාවගමො’ති වචනෙන. ඨානභොජනෙ ගරහතීති සම්බන්ධො. වුත්තං සක්කතානුසාරෙන. නිස්සායනිස්සායාති යත්ථ භගවා නිසින්නො තං ඨානං නිස්සාය නිස්සාය.

4. භූතෙ

කිරියාරූපෙති කිරියාසභාවෙ, එවමඤ්ඤත්‍රාපීති අගමි අගමිත්ථාතීමෙහි අඤ්ඤත්‍ර අගමුං ඉච්චාදිකෙ අගමොච්චාදිකෙ ච. අනුදරා අලොමිකාති සන්තමප්‍යුදරාදිකං මහත්තාභාවපටිපාදනාය බහුත්තා භාවපටිපාදනාය ච න වත්තුමිච්ඡීයතෙ.

5. අන

අඤ්ඤපදත්ථවුත්තියාති වුත්තමඤ්ඤපදත්ථං දස්සෙති ‘වක්ඛමානලක්ඛණො’ච්චාදිනා. වක්ඛමානලක්ඛණොතිවුත්තිකාරෙන ‘‘ආඤායාා’’ච්චාදිනා වක්ඛමානලක්ඛණො. අන්තොකත්වාති ඉමිනා ආසද්දස්සාභිවිධිම්හි පවත්තිමාහ. අහරුභයතඩ්ඪරත්තං වාති එත්ථ වාසද්දො පක්ඛන්තරෙ. අඩ්ඪරත්තසද්දෙන රත්තියා චතුත්ථො භාගො-ත්‍ර වත්තුමිට්ඨො, අහො ච තස්ස අඩ්ඪරත්තඤ්චාති අත්ථො. ඉමස්සාධිප්පායත්ථමාහ- ‘අතීතෙච්චාදි. උභයත්ථ අධිප්පායං විවරති‘අය’මිච්චාදිනා. පඤ්චයාමොති අතීතාය රත්තියා

පච්ඡිමපඤ්චචත්තාලීසවිනාඩිකාධිකසටිකාත්තයං අනාගතාය පුරිමපඤ්චචත්තාලීසවිනාඩිකාධිකසටිකත්ථයඤ්චෙති අඩ්ඪාධිකසත්තසටිකාපරිමාණො එකො යාමො අහස්ස චත්තාරොති පඤ්ච යාමා පහාරා අස්සාති පඤ්චයාමො.

> ගතායපච්ඡිමො යාමො, පච්ඡිමද්ධම්මස්ස වා;
> පහාරො-නාගතායාදී, තදද්ධමපි වා තථා.
>
> වුත්තකාලාවධි මජ්ඣො, කාලො සො-ජ්ජතනො මතො;
> තන්නිසෙධෙන යොත්වඤ්ඤො, සො-නජ්ජතනො මතො.

අගමත්ථාතිආදීසු අර්ස්සආදීනං සම්බන්ධිබ්‍යඤ්ජනස්සාභාවා න ඉඤ. බ්‍යාමිස්සෙපීති අජ්ජතනමිස්සෙපි භූතෙ. නඤ්සමාසනිස්සයෙ බ්‍යාමිස්සෙ යථා පප්පොතීති දස්සෙන්තො ආහ- ‘පරියුදාසෙතාවෙ’ච්චාදි.

අජ්ජතනනිස්සයොති බ්‍යාමිස්සෙ අජ්ජතනභාගීනිස්සයො. අත්ථුති පඤ්හෙ තු තදඤ්ඤනිස්සයොති බ්‍යාමිස්සෙයෙව තතො අජ්ජතනතො ඉතරානජ්ජතන නිස්සයො අඤ්ඤත්‍රාති බ්‍යාමිස්සතො අඤ්ඤත්‍ර භූතකාලෙ. පසඞ්ගොති ආ ඤුආදීනං පසඞ්ගො. අජ්ජභියොයාවාති බ්‍යාමිස්සතාදස්සනත්ථං වුත්තං.

6. පරො

සමාසොති ඡට්ඨීසමාසො කාරකසමාසො වා. නිපාතනතා වාස්ස විසෙසතොති. එතඤ්චාති පරොක්ඛෙති එතඤ්ච. ක්‍රියත්ථස්ස උපාධි විසෙසනං ක්‍රියත්ථොපාධි, තස්ස ක්‍රියත්ථොපාධිනො භූතා නජ්ජතනස්ස සාධනද්වාරෙන විසෙසනං, න තුජුකංත්‍යත්ථො. කස්මා නොජුකං විසෙසනං ත්‍යාහ ‘බ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවා’ති. තමෙව ඵුටයිතුමාහ- ‘තථාහි’ච්චාදි.

සාධියමානාති ඉමිනා ධාත්වත්ථස්සාපරිනිප්ඵන්නතං බොධෙති. තෙ සන්ති ඉන්ද්‍රියානං. සන්තො විජ්ජමානො විසයො යෙසං ඉන්ද්‍රියානං තෙ සම්භාවො තත්තං, තස්මා. නෙති පටිසෙධෙ, සාධනද්වාරෙන විසෙසනත්තෙ බ්‍යවච්ඡෙජ්ජසබ්භාවා යථාවුත්තදොසො න භවතීති අත්ථො. දොසා භාවමෙව දස්සෙතුමාහ- ‘යස්සි’ච්චාදි. යස්සාති ධාත්වත්ථස්ස. තත්ථාති තස්මිං අප්පච්චක්ඛෙ ධාත්වත්ථෙ. කාරකානං සත්තිසභාවත්තා සාපි අපච්චක්ඛා වාති චොදෙති නනුචෙච්චාදිනා. අසත්තොති අසමත්ථො.

අත්තානාම අත්තනො පච්චක්ඛොති තබ්බිසයෙ අම්හකාරකස්ස විධානමයුත්තන්ති මනසි නිධාය යං වුත්තං වුත්තිකාරෙන, තමුපදස්සෙතුමාහ- ‘නනුචෙ’ච්චාදි. අත්තබොධනීයාපි හි කිරියා යදා චිත්තවික්ඛෙපතො නොපලක්ඛීයතෙ, තදායං පරොක්ඛා භවති, තෙනුත්තමවිසයෙපි පරොක්ඛභාවො තස්සා භවත්වෙව. ජාගරතොපි යදා මදා මනොබ්‍යාතඞ්ගතො අනුපලද්ධි, තදාපි භවතොයෙවෙති දස්සෙතුං වුත්තං බ්‍යාසත්තවචනං. අභිනිබ්බත්තිකාලෙති කිරියා නිබ්බත්තිකාලෙ, ‘සුත්තො-හං කිං විලලාප, මත්තො-හං කිංවිලලාපෙ’ති ඉදමත්‍රොදාහරණං. චිත්ත වික්ඛෙපවිසයප්පදස්සනායෙත්ථ සුත්තවචනං.

7. එයයා

එයයාදොතීමිනා එයයාදාත්ථො ගහිතොති බොධෙතුං යෙනෙච්චාදිකං වුත්තං. නිමිත්තසද්දාපෙක්ඛාය තන්ති වත්තබ්බෙ විසයසද්දාපෙක්ඛායසොති වුත්තං. තෙසන්ති එයයාදීනං. විසයං දස්සෙති ‘හෙතුඵලෙස්වි’ච්චාදිකො’ති. ආදිසද්දෙන පඤ්හපත්ථනාදයො ගහිතා. අථාත්‍ර ක්‍රියග්ගහණාභාවෙ ක්‍රියාතිපත්තියන්ති කථං ලබ්භතිච්චාහ- ‘ක්‍රියාති පත්තිය’න්ති ආදි. ක්‍රියාතිපත්තියන්ති විවරණං කතන්ති සම්බන්ධො.

අභිධෙය්‍යාද්වාරෙනාති කිරියාසඞ්ඛාතඅත්ථමුඛෙන, පකතක්‍රියත්ථ විසෙසනත්තාති ක්‍රියත්ථාධිකාරතො අධිකතස්ස ධාතුස්ස විසෙසනත්තා. ඉදං වුත්තං හොති ‘‘අතිපත්තියන්ති අධිකතක්‍රියත්ථවිසෙසනං, විසෙසනඤ්ච හොන්තං නොජුකං භවිතුමරහති කිඤ්චරහි අභිධෙය්‍යාද්වාරෙන, තථාහි අතිපතනං නාම ක්‍රියාය හොති, න ක්‍රියත්ථස්ස අයුජ්ජනතො, තස්මා අතිපත්තියන්තිවුත්තෙක්‍රියාතිපත්ති යන්ති ඉදං ක්‍රියත්ථවිසෙසනං හොන්තං අභිධෙය්‍යාද්වාරෙන හොතීති ක්‍රියාතිපත්තියන්ති විවරණං කත’’න්ති. විධුරප්පච්චයොපනිපාතතොති විරුද්ධප්පච්චයසමවායාති අත්ථො.

කාරණවෙකල්ලතොවාති හෙතුමතො ඵලස්ස යො හෙතු තස්ස විකලත්තෙන. තත්‍රෙතීමස්ස අත්ථො වත්තමානවිසයෙති. ක්‍රියාතිපත්තියන්ති භූතාදි ක්‍රියාතිපත්තියං. ලිඞ්ගතොති නිමිත්තෙන. ගමකෙන ලිඞ්ගෙන ගම්මායාතිපත්තියා බුජ්ඣනකාලං වත්තමානො කාලො න තිට්ඨති අතික්කමතීති ආහ- ‘වත්තමානතාය බ්‍යතික්කමා’ති. තදෙව ඵුටයති ‘සමකාල’න්තිආදිනා. සමකාලන්ති එකක්ඛණෙ. වත්තමානස්ස ක්‍රියාතිපත්‍යසම්භවා තදවසිට්ඨාතීතානාගතෙස්වෙයාදීනම්භාවො (අඤ්ඤථා) නුපපත්තියාති වුත්තං වුත්තියං ‘සාමත්ථියාතිආදි.

ලිඞ්ගෙනාති එත්ථ පුබ්බෙ දක්ඛිණෙන ගමනෙ සති සකටිස්සාපරියා භවනදස්සනං දක්ඛිණෙන ගමනස්ස සකටාපරියාභවනහෙතුත්තෙ ලිඞ්ගං, දක්ඛිණෙන ගමනස්සාතිපත්තියා අඤ්ඤතො ගමනාදි ලිඞ්ගං. සකටා කිරියාභවනාතිපත්තියා සකටෙ ගරුභාරාරොපනාදි ලිඞ්ගං. පඨමවයෙ අරහත්තභවනං තංහෙතුභූතඤ්ච පබ්බජ්ජං

පරෙසං පඨමවයෙ පබ්බජ්ජානිමිත්තාරහත්තප්පත්තිලිඞ්ගෙන විඤ්ඤාය පබ්බජ්ජායාතිපත්ති සරකම්මබ්‍යාවටතාදිලිඞ්ගෙන, අරහත්තස්සාතිපත්ති ච පබ්බජ්ජානිමිත්තාභාවෙන [භාවවිරහෙන (පොත්ථකෙ)] ලිඞ්ගෙනාවසීයතෙති ලිඞ්ගෙන භූත ක්‍රියාතිපත්ති පන වෙදිතබ්බා, යදි පනෙවමභිඤ්ඤාලාභී පයුඤ්ජති තදා පච්චක්ඛඤාණෙනෙව සබ්බං විඤ්ඤාය පයුඤ්ජතීති වෙදිතබ්බං. ලිඞ්ගතොවසීයමානායන්ති පන බාහුල්ලෙන වුත්තං.

8. හෙතු

නිච්චහවනං හෙතු (ත්‍යාදිනා) හෙතුඵලභාවොයෙවෙත්ථ, නාති පත්තීති දීපෙති. සබ්බප්පච්චයොදාහරණවසෙනාති සබ්බෙසං එය්‍යාදීනම්පච්චයානං උදාහරණවසෙන. හෙතුඵලානං සබ්භාවතොති වුත්තත්තා හෙතුඵලානි දස්සෙති හනනමිච්චාදිනා. එවං හෙතුඵලසබ්භාවතො සබ්බකාලෙ ච විධානතො එත්ථ වත්තමානෙපි පප්පොතීති භාවො. සො ච හෙතුහෙතුමන්තභාවො ච.

9. පඤ්හෙ

පච්ඡිමං පච්ඡිමං පදන්තිආදීසු පඤ්හොති පුරිමං පදං, සම්පුච්ඡනාති පච්ඡිමං පදන්තිආදිනා දට්ඨබ්බං. සමෙච්ච අඤ්ඤමඤ්ඤං පුච්ඡනා සම්පුච්ඡනා, යාචනං දෙහී ත්‍යාදිනා යාචනමත්ථං, ඉට්ඨස්සාසම්පත්තස්සාත්ථනමිට්ඨාසිංසනං. පත්තකාලවසෙන ච විසයභෙදෙන භින්නාය පීති යොජෙත්වා අත්ථො දට්ඨබ්බො. පත්තකාලං දස්සෙති නිමිත්තභූතස්සාතිආදිනා. නිමිත්තභූතස්සාති තංතංකිච්චසම්පජ්ජනෙ කාරණභූතස්ස. විධි නාම දිට්ඨධම්මිකසම්පරායික නිමන්තණාමන්තණාජ්ඣෙසනපෙසනානි. එත්ථ ච අනුඤ්ඤාපත්තකාලෙසු ච පඤ්චමී විහිතා පරෙහි, දිට්ඨධම්මිකාදීසු පඤ්චසු සත්තමී. ඉධ පන තෙ ද්වෙපි විධිවිසෙසායෙවාති විධිම්හි අන්තොකරිත්වා එය්‍යාදිං විධාතුං යං වුත්තං වුත්තිකාරෙන, තදිදානි වත්තුකාමො ආහ- ‘අනුඤ්ඤාපත්තකාලෙසුපි’ච්චාදි. විධිප්පතීතිමෙව පකාසෙති ‘එවං කරෙය්‍යාසී’’තිච්චාදිනා. අනුජානන්තොපි දීපෙන්තොපි කිරියාසු බ්‍යාපාරෙතියෙවාති බ්‍යාපාරණම්පතීතිතොති යොජෙත්වා අත්ථො වෙදිතබ්බො.

පෙසනෙපි කෙසඤ්චි බ්‍යාකරණඤ්ඤූනං සත්තමීවිධිච්ඡිතොතිවුත්තිකාරෙන යං වුත්තං, තං දානි වත්තුමාහ- ‘පෙසනෙ පි’ච්චාදි. සමූලතන්ති කෙසඤ්චි සද්දිකානං සත්තමීවිධිවිධානමූලෙන සමූලතං. ‘‘අනුමතිපරිකප්පත්ථෙසු සත්තමී’’ති (3-1-11) කච්චානසුත්තං. කත්තුමිච්ඡතො පරස්ස අනුජානනං අනුමති, පරිකප්පනං සල්ලක්ඛණං නිරූපනං පරිකප්පො හෙතුඵලකිරියා සම්භවො ච, තස්මිං අනුමතත්‍යත්ථෙ ච පරිකප්පත්ථෙ ච සත්තමීවිහත්ති හොතීති අත්ථො. අත්ථග්ගහණෙන විධිනිමන්තණාමන්තණාජ්ඣෙසන පත්ථනාපත්තකාලෙසු ච.

10. තු අන්තු

උදාහටාති ගච්ඡතු ගච්ඡන්තුආදිනා උදාහටා. දදාතූති යාචනෙ.

11. සත්‍ය

අරහත්ථෙ චායමෙව පයොගො, තෙන භවං ඛලු රජ්ජං කරෙය්‍ය භවං අරහොති යොජෙත්වා දට්ඨබ්බො.

12. සම්භා

යොග්ගතාජ්ඣවසානන්තීමස්සාත්ථපදං , සත්තිසද්දහනන්ති සාමත්ථියස්ස සද්දහනන්ති අත්ථො. පයොගානුසාරිතං දීපෙතී සම්බන්ධො. ගම්මමානෙති සම්භාවෙමිච්චාදිනා භ්වාදිධාතූහි අවුච්චමානෙපි ගම්‍යමානෙ. උදාහටං ‘අපිපබ්බතං සිරසා භින්දෙය්‍යා’ති. මහාබලතාය හත්ථිහනනෙ අලමත්ථවිසයෙ සම්භාවනෙ සත්‍යපි අලං සද්දො-ත්‍රාලමත්ථො යුත්තොති න භවන්තෙත්‍යාදයො හනිස්සති. ධාතුනාති එත්ථ ධාතුග්ගහණෙන භ්වාදයො ගය්හන්තෙ තත්ථ ධාතුසද්දස්ස රුළ්හත්තා පුබ්බාචරියසඤ්ඤාය වා. උදාහටන්ති භුඤ්ජෙය්‍ය භවං ත්‍යාදිනා.

13. මායොගෙ

සූති මාසූති එත්ථ සුසද්දො. එත්ථ ඉමස්මිං උදාහරණෙ. නිවත්තෙති මාසද්දොති සෙසො. ආරද්ධන්ති ඉමිනා වත්තමානං වනගමනං දස්සෙති. අන්තොභූතණ්‍යත්ථාති ණිප්පච්චයාභාවෙපි අත්තනි අන්තොභූතණ්‍යත්ථ ධාතුතො. ඊආදීනං ආආදීනඤ්ච සකකාලොනාම භූතො කාලො. ධාතුසම්බන්ධො විසෙසනවිසෙස්සභාවො, තෙනාහ- ‘ධාත්වත්ථ සම්බන්ධෙ විසෙසන විසෙස්සභාවලක්ඛණෙ’ති. සබ්බත්ථාඛ්‍යාත වාච්චොත්ථො විසෙස්සො ස්‍යාද්‍යන්තවාච්චො විසෙසනං.

ඉට්ඨොති පරෙසමිච්ඡො. ජානනත්ථවසෙන ගමනත්ථත්තාති ‘‘ගමනත්ථා කම්මකා’’ති (5-59) සුත්තෙ ගමනත්ථසද්දෙන ‘යෙ ගත්‍යත්ථා තෙ බුද්ධ්‍යත්ථා’ති ජානනත්ථොපි ගහිතොති එවං ගහිතජානනත්ථවසෙන ගමනත්ථත්තාති අත්ථො. අභිමතානි පාණිනියානං. තථා සද්දස්සත්ථමාහ- ‘අනන්තරෙන ගතත්ථ’(න්ති අන)න්තරෙ

වුත්තෙන කරණභූතෙනාති අත්ථො. අභිමතොති පාණිනියානමෙව ඉධාධිප්පෙතසමුච්චයං වත්තුමාහ- ‘සමුච්චයො’ඉච්චාදි. අථාත්‍ර කථමනෙකාසං කිරියානං වීය මානතා යාවතා එකාවාටනකිරියාජ්ඣයනකිරියා වෙත්‍යාසඞ්කියාහ- ‘සාධනභෙදනෙ’ච්චාදි. මය්‍යාදිසාධනානම්භෙදෙනාටන කිරියායපි භෙදොති අත්ථො. තක්කිරියාප්පධානස්සාති සා ලවනකිරියා පධානමස්ස කත්තුනො. යො- යමඤ්ඤෙපි නියොජෙන්තො විය කිරියං කරොති සො නා-ඤ්ඤකිරියාපධානෙ යුත්තො, තක්කිරියාප්පධානෙයෙවෙති.

14. පුබ්බ

මහාවාක්‍යරූපත්තා පකරණස්ස තදපෙක්ඛාය වාක්‍යෙකදෙසත්තං ‘‘වත්තමානෙ තිඅන්ති, භවිස්සති’’ච්චාදීනං වාක්‍යානන්ති ආහ ‘වාක්‍යෙකදෙසෙහී’ති. අතොයෙවමාහ-වාක්‍යාවයවොපපරො-ධුනා කරීයතෙ’ති. විධිවාක්‍යත්තමස්ස දස්සෙත්වා නියමවාක්‍යත්තං දානි දස්සෙතුං ‘අථවා නියමත්ථම්දන්ත්‍යාදීන’න්ත්‍යාහ. නියමසුත්තත්තමෙව ඵුටයති ‘තෙහි’ච්චාදිනා. තෙහි තෙහි සුත්තෙහීති ‘‘වත්තමානෙ ති අන්ති’’ච්චාදීහි තෙහි තෙහි සුත්තෙහි. ඉමිනාති ‘‘පුබ්බපරා’’දිනා ඉමිනා සුත්තෙන. නනු තුම්හාම්හසෙසෙසූති එත්තකෙ වුච්චමානෙ ‘තුම්හාම්හසද්දවචනීයෙසු තදඤ්ඤසද්දවචනීයෙසු ච කාරකෙසූ’ති අයං විසෙසො කුතො ගම්‍යතෙ යෙනෙවං විවටංත්‍යාහ- ‘කත්තුකම්මෙ’ච්චාදි. කත්තාදීසු විධානඤ්ච වක්ඛති.

කත්තුකම්මානමෙවාති ඉමිනා භාවං බ්‍යවච්ඡින්දති. තථා ච වක්ඛති- ‘තුම්හාම්හසද්දවචනීයත්තාභාවා’ති. අසත්වභූතායෙච්චාදිකමෙකවචන සම්භවෙ කාරණං, තුම්හාම්හෙච්චාදිකන්තු පඨමපුරිසසම්භවෙ. තුම්හාම්හසෙසෙසු හොන්තා මජ්ඣිමුත්තමපඨමා කථං භාවාදීසු විඤ්ඤායන්ති කථඤ්ච තුම්හාම්හාදිසද්දවචනීයස්ස කාරකත්ථස්සාඛ්‍යාතෙන තත්ථ විහිතෙන සඞ්ඛ්‍යාවිහත්තා තුම්හාම්හාදිසද්දප්පයොගාභාවොච්චාසඞ්කිය යං වුත්තං වුත්තියං තංදානි විවරන්තෙන ‘යදි භාවාදීසු මානාදයො න විධීයන්තෙ තදාමානාදීසු පරෙසු භාවාදීසු ක්‍යාලාදීනං විධානමෙව නොපපජ්ජතී’ති ඉමිනා සාමත්ථියෙන තුම්හාදීසු කාරකෙසු මජ්ඣිමාදීනං භාවො විඤ්ඤායති තෙනෙව තුම්හාදිකාරකත්ථස්ස තත්ථ විහිතෙනාඛ්‍යාතෙන සඞ්ඛ්‍යාපිතත්තා තුම්හාදිසද්දප්පයොගො නාම න හොතීති දස්සෙතුං ‘තුම්හාදිස්වි’ච්චාදිකමාරද්ධං. යජ්ජෙවං තුම්හාදිසද්දප්පයොගොයෙව න සියා ච්චාහ- ‘යජ්ජෙව මි’ච්චාදි. පරිහාරමාහ- ‘සසද්දෙනා’ති. තුම්හාදිසද්දෙන. බ්‍රාහ්මණාඉච්චනෙනාභිහිතමෙව බහුත්තං බහවොති වචනෙනානුජ්ජතෙ. වචනාභාවෙ කථං තුල්‍යාධිකරණත්තංත්‍යාහ- ‘අනුජ්ජමානස්සි’ච්චාදි. අනුජ්ජමානස්සාතිඅනුවදිතබ්බස්ස ගච්ඡතිච්චාදිනා නිද්දිට්ඨස්ස කත්තුනො.

අනුවාදෙනාති (තුම්හාදි) අනුවාදෙන. ‘‘නාමම්හි පයුජ්ජමානෙපි තුල්‍යාධිකරණෙ පඨමො’’ති (3-1-5) කච්චානවචනං, තෙනාහ- ‘තෙනෙවි’ච්චාදි. අසමානාධිකරණත්තා හි ‘තයාපච්චතෙ’ච්චාදො න භවති. තථාහි තයෙච්චෙතං කත්තුවාචී පච්චතෙච්චෙතං කම්මවාචී කම්මෙ ආඛ්‍යාතප්පච්චය විධානතො.

‘එහි මඤ්ඤෙ රථෙන ගමිස්සසී’ති පාණිනියාතිමතනිප්ඵාදනක්කමො (නිරස්ස) තෙ ‘පරිහාසෙ’ච්චාදිනා. මඤ්ඤතිස්ස පයොගෙති උපපදවසෙන මනධාතුස්ස පයොගෙ. ධාතුම්හාති ගමිආදිතො. උත්තම පුරිසෙකවචනෙ පත්තෙති ගමිස්සාමීති පත්තෙ. මජ්ඣිමොහිමතොති ගමිස්සසීත්‍යාභිමතො. මජ්ඣිමෙ පත්තෙති මඤ්ඤසෙති පත්තෙ, උත්තමෙකවචන මිට්ඨන්ති මඤ්ඤෙතිට්ඨං. ඉදං වුත්තං හොති ‘‘මඤ්ඤසෙ ත්වං රථෙන ගමිස්සාමීති වත්තබ්බෙ මඤ්ඤෙ ත්වං රථෙන ගමිස්සසීති භවතීති (වුත්ත’’න්ති). එහි මඤ්ඤෙච්චාදි න කිඤ්චි වුත්තං වුත්තියං. යථාසච්සයෙවමජ්ඣිමුත්තමා සම්පජ්ජන්ති, තථාසම්බන්ධමුපදස්සයමාහ- ‘එවමෙත්ථාභිසම්බන්ධො’ච්චාදි. පරාභිමතං සම්බන්ධං කුරුමානො ආහ- ‘නත්වෙව’මිච්චාදි. අථොච්චතෙච්චාදිනා පරාධිප්පායමාහ- ‘යදෙ’ච්චාදි.

යදෙවමභිසම්බන්ධොති ‘මඤ්ඤසෙ ත්වං රථෙන ගච්ඡාමී’ති යදා එවමභිසම්බන්ධො කරීයතීත්‍යත්ථො. සො චෙවමනුගතොති ‘මඤ්ඤෙ අහං ත්වං රථෙන ගච්ඡසි’ච්චෙවං සො ච පයොගො අනුගතොත්‍යත්ථො. පකාරන්තරකප්පනායාති ‘මඤ්ඤසෙ ත්වං රථෙන ගච්ඡාමී’ති අන්තරකප්පනාය.

15. ආර්

තෙනවාති සමාසිතත්තෙන ච,ස්සත්‍යාදීනමග්ගහණන්ති යදි තෙසං ගහණං සියා ආර්ස්සාදීසූති න සමාසෙන වදෙය්‍ය.

17. භූස්ස

කතාකතප්පසඞ්ගීයො විධි සො නිච්චො-නිච්චා බලවාති පඨමං වුක භවතීති දස්සෙතුමාහ- ‘කතාකතප්පසඞ්ගිත්තා’ච්චාදි.

18. පුබ්බ

අආදායපෙක්ඛෙති අආදීසූති අනුවත්තඅආදායපෙක්ඛෙ.

23. කර

නනු ච 'සොස්සා'ති කස්මා වුත්තං ''ක්වචි විකරණාන ''මිච්චෙව (5-161) ලොපො සියාති 'කරස්ස කු'න්ති වත්තබ්බන්ති චොදනමනසි නිධායාහ- 'ක්වචි විකරණානං ත්‍යාදි. අඤ්ඤත්‍රපයොගානුසරණා පයොගානුසරණං විනා ඔලොපො විඤ්ඤාතුං න සක්කාති සම්බන්ධො.

25. හාස්ස

කාරියං ආහඬසඞ්ඛාතමස්ස අත්ථීති කාරියී, තෙන අපරො කාරියී හඤ්ඤති හිංසීයතීති අත්ථො.

සහොස්සෙහීති කරස්ස ඔකාරෙන ස්සෙන ච සහ හාස්ස ස්සෙන සහාති අත්ථො. අථ කථං ඔස්සෙහි සහෙව වුත්තා දෙසොතිවිඤ්ඤායතීච්චාසඞ්කියාහ- 'සහවචනසාමත්ථියා'ති. සහ සද්දස්ස සහත්ථ(ස්ස ච) සොස්ස ස්සෙනාති කථනසාමත්ථියාති අත්ථො. අධිප්පායං විවරති 'එවං මඤ්ඤතෙ'ච්චාදිනා. එවං මඤ්ඤතෙ- ඔස්සාන මනාදෙසිත්තෙ ඉච්චාදිනා පාඨෙන භවිතබ්බම්ව ලක්ඛීයතෙ... තෙනෙව පාඨෙනසහවචනසාමත්ථියස්ස පතීතිසබ්භාවතො. න තු 'එවංමඤ්ඤතෙඔස්සානමන්තාදෙසත්තෙ හාස්සවාති වචනමනත්ථකං සියා හා තො චෙත්වෙව වදෙත්‍ය ඔස්සානමනාදෙසිත්තෙ'ච්චාදිනා පාඨෙන... ඔස්සානමන්තාදෙසප්පසඞ්ගස්සෙවාභාවතො. නහෙත්ථාදෙසාදෙසි සම්බන්ධඡට්ඨී අත්ථි... සොස්සාති විසෙසනඡට්ඨීයාප්පධානාය ස්සෙනාති සහත්ථෙ තතියාය ච නිද්දිට්ඨත්තා. උභයත්ථාති ස්සත්‍යාදීසුස්සාදීසු ච.

28. ආර්

පුබ්බසරලොපොති විකරණලොපො ආකාරාදෙසෙ ච ද්වීසු වාරෙසු පුබ්බසරලොපො.

29. ගමි

අගාති ඊම්හි ලලොපො, ආකාරාදෙසෙ ච පුබ්බසරලොපො.

30. ඩංස

අගඤ්ඡා අගච්ඡීති නිග්ගහීතාගමෙන.

32. ණානා

උජ්ඣිතානුබන්ධානන්ති පරිච්චත්තානුබන්ධානං.

33. ආර් ඌ

සුත්තෙ ආති ඉමිනා උභයත්ථ පඨමපුරිසෙකවචනං ගහිතන්ති ආහ- 'ආ'තිආදි.

34. කුස

අහිරුහීති ''බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා''ති (1-33) දීඝො.

35. ආ ඊ ස්ස

පරොක්ඛාපරනාමධෙය්‍යානන්ති පරොක්ඛාතිඅඤ්ඤනාමානං.

38. එය්‍යා

තෙහෙවාති හෙට්ඨා වුත්තසුත්තද්වයෙහෙව, සහචරිතඤායෙනාති ''හුතෙ ඊ ඌං''ඉච්චාදො (6-4) පරච්ඡක්කෙ පඨම පුරිසෙකවචනආකාරෙන ''අනජ්ජතනෙ ආඤ්ඤූ''ඉච්චාදො (6-5) පුබ්බච්ඡක්කෙ පඨමපුරිසෙකවචන ආකාරෙන ච සහචරිතාකාරානමෙව පච්චාසත්තියා සහචරිතා පත්තිවසෙන පවත්තඤායෙන ගහණන්ති අත්ථො. ගහිතත්තා ත්වාදි සම්බන්ධී ගය්හතෙති සම්බන්ධො. නිස්සයකරණං නාම බ්‍යත්තිවසෙනෙව, න සාමඤ්ඤවසෙනාති ආහ 'එතෙනා'තිආදි.

40. එඔ

අන්තසරාදිලොපො ‘‘රානුබන්ධෙන්තසරාදිස්සා’’ති (4-132).

42. **ඔස්ස**

ආදෙසානන්ති අආදීනමාදෙසානං.

46. **ඉංස්ස**

පුබ්බස්මින්ති අකාසින්ති එත්ථ.

52. **තස්ස**

ක්‍රියත්ථවිහිතානම්පි ධාතුවිහිතානම්පි අඤ්ඤෙසං තබ්බාදීනං පච්චයානං න ගහණන්ති සම්බන්ධො.

54. **මිමා**

අම්හීතිආදීනි වත්තමානෙ ත්වාදීසු වා මිමානමුදාහරණානි.

57. **හිමි**

මුය්හාමි මුහ=වෙචිත්තෙ ‘‘දිවාදීහි යක’’ (5-21).

61. **ඤාස්ස**

ජානාති ‘‘ඤාස්ස නෙ ජා’’ (5-120)

67. **හනා**

ඡ ච ඛා ච ඡ ඛා.

70. **කයි**

ඉමිනා කතා කයිරාති අජ්ඣාහරිතබ්බං.

71. **ටා**

එය්‍යුමාදීනං එය්‍යස්සාති වුත්තත්තා උපාදිවජ්ජිතස්සාති විඤ්ඤායති.

74. **ගුරු**

ඔකාරො ගුරූති සංයොගපුබ්බත්තා වුත්තං.

76. **ඔවි**

විකරණසද්දස්ස අඤ්ඤත්ථාපි බ්‍යවච්ඡෙදකත්තසම්භවෙ ඉධාධිප්පෙතං බ්‍යවච්ඡෙදකත්තම්පටිපාදෙතුමාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි.

78. **එය්‍යා**

අඤ්ඤත්‍රාපීති භවෙය්‍යාමුභවෙය්‍යාමඉච්චත්‍රාපි.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකාය සාරත්ථවිලාසිනියං

ඡට්ඨකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිට්ඨිතා ච සබ්බථා සාරත්ථවිලාසිනී ටීකෙති.

නිගම

1. සබ්බදා සුභදායිත්තා, සත්තානන්තනිසෙවිතෙ;
පසත්ථෙ-න්වත්ථසඤ්ඤාය, පඤ්ඤාතෙ සුභසඤ්ඤිතෙ.

2. චාගවික්කමපඤ්ඤානුද්දයාදිගුණසාලිනා;
සුභසෙනාධිනාථෙන, කාරිතෙ වසතා සතා.

3. පටිසල්ලානසාරුප්පෙ, විහාරෙ සාධුගොචරෙ;
මනොනුකූලෙ යොගීනං, වරෙ වික්කමසුන්දරෙ.

4. ථෙරෙන රචිතා සායං, සාසනුජ්ජොතනත්ථිනා;
ටීකා ගුරුපදම්භොජ, රජොමත්ථකසෙවිනා.

5. බහුස්සුතානං විඤ්ඤූනං, පරමත්ථාවගාහිනං.

පවත්තතු චිරං චෙතො, රඤ්ජයන්තී නිරන්තරං.

6. යෙසං න සඤ්චිතා පඤ්ඤා, නෙකසත්තන්තරොචිතා;
සම්මොහබ්භහතාවෙතෙ, නාවබුජ්ඣන්ති කිඤ්චිපි.

7. කින්තෙහි පාදසුස්සූසා, යෙසං නත්ථී ගුරූනිහ;
යෙ තප්පාදරජොකිණ්ණා, තෙව සාධූවිවෙකිනො.

8. පුඤ්ඤෙන සත්ථරචනාජනිතෙන තෙන,
සම්බුද්ධසාසනවරොදයකාරණෙන;
ලොකාමිසෙසුපි කිලෙසමලා අලග්ගො,
සම්බුද්ධසාසනවරොදයමාචරෙය්‍යං.

9. යෙ-නන්තතන්තරතනාකරමන්ථනෙන,
මන්ථාව ලොල්ලසිතඤාණවරෙන ලද්ධා;
සාරාමථාති සුඛිතා සුඛයන්ති චඤ්ඤෙ,
තෙමෙ ජයන්ති ගුරවා ගුරවො ගුණෙහි.

10. ටීකායො විනසාදිනං විරචයී යො කණ්ඨභූසාපරො,
විඤ්ඤූනං ජිනසාසනාමලමතීසො-කාසි චානාකුලං;
සන්තොසක්කමනොමනොමකමනො සබ්භාවනීයො මහා,
සාමී මෙ ගුරුපුඞ්ගවො විජයතෙ සාරීසුතො-යං භුවි.

11. රාජා වික්කමබාහු බාහිතරිපූ තාත්වස්ස [භාතාස්ස] ලොකිස්සරො,
සම්මිත්තානිහනො තිසීහළපතී යොයං මහාවික්කමො;
නිබ්භීතො [තිසූරො] විජයාදිබාහු විජයී සො ආසි ලඞ්කිස්සරො,
තං නිස්සාය ඵලං චිරාය ඵලතඤ්චෙතං සතං සන්තතං.

සිද්ධි රත්ථු

1. අග්ගම්මොතිවංසෙන, අභයාරාමසාමිනා;
පඤ්චිකාවණ්ණනාභූතා, සා සාරත්ථවිලාසිනී.

2. මුම්මක්ඛරමාරොපෙත්වා, විසොධෙත්වා යථාබලං;
සකියබ්‍යවහාරෙන, තිපීවසු කරින්දුනා.

3. යුත්තෙ වස්සෙ ලඞ්කාදීපා, සරට්ඨමාහතා පුන;
භාස්සප්පදීපකාතන්ත, කාසිකාපඤ්චිකාදිහි.

4. සංසන්දිත්වා විචාරෙත්වා, වාචෙත්වාච පුනප්පුනං;
ඌනාධිකාදි දොසානි, අපනෙත්වා සිනෙසිනෙ.

5. සුද්ධට්ඨකෙ ච වස්සෙසා, පාපිතා පකතිට්ඨිතිං;
සුද්ධාසුද්ධංච දස්සෙන්තී, සොධෙතු පාඨසුද්ධියා.